

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

КУЧИК ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ

УДК 327.57:327.7]:341.12]:323](100:477)"20"

ДИСЕРТАЦІЯ

**РЕГІОНАЛЬНІ МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ
ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем
та глобального розвитку

Подається на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

О. С. Кучик

ЛЬВІВ – 2026

АНОТАЦІЯ

Кучик О. С. Регіональні міжнародні організації в умовах глобальної трансформації системи міжнародних відносин. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку.

Установа підготовки: Львівський національний університет імені Івана Франка. Факультет міжнародних відносин. Кафедра міжнародної безпеки та стратегічних студій.

Установа захисту: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, спеціалізована вчена рада Д 76.051.03.

Чернівці, 2026

Дисертаційне дослідження присвячене комплексному політологічному аналізу, концептуалізації та обґрунтуванню теоретико-методологічних, історичних та політико-правових засад функціонування міжнародних регіональних організацій в умовах глобальної трансформації сучасної системи міжнародних відносин. У роботі вперше у вітчизняній політичній науці розгорнуто цілісну концепцію інституційної адаптивності та мережевого управління стосовно регіональних безпекових та економічних структур, здійснено прогностичне моделювання їхнього розвитку на перспективу та визначено суб'єктні стратегічні орієнтири для зовнішньої політики України в умовах екзистенційних безпекових викликів.

У розділі 1 «Теоретико-методологічні засади політологічного аналізу регіональних міжнародних організацій» здійснено системний аналіз еволюції світової політичної думки та доведено вичерпність монопарадигмальних пояснювальних моделей в умовах сучасного руйнування Вестфальської системи світоустрою. Неореалістична парадигма, трактуючи регіональні інститути як

тимчасові балансуєчі альянси та інструменти фіксації зони впливу великих держав, неспроможна пояснити високий рівень автономної суб'єктності сучасних організацій. Натомість ліберальний інституціоналізм, акцентуючи на раціональному зниженні трансакційних витрат, часто ігнорує безпекову дилему та фактор сили в умовах загострення геополітичного суперництва.

Обґрунтовано евристичну цінність синтезу цих підходів із соціокультурним конструктивізмом, який розглядає регіональні організації як «інкубатори» спільної ідентичності та специфічних безпекових культур. Вагоме місце в розділі посідає адаптація теорії нового регіоналізму. Доведено, що сучасний регіоналізм розвивається не лише «зверху» за ініціативи держав, а й «знизу», формуючи складні, багаторівневі простори взаємодії, де класичні міждержавні структури доповнюються мережевими зв'язками, що є критично важливим для протидії гібридним загрозам.

У розділі 2 «Становлення та розвиток системи міжнародних організацій як складової міжнародного порядку» здійснено ревізію понятійного інструментарію. Доведено, що редукція міжнародної організації до статусу суто конвенційного міждержавного договору є теоретично хибною. Обґрунтовано політико-правове визначення організації як автономної інституціоналізованої системи з власною ціннісно-нормативною координатою.

Історико-хронологічний аналіз (від появи перших річкових комісій у XIX ст., крізь досвід Ліги Націй до архітектури початку 2026 року) виявив чітку циклічну закономірність: кожна хвиля масштабної інституціоналізації виступала прямим наслідком глибоких системних криз, завершення великих воєн та руйнації попередніх балансів сил. Еволюція інституцій відбувалася шляхом послідовного ускладнення їхньої структури та розширення функціонального поля – від вузькотехнічної координації до комплексного глобального та регіонального управління. Запропоновано модернізовану класифікаційну матрицю, яка дає змогу чітко типізувати організації за рівнем їхньої інституційної адаптивності.

У розділі 3 «Еволюція регіональних організацій в умовах трансформації міжнародної системи» досліджено структурні зрушення у глобальній архітектурі безпеки. Обґрунтовано, що модель, закладена у Главі VIII Статуту ООН, яка передбачала ієрархічну підпорядкованість регіональних структур Раді Безпеки ООН, повністю втратила ефективність. Хронічний функціональний параліч Радбезу ООН через зловживання правом вето з боку держав-агресорів змусив регіональні інституції еволюціонувати від допоміжних інструментів до автономних, першочергових центрів безпекового регулювання у власних географічних ареалах.

Розкрито амбівалентну природу сучасної регіоналізації. З одного боку, вона структурує локальні простори та знижує рівень загальносистемного хаосу, слугуючи для малих та середніх держав інструментом колективного захисту та легітимізації інтересів. З іншого боку, хаотична поява альтернативних, ідеологічно розмитих форматів під егідою авторитарних лідерів веде до небезпечної фрагментації міжнародного права, створення конкуруючих закритих блоків та міжінституційних конфліктів.

У розділі 4 «Механізми прийняття та імплементації рішень міжнародних організацій» досліджено внутрішню інституційну динаміку організацій. Рішення міжнародної інституції концептуалізовано як складний багатовимірний продукт політико-дипломатичного компромісу. Доведено, що відданість класичному принципу абсолютного консенсусу в умовах геополітичної поляризації перетворюється на чинник деградації інституту. Натомість упровадження мажоритарних процедур (кваліфікована більшість, формула «консенсус мінус один») кардинально підвищує суб'єктність та дієздатність організації.

Виявлено глибокий розрив між формально-юридичною та реальною політичною легітимністю рішень. Особливу увагу приділено аналізу бар'єрів на шляху конверсії (імплементації) міжнародних рішень у практичні кроки держав на національному рівні: відсутності наднаціональних механізмів моніторингу та примусу, свідомому розмиванню формулювань у фінальних деклараціях задля досягнення компромісу та прямому політичному саботажу. Як відповідь на ці

виклики обґрунтовано концепт інституційної адаптивності як головного критерію життєздатності сучасних інституцій.

У розділі 5 «Політико-правова роль міжнародних регіональних організацій у сучасних міжнародних відносинах» здійснено узагальнення безпекових функцій регіональних структур в умовах гібридизації та асиметризації сучасних конфліктів. На основі методу сценарного аналізу сформульовано прогностичні моделі розвитку інституційної архітектури до 2040 року. Доведено, що виживуть і збережуть вплив лише ті структури, які побудовані на мережевому принципі або мають високу ціннісну та оборонну солідарність. Бюрократизовані та процедурно жорсткі інституції неминуче маргіналізуються.

У висновках підсумовано теоретичні, методологічні й емпіричні результати та окреслено напрями подальших досліджень у сфері вивчення діяльності регіональних інститутів багатостороннього співробітництва.

Результати дослідження апробовано в рамках проведення наукових конференцій, симпозіумів і навчального процесі у сфері підготовки фахівців з міжнародних відносин.

Ключові слова: міжнародні регіональні організації; глобальна трансформація; інституційна адаптивність; мережеве управління; криза легітимізму; архітектура безпеки; прогностичне моделювання; зовнішня політика України; безпековий регіоналізм.

SUMMARY

Kuchyk O. S. Regional International Organizations in Terms of Global Transformation of the System of International Relations. – Qualification Scientific Work as a Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Doctor of Political Science in specialty 23.00.04 – Political Problems of International Systems and Global Development.

Preparing Institution: Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of International Relations, Department of International Security and Strategic Studies.

Defending Institution: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Specialized Academic Board D 76.051.03.

Chernivtsi, 2026

The dissertation is dedicated to a comprehensive political science analysis, conceptualization, and substantiation of the theoretical, methodological, historical, and politico-legal foundations governing the operation of international regional organizations amid the global transformation of the contemporary international relations system. For the first time in domestic political science, the study develops a holistic concept of institutional adaptability and network governance with regard to regional security and economic structures, provides predictive modelling of their future development, and outlines subjective strategic guidelines for Ukraine's foreign policy under conditions of existential security challenges.

Chapter 1 «Theoretical and Methodological Foundations of the Political Analysis of Regional International Organizations» presents a systemic analysis of the evolution of global political thought and proves the inadequacy of mono-paradigmatic explanatory models in the context of the current breakdown of the Westphalian system of world order. The neorealist paradigm, by treating regional institutions as temporary balancing alliances and instruments for securing great power spheres of influence, fails to explain the high level of autonomous agency demonstrated by modern organizations. Conversely, liberal institutionalism, while focusing on the rational reduction of transaction costs, often ignores the security dilemma and the factor of power amid escalating geopolitical rivalry.

The study substantiates the heuristic value of synthesizing these approaches with social constructivism, which views regional organizations as «incubators» of shared identity and specific security cultures. A significant part of the chapter is devoted to

adapting the theory of *new regionalism*. It is proven that contemporary regionalism evolves not only «from above» through state initiatives but also «from below», forming complex, multilevel spaces of interaction where classical interstate structures are supplemented by network ties, which is critical for countering hybrid threats.

Chapter 2 «The Emergence and Development of International Organizations as a Component of the International Order» revises the conceptual toolkit. It demonstrates that reducing an international organization to the status of a purely conventional interstate treaty is theoretically flawed. The politico-legal definition of an organization as an autonomous institutionalized system with its own value-normative coordinate is substantiated.

A historical-chronological analysis (ranging from the appearance of the first river commissions in the 19th century and the experience of the League of Nations to the architecture of early 2026) reveals a clear cyclical pattern: each wave of large-scale institutionalization has been a direct consequence of deep systemic crises, the termination of major wars, and the destruction of previous balances of power. The evolution of institutions occurred through the successive complication of their structure and the expansion of their functional scope – from narrow technical coordination to comprehensive global and regional governance. A modernized classification matrix is proposed, enabling precise typification of organizations according to their level of institutional adaptability.

Chapter 3 «The Evolution of International Regional Organizations Amid the Transformation of the International System» investigates structural shifts in the global security architecture. It is substantiated that the model embedded in Chapter VIII of the UN Charter, which envisaged the hierarchical subordination of regional structures to the UN Security Council, has completely lost its effectiveness. The chronic functional paralysis of the UN Security Council due to the abuse of the veto power by aggressor states has forced regional institutions to evolve from auxiliary instruments into autonomous, primary centres of security regulation within their respective geographic arenas.

The ambivalent nature of contemporary regionalization is revealed. On the one hand, it structures local spaces and reduces the level of system-wide chaos, serving as an instrument of collective defense and interest legitimation for small and medium-sized states. On the other hand, the chaotic emergence of alternative, ideologically blurred formats under the auspices of authoritarian leaders leads to the dangerous fragmentation of international law, the creation of competing closed blocs, and inter-institutional conflicts.

Chapter 4 «Decision-Making and Implementation Mechanisms of International Organizations» examines the internal institutional dynamics of organizations. Decisions of international institutions are conceptualized as a complex multidimensional product of political and diplomatic compromise. It is proven that adherence to the classical principle of absolute consensus under conditions of geopolitical polarization becomes a factor of institutional degradation. Instead, the introduction of majority procedures (qualified majority, the «consensus minus one» formula) radically enhances the agency and capacity of the organization.

The study uncovers a deep gap between the formal-legal and real political legitimacy of decisions. Special attention is paid to analyzing barriers to the conversion (implementation) of international decisions into practical state-level steps: the lack of supranational monitoring and enforcement mechanisms, the deliberate blurring of formulations in final declarations to achieve compromise, and direct political sabotage. In response to these challenges, the concept of institutional adaptability is substantiated as the core criterion for the viability of modern institutions.

Chapter 5 «The Politico-Legal Role of International Regional Organizations in Contemporary International Relations» generalizes the security functions of regional structures under conditions of hybridization and asymmetric transformation of modern conflicts. Using the scenario analysis method, prognostic models for the development of institutional architecture up to 2040 are formulated. It is proven that only those structures built on network principles or possessing high value and defense solidarity will survive and maintain influence. Bureaucratic and procedurally rigid institutions will inevitably be marginalized.

The conclusions summarize the theoretical, methodological, and empirical results and outline directions for further research into the activities of regional multilateral cooperation institutions.

The research findings have been tested through academic conferences, symposia, and the educational process in training specialists in international relations.

Keywords: international regional organizations; global transformation; institutional adaptability; network governance; crisis of legitimism; security architecture; predictive modelling; Ukraine's foreign policy; security regionalism.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у виданнях, що індексуються в міжнародних наукометричних базах даних Scopus та Web of Science

1. Kuchyk O., Hohosha O., Hud B., Malyk I., Hud R. UN–NATO partnership in peacekeeping missions: Joint reform prospects for global security. *Studies in European Affairs*. 2025. Vol. 29. Issue 4. P. 191–206. URL: <https://journalse.com/the-un-nato-partnership-in-peacekeeping-missions-joint-reform-prospects-for-global-security>. (авторський внесок 40 %), Scopus. Q3.

2. Kuchyk O., Berezovska-Chmil O., Gnatyshyn M., Moskaliuk M., Svoboda I. The role of state institutions in the formation of security policy during potential military conflicts. *Ciencia y Tecnología – Serie de Conferencias*. Salud, 2025. No 4. P. 1304. URL: <https://conferencias.ageditor.ar/index.php/sctconf/article/view/1304> (авторський внесок 20 %), Scopus. Q4.

3. Kuchyk O., Medvid L., Loskutov T., Vovk M., Aharkova, O. International mechanisms for the protection of human rights under martial law. *Amazonia Investiga*. 2023. No 12(69). P. 94–105. URL: <https://amazoniainvestiga.info/check/69/8-94-105.pdf> (авторський внесок 20 %), Scopus. Q3.

4. Buhlai N., Bukina T., Nagornyak M., Plevako K., Kuchyk O. The case study of historical contexts in the process of developing modern diplomatic relations on the example of Ukraine and Poland. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2022. Vol. 12. Issue 1. Special XXVI. P. 45–49. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000797243700007> (авторський внесок 20 %), Web of Science.

5. Likarchuk D., Krasnozhon N., Kuchyk O., Kundeus O., Andrieieva O. Theoretical and practical views of political integration in Central and Eastern Europe. *Cuestiones Políticas*. 2022. Vol. 40. N 72. P. 912–926. URL:

<https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/37811/41629> (авторський внесок 20 %), Web of Science.

6. Shulga M., Diliia O., Krasnozhon N., Kuchyk O., Kravchuk O., Kostyrya I. Regional Leadership as an Element of Ukraine's Geopolitical Strategy. *Cuestiones Políticas*. 2022. Vol. 40. N 73. P. 27–51. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/38384/42555> (авторський внесок 20 %), Web of Science.

7. Kuchyk H., Kuchyk O. Political Communication in Multilateral Diplomacy: Linguistic Dimension. *Studies in Media and Communication*. 2022. Vol. 10. No 3. P. 132–137. URL: <https://redfame.com/journal/index.php/smc/article/view/5843> (авторський внесок 50 %), Scopus. Q3.

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Кучик О. С. Моделі постконфліктного врегулювання у системі миротворчої діяльності міжнародних безпекових організацій: досвід для України. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/about>.

2. Кучик О. С. Політичні наслідки міграційних процесів у контексті глобальних викликів для країн Східної Європи. *Політикус*. 2025. Вип. 1. С. 181–188. URL: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-1.28>.

3. Кучик О. С. Питання адаптації діяльності міжнародних безпекових організацій в умовах новітніх викликів міжнародній системі безпеки. *Політичне життя*. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. Вип. 1. С. 61–68.

4. Кучик О. С. Україна в багатосторонньому міжнародному співробітництві: нові виклики та тенденції 2018 року. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2018. Вип. 45. С. 62–70.

5. Кучик О. «Криза ефективності» міжнародних інституцій в умовах зміни міжнародної системи безпеки у контексті трансформацій міжнародного

порядку. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2017. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка. Вип. 41. С. 97–103.

6. Кучик О., Кучик Г. Формування концепту «міжнародні організації» в системі наукових дисциплін: концептуальні засади дослідження. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2017. Вип. 42. С. 84–96

7. Кучик О. С., Гогоша О. І. Концепція «гуманітарної операції» в теорії міжнародних відносин. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2015. Вип. 37. Ч. 3. С. 28–34.

8. Кучик О., Москалик А. Субрегіональні інтеграційні механізми в контексті Веймарського трикутника в контексті трансформаційних процесів міжнародної системи. *Науковий вісник Дипломатичної Академії України. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Серія політичні науки*. Київ, 2014. Вип. 21. Ч. 2. С. 49–55.

9. Кучик О. Міжнародні організації в контексті становлення Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин. *Наукові записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філософія. Культурологія. Політологія. Соціологія»*. 2014. Том 27(66). № 1–2. С. 300–307.

10. Кучик О., Москалик А. Європейський та євроатлантичний вимір співробітництва Республіки Польща у Веймарському трикутнику. *Філософія і політологія у контексті сучасної культури*. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 6(2). С. 159–164.

11. Кучик О., Червінка І. Погляди реалістів та неореалістів на функції та роль міжнародних організацій. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. Одеса, 2013. Т. 18. Вип. 1(17). С. 99–105.

12. Кучик О. С., Мальський М. 3. Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ як проект регіонального лідерства України: проблеми та перспективи. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні*

відносини. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2013. Вип. 32. С. 47–54.

13. Кучик О. С. Еволюція поняття міжнародної організації: теоретико-методологічний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2012. Вип. 30. С. 24–32.

14. Кучик О. С., Гогоша О. І. Участь неурядових організацій у гуманітарних місіях та операціях ООН. *Дослідження світової політики* : зб. наук. праць Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України. Київ, 2012. № 3(52). С. 163–169.

15. Кучик О. С. Механізми та форми реалізації колективної безпеки у діяльності міжнародних організацій. *Актуальні проблеми міжнародних відносин* : збірник наукових праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, 2011. Вип. 99. Ч. 2. С. 34–39.

16. Кучик О. С., Гогоша О. І. Вплив глобалізаційних процесів на трансформацію механізмів здійснення миротворчих операцій ООН в 1990-х роках. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. Вип. 20. С. 28–35.

17. Кучик О. С. Функціональні особливості діяльності міжнародних організацій. *Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. Вип. 16. С. 100–106.

18. Кучик О. С. Міжнародна організація як інструмент розв'язання міжнародних конфліктів у другій половині XX століття. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. Вип. 15. С. 113–118.

Статті в іноземних наукових виданнях

1. Kuchyk O., Hohosha O., Shalenna N., Kut M., Kushta O. Effectiveness of the Decision-Making Process in International Security Organizations in the Context of International Crises. *Pakistan Journal of Criminology*. 2024. No 16(2). P. 231–246. URL: <https://www.pjcriminology.com/publications/effectiveness-of-the-decision-making-process-in-international-security-organizations-in-the-context-of-international-crises/> (авторський внесок 30 %), Scopus. Q4.
2. Gladysh M., Pakhomenko S., Kuchyk O. The Information Resilience of Ukraine and the EU in Terms of Russian Aggression. *Language, Culture, Politics: International Journal*. 2023. Vol. 1. P. 227–245. URL: https://lcpijournal.panschelm.edu.pl/wp-content/uploads/2023/11/LCPI2023_1_Gladysh-Pakhomenko-Kuchyk.pdf.
3. Kuczyk O. Regionalna współpraca Ukrainy w ramach Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie w warunkach przemiany środowiska bezpieczeństwa w regionie Europy Środkowo-Wschodniej. *Wschodnioznawstwo*. Wrocław, 2017. P. 365–374.
4. Kuchyk O., Chervinka I. Political and Legal Mechanisms of International Organizations in Ethno-Political Conflicts Settlement. *Wschodnioznawstwo*. Wrocław, 2015. P. 261–274.
5. Кучик О. С., Гогоша О.І. Політико-правові елементи участі ОБСЄ в системі миротворчості Організації Об'єднаних Націй. *Evropský politický a právní diskurz*. 2014. Svazek 1, 6 vydání. С. 161–169.
6. Kuczyk O. Ewolucja treści systemu bezpieczeństwa zbiorowego jako składnika teorii organizacji międzynarodowych. *Colloquium wydziału nauk humanistycznych i społecznych. Kwartalnik*. Gdynia, 2012. No 4. S.111–121.

Розділи в монографіях

1. Кучик О. Східне партнерство як субрегіональний механізм європейської інтеграції в контексті українсько-польських відносин: геополітичний та цивілізаційний виміри. *Stosunki polsko-ukraińskie 1991–2014*.

Próba bilansu. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2016. S. 281–299.

2. Кучик О. С., Кучик Г. Б. Регіональне безпекове співробітництво Польщі та України: від концепції регіонального лідерства до геополітичного суперництва. *State Security in the contemporary world*. Krakow : Wydawnictwo Stil Anna Dura, 2019. S. 78–83.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Кучик О. С. Трансформація зовнішньополітичних орієнтацій України в умовах переформатування міжнародної системи: геополітичний та цивілізаційний вимір. *Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики* : збірник тез доповідей (Київ, 24 квітня 2014 р.) ; за заг. ред. М. А. Кулініча, Н. О. Титаренко, В. Г. Ціватого. Київ : ДАУ при МЗС України, 2014. 160 с. С. 35–36.

2. Кучик О. С. Мілітарні та дипломатичні виміри діяльності міжнародних інституцій у контексті російсько-українського воєнного конфлікту. *Глобалізаційні виклики та багатостороння дипломатія* : збірник тез доповідей (Київ, 18 березня 2015 р.) ; за ред. В. М. Кулініча, Н. О. Татаренка, В. Г. Ціватого. Київ : ДАУ при МЗС України, 2015. 276 с. С.47–48.

3. Кучик О. С. Співвідношення механізмів примусу та дипломатичних процедур в діяльності міжнародних організацій в умовах загострення російсько-українського військового конфлікту. *Сучасні тенденції міжнародних відносин: політика, економіка, право* : зб. наук. праць IV щорічної Міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 16–17 квітня 2015 р.). Львів, 2015. 444 с. С. 158–1600.

4. Кучик О. С. Трансформація системи міжнародної безпеки в умовах російсько-українського військового конфлікту: проблема ефективності діяльності міжнародних інститутів. *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції

(Львів, 15 травня 2015 р.). Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. С. 19–21.

5. Кучик О. С. Трансформація форм та механізмів співпраці України з НАТО в умовах сучасних викликів та загроз. *Імплементація стандартів НАТО в Україні: здобутки та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 23 вересня 2015 р.) ; упорядники: М. З. Мальський, О. С. Кучик. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. 52 с. С. 15–17.

6. Кучик О. С. Трансформація ролі міжнародних організацій у сучасних міжнародних відносинах. *Міжнародні відносини: політичні, правові, економічні, лінгвістичні аспекти* : матеріали наук. конф. факультету міжнародних відносин Львівського національного університету (8–9 лютого 2011 р.). Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011 С. 3–5.

7. Кучик О. «Криза ефективності» механізмів інститутів багатостороннього співробітництва в умовах новітніх викликів і загроз. *Зовнішня політика і дипломатія: український та світовий досвід* : збірник тез доповідей (Київ, 23 грудня 2015 р.) ; за заг. ред. В. Г. Ціватого. Київ : ДАУ при МЗС України, 2015. С. 110–112.

8. Кучик О. Україна у багатосторонньому співробітництві в умовах трансформації сучасного міжнародного порядку. *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 19 травня 2016). Львів : факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2016. С. 10–13.

9. Кучик О., Мальський М. Геополітичні виміри транскордонної безпеки в контексті інтеграційних тенденцій пострадянського простору. *Транскордонна безпека: політико-правовий, соціально-економічний та гуманітарний виміри* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 14 квітня 2016 р.). Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2016. С. 3–5.

10. Кучик О. С. Інститути міжнародного безпекового співробітництва в умовах геополітичних та цивілізаційних викликів початку XXI століття. *Виклики*

політики безпеки: історія та сучасність : збірник тез доповідей Міжнар. наук. конференції (Львів, 16–18 червня 2016 р.) Львів : НАСВ, 2016. С. 32–33.

11. Кучик О. С. Реінтерпретація ролі міжнародних безпекових організацій у контексті зростання конфліктогенності на пострадянському просторі. *Конфлікти на пострадянському просторі: глобальний та локальний виміри* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 13 грудня 2016 р.) ; упорядники: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. Івана Франка. 2016. С. 32–36.

12. Кучик О., Мальський М. Переосмислення безпекового виміру співробітництва України з державами Центральної та Східної Європи на сучасному етапі. *Транскордонна безпека: політико-правовий, соціально-економічний, гуманітарний та екологічний вимір* : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 21 квітня 2017 р.) ; упорядники: М. З. Мальський, О. С. Кучик, Р. В. Вовк. Львів : Факультет міжнародних відносин, 2017. С. 4–7.

13. Кучик О. С. Регіональний вимір інтеграційних проєктів в контексті геополітичних трансформацій у сучасних міжнародних відносинах. *Безпекові виклики у геополітиці ХХІ століття* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 23–24 листопада 2017 р.) ; упорядники: М. З. Мальський, О. С. Кучик, Р. В. Вовк. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 149 с.

14. Кучик О. С. Геополітичні проєкти інтеграції в Євразійському регіоні: українська візія. *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 15–16 травня 2018 р.) ; упорядники: М. З. Мальський, О. С. Кучик, Р. В. Вовк. Львів : факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. С. 22–25.

15. Кучик О. С. Російсько-український збройний конфлікт у контексті трансформації сучасного світового порядку. *Виклики політики безпеки: історія і сучасність* : збірник тез доповідей Міжнар. наук. конференції (Львів, 18–19 жовтня 2018 р.). Львів : НАСВ, 2018. 255 с. С. 71–73.

16. Кучик О. Трансформація багатосторонніх механізмів співробітництва в умовах кризи міжнародної системи. *Криза сучасної системи безпеки у пошуках нового міжнародного порядку* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 4–5 квітня 2019 р.) ; упорядники: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик, П. Байор. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ імені Івана Франка, 2019. С. 81–83.

17. Кучик О. Мальський М. Російсько-український конфлікт як чинник інтеграційних трансформацій у євразійському регіоні. *Міжнародні конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 11 грудня 2019 р.) ; упорядники: М. З. Мальський, О. С. Кучик, Р. В. Вовк. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2019. С. 41–43.

18. Кучик О. Актуалізація багатостороннього безпекового співробітництва у зовнішньополітичній стратегії України на сучасному етапі. *Криза сучасної системи безпеки: нова карта геополітичних протистоянь* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 16 квітня 2021 р.) ; упорядники: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик, П. Байор. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. С. 69–71.

19. Кучик О. Система європейської безпеки в умовах гібридних викликів російсько-української війни. *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 13 травня 2021 р.). Львів, 2021. С. 78–81.

20. Кучик О., Кучик Г. Вплив російського чинника на формування клімату безпеки в євроатлантичному просторі в умовах трансформації міжнародних відносин: глобальний та регіональний виміри. *Міжнародні конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 3 грудня 2021 р.) ; упорядники: М. З. Мальський, О. С. Кучик, Р. В. Вовк. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. С. 84–87.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

Навчальні посібники

1. Кучик О. С., Мальський М. З., Мороз Ю. М., Іжнін І. І. та ін. Україна у сучасних міжнародних відносинах. *Міжнародні відносини: Політика. Економіка. Право* ; за ред. М. Мальського, Ю. Мороза. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 476 с. С. 399–445.
2. Кучик О. С., Суховолець І. Р., Стельмах А. Б. та ін. Міжнародні організації : навч. посібник ; за ред. О. С. Кучика. Київ : Знання, 2005. 497 с.
3. Кучик О. С., Суховолець І. Р., Стельмах А. Б., та ін. Міжнародні організації : навч. посібник. Видання 2-е доп. і перероб. ; за ред. О. С. Кучика. Київ : Знання, 2007. 749 с.
4. Кучик О. С., Заяць О. А. Зовнішня політика України : навч. посібник. Київ: Знання, 2010. 572 с.
5. Кучик О. С. Україна в сучасних міжнародних відносинах. *Міжнародні відносини: історія, теорія, економіка, право* : навч. посібник ; за ред. М. З. Мальського, Ю. М. Мороза. Київ : Знання, 2010. 469 с. С. 308–354.
6. Кучик О. С. Україна в міжнародних організаціях : підручник. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. 412 с.
7. Кучик О. С., Плевако І. Г. Країни Співдружності Незалежних Держав у сучасних міжнародних відносинах : навч. посібник. Львів–Острог : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 314 с.
8. Кучик О. С. Зовнішня політика України : підручник. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. 448 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	22
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ РЕГІОНАЛЬНИХ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	40
1.1. Теоретичні підходи ідеалізму та політичного реалізму до трактування функціонування системи міжнародних відносин	40
1.2. Роль міжнародної організації в лібералістичній та неолібералістичній концепціях теорії міжнародних відносин	63
1.3. Регіональні міжнародні організації в сучасних концепціях теорії міжнародних відносин	95
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК СКЛАДОВОЇ МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ	117
2.1. Проблема дефініювання поняття «міжнародна організація» в науковій літературі	117
2.2. Передумови виникнення та становлення міжнародних організацій як інститутів актуалізації інтересів держави	138
2.3. Проблема класифікації міжнародних організацій у науковій літературі. Функції міжнародних організацій	161
РОЗДІЛ 3. ЕВОЛЮЦІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ	193
3.1. Формування та еволюція системи ООН як базису сучасного світового порядку	193
3.2. Регіональні організації як засіб актуалізації інтересів в умовах глобального світу	211
3.3. Діяльність міжнародних регіональних організацій у процесі глобального управління	244

РОЗДІЛ 4. МЕХАНІЗМИ ПРИЙНЯТТЯ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	252
4.1. Рішення міжнародної організації як інструмент діяльності. Політико-дипломатичне прийняття рішень	252
4.2. Правова природа рішень міжнародних організацій. Проблема легітимізму у діяльності міжнародних організацій	289
4.3. Проблема ефективності діяльності організацій. Імплементация рішень як засіб актуалізації мети діяльності	325
РОЗДІЛ 5. ПОЛІТИКО-ПРАВОВА РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ	356
5.1. Проблема співробітництва регіональних міжнародних організацій як складової системи ООН	356
5.2. Трансформація ролі та форм участі регіональних міжнародних організацій у сучасній системі міжнародних відносин	383
ВИСНОВКИ	399
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	411
ДОДАТОК А	467

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Динаміка змін сучасного міжнародного порядку та світоустрою привертає пильну увагу численних науковців, дослідників та експертів до питання ефективного функціонування системи міжнародних відносин як складного механізму співробітництва з наявними важелями впливу та механізмами запобігання міжнародним конфліктам як глобального, так і регіонального масштабу.

Завершення холодної війни, крах біполярної системи міжнародних відносин, дискусія щодо майбутнього світоустрою обумовлює необхідність пошуку шляхів колективної дії задля уникнення геополітичних потрясінь. Це, своєю чергою, вимагає подальшого глибокого вивчення тенденцій розвитку та взаємодій між учасниками міжнародних відносин. Зважаючи на безсумнівну складність та взаємообумовленість елементів системи міжнародних відносин, видається абсолютно логічним та раціональним дослідження місця і ролі інститутів багатостороннього співробітництва, їхнього розвитку у системі міжнародних відносин. Важливим чинником є творення багатополлярної та анархічної системи міжнародних відносин з притаманними їй новими трендами і тенденціями у період активних процесів глобалізації, одним з результатів якої стало формування доволі розгалуженої системи міжнародних організацій з різними функціями та завданнями.

Формування постбіполярного міжнародного порядку та наявність створеної у попередні роки системи міжнародних організацій порушує питання адаптації їхньої діяльності до нових умов. У цьому контексті варто розглянути питання місця і ролі міжнародних організацій, передусім міжнародних регіональних організацій, у новій системі міжнародних відносин. Актуальність такого дослідження обумовлена пошуком ефективних механізмів запобігання війні та потребою підтримки миру як на регіональному, так і на глобальному рівнях. Оскільки питання діяльності міжнародних регіональних інститутів багатостороннього співробітництва тісно пов'язане з діяльністю глобальних

міжнародних інститутів (ООН, СОТ, БРІКС тощо), вважаємо за необхідне розглянути діяльність регіональних інституцій у нерозривній єдності з організаціями глобального (універсального) характеру як з огляду на їхню приналежність до системи ООН, так і за функціональним спрямуванням через актуалізацію цілей глобального світу на регіональні потреби та цілі. При цьому необхідно акцентувати увагу на поєднанні історичного досвіду діяльності інститутів багатостороннього співробітництва та трансформації їхнього місця та ролі в умовах мінливого міжнародного порядку. Також видається логічним зосередити увагу на ключових проблемах міжнародного співробітництва, зокрема безпеці в широкому та вузькому розумінні цього терміна, беручи до уваги тезу щодо актуальності гарантування безпеки та підтримання миру впродовж принаймні двох останніх століть, на які припали дві світові війни та значна кількість міждержавних конфліктів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, грантами. Дисертація виконана в межах комплексної наукової теми, яку розробляє кафедра міжнародної безпеки та стратегічних студій факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка – *«Безпекова політика України як елемент нової архітектури міжнародної системи безпеки»* (номер державної реєстрації: 0123U101476). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої Ради Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Мета дослідження – вивчення та аналіз діяльності міжнародних регіональних організацій у глобальному політичному просторі та визначення місця і ролі цих інститутів багатостороннього співробітництва у сучасній системі міжнародних відносин.

Реалізація дослідницької мети обумовлює необхідність досягнення таких **дослідницьких завдань**:

- проаналізувати стан наукової розробки проблематики діяльності та механізмів функціонування міжнародних організацій, у тому числі регіональних, у вітчизняній та зарубіжній міжнародно-політичній науці;

- визначити структурні особливості та етапи становлення міжнародних регіональних організацій у системі інститутів багатостороннього співробітництва, визначивши їхнє місце і роль на різних історичних етапах розвитку міжнародної системи;
- визначити місце міжнародних організацій та їх взаємозв'язок у системі ООН та їхню роль в імплементації глобальних та регіональних інтересів держав-учасниць;
- охарактеризувати механізми прийняття рішень та їх імплементації як показника ефективності щодо реалізації програмних цілей діяльності у сфері функціональної відповідальності;
- дослідити діяльність міжнародних регіональних організацій щодо реалізації питань безпекового співробітництва як ключового чинника забезпечення регіональної та глобальної безпеки;
- визначити рівень адаптивності міжнародних організацій до сучасних умов розвитку системи міжнародних відносин та запропонувати практичні рекомендації щодо шляхів реагування на сучасні виклики та загрози;
- розробити практичні рекомендації щодо зовнішньополітичних ініціатив України з оптимізації та підвищення ефективності діяльності у міжнародних регіональних організаціях, членом яких вона є.

Об'єкт дослідження – міжнародні відносини.

Предметом дослідження є політичні механізми адаптації, функціонування та трансформації міжнародних регіональних організацій в умовах глобальної трансформації міжнародної системи.

Методологічною основою дослідження слугує система наукових принципів, підходів та методів міжнародно-політичної науки, що дає змогу комплексно дослідити складну наукову проблему – визначення місця і ролі міжнародних регіональних організацій у міжнародній політичній системі. Дослідження побудовано на основі застосування системного підходу шляхом розгляду функціонування міжнародних регіональних організацій як невід'ємної частини міжнародного співтовариства в географічному та функціональному

аспектах. Відтак функціонування міжнародних регіональних організацій розглядаємо як елемент системи міжнародних організацій, що об'єднує щонайменше глобальні, регіональні, міжурядові та неурядові організації. Такий підхід дає змогу виконати порівняльний аналіз та визначити ієрархію взаємозалежностей між глобальними та регіональними акторами в сенсі актуалізації та вирішення регіональних завдань (проблем).

Під час дослідження застосовано історико-хронологічний підхід, який передбачає розгляд проблематики формування та діяльності міжнародних організацій в історичній ретроспективі з урахуванням міжнародного континууму розвитку системи міждержавних відносин. Цей підхід дає змогу простежити еволюцію механізмів та форм взаємодії держав через інститути багатостороннього співробітництва для досягнення власних інтересів, що стане в пригоді під час ретроспективного аналізу діяльності регіональних міжнародних організацій у сфері миротворчості та миробудівництва ООН, як і в питаннях регіональної стабільності та кооперації в різних сферах.

Дослідження побудовано на застосуванні принципу об'єктивізму, спрямованого на неупереджений виклад матеріалу та обґрунтовані й аргументовані висновки. Об'єктивний аналіз досягнуто завдяки залученню праць різних дослідників, передусім введенню в науковий обіг документів, які водночас є джерельними матеріалами та засобом проведення зіставлення й визначення неупередженого результату. Насамперед це актуально під час оцінювання ефективності діяльності міжнародних регіональних організацій як механізмів стабілізації ситуації в тому чи іншому регіоні.

Науковий підхід до теми дослідження вимагає поєднання класичних теорій з новими аналітичними інструментами, оскільки сучасна політична система перебуває у стані переходу від однополярності до складної багатополярності. З огляду на це для аналізу формування та діяльності регіональних міжнародних організацій важливо обрати один або декілька теоретичних підходів, розглядаючи функціонування інститутів багатостороннього співробітництва через призму неореалізму, який пояснює створення регіональних організацій як

спробу держав зміцнити свою безпеку та збалансувати сили (наприклад, зміцнення східного флангу НАТО). Неореалізм у межах своєї парадигми розглядає регіональні організації як інструменти великих держав для підтримання регіонального балансу сил. В умовах трансформації системи (перехід до багатопolarity) регіональні організації стають майданчиками для формування оборонних союзів та «зон впливу». Головний акцент зроблено на безпековій дилемі та національних інтересах як першопричині інтеграції. Водночас неоліберальний інституціоналізм (Р. Кохейн, Дж. Най) пояснює життєздатність регіональних інституцій через їхню здатність мінімізувати хаос. Організації створюють правила гри, які роблять поведінку держав передбачуваною. У період трансформації інститути виконують роль «стабілізаторів», які дають змогу державам співпрацювати навіть за відсутності глобального консенсусу.

Натомість ліберальний інституціоналізм фокусується на ролі таких організацій, як ЄС та Рада Європи, що слугують інструментами зниження трансакційних витрат та сприяння співпраці. Такий підхід дає підставу вважати діяльність міжнародних організацій інструментом пошуку компромісу та досягнення взаємовигідного благополуччя тощо. Конструктивізм досліджує формування регіональними організаціями спільної регіональної ідентичності та колективних норм (наприклад, діяльність ОБСЄ або Вишеградської групи).

Теоретичний базис визначає комплекс таких загальнонаукових **методів**, як системний аналіз, узагальнення, методи індукції та дедукції для вивчення формування, а також функціонування регіональних міжнародних організацій. Метод аналізу та синтезу дає змогу досліджувати міжнародні організації за елементами та створювати цілісну картину наявної системи міжнародних організацій. Окрім загальнонаукових методів, під час дослідження місця і ролі регіональних організацій вартим уваги є застосування спеціально-наукових методів дослідження, таких як компаративний (порівняльний) аналіз, порівняння ефективності різних регіональних міжнародних організацій (наприклад, НАТО vs ОДКБ або ЄС vs АСЕАН) у реагуванні на кризові ситуації. Зазначений

системний підхід розглядає регіональні організації як невід’ємний елемент підсистеми у структурі глобальної політичної системи, що трансформується.

Неможливим, на нашу думку, є проведення аналізу ефективності діяльності регіональних інституцій без використання методу кейс-стаді (Case Study), що дає змогу детально розглянути діяльність конкретної організації (наприклад, роль Ради Європи чи Європейського Союзу в умовах євроінтеграційних процесів тощо).

Зважаючи на комплексний розгляд діяльності та визначення місця і ролі регіональних міжнародних організацій, доцільним є застосування методів прогнозування в контексті побудови сценаріїв подальшого розвитку регіональних інституцій багатостороннього співробітництва. Сценарний аналіз є одним з методів прогнозування через моделювання майбутнього регіональних структур у період до 2040 року з урахуванням викликів сьогодення. Водночас з певністю можна говорити про можливість побудови моделей розвитку сучасної міжнародної системи з урахуванням тенденцій розвитку регіональних міжнародних організацій.

Методологічною основою комплексного дослідження регіональних міжнародних організацій є також теоретичні засади «нового регіоналізму». На відміну від «старого» регіоналізму часів холодної війни, цей підхід розглядає регіоналізацію «знизу вгору», акцентуючи на тому, що в умовах трансформації сучасної міжнародної політичної системи регіональні міжнародні організації стають не просто союзами держав, а складними мережами, куди залучені транснаціональні корпорації, неурядові організації та регіональні лідери. Це засвідчує появу нових форматів співробітництва за участі формальних і неформальних акторів міжнародних відносин, поєднуючи регіональні організації з глобальними інституціями, перетворюючи їх на невід’ємну частину глобальної політичної системи.

Оскільки сучасні трансформаційні процеси щораз частіше характеризуються невизначеністю та наявністю численних кризових явищ (пандемії, гібридні загрози, збройні конфлікти тощо), методологія дослідження

має забезпечити інституційну адаптивність як здатність регіональних організацій змінювати свої внутрішні процедури без повної інституційної перебудови. Водночас дослідження має враховувати засади теорії мережевого управління, ключовою тезою якої є щораз частіша діяльність організацій не як ієрархії, а як мережі, що дає змогу швидше реагувати на транскордонні виклики. Отож, у сучасних умовах доцільним видається опертя на поєднання теоретичних засад нового регіоналізму та концепції мережевого управління як методологічного каркасу дослідження сучасного стану регіональних міжнародних організацій в умовах глобальних трансформацій системи міжнародних відносин.

Отже, обрана методологічна основа забезпечує цілісність і ґрунтовність дослідження завдяки поєднанню теоретичного аналізу з емпіричним вивченням практики діяльності та еволюції регіональних міжнародних організацій, що дає змогу виконати комплексний аналіз ролі міжнародних регіональних організацій у сучасній міжнародній системі.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від створення перших міжнародних організацій наприкінці XIX ст. до початку 2026 р. Нижня межа визначається початком інституціоналізації системи міжнародних організацій (передусім у другій половині XX ст.) з актуалізацією регіональних інтересів та боротьбою за регіональне лідерство. Верхня межа дослідження окреслюється сучасним етапом розвитку міжнародної політичної системи, яка характеризується ускладненням конфліктогенності, гібридизацією форм насильства та зростанням невизначеності. Це дає змогу зосередитися на актуальному стані розвитку глобальної політичної системи, а також акцентувати увагу на визначенні місця і ролі регіональних організацій в умовах сучасних трансформацій. Широкий хронологічний відрізок обумовлений наявністю щонайменше кількох етапів розвитку міжнародних організацій загалом та регіональних зокрема, що у підсумку дає змогу провести періодизацію системи міжнародних організацій та визначити тренди їхнього розвитку. Такий ретроспективний аналіз дає змогу визначити тенденції розвитку та виокремлення

чинників впливу, що сприяє побудові прогнозування подальшого розвитку регіонального співробітництва.

Географічні рамки дослідження визначаються специфікою діяльності регіональних міжнародних організацій, які є невід’ємним елементом системи міжнародних організацій і мають глобальний характер. З одного боку, критерій географічного простору при класифікації міжнародних організацій бере за основу територіальну приналежність тієї чи іншої міжнародної організації, а з іншого – враховує географічний ареал впливу тієї чи іншої міжнародної організації. Дослідження базується на тезі, що система міжнародних організацій, до складу якої входять глобальні, регіональні, міжурядові та неурядові організації, має глобальний характер. Важливим є дослідження діяльності міжнародних регіональних організацій у безпекових, економічних та екологічних питаннях, які вважаємо сьогодні найактуальнішими сферами та елементами міжнародної системи безпеки в її широкому розумінні.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертаційна робота є першим у вітчизняній міжнародно-політичній науці всебічним та цілісним дослідженням місця і ролі регіональних міжнародних організацій у глобальній трансформації міжнародної політичної системи.

Найвагоміші результати наукового дослідження полягають у тому, що:

Уперше:

- сформульовано цілісну теоретико-методологічну концепцію функціонування регіональних міжнародних організацій в умовах переходу від однополярності до складної багатополарності, де ці інституції розглядають не лише як союзи держав, а як динамічні мережеві структури («Новий регіоналізм»), що інтегрують формальних і неформальних акторів (держави, транснаціональні корпорації, неурядові організації) та здійснюють горизонтальне управління транскордонними викликами;
- виконано комплексний сценарний аналіз та побудовано прогностичні моделі трансформації архітектури регіональних безпекових інститутів багатостороннього співробітництва на перспективу до 2040 року з урахуванням

сучасних чинників підвищеної конфліктогенності, гібридизації безпекових загроз та дефіциту глобального консенсусу;

- обґрунтовано концепт інституційної адаптивності регіональних організацій як їхньої здатності оперативно модифікувати внутрішні процедури, механізми прийняття та імплементації рішень в умовах кризових явищ (збройних конфліктів, пандемій, екологічних викликів) без повної перебудови їхньої базової інституційної структури;

- створено цілісну авторську модель осмислення регіональних міжнародних організацій в умовах кризи глобального управління.

Удосконалено:

- політико-правову класифікацію та критерії визначення ефективності діяльності міжнародних регіональних організацій, зокрема через призму проблеми легітимізму, мінімізації трансакційних затрат та реальної імплементації рішень як головного засобу актуалізації програмної мети цих інституцій у сферах їхньої функціональної специфіки;

- трансформацію регіональних міжнародних організацій із допоміжних інструментів системи ООН у самостійні центри регіонального політичного та безпекового управління в умовах кризи універсальних механізмів глобального врядування. Доведено, що регіональні міжнародні організації перестають бути допоміжним елементом міжнародного порядку і дедалі більше стають самостійними центрами політичного, економічного та безпекового врядування;

- підходи до аналізу взаємодії та ієрархічної взаємозалежності між глобальними (універсальними, насамперед ООН) та регіональними акторами міжнародних відносин, що дало змогу розкрити механізм проєкції та адаптації глобальних інтересів і цілей безпеки на локальні й регіональні потреби держав-учасниць;

- аргументацію щодо ролі регіональних інституцій як ключових «стабілізаторів» міжнародної політичної системи, які в умовах руйнації попереднього світоустрою виконують функцію зниження системного хаосу,

структурують локальні «зони впливу» та формують спільні регіональні ідентичності й колективні норми.

Набуло подальшого розвитку:

- наукове осмислення класичних парадигм теорії міжнародних відносин (неореалізму, неоліберального інституціоналізму, конструктивізму) шляхом їхнього синтезу та інтеграції в єдину аналітичну матрицю для пояснення мотивації держав щодо створення оборонних та економічних союзів у постбіполярний період;
- історико-хронологічна періодизація етапів становлення та еволюції міжнародних організацій (від кінця XIX століття до початку 2026 року), що дало змогу виявити стійкі історичні тренди у розвитку інститутів багатостороннього співробітництва та визначити межі їхньої життєздатності під час геополітичних потрясінь;
- концептуальні засади формування зовнішньополітичної стратегії України в умовах триваючої російської агресії, зокрема в частині вироблення прикладних рекомендацій щодо оптимізації її участі в регіональних інституціях для побудови нової архітектури безпеки, залучення міжнародної допомоги та забезпечення постконфліктної відбудови.

Теоретичне значення отриманих результатів визначається актуальністю теми дослідження та зумовлено докорінною зміною сучасної міжнародної політичної системи та світового порядку, який характеризується кризою універсальних інститутів безпеки (насамперед ООН) та переходом до асиметричної багатополярності, де регіональні організації перетворюються на автономні центри регулювання міжнародних процесів на регіональному та міжрегіональному рівнях, компенсуючи дефіцит глобального консенсусу та захисту національних інтересів держав. Значущість роботи полягає у концептуалізації феномену інституційної адаптивності міжнародної регіональної організації як її здатності оперативно модифікувати внутрішні процедури ухвалення рішень, структурувати функціональні органи та запроваджувати тимчасові мережеві формати реагування на транскордонні та

гібридні кризи в режимі реального часу без проведення тривалої перебудови базових статутних структур.

Цінність роботи полягає у створенні цілісної авторської моделі осмислення регіональних міжнародних організацій в умовах кризи глобального управління.

У дослідженні обґрунтовано та розгорнуто *модель мережевого управління* стосовно сучасного регіоналізму, що дало змогу експлікувати еволюцію організацій від закритих, ієрархічних, суто міждержавних інститутів до відкритих багатовимірних мереж, які діють у постійній кооперації з недержавними акторами (транснаціональними акторами, громадянським суспільством, експертними хабами).

Представлено комплексні прогностичні сценарії еволюції архітектури регіональних організацій на перспективу до 2040 року. Виокремлено дві домінуючі моделі: жорсткі, ціннісно гомогенні оборонні альянси з високим рівнем взаємної довіри та гнучкі, тематично орієнтовані функціональні мережі (*малі оборонні союзи*).

Удосконалено понятійно-категоріальну матрицю дослідження багатостороннього співробітництва шляхом дефініювання міжнародної організації як автономної, інституціоналізованої системи політичної взаємодії, що володіє власною міжнародною суб'єктністю та колективною політичною волею, яка не зводиться до суми національних інтересів її членів, а розглядається як динамічна модель співпраці, орієнтованої на ефективну реалізацію та впровадження.

Розширено класифікацію міжнародних інституцій, де базовими критеріями визначено не територіально-географічний чинник, а ареал реального функціонального впливу, характер взаємодії з міжнародними акторами та рівень інституційної гнучкості (адаптивності).

Подальшого розвитку набуло теоретичне обґрунтування *кризи легітимізму* в діяльності міжнародних інституцій. Зокрема, розмежовано поняття їхньої міжнародно-правової легітимності та політичної легітимності, оперте на тезу про первинну політичну волю діяльності та політичну програму організації.

Вдосконалено стратегічне визначення зовнішньополітичних пріоритетів України, обґрунтовано необхідність переходу від стратегії пасивного інституційного залучення (членства) до стратегії активного інституційного ініціювання через інструменти насамперед безпекового мікрорегіоналізму, ініціювання та активну залученість у творенні регіональних союзів безпекового характеру у широкому розумінні цього терміна.

Практичне значення отриманих результатів визначається їхньою концептуальною новизною, актуальністю та прикладною спрямованістю і полягає у можливості використання в науково-дослідній, аналітичній, освітній та управлінській практиці. Запропоновані у роботі підходи до функціонування та ефективності діяльності регіональних міжнародних організацій відкривають нові можливості для аналізу їхньої діяльності та вироблення ефективних механізмів участі та розробки відповідних зовнішньополітичних стратегій для України з урахуванням сучасних трендів розвитку системи міжнародних організацій як складової міжнародної політичної системи.

Практична цінність дослідження як внеску в українську політичну науку полягає в упорядкуванні та поглибленні наукових знань про регіональні міжнародні організації як складової системи міжнародних організацій та системи ООН, а також у розширенні аналітичних можливостей її інтерпретації з урахуванням сучасної трансформації міжнародної політичної системи. Отримані результати дають змогу уточнити концептуальні межі участі регіональних інститутів багатостороннього співробітництва у сучасній системі міжнародних відносин, виявити їх функціональні особливості та окреслити ключові чинники ефективності, що має значення для формування нових дослідницьких підходів у вивченні діяльності інститутів багатостороннього співробітництва в контексті регіонального та глобального виміру міжнародного співробітництва.

Застосовний потенціал одержаних висновків і рекомендацій проявляється у можливості їхнього використання під час формування та реалізації зовнішньої політики України, зокрема у сфері міжнародної безпеки та співпраці з регіональними міжнародними організаціями. Загальні висновки та

запропоновані практичні рекомендації можуть використати органи державної влади та управління, аналітичні центри та профільні інституції у сфері безпеки та міжнародного співробітництва з метою вироблення ефективних механізмів взаємодії з міжнародними партнерами та для підвищення ефективності співробітництва України з регіональними міжнародними організаціями. Враховуючи необхідність підвищення ефективності співпраці з міжнародними партнерами в умовах триваючої російської агресії та необхідності залучення як до розв'язання російсько-українського збройного конфлікту, так і постконфліктної відбудови міжнародної допомоги та формування нової архітектури безпеки, результати дослідження можна застосувати як ініціативу з поглиблення функціональної співпраці з регіональними акторами для реалізації безпекової та зовнішньополітичної стратегії України на сучасному етапі.

Результати дослідження можна використати у процесі підготовки навчально-методичного забезпечення, розробки лекційних курсів та семінарських занять, присвячених діяльності міжнародних організацій, зовнішньополітичної діяльності України, міжнародній безпеці, кризовому менеджменту та теорії міжнародних відносин. Їх можна інтегрувати у навчальні програми галузі знань С «Соціальні науки, журналістика, інформація та міжнародні відносини», що сприятиме формуванню цілісного розуміння сучасних тенденцій розвитку міжнародної політичної системи та місця і ролі в трансформаційних процесах регіональних міжнародних організацій.

Особистий внесок здобувача. Основні наукові положення та висновки дисертаційного дослідження, зокрема ті, що характеризують наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, отримані автором самостійно. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею здобувача.

Наукові праці, опубліковані автором, дослідження особисто й у співавторстві за темою дисертації, постановка проблеми та дослідницьких питань, проблема дефініювання та класифікації міжнародних організацій, дослідження миротворчої та безпекової діяльності міжнародних організацій в умовах трансформації міжнародної політичної системи, узагальнення

результатів і формулювання висновків дисертаційного дослідження належать здобувачу. У дисертації використано лише ті результати співавторських публікацій, що безпосередньо отримані здобувачем; внесок співавторів у відповідних роботах належно враховано.

Елементи теоретико-методологічної бази та методичні напрацювання одержано здобувачем (зокрема) в межах виконання тематичних науково-дослідницьких робіт кафедри й науково-дослідних проєктів у рамках програм Erasmus+, Jean Monnet, грантової підтримки Міжнародного Вишеградського Фонду № 22410270 «Впровадження кращих практик кризового менеджменту в Україні», де дисертант забезпечував концептуалізацію та апробацію отриманих результатів, зокрема в контексті проблематики функціонування міжнародних інституцій багатостороннього співробітництва та антикризового реагування.

Під час підготовки дисертаційного дослідження дотримано вимоги академічної доброчесності; усі запозичення та результати спільних робіт мають відповідні посилання. Усі таблиці та рисунки складено здобувачем.

Апробація та публікації за темою дисертації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 61 працю, у тому числі 7 статей опубліковано в наукових виданнях, що входять у наукометричні бази Scopus та Web of Science, 18 – публікації в наукових фахових виданнях України та 6 – в іноземних наукових виданнях, 2 підрозділи в колективних монографіях, 20 тез доповідей, 8 навчальних посібників.

Основні положення й результати дисертаційної роботи представлено на таких наукових заходах: на міжнародних наукових конференціях «Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки» (м. Львів, Україна, 15 травня 2015 р., 19 травня 2016 р., 15–16 травня 2018 р., 13 травня 2021 р., 15–16 травня 2025 р., 27 березня 2026 р.), на міжнародних наукових конференціях «Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики» (м. Київ, Україна, 24 квітня 2014 р.), «Виклики політики безпеки: історія та сучасність» (Львів, Україна, 16–18 червня 2016 р., 18–19 жовтня 2018 р.), «Глобалізаційні виклики та багатостороння дипломатія» (м. Київ, Україна,

18 березня 2015 р.), «Імплементація стандартів НАТО в Україні: здобутки та перспективи» (Львів, Україна, 23 вересня 2015 р.), «Конфлікти на пострадянському просторі: глобальний та локальний виміри» (Львів, 13 грудня 2016 р.), «Транскордонна безпека: політико-правовий, соціально-економічний, гуманітарний та екологічний вимір» (Львів, 21 квітня 2017 р.), «Безпекові виклики у геополітиці XXI століття» (Львів, 23–24 листопада 2017 р.), «Криза сучасної системи безпеки у пошуках нового міжнародного порядку» (Львів, 4–5 квітня 2019 р.), «Міжнародні конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва» (Львів, 11 грудня 2019 р., 03 грудня 2021 р., 26 грудня 2025 р., 5 грудня 2026 р.), «Криза сучасної системи безпеки: нова карта геополітичних протистоянь» (Львів, 16 квітня 2021р.), «Криза сучасної системи міжнародної безпеки: переформатування геополітичного ландшафту» (Львів, Україна, 25 квітня 2025 р.), «V International Congress of Human Rights» (University of Rzeszow, December 10–12, 2024), International Scientific Conference «Europe and the New World Order» (University of Rzeszow, May 26–27, 2025), Polish-Ukrainian Forum of Public and Institutional Cooperation: «Common Horizons: What Can We Do Together?» (October 24, 2024), Wroclaw Security Summit (Wroclaw University, December 2022, 2024).

Окрім того, результати дослідження апробовано на засіданнях кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби, кафедри міжнародної безпеки та стратегічних студій, а також на щорічних звітних конференціях факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка та представлені на наукових семінарах і панельних дискусіях у рамках короткотривалих наукових стажувань у рамках програм академічної мобільності Еразмус+.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, чотирнадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (612 найменувань українською, англійською, німецькою та польською мовами). Загальний обсяг дисертації становить 477 сторінок, з яких 389 сторінок – основна частина роботи, та 56 сторінок – список використаних джерел.

У вступі визначено актуальність теми дисертаційного дослідження, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано його методологічну базу, окреслено мету та дослідницькі завдання, подано аналіз теоретичних підходів дослідження.

У першому розділі дисертаційного дослідження «Теоретико-методологічні засади політологічного аналізу регіональних міжнародних організацій» розглянуто теоретичні підходи до вивчення об'єкта дослідження – системи міжнародних відносин та системи міжнародних організацій як невід'ємного елементу міжнародної політичної системи. Окрему увагу приділено регіональним міжнародним організаціям у системі міжнародного порядку та системі міжнародних організацій. Логіка розділу базується на представленні теоретичних підходів в історичній ретроспективі у поєднанні з етапами становлення системи міжнародних організацій, що забезпечує комплексний аналіз та взаємозв'язок теоретичних дискусій з конкретно історичним формуванням міжнародної політичної системи.

Другий розділ «Становлення та розвиток системи міжнародних організацій як складової міжнародного порядку» розкриває основні підходи до проблеми дефініювання та еволюції поняття «міжнародна організація» в науковому дискурсі. Визначено, що міжнародна організація пройшла щонайменше кілька кардинальних дефінітивних змін, збільшуючи потенціал та функціональну забарвленість через розширення програмних цілей та інтересів держав-учасниць. Значний вплив на підходи до класифікації мало формування міжнародно-правових принципів та формування так званого права міжнародних організацій (регламентів їхньої діяльності). Доведено, що першопричиною (мотивом створення міжнародної організації) слугує політична воля держав, і лише вона стає основою до створення нових або застосування вже існуючих міжнародно-правових норм. У розділі запропоновано класифікаційні моделі міжнародних організацій з урахуванням сучасних інноваційних підходів через поєднання традиційних та нових явищ у сучасній міжнародній політичній системі (глобалізаційні процеси трансформації, мережеві та інституційні трансформації, перехід до «горизонтальної» інтеграції та комунікації).

У третьому розділі «Еволюція регіональних організацій в умовах трансформації міжнародної системи» акцентовано увагу на тому, що міжнародні організацій варто вважати інститутами багатостороннього співробітництва в умовах актуалізації потреб держав-членів до вирішення того чи іншого завдання. Проаналізовано етапи становлення системи міжнародних організацій через формування моделі багатосторонньої колективної співпраці (системи ООН), її розширення по вертикалі та горизонталі шляхом «делегування повноважень» спеціалізованим інституціям ООН та регіональним організаціям. Саме міжнародні регіональні організації стали інститутами багатостороннього співробітництва на локальному / регіональному рівні шляхом актуалізації інтересів держав-членів. Відзначено ключову роль регіональних організацій для реалізації та захисту національних і групових інтересів держав-членів. Охарактеризовано особливості інституційної системи організацій та їхні різновиди.

Четвертий розділ «Механізми прийняття та імплементації рішень міжнародних організацій» розкриває природу рішень міжнародних організацій як інструменту актуалізації політичної програми діяльності інститутів багатостороннього співробітництва. Досліджено правову природу рішень міжнародних організацій через розгляд проблеми співвідношення правової та політичної легітимності рішень регіональних організацій як складової системи міжнародних організацій. Обґрунтовано пріоритетність політичного легітимізму рішень міжнародних організацій у процесі їх реалізації через наявність політичної волі держав. Проаналізовано політико-дипломатичний механізм прийняття рішень та його трансформацію.

П'ятий розділ «Політико-правова роль міжнародних регіональних організацій у сучасних міжнародних відносинах» зосереджує увагу на процесах трансформації місця і ролі регіональних організацій як складової системи міжнародних організацій в умовах невизначеності та еволюції сучасної політичної системи. На основі отриманих узагальнень та висновків запропоновано прогностичний сценарій розвитку системи міжнародних

організацій на найближче десятиліття та визначено головні тенденції розвитку сучасної політичної системи міжнародних відносин. Концептуалізовано окремі елементи зовнішньополітичної стратегії України в контексті її участі в інтеграційних процесах загалом та активізації участі у регіональних форматах багатостороннього співробітництва.

У висновках охарактеризовано роль та місце регіональних міжнародних організацій в умовах глобальних трансформацій міжнародної політичної системи.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ РЕГІОНАЛЬНИХ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

1.1. Теоретичні підходи ідеалізму та політичного реалізму до трактування функціонування системи міжнародних відносин

Зростаюча роль політичних інститутів багатостороннього співробітництва у сучасних міжнародних відносинах привертає щораз більшу увагу численних дослідників до питання визначення місця і ролі міжнародних організацій у сучасній світовій політиці. Поняття «міжнародна організація» не є надто модерним визначенням, його формування налічує кілька етапів. Окрім того зазначимо, що кожен період людської історії по-своєму впливав на формування певного наукового (теоретичного) бачення сутності механізмів багатосторонньої дипломатії, зокрема на міжнародні організації, а отже, й на визначення місця та ролі цих інституцій у функціонуванні міжнародної системи. Означені питання знайшли своє відображення у працях дослідників, що вивчали та вивчають міжнародні відносини. Загалом, зважаючи на аналіз сутності міжнародних організацій та їхньої значимості як елементу системи міжнародних відносин, зазначимо їхній побіжний характер, оскільки у класичних теоріях основним елементом міжнародної системи вважають державу. Розглянемо погляди представників класичних теорій на природу та сутність міжнародних організацій.

В ідеалізмі як філософській течії дослідження міжнародних організацій посідає чільне місце, оскільки держави, основним інтересом яких є гармонія і процвітання, спрямовують свої зусилля на співробітництво і поглиблення дружніх відносин, а найкращим форумом для цього є міжнародні організації.

Ідеалісти головним інтересом держави вважають гармонію і процвітання її громадян. Виходячи з цього, дії держави на міжнародній арені, згідно з їхньою концепцією, спрямовані на співпрацю, спільне вирішення проблем і

врегулювання усіх суперечок мирним шляхом. Звісно, ідеалісти не можуть заперечувати існування конфліктів і воєн. Проте, на їхню думку, ці конфлікти є випадковим явищем, яке виникає через аморальну поведінку певних акторів і яке врегульовують за допомогою міжнародного права у рамках діяльності міжнародних організацій. Складні відносини між державами можна гармонізувати, суперечки та конфлікти вирішити шляхом переговорів, і в цьому важлива роль належить саме міжнародним організаціям.

Загалом ідеалізм, порівняно, наприклад, з реалізмом, значно більшу увагу приділяє міжнародним організаціям і значно більшого значення надає їхньому впливу на світову політику. Варто лише згадати концепції ідеалістів Нового часу, які повністю ґрунтуються на ідеї створення міжнародної інституції для забезпечення миру і безпеки у світі. Це, зокрема, концепції «прожектистів», що висували пропозиції – «прожекти», основою яких слугувала ідея створення загальноєвропейської конфедерації, універсальної інституції, яка об'єднає різні держави і стане форумом для обговорення питань міжнародної політики та вирішення суперечок шляхом переговорів і компромісів. Прожектисти вважали, що в рамках такої інституції (міжнародної організації) вдасться вирішити будь-яку конфліктну ситуацію за допомогою принципів і норм моралі, використовуючи переговори, компроміс, арбітраж, а також покарання і тиск у випадку агресії, застосовуючи чітко регламентовані процедури, звичаї і правила міжнародного етикету. Найвідоміші серед прожектистів – Е. Роттердамський, Е. Крюсе, В. Пенн, Ш.-І. де Сен-П'єр – прагнули втілити ідею цілковитого усунення війни з міжнародної політики.

Видатний мислитель Еразм Роттердамський вважав, що люди не розуміють важливої ролі ідеалів, соціальних норм та цінностей у гармонійному розвитку суспільства. Він виступав за встановлення міжнародних законів, прийнятих усіма державами, та за дотримання ними у зовнішній політиці тих самих соціально-етичних норм, на яких ґрунтується внутрішнє життя держави; запропонував договірним шляхом закріпити існуючі кордони і в такий спосіб

подолати анархічність міжнародних відносин та забезпечити їхню стабільність [96].

Величезним кроком на шляху розвитку ідеалізму вважають ідеї видатного голландського юриста Гуго Гроція – основоположника концепції міжнародного права, яка передбачала створення гармонійних і безконфліктних міжнародних відносин за допомогою принципів міжнародного права. Гроцій запропонував створити єдину систему універсальних норм, які регулюватимуть відносини між державами на міжнародній арені. У своїй праці «Про право війни і миру» (1625) Г. Гроцій висловлював ідеї щодо встановлення мирного міжнародного порядку та виключення сили з міжнародних відносин, а також ретельної регламентації правомірності війни.

Ідеї створення єдиних універсальних правил і норм мали велике значення, оскільки передбачали, що ці норми матимуть не рекомендаційний, а обов'язковий характер, і за їхнє недотримання засуджуватимуть і каратимуть. Це забезпечуватиме їхню ефективність і дієвість, сприятиме розвитку гармонійних відносин між державами і перешкоджатиме виникненню конфліктів.

Інший відомий прожектист, Е. Крюсе, запропонував створити універсальну міжнародну організацію, усі члени якої були б абсолютно рівними, незважаючи на їхню могутність, ресурси і вплив. Членами організації були б країни Європи, Азії та Африки. У разі виникнення конфліктів передбачали скликати Раду для вироблення рекомендацій державам-членам, втягнутим у конфлікт [80; 81].

За Джоном Локком, метою політики є досягнення «миру, гармонії і безпеки». Для цього народ має стати «верховним сувереном», а його інтереси у сфері міжнародних відносин повинні ґрунтуватися на забезпеченні рівності як «загального мірила» і дотриманні закону природи, який «вимагає миру і безпеки для всього людства» [74].

Вільям Пенн, автор проєкту об'єднання Європи як представницького органу, в якому держави представлені пропорційно, вважав, що правителям необхідно зібратися на загальному Конгресі, в Палаті держав або в Парламенті

«з любові до миру і порядку» [87]. У своїй праці «Нарис про сьогодення і майбутнє миру в Європі шляхом створення європейського Конгресу, Парламенту або Палати держав» В. Пенн детально змалював майбутню організацію та її діяльність, зокрема порядок засідань та мови, якими їх вестимуть, порядок зберігання документів тощо. Значну увагу приділяв правилам етикету та протоколу. У разі відмови якоїсь держави виконувати рішення цього органу вважав, що інші держави повинні примусити її це зробити.

Не менш важливими є ідеї французького абата Ш.-І. де Сен-П'єра, висунуті у книзі «Проект вічного миру». Ідея «вічного миру» ґрунтується, зокрема, і на твердженнях, які є принципами сучасного міжнародного права: невтручання у внутрішні справи держав, непорушення територіальної цілісності, врегулювання суперечок мирним шляхом (за допомогою арбітражу) тощо. Важлива думка висловлена щодо відміни права кожної держави на війну та покладання на державу відповідальності за військові дії.

Як стверджував Ш.-І. де Сен-П'єр, унаслідок посилення взаємозалежності інтересів держав необхідно створити міжнародну організацію у вигляді «федерації», участь у якій була б обов'язковою, а право виходу – обмеженим. Він виправдовував примусові заходи для дотримання державами правил «федерації» тим, що вони виходять не від одного правителя, а від спільноти.

Ідею Ш.-І. де Сен-П'єра продовжив англійський філософ і правознавець Джеремі Бентам завдяки концепції «обмеження сили» держав, у якій, поряд з припиненням «таємної дипломатії» і мілітаризації, обмеженням впливу армії, раціоналізацією зовнішньої політики та позбавленням її від пристрастей, особистих амбіцій і помилок правителів, передбачав створення у рамках міжнародної організації постійного конгресу на основі рівноправного представництва держав, а також загального суду та міжнародних збройних сил. Головною функцією цієї організації вважали вирішення суперечок і врегулювання конфліктів, а міждержавних відносин – врегулювання останніх не за допомогою сили і тиску, а шляхом переговорів, міжнародного арбітражу тощо.

Іммануїл Кант, ідеаліст і прибічник ідеї скасування постійних армій, невикористання державних боргів у зовнішньополітичній боротьбі, невтручання у внутрішні справи, неможливості захоплення одних держав іншими тощо, все ж погоджувався з реалістами щодо того, що війна є природним станом анархічних міжнародних відносин. Незважаючи на це, Кант не заперечував встановлення суспільного договору між державами, проте визнавав, що «на практиці не можна розраховувати на інший засіб встановлення правового стану, крім примусу» [16]. Головна ідея його концепції – перетворення міжнародного співтовариства на «загальнолюдську державу», всесвітню федерацію, влаштовану за «правом всесвітнього громадянства».

Як бачимо, завдяки концепціям прожектистів виникла ідея, згідно з якою відносини між державами покликана контролювати вища за державу інституція, тобто інтереси держави вже не вважали найважливішими, адже існували вищі універсальні інтереси, цінності і норми.

Концепції ідеалістів розвивалися протягом багатьох століть і досягли свого розквіту після Першої світової війни. Їхнім втіленням є Ліга Націй, 14 пунктів Вільсона, Пакт Бріана-Келлога тощо. Шкода, що події світової політики довели їхню нежиттєздатність і неспроможність вирішувати проблеми і суперечки. Незважаючи на це, через певний проміжок часу ідеалізм усе ж знайшов своє нове втілення, зокрема в неолібералізмі, значно більше адаптованому до реальних подій світової політики.

Реалісти вивчають природу міжнародних відносин опираючись на етатизм, який відводить основне місце державі, незважаючи на суспільні групи як невід’ємні елементи сучасної системи міжнародних відносин. Звідси, мабуть, впливає бачення реалістами міжнародних організацій.

Оскільки основним інтересом держав (згідно з концепцією реалістів) є могутність і влада, вони намагаються отримати їх шляхом боротьби. У цій боротьбі міжнародні організації відіграють незначну роль: держави використовують їх для досягнення власних цілей і для легалізації та виправдання своїх дій. Загалом реалісти сприймають міжнародні організації як механізм

контролю сильних держав над слабкими. Зокрема, відомий представник політичного реалізму Н. Макіавеллі вважав, що об'єднання держав є ненадійними, отож окремій державі не варто розраховувати на них у здійсненні своїх цілей. Очільники держави повинні усвідомити, що кожне таке об'єднання насправді створюють не для допомоги слабким державам сильнішими, а, навпаки, для підпорядкування могутніми державами слабших акторів [76]. Адже час утворень припадає на період військових союзів держав, спрямованих на захист власної території або ж, найчастіше, на примноження та їхнє розширення за рахунок інших.

Реалізм, як продукт тривалої філософської та історичної традиції, у своєму формуванні ґрунтується на припущенні, що люди (зазвичай влада) діють у раціональний спосіб, захищаючи власні інтереси. У рамках міжнародної системи реалісти вбачають держави як основні суб'єкти, організації, які діють в унітарний спосіб для досягнення національних інтересів, що зазвичай визначаються в термінах максимальної потужності і безпеки. Держави співіснували в анархічній міжнародній системі, яка характеризувалася відсутністю авторитетної ієрархії. Отож держави повинні розраховувати насамперед на самих себе, щоб керувати своєю власною безпекою на основі балансу сил і стримування.

Для більшості реалістів за відсутності міжнародної влади існує декілька правил і норм, які обмежують держави. Хоча Г. Морґентау, батько сучасного реалізму, не подає розділи, присвячені міжнародній моралі, міжнародному праву та міжнародному уряду, у своєму новаторському підручнику «Політики серед Країн». На його думку, «основна функція цих нормативних систем у тому, щоб зберегти надії на владу в соціально припустимих межах ... моральність, звичаї, і право втручання, щоб захистити суспільство від потрясінь, протистояння поневолення і вимирання» [430]. Однак Г. Морґентау зауважив, що відбулося послаблення цих моральних обмежень ще у попередні часи, коли були згуртовані міжнародні суспільства, пов'язані один з одним через елітні зв'язки та загальну

мораль. Отже, міжнародне право та уряд, на його думку, значною мірою є слабкими та неефективними.

Для Моргентау міжнародні організації слугують інструментом держав, який використовуватимуть при бажанні. Такий інструмент може збільшити або зменшити силу держави, не порушуючи основні характеристики міжнародної системи, оскільки вони відображають основний розподіл влади між державами не більше, ніж сума їхніх держав-членів. Насправді вони більше схильні до маніпуляцій влади. Отож міжнародні організації не мають самостійного впливу на поведінку держави і з часом не зможуть змінити саму систему. Наприклад, Джон Міршеймер стверджував: «Найбільш потужні є держави в системі створення і формування інститутів, з тим щоб вони могли зберегти свою частку як світових держав або навіть збільшити її» [415, р. 13].

Проте в реалізмі відомі концепції, які надають об'єднанням держав великого значення, зокрема теорія балансу сил, в якій коаліціям відводять важливу роль, адже у випадку порушення рівноваги на міжнародній арені внаслідок агресивних дій певної держави, саме об'єднання інших акторів даватиме змогу зупинити агресію і відновити рівновагу.

Класичний реалізм [189; 430] бере свій початок із твердження, що держава є не тільки основним і вирішальним, а й уніфікованим і незалежним учасником міжнародної політики. Отож під час аналізу реалістами міжнародної політики суспільних учасників не враховують, як і не враховують відмінностей між різними державами.

Оскільки реалісти вірять у те, що боротьба за владу є значною частиною людської природи, то міжнародна політика характеризується неперервним пошуком влади усіма державами, так як і національна політика характеризується пошуком влади різними партіями чи спілками [430]. У цьому контексті акцентують увагу на тому, що внутрішня і зовнішня політика – це два різні вияви одного явища – боротьби за владу. Однак різні моральні, політичні і соціальні умови переважають у кожній сфері [430]. У національній політиці використання сили у боротьбі за владу стримує монополія держави на її легальне

використання. У міжнародній політиці, для порівняння, ця боротьба за владу може вилитися у загрозу використання сили, оскільки не існує наднаціонального керуючого органу, якому вдалося б утримувати в руках непереборну владу. В такій анархічній системі кожна держава повинна забезпечувати власну безпеку шляхом максимізації влади. В результаті держави опиняються у ситуації, яку називають дилемою безпеки. Зусилля держав зосереджені на пошуках забезпечення безпеки у постійній боротьбі всіх проти всіх, яка завжди приховує у собі можливість використання сили. Оскільки ця боротьба підтримує об'єктивне право, існує лише єдиний шлях уникнути війни – проводити політику, що базується на балансі сил [430].

З огляду на це, реалісти не розглядають міжнародні організації як ефективний засіб вирішення цієї «вічної боротьби за владу», оскільки вони не можуть змінити анархічної природи міжнародної системи. Міжнародні організації радше використовуються сильними державами для ефективного здійснення власних інтересів. Отож створення та успіх міжнародних організацій залежить від існування держави-гегемона, що володіє незліченними силовими ресурсами. Тобто міжнародні організації створюють з метою верифікації цих силових і ресурсних потенціалів для забезпечення власного домінування чи гегемонії.

Оскільки, на переконання реалістів, поведінка держав відображає особисті стремління сильних політиків, захист і поширення національного інтересу та потребу зберегти існування в анархічному міжнародному середовищі, міжнародні відносини характеризуються конфліктністю, що виникає у результаті зіткнення інтересів та боротьби держав за владу. Реалізм стає превалюючою теоретичною моделлю міжнародних відносин у другій половині ХХ ст., закидаючи ліберальному інтернаціоналізму нездатність пояснити ворожнечу 30-х років, Другу світову та холодну війни. Очевидним з цього погляду можна зробити висновок щодо заперечення реалістами дієвості незначної кількості міжнародних організацій, що існували на той час. Окрім того, вважаючи систему міжнародних відносин анархічною за своєю природою,

реалісти відводили провідну роль державі, що повинна, відповідно, вижити та наростити власну силу в межах анархічної системи. Розвиваючи цю думку, вони стверджували, що не існує жодної міжнародної моралі, як і міжнародного права, окрім того, яке підтримують або впроваджують найсильніші держави. Немає жодного світового уряду, жодної спільноти та, відповідно, жодного захисту, окрім того, який держава може забезпечити власними силами. Держави зазвичай існують в умовах небезпеки і ця «дилема безпеки» змушує їх зайняти захисну (часто агресивну) позицію залежно від того, як вона інтерпретує загрози, що перед нею (державою) постали. Внаслідок цього конфліктів і боротьби не уникнути; ними можна управляти, але їх неможливо уникнути. Конфлікти виникають між країнами, які задоволені поточною ситуацією (такими, що підтримують статус-кво), та країнами, які хочуть змінити / переглянути міжнародний порядок відповідно до їхніх інтересів. Отож мир і стабільність розглядають як такі, що існують лише в умовах балансу сил та залякування. Країни співпрацюють виключно для того, щоб отримати переваги. Вони, на думку реалістів, беруть участь у роботі органів ООН не для досягнення загального блага, а з метою власної вигоди [443, р. 23].

Деякі реалісти вбачають у міжнародній системі «природний стан» Т. Гоббса: де відсутні уряди – люди, природно, бажають домінувати, а за відсутності загальносвітового уряду, за аналогією, – держави намагатимуться домінувати. Як визначає М. Гленон: «Перша і остання геополітична теорія, що не викликає сумніву, стверджує, що країни отримують безпеку через набуття сили. Правові інституції, які намагаються слідувати принципу справедливості, в кінцевому результаті зникнуть» [283, р. 25]. Реалісти класичної школи переконують, що все це пов'язано і вмотивовано людською природою, яка спадково егоїстична та агресивна [430]. Цілком протилежних поглядів дотримуються неореалісти (структурні реалісти), які вважають, що таку поведінку держав визначає власне анархічна структура міжнародної системи [584]. Реалісти скептично ставляться до усіх спроб сформулювати дієві норми та правила функціонування міжнародного порядку або щодо застосування сили. У

звіті Генерального секретаря Найвищої ради з загроз, викликів та змін зазначено: «Підтримка міжнародного миру та безпеки певним чином залежить від загального розуміння та сприйняття випадків застосування сили, що є рівнозначно правовими та легітимними» [120, р. 62]. Реалісти відкидають ідею щодо можливості досягнення такого глобального порозуміння. Окрім того, в одному із сучасних досліджень про ООН міститься доволі цікаве твердження: «Війна в Іраку була багатостороннім нападом на підвалини та правила існування світового порядку, сконцентованого навколо ООН» [577]. Очевидно, цим зумовлено й те, що реалісти спростовуватимуть тезу, за якою світовий порядок був, є або коли-небудь може бути сформований навколо системи ООН.

У межах такого трактування реалістами анархічної системи стабільність та мир можуть існувати за умови існування домовленості щодо розв'язання конфлікту, або існування балансу сил, за якого країни будуть задоволені існуючою ситуацією. Баланс сил XIX ст. після 1815 р., а також протягом Холодної війни, наприклад, передбачав певну стабільність, яка, за визначенням реалістів, не мала нічого спільного з міжнародним правом. Реалісти, очевидно, вбачають у міжнародних організаціях інструмент для найсильніших їхніх членів. Відповідно до цього, «ООН не є і не може бути політичним суб'єктом поміж суверенних держав» [390, р. 17]. Власне Статут ООН становить «величний ідеалізм» [445, р. 181], водночас реальність є звичайним «прикриттям сильних політиків» [518, р. 712]. До цього варто додати, що ООН, яка протягом другої половини XX ст. намагалась утримувати певну стабільність та й, зрештою, відображала тогочасний міжнародний порядок, сьогодні у такому вигляді не може його адекватно трансформувати під нові параметри. З іншого боку, доцільно висунути тезу, що у такому випадку система ООН сьогодні не лише не відображає реального стану міжнародного порядку, а й засвідчує наявність певної анархічної системи.

У цьому контексті можна стверджувати, що відправним пунктом як реалізму, так і неоліберального інституціоналізму є «проблема анархії». Виходячи з цього, країни раціонально слідують власному інтересу в анархічній

міжнародній системі. Їхні інтереси залишаються статичними за природою і не змінюють свого значення за умов інтеракцій з іншими акторами; вони радше сформовані попередньо, визначені природою міжнародної системи. Для реалістів, передусім для неореалістів, безальтернативним результатом боротьби за владу та виживання є гра з нульовою сумою, яка часто переростає в конфлікт. Окрім того, неореалісти впевнені, що цю ситуацію не можуть змінити політичні зміни в державі, такі як демократизація. Як зазначає К. Волтс: «Структура міжнародної політики не може бути змінена за рахунок трансформації внутрішніх систем, якими б загальноохоплюючими ці зміни не були» [583, р. 10]. Інтереси та ідентифікації країн визначаються природою міжнародної системи. Неоліберальний інституціоналізм, висловлюючи протилежну думку, наголошує, що особиста зацікавленість країн може та повинна підштовхнути до співпраці як результат незалежності та, зрештою, намагатися віднайти регулятивні форми співпраці такі як міжнародні режими й організації, з метою зниження трансакційних втрат та убезпечення виконання взаємних домовленостей. Проте для обох цих теоретичних шкіл усе ж країни залишаються раціонально егоїстичними об'єктами зі статичним інтересом, що продиктований природою міжнародної політики та не може бути змінений через інтеракції з іншими міжнародними акторами.

Оскільки реалісти говорять про застосування сили у досягненні могутності та реалізації власних інтересів, вони розглядають держави у дії на міжнародній арені. З метою оптимізації вивчення можливих варіантів розвитку реалістичний підхід передбачає використання теорії ігор у процесі аналізу діяльності держав на міжнародній арені. Сама по собі теорія ігор не є новою. Її використовували економісти у прогнозуванні поведінки на ринку. Розглянемо загалом деякі постулати цієї теорії та спробуємо адаптувати її до відображення функціонування міжнародної системи.

Перше припущення теорії ігор – раціональні актори намагаються одержати максимальну вигоду, обираючи стратегію. Іншими словами, будь-який актор обирає найкращий можливий результат для себе, незалежно від того, що

одержать інші актори. Це припущення важливе для теоретиків теорії ігор, оскільки вони вважають, що егоїстичні актори націлені тільки на власну вигоду, зважаючи свій виграш проти інших. Ще одне припущення, принаймні для простих ігор, – «повна інформація», тобто всі актори знають усі розв'язки (можливі результати) і всі можливі стратегії інших акторів. У складніших іграх це припущення передбачає неповну інформацію. У цьому випадку розв'язання та актори можуть бути невідомими, отож буде визначена вірогідність. Щоправда, для пояснення поведінки держав у міжнародних відносинах частіше використовують прості ігри.

Класичних реалістів і меркантилістів критикували за їхню характеристику міжнародних відносин лише як гру з нульовою сумою. Міжнародні відносини можуть бути суперницькими, проте не обов'язково з нульовою сумою. Насправді стимул до співпраці існує часто. Натомість реалісти зазначають, що дилема безпеки, з якою держави зіштовхуються в анархічному середовищі, є дилемою в'язнів. Дилема в'язнів – це проста гра, яка чітко ілюструє, чому важко досягти співпраці навіть у ситуаціях з ненульовою сумою.

Реалісти ніколи не стверджували, що міжнародна співпраця не відбувається. Існують ситуації, у яких держави мають скоординувати власні політики шляхом узгодження міжнародних правил для уникнення небажаних результатів [372, р. 345]. Однак ці ситуації зазвичай простежуються у сфері низької політики. Доки співпраця відбувається у таких міжнародних проблемних областях, як транспортування та телекомунікації, міжнародна та національна безпека не сприяє співпраці. Нехтування значимості безпеки разом зі швидким технологічним розвитком змушує держави бути пильними. Далі, як стверджує С. Стрендж, усі міжнародні домовленості, що є гідними завдяки режиму, дуже легко порушити, коли баланс сил торгу або сприйняття національного інтересу (чи обидва разом) змінюються у державах, які ведуть щодо них перемовини [Помилка! Джерело посилання не знайдено., р. 345].

Реалісти вважають, що міжнародні організації або створені, як уже зазначено, гегемоном, або сформовані завдяки співпраці великих держав.

Реалісти схильні вважати, що міжнародна організація є такою, як міжурядова організація, що нагадуватиме політику гегемона, або функціонуватиме як управління великих держав. Їхня діяльність безпосередньо пов'язана з могутніми контролюючими державами. У результаті міжнародна організація – це не стільки інституція співробітництва, скільки сума держав-учасниць. Отож їхню поведінку пояснюють основною силою розподілу у міжнародній системі.

Відповідно до концепції створення міжнародних організацій, реалісти стверджують, що міжнародні організації відіграють одну з двох ключових ролей у реальному світі. Перша є маргінальною, оскільки міжнародні організації мають значення лише на тлі світової політики [415]. Вони можуть прискорити співпрацю у проблемних сферах, де немає суперечностей, а є спільні інтереси держав. Однак вони зрідка стримують поведінку держави у тих сферах, де інтереси є різними чи протилежними. Іншими словами, міжнародні організації відіграють незначну роль або взагалі не відіграють ролі у підтриманні міжнародного миру та безпеки. Переважно реалії балансу сили визначають, чи вибухне війна.

Міжнародні організації можуть також відігравати проміжну роль у розрахунках великих держав. Гегемон і великі держави використовують міжнародні організації для сприяння власним інтересам у міжнародній системі [263]. Невеликі держави також можуть використовувати міжнародні організації для досягнення своїх цілей і права голосу в існуючій системі. Проте в умовах стримування поведінки держави вплив міжнародних організацій є незначним. У цьому випадку можна припустити, що держави обійдуть міжнародні організації або знехтують ними, якщо на карту покладено їхню безпосередню безпеку або національні інтереси. Незважаючи на цей доволі песимістичний погляд, міжнародні організації мають значення у реальному світі. Свого часу Р. Швелер і Д. Прайс зазначали, що міжнародні організації виконують декілька важливих функцій:

1. Міжнародні організації забезпечують механізм для змови великих держав. Великі держави зазвичай отримують вигоду від існування порядку і

зацікавлені у його підтримці. Зрештою, великим державам добре за існуючих правил та інституцій. Міжнародні організації не є корисними при зіткненні інтересів великих держав, однак дають змогу останнім контролювати інші держави у міжнародній системі.

2. Міжнародні організації є дієвими (ефективними) при виробленні незначного коригування існуючого порядку, коли основні принципи та норми залишаються безкомпромісними. Міцний міжнародний порядок має бути гнучким, щоб враховувати зміни у національних інтересах, зростання і занепад держав [519, р. 13].

Отже, міжнародні організації в концепціях реалізму трактують як силовий інструмент або ж інструмент реалізації сили та досягнення могутності (гегемонії) тієї чи іншої держави (групи держав) у системі міжнародних відносин.

Здебільшого теорії реалістів не заперечують факту неможливості міжнародного співробітництва тільки тому, що держави не мають достатньо стимулів, щоб використовувати міжнародні механізми для співпраці. Відповідно, головною метою є влада держави та вплив на міжнародну арену. Якщо ж міжнародні інститути та угоди не матимуть органів влади, то вони матимуть мізерний вплив на незалежні дії держави чи світову політику загалом. Вони не матимуть повноважень і, отже, жодної влади [299]. З огляду на це, реалісти не визнають важливості і впливу недержавних суб'єктів, таких як *неурядові міжнародні організації* (НМО) і *транснаціональні корпорації* (ТНК), у міжнародній політиці та управлінні, оскільки вони не сприймають ідей *урядових міжнародних організацій* (УМО) як незалежних суб'єктів чи міжнародних акторів. Для більшості реалістів стримування і рівновага (баланс) сил виявилися ефективнішими у справі підтримання миру, ніж міжнародні інститути багатостороннього співробітництва.

Для реалізму характерним є зведення цілей та інтересів суб'єктів до боротьби за владу. Незважаючи на кінцеві цілі міжнародної політики, на думку Г. Моргентау, її безпосередньою метою є влада [85; 78].

Проте не всі реалісти дотримуються цієї точки зору. Раймон Арон доволі критично ставився до ідеї сформулювати ключову концепцію міжнародних відносин на основі єдиного критерію – сили. Він писав: «Відносини між державами не варто порівнювати з поведінкою тварин в джунглях. Політична історія не є такою самою, як природна» [146]. Р. Арон визнавав, що міць, або сила, є одним з головних елементів у міжнародних відносинах, однак стверджував, що «дипломатична поведінка ніколи не диктується одним лише співвідношенням сил» [146].

Якщо головною метою держав є влада і сила (могутність), то отримати владу вони можуть шляхом боротьби. Саме тут в теорії реалістів і з'являється міжнародна організація. Реалісти не визнають її важливим (могутнім) суб'єктом міжнародних відносин. Проте у своїй боротьбі держави використовують міжнародні організації для досягнення власних цілей. Як і у випадку з нормами права та моралі, які реалісти вважають суб'єктивними, тобто такими, що виражають інтереси певних суб'єктів міжнародних відносин, міжнародні організації, на їхню думку, створюють лише з певною метою – забезпечити контроль сильних держав над слабкими, нав'язати їм чужу волю, змусити їх діяти відповідно до цілей і інтересів могутніх держав. Тобто реалісти не визнають міжнародні організації незалежним суб'єктом міжнародних відносин, необхідним і важливим чинником у врегулюванні ситуації на міжнародній арені, а лише інструментом у руках могутніх держав, які з його допомогою втілюють у життя власні цілі, прикриваючись при цьому колективними інтересами і спільним волевиявленням.

У праці «Володар» відомий представник політичного реалізму Н. Макіавеллі подає негативну оцінку державним союзам. Звичайно, на час написання книги поняття «міжнародна організація» ще не існувало, проте держави часто зверталися за військовою допомогою до інших країн, адже довготривалі війни були звичним явищем, а їхнє ведення потребувало значних сил та ресурсів. Союзником зазвичай обирали сильну державу. Саме це Н. Макіавеллі і вважав небезпечним, адже після здобуття перемоги держава, яка

просила допомоги, ставала повністю залежною від свого союзника: «у випадку невдачі ти зазнаєш поразки, а внаслідок перемоги опиняєшся під їхньою владою» [76]. Перемагаючи одного ворога, держава отримувала іншого, ще сильнішого.

Однак серед реалістів існує інша точка зору. Наприклад, Томас Гоббс, яскравий представник політичного реалізму, який вважав, що відносини між людьми ґрунтуються на страхові і недовірі, суперництві і війні всіх проти всіх, який порівнював державу з чудовиськом Левіафаном, – стверджував, що «особи, наділені верховною владою, внаслідок своєї незалежності завжди перебувають у стані безперервної заздрості і в положенні гладіаторів, що націлюють зброю один на одного... Вони мають форти, гарнізони і гармати на кордонах своїх королівств і постійних шпигунів у своїх сусідів, що є станом війни» [4]. Тобто Т. Гоббс дійшов висновку, що «за відсутності громадянського суспільства завжди є війна всіх проти всіх» [4]. Звідси можна вивести твердження: оскільки державу створено на основі договору між людьми для регулювання відносин між ними, то для регуляції міждержавних стосунків потрібна вища інституція, створена за допомогою укладення договору між державами, тобто об'єднання держав (наприклад, міжнародні організації) є необхідними для дотримання порядку на міжнародній арені, де панує анархія, для врегулювання відносин між державами та зменшення кількості воєн, які виникають через недовіру, суперництво і прагнення престижу.

Його теорію щодо анархічного міжнародного середовища підтримав і Г. Моргентау, який вважав, що причина світової нестабільності криється у відсутності верховного арбітра. Якщо в політичних відносинах кожної країни присутня ієрархічність, субординація, правова регламентація, то в міжнародному середовищі відсутня будь-яка правляча структура, здатна підтримувати порядок.

Г. Моргентау перетворив розрізнені теорії на єдину систему поглядів, коли сформулював принципи політичного реалізму. У своїй праці «Політика держав» значну увагу він приділив умовам, що забезпечують мир, розглядаючи такі міжнародні організації, як Ліга Націй, ООН, НАТО. Ганс Моргентау висловив

думку, що міжнародні організації зазвичай створюють для підтримки миру після «великої» війни [430].

Реалізм як теоретичний підхід має кілька переваг. Насамперед він є поміркованим, простим для розуміння. Водночас реалізм має надзвичайну пояснювальну здатність стосовно міжнародних відносин та світової політики, і частково охоплює війни та насильницькі конфлікти. Враховуючи складнощі світової політики, чіткість реалізму та його трактування сприяли його популярності та довголіттю. Водночас зазначимо, що реалістична традиція, попри популярність, зазнала чимало критики. Лібералізм, марксизм та фемінізм оспорювали багато реалістичних пояснень міжнародних відносин загалом та аналіз поведінки міжнародних організацій зокрема. Насамперед особливій критиці реалізму піддається концепція сили. Іншими словами, реалізм – це політика з позиції сили. Водночас потребує уточнення невелика узгодженість стосовно визначення поняття «сила», оскільки дехто вважає, що сила – це конкретний матеріальний військовий потенціал. Силу вимірюють кількістю танків, літаків та ядерної зброї, якою володіє та чи інша держава. Інші вважають, що сила – це додаткова можливість. Японію та Німеччину вважають могутніми державами, хоча вони не володіють значним військовим потенціалом. Їхня економічна та технологічна досконалість засвідчує, що вони могли б протистояти грізним військовим силам. Водночас є держави, які мають значну військову потужність, однак не мають бажання застосовувати її. Отже, багато реалістів розуміє силу як явище, що поєднує матеріальні й нематеріальні елементи. Власне у реалістичній традиції силу пов'язують з могутністю, що також потребує уточнення.

Іноді силу розуміють як вплив. Вплив означає здатність чинити так, щоб інші актори діяли у такий спосіб, як у протилежному випадку вони б не вчинили [463, р. 57]. Це визначення сили вважають дискусійним, оскільки невідомо, як вчинив би актор насамперед у тій чи іншій ситуації. Аналіз стає складним, оскільки сила пов'язана з авторитетом, а внаслідок зростання авторитету держава часто претендує на гегемонію. Наприклад, гегемонізм США ґрунтується

на їхніх матеріальних можливостях та намаганні впливати на інших акторів міжнародних відносин через свою ідейну силу стосовно демократії, рівності, прав людини та самовизначення тощо.

Інша концепція, висунута реалістами, – національний інтерес. Оскільки реалісти стверджують що держави прагнуть влади у міжнародній системі, щоб забезпечити власні національні інтереси, вони (держави), відповідно, створюють міжнародні організації задля сприяння реалізації власних інтересів. У цьому ключі визначення національних інтересів є майже неможливим, окрім як виживання держави. Реалісти стверджують, що інтереси використовують для виправдання будь-якої поведінки держави на міжнародній арені. Виникає циркулярна логіка. Реалісти припускають раціональну дію держави у реалізації національного інтересу. Проте національний інтерес вимірюється дією держави. Отож все, що робить держава, за визначенням, є її національним інтересом. Коли будь-яка держава намагається стати членом ООН, то це є її національним інтересом. Якщо вона знехтує ООН, то це буде її національним інтересом. Реалізм стає однією великою тавтологією: національний інтерес можна тлумачити як явище, але він нічого не пояснює у поведінці держави на міжнародній арені.

Розвиток реалізму спричинив появу нових підходів до трактування сутності міжнародних відносин та співпраці, найпотужнішим з яких став неореалізм чи структурний реалізм, масштабно представлений у праці «Теорія міжнародної політики» К. Волтса [584]. Головна відмінність між традиційними реалістами і неореалістами полягає в акценті на структурі міжнародної системи для пояснення світової політики. Структура системи ґрунтується на кількох принципах: відсутності всеосяжної влади (анархії) та розподілі можливостей (потужностей) між державами. Анархія – серйозна перешкода щодо поведінки держави. Відмінності у її структурі та обмеження у співпраці та міжнародному порядку і є предметом наукових дебатів між неореалістами і неолібералістами [151]. Це має велике значення для теорії глобального управління [419], оскільки визначення здебільшого стосуються питань державного управління.

У концепціях неореалістів, окрім класичних понять реалізму – сили, влади, конфлікту тощо, значну увагу приділено міжнародній системі – сукупності держав, інших акторів у міжнародному середовищі, відносин між ними, які регулюють певними правилами і нормами, мають певну ієрархічність і постійно змінюються. Здебільшого неореалісти на чолі з К. Волтсом є прихильниками етатизму, а міжнародним організаціям не надають особливого значення.

Значним досягненням неореалістів можна вважати те, що вони вперше почали ґрунтовно вивчати міжнародне середовище, міжнародну систему як важливий чинник міжнародних відносин, тобто поряд з державою, її інтересами і цілями постав новий об'єкт дослідження – оточення держав. Оскільки міжнародна організація є одним з елементів міжнародної системи, то певну увагу сконцентровано і на неї як на автономну одиницю, хоча, на думку неореалістів, серйозних наслідків її дії мати не могли, адже значною мірою залежали від держав.

Проте деякі теоретики неореалізму (наприклад, Р. Гілпін) попри те, що визнають найважливішим суб'єктом міжнародних відносин державу, все ж, поряд з нею, вирізняють інших акторів, у тому числі й міжнародні організації, які все ж мають певний рівень автономії у своїх рішеннях і діях, незважаючи на залежність і підпорядкованість іншим державам.

Неореалізм здебільшого запозичує передумови класичного реалізму, проте є більш диференційованим [279; 293; 347; 416; 584]. Зокрема, неореалізм не припускає, що саме людська натура спонукає держави до боротьби за владу у міжнародній системі. Більшою мірою анархічна структура міжнародної системи змушує держави проводити політику, орієнтовану виключно на гарантування безпеки, максимізації автономії та впливу за допомогою влади [585, р. 29–37]. Для порівняння з ієрархічною структурою національних політичних систем, анархічна структура міжнародної системи, яка характеризується відсутністю легальної монополії на силу, не гарантує виживання держав. Отож держави повинні забезпечувати виживання власноруч, оскільки держави, які не

провадитимуть власну політику раціонально, відповідно до зазначеного імперативу самодопомоги, неминуче загинуть [584].

Окрім того, в неореалізмі спостерігаємо дещо інше розуміння поняття сили, відмінне від реалістичного. Альтернативою політиці з позиції сили вважають політику гарантування безпеки. На відміну від класичного реалізму, неореалісти не вбачають необхідності у нарощенні сили, оскільки її надлишок, так само як і нестача, може мати наслідком втягування у небажаний конфлікт. Отож неореалісти говорять про достатній рівень сили, необхідний для виживання держави й захисту національних інтересів [77, с. 183].

Оскільки, з точки зору неореалістів, анархічна структура міжнародної системи передбачає максимізацію відносної влади, міжнародні організації значною мірою неефективні, отож недоцільні. Цей погляд притаманний і класичним реалістам. Іншими словами, співпраці між державами неможливо досягти, навіть якщо передбачають досягнення вигоди тим державам, які співпрацюють, адже завжди існує припущення, що сьогоднішній друг завтра може стати ворогом. Отож неореалісти доводять, що одна держава змушена забезпечити неможливість більшої вигоди іншої держави від співпраці в міжнародних організаціях, оскільки абсолютна вигода перетворюється на втрату сили, могутності чи влади, якщо міжнародна співпраця поєднана з відносно вищими вигодами для інших держав [294; 296]. Неореалізм припускає розвиток сталої співпраці у міжнародних організаціях за умови, якщо одна із зацікавлених країн володіє такою могутністю, що вона має змогу змінювати відносні вигоди інших країн з метою досягнення абсолютних вигод для себе. Іншими словами, міжнародні організації можуть лише сприяти міжнародній співпраці, якщо існує держава-гегемон, яка бажає покрити непропорційно велику частину витрат для співпраці (умова гегемонії) і яка залучатиме інші держави в організацію за допомогою поміркованого використання методу батога і пряника [352]. У такому випадку організацію трактують як інструмент реалізації гегемонії одних держав за рахунок підпорядкування інтересів інших членів організації.

Звідси, відповідно до основних постанов теорії гегемоністської стабільності, ефективність міжнародних організацій тісно пов'язана зі злетом і падінням основних держав-гегемонів [279; 347; 363; 426]. Представники цього підходу вважають злет і падіння законом міжнародної політики. Це пояснюють тим, що у довготерміновій перспективі бажання держав-членів брати на себе «витрати співпраці» неспівмірно послаблює її стосовно інших держав, незважаючи на могутність, отож з часом вони можуть втратити свій статус. Такий підхід доволі часто трактує занепад гегемонії Португалії у XVI, Нідерландів у XVII та Великої Британії у XVIII та XIX століттях, а також для передбачення занепаду гегемонії Америки у XXI ст.

У теорії неореалістів можливості для міжнародної співпраці є логічним явищем. Як вважає К. Волтс, коли вони зіштовхуються з можливістю співпрацювати для спільної вигоди, кажуть, що відчують себе в безпеці, то варто запитати, як буде розділений виграш. Вони змушені питати не те «чи обидва з нас виграють?» чи «хто отримає більше?». Якщо очікуваний прибуток буде розділений, наприклад, у співвідношенні два до одного, то одна держава не може застосовувати дії непропорційного виграшу, щоб здійснювати політику, спрямовану на пошкодження або знищення іншої. Навіть перспектива великого абсолютного виграшу для обох сторін не виключає їхнього співробітництва настільки, як їхні побоювання стосовно того, як інші використовуватимуть свої зростаючі можливості [584, р. 105].

Здебільшого неореалісти визнають появу багатьох міжнародних режимів і інститутів, однак вважають, що їхнє значення перебільшене. Інші, такі як Дж. Міршеймер, не лише скептично ставляться до міжнародних інститутів, а й зневажливо. На його думку, інститути є лише аренами для досягнення владних відносин. Вони мають «мінімальну впливовість на поведінку держави і тим самим не мають перспективи для зміцнення стабільності в період і після закінчення холодної війни» [415, р. 7].

Як уже зазначено вище, теоретик неореалізму К. Волтс, розглядаючи державу з її «раціональним егоїзмом», війну як засіб досягнення державою своїх

цілей – могутності і влади, міжнародне середовище з його залежними і незалежними змінними як важливий чинник у вивченні світової політики і міжнародних відносин, все ж, як і всі неореалісти, був прихильником етатизму, визнаючи державу головним суб'єктом міжнародних відносин та недовіряючи можливостям міжнародних організацій. Однак вважаючи, що теорія міжнародних відносин повинна ґрунтуватися на цілісності світу та розумінні існування глобальної системи, елементами якої є держави, К. Волтс зробив крок до зближення з транснаціоналістами.

Доволі песимістично К. Волтс ставився до можливостей врегулювання відносин між державами. Він вважав, що «анархічність міжнародних відносин, відсутність верховної влади, а також правових і моральних норм, здатних на основі загальної згоди ефективно регулювати взаємодії основних акторів, запобігаючи руйнівним для них і для світу загалом конфліктам і війнам, збереглися без істотних змін з часів Фукідіда. Отож не варто сподіватися на реформування цієї сфери, на побудову міжнародного порядку, заснованого на правових нормах, колективній безпеці і вирішальній ролі наднаціональних організацій» [14; 584]. Якщо всередині держави відносини між громадянами регулює уряд, анархія міжнародної політики – це нестача центрального двигуна, отож держави повинні діяти так, щоб гарантувати насамперед свою безпеку.

Відповідно, К. Волтс сформулював 3 головні принципи структури міжнародних відносин: держави в міжнародних відносинах керуються мотивом виживання; головними учасниками міжнародних відносин залишаються держави; всі держави не однорідні, а мають різні можливості або потенціал [583; 584].

Інший дослідник, Р. Гілпін, хоч і визнавав найважливішим суб'єктом міжнародних відносин державу, все ж поряд з нею вирізняв інших акторів, у тім числі й міжнародні організації. Проте, на його думку, міжнародні організації не можуть бути самостійними суб'єктами міжнародних відносин, оскільки вони є лише інструментами для здійснення політики держав і повністю від них

залежать. Іншими словами, основна функція міжнародної організації – бути інструментом реалізації національних інтересів держави.

Отже, значним досягненням неореалістів можна вважати те, що вони вперше почали ґрунтовно вивчати міжнародне середовище, міжнародну систему як важливий чинник міжнародних відносин. Поряд з державою, її інтересами і цілями постав новий об'єкт дослідження – оточення держав, складна сукупність їхніх взаємовідносин і норм, що їх регулюють, а також безліч інших чинників, що впливають на формування міжнародних систем. Оскільки міжнародна організація є одним з елементів міжнародної системи, то увагу акцентовано і на неї як на автономну одиницю, хоча, на думку неореалістів, її дії серйозних наслідків мати не могли, адже значною мірою залежали від держав.

З викладеного вище можна зробити висновок, що представники політичного реалізму різних періодів розглядали у своїх концепціях міжнародні організації чи хоча б питання об'єднання держав. Очевидним є факт, що часто думки вчених стосовно ролі міжнародних організацій ставали діаметрально протилежними: залежно від їхнього розуміння – як маргінальних придатків зовнішньої політики держав до надання важливого значення у вирішенні проблем та врегулюванні процесів на міжнародній арені.

У теорії політичного реалізму погляди на міжнародні організації значно різняться: від уявлення про міжнародні організації як про інституції, що не мають жодної здатності діяти як самостійні суб'єкти, а є лише засобом для досягнення цілей могутніх держав і повністю залежать від їхньої волі, до розуміння міжнародних організацій як важливого чинника у підтримці порядку на міжнародній арені, врегулюванні суперечностей, гарантуванні безпеки шляхом підтримки балансу сил між державами.

Отже, незважаючи на скептичні зауваження критиків, міжнародним організаціям, на нашу думку, варто претендувати на вагомішу роль у світовій політиці, зокрема у сфері врегулювання конфліктів, зменшуючи поступово вплив окремих держав, котрі не є безпосередніми учасниками конфлікту, проте зацікавлені у створенні сприятливої для себе ситуації у певному регіоні світу.

1.2. Роль міжнародної організації в лібералістичній та неолібералістичній концепціях теорії міжнародних відносин

Динамічні зміни системи міжнародних відносин сприяли появі критичних стосовно реалізму підходів до трактування і міжнародних відносин загалом, і ролі міжнародних організацій зокрема. До певної міри можна стверджувати, що лібералізм став своєрідним викликом песимістичному погляду на світ реалізму, змальовуючи оптимістичну картину відносин між суспільствами. Ліберали вважають, що міжнародні відносини – це суміш співпраці і конфліктів, а отже, стверджують, що міжнародні організації можуть відігравати позитивну, конструктивну роль у сприянні міжнародній стабільності та глобальному добробуту. На їхню думку, природа міжнародних відносин істотно змінилася протягом другої половини ХХ ст. з трьох основних причин. По-перше, важливість військової сили у міжнародних відносинах поступово втрачає актуальність. Звичайні озброєння стали настільки руйнівними, що їхня ефективність для досягнення цілей зовнішньої політики знизилася. Зброю масового знищення (хімічну, ядерну та біологічну) використовують як механізм політики стримування, проте не застосовують на практиці. По-друге, поширення демократії встановило важливість досягнення компромісу і верховенства права у відносинах, що забороняє особам, що приймають рішення, вдаватись до війни як до засобу вирішення суперечок. По-третє, суспільства різних держав не настільки ізольовані, як це було в минулому: вони пов'язані між собою глобальним ринком і глобальним виробництвом. Держави-нації зв'язані між собою миттєвою масовою комунікацією, швидким перевезенням і технологіями, такими як інтернет. Міжнародні відносини сьогодні значно відрізняються від геостратегічної потужної гри у ХХ ст. на Європейському континенті та у світі. Власне тому ліберали більшою мірою оптимістичніші щодо перспектив міжнародного миру.

Лібералізм – термін, який застосовують у різних і часто суперечливих значеннях. Економічний і політичний лібералізм докорінно відрізняється. Лібералізм в економіці стосується трактування капіталізму та акцентований на прибуток, приватну власність і вільний та саморегулюючий ринок. У політичній теорії лібералізм виражає рівність особистостей, особисту свободу, представницьку демократію та обмежений уряд. Обидві дефініції стосуються класичного лібералізму.

Лібералізм як напрям теорії виник з англо-американського досвіду політичного та економічного розвитку. Велика Британія та Сполучені Штати Америки еволюціонували в капіталістичні демократії, і обидві країни були світовими лідерами чи гегемонами у міжнародних відносинах, обидві просували ліберальне бачення світового порядку (обмежена політика та наголос на вільній торгівлі) з 1850 року, здебільшого через розчарування у політиці та економіці континентальної Європи. Сполучені Штати вважали політику Європи неприйнятною та небезпечною і прагнули ізолюватися від тогочасної політики європейських держав [135].

Ізоляціонізм США не означав, що Сполучені Штати були повністю відрізані від світу. Вони вели торгівлю з усіма важливими європейськими державами на засадах ліберальної торгівлі і валютного порядку, підтримуваного Великою Британією (1815–1917). Політичні інтереси держав підпорядковувались стабільності міжнародної економіки та ринку.

Ізоляція США від європейських політичних справ швидко закінчилася на початку XX ст., коли розпочалась Перша світова війна. Після війни президент Вудро Вільсон заявив, що зовнішня політика США підтримуватиме демократію, антиколоніалізм та самовизначення у міжнародному масштабі. Вудро Вільсон був головним спонсором Ліги Націй, і ці кошти вкладали у Статут Ліги.

Сполучені Штати, на жаль, не бажали перебирати на себе роль ліберального лідера, що негативно впливало на міжнародну стабільність та Лігу Націй. Внутрішня політика та відродження ізоляціоністських настроїв спонукали високопосадовців США до політичного віддалення від європейських

справ. Сенат США відмовився ратифікувати Статут Ліги Націй, і Ліга залишилась без американської гегемонії. Велика Британія не могла забезпечити політичне керівництво та нести значні затрати на підтримання ліберального міжнародного економічного порядку, як це було в минулому. Перша світова війна майже розорила Велику Британію і послабила її політично, економічно та соціально.

За відсутності ефективного керівництва держави повернулися до національних меркантилістських політик. Капіталізм з усіма своїми намірами та цілями зазнав краху, і в результаті Велика Депресія породила неліберальні політики: фашизм та «Новий Курс». Світ ще раз охопила війна 1939 р., яка завершилась 1945-го року. Сполучені Штати вийшли з війни у позиції домінуючої держави щодо військових та економічних можливостей, щоб політично та економічно сформувати світовий порядок і змодельовати таку систему, в якій вони та інші держави зможуть отримати взаємну вигоду. Сполучені Штати встановили ліберальні правила і норми в міжнародній політиці, створюючи міжнародні організації та оновлений економічний порядок.

Лібералізм сягає своїм корінням в інтелектуальну традицію, що є настільки ж багатою, як і реалізм.

Ліберальний теоретичний підхід до міжнародних відносин базується на чотирьох припущеннях. Перше припущення: і державні, і недержавні актори є важливими у міжнародних відносинах. Філософська традиція лібералізму надає великого значення особам, маючи на увазі, що особи мають таке ж значення, як і соціальні, економічні та політичні організації, до яких вони належать. У результаті лібералісти зосереджуються на індивідах, господарстві, фірмах, групах інтересів, урядах та міжнародних організаціях. Піддержавні актори, такі як особи, групи за інтересами, можуть прямо чи опосередковано впливати на міжнародні справи. Білл Гейтс, голова корпорації «Майкрософт», може формувати глобальні мережі інформації та визначати, у який спосіб і до якої інформації буде доступ. Групи за інтересами можуть лобіювати уряд стосовно зовнішньої політики, досягаючи однієї чи усіх своїх цілей.

Лібералісти вбачають у міжнародних і транснаціональних акторах тих, хто формує міжнародний порядок. Міжнародні організації, відповідно, налічують не тільки міжурядові організації, а й неурядові, що наділені і громадськими, і рядовими функціями. Діяльність багатонаціональних корпорацій, наркокартелів та терористичних організацій також впливає на міжнародні справи. Всупереч припущенню реалістів щодо держави як найважливішого суб'єкта, лібералісти вважають недержавних акторів важливими, адже вони мають змогу здійснювати незалежний і непрямий вплив на внутрішню та зовнішню політику держав.

Друге припущення ліберального теоретичного підходу: держава не завжди є унітарним та раціональним актором. Уряди формують з окремих осіб, бюрократичних відомств, судових та законодавчих органів, які можуть мати протилежні та конкуруючі інтереси. Оскільки вибір все ще роблять на основі власного інтересу, то вважають, що «власний» визначений рівнем аналізу, що впливає на сприйняття раціональності. Таке розмежування держави використовує урядове прийняття рішень і може пояснити, чому уряд робить політичні вибори саме такими.

Окрім того, що держава є розмежованою, вона, на думку лібералістів, складається з конкуруючих інтересів, які шукають, як контролювати, і лобіювати уряд для досягнення своїх політичних цілей. Іншими словами, держава не є автономною і може піддаватись як зовнішнім, так і внутрішнім впливам. Уряд може контролювати будь-яка група (партія) чи коаліція груп (партій). Різниця між реалістами та лібералістами з цього питання зосереджується на тому, як визначається національний інтерес. У лібералістській теорії інтереси обмежуються політичним процесом і миром за допомогою компромісу. Рівновага інтересів і є національним інтересом.

Третє припущення лібералізму: природа міжнародних відносин є складовою одного поєднання – конфлікту та співпраці. Це припущення виникає з ліберального погляду на природу людини як корисливу, і все ж кооперативну. Як вважали А. Сміт та Д. Рікардо, корислива економічна поведінка на ринку сприятиме соціальній гармонії. Здебільшого сучасні лібералісти не є такими

ідеалістичними. Однак новітні лібералісти стверджують, що корислива поведінка на ринку створює добробут та сприяє збільшенню міжнародних взаємодій. Ці міжнародні взаємодії пропонують ситуацію, відому як комплекс взаємозалежності, за допомогою якого держави чи інші актори суспільства взаємозалежні через торгівлю та фінанси. Комплекс взаємозалежності надає стимул для співпраці державним та недержавним акторам, отож вони покладаються один на одного. Лібералісти вважають взаємну залежність аж ніяк не симетричною. Незважаючи на це, вони вбачають комплекс взаємозалежності як сприяння співпраці та зниження ймовірності насильницьких конфліктів. Комплекс взаємозалежності є визначальною характеристикою міжнародної системи – умови поведінки державних і недержавних суб'єктів.

Четверте припущення лібералізму: різні питання можуть стати домінуючими на міжнародному порядку денному. На відміну від реалістів, які вважають безпеку та військові проблеми визначальними, лібералісти наголошують, що економічні, соціальні проблеми та проблеми охорони навколишнього середовища також є важливими для урядів та суспільств. Отже, питання пересування іракських військ можуть вважати важливим першого тижня, голодуючих людей у Сомалі – другого, а фінансову кризу у Мексиці чи Тайланді розглядати упродовж третього тижня. Проблемні сфери залучають кілька акторів від держав до міжурядової організації та неурядової, і кожен з них досягатиме власної стратегії та мети [352, р. 37]. За лібералістами, не існує ієрархії міжнародних проблем; відповідно, щораз важче визначити міжнародні цілі та інтереси.

Лібералізм, порівняно з реалізмом, дещо оптимістичніший, коли йдеться про роль *міжнародних організацій* (МО) у міжнародних відносинах. У ліберальному підході можна виокремити щонайменше декілька сфер впливу. По-перше, МО допомагають державам подолати проблему колективних дій. Згадаємо дилему в'язнів. Якщо б ув'язнені діяли спільно і мовчали про це, то обидва досягли б оптимального результату – м'якого вироку. Хоча невідомо, що робитиме кожен з них окремо, які докази має поліція. Саме це підштовхує їх

прийти з повинною. Результат виявився програвшим для обох гравців. Лібералісти, передусім це стосується інституціоналістів, стверджують, що МО можуть змінити правила гри. Стосовно «дилеми в'язнів» МО можуть функціонувати як фігуральні юристи, що консультують своїх клієнтів. Зрештою, інтереси ув'язнених не принципово протилежні, насамперед у світлі наслідків, якщо обоє вирішили зізнатися. В'язні можуть подолати проблему вирішення колективних дій, якщо вони мають адвоката або посередника.

Натомість реалісти використовують «дилему в'язнів», щоб пояснити проблеми у сфері безпеки, з якою зіштовхуються держави в анархічному середовищі. Наслідки, до яких спричиняє співпраця чи її відсутність, є дуже важливими для країн, адже насправді безпека – це не гра, а життя або смерть багатьох людей. Держави, що діють раціонально, справді не мають іншого вибору, окрім як в односторонньому порядку переслідувати власні інтереси у сфері безпеки, навіть якщо це означає гірші результати для всіх держав. Лібералісти зазначають, що теорія і практика можуть дуже відрізнятись. Прагнення могутності і негайного задоволення власних інтересів спричинили війну, а не сприяли стабільності, як очікували реалісти. Держави, які не мають значного військового потенціалу, такі як Швеція, Швейцарія, Коста-Рика, Зімбабве, зберегли свою територіальну цілісність та уникнули війни. Альянси стримували напади, спрямовані на держав-членів, наочно демонструючи, що напад на одного з членів розглядають як напад на всіх (наприклад, НАТО, якому інституціоналісти довірили збереження миру в Європі під час і після «холодної війни») [231; 232; 233]. НАТО відіграла важливу роль у зміцненні довіри між традиційними ворогами, ймовірно, що робить Організацію одним з найуспішніших союзів в історії. НАТО також відіграє роль з'єднувальної ланки для ЄС. Як наслідок, Альянс став пріоритетом у гарантуванні безпеки держав Європейського континенту. Для ліберальних інституціоналістів НАТО є зразком, типовим прикладом того, як егоїстичні держави можуть подолати найскладніші проблеми колективних дій – проблему безпеки. Якщо кожна держава-член намагатиметься досягти цієї мети в односторонньому порядку, то

матиме великі затрати. Окрім того, подібні односторонні стратегії, найімовірніше, спричинять негативні наслідки. Завдяки співпраці, кожна держава-член заощаджує кошти і має змогу уникнути руйнівних наслідків – війни. Держави в успішних союзах зазвичай намагаються нав'язати значні стратегічні, економічні та соціальні контакти. Ці зв'язки держави-члени нерозривно пов'язують тією мірою, що безпека однієї держави є невід'ємною частиною системи безпеки інших членів Альянсу. З часом Альянс сприяє виникненню взаємозалежності та згуртованості між членами, що пов'язано із поглибленням економічної інтеграції. Згуртованість усередині Організації так само важлива, як і військовий потенціал. Альянси можуть володіти значним військовим потенціалом, проте, якщо невідомо, чи справді вони використовують ці можливості для захисту союзників, то користь стримування є сумнівною. Союзи держав, які тісно переплетені, такі як НАТО, більшою мірою згуртовані, а отже, і надійніші.

Організації колективної безпеки, такі як Рада Безпеки ООН, схожі в тому, що в них напад на одного члена вважають нападом на всіх. Вони вирізняються тим, що договори про колективну безпеку тягнуть за собою універсальне членство і зазвичай характеризуються відсутністю передбачуваного агресора [288, р. 29]. Ці змінні значно розширюють кількість можливих результатів і вимагають від держав вийти за межі їхніх власних інтересів. Державам доведеться втручатися в ситуації, де вони не мають переконливих стратегічних, військових чи економічних інтересів. У протилежному випадку вони ризикують виявитися менш дієвими, ніж союзи з підтримання миру. Члени організацій колективної безпеки різноманітні чи, так би мовити, різнорідні. Демократії, диктатури, ринок і командна економіка існують пліч-о-пліч, що утруднює розвиток згуртованості. Виникнення потенційних агресорів необхідно стримувати реальною загрозою відповідних каральних дій з боку міжнародного співтовариства [382].

Одна ситуація – реакція міжнародної спільноти у відповідь на агресію на Близькому Сході, де задіяна нафта, і – зовсім інша – відповідь на операцію на

південь від Сахари, де значна частина членів міжнародного співтовариства мало зацікавлена. Окрім того, для успішного запровадження колективної безпеки постійні члени Ради Безпеки та їхні найближчі союзники не повинні вдаватися до одностороннього застосування сили. Лібералісти стверджують, що в час «пост-холодної війни», незважаючи на перешкоди на шляху до колективної безпеки, було зроблено драматичні кроки до утворення життєздатного міжнародного колективного механізму безпеки. Вони також відзначають, що широке співробітництво існує у сфері безпеки – сфері, в якій реалісти практично не передбачали жодної співпраці поза балансом влади ідей.

По-друге, МО сприяють економічному процвітання та добробуту в усьому світі. З погляду ідеологій, лібералісти стверджують, що всі світові товари, послуги і ресурси треба поширювати через ринок. А також доводять, що ринок дає найефективніше використання природних ресурсів, виробництва товарів і послуг. Приватна власність і права на неї також важливі, оскільки приватні особи та фірми безпосередньо впливають на ринок і можуть легко адаптуватися до його змін. Приватні особи та фірми також більшою мірою новаторські і динамічні. І хоча розвиток світового ринку базується на порівняльних перевагах, добробут усього світу можна підвищити шляхом поліпшення становища осіб, незалежно від їхньої національності. Міжнародні економічні інститути, такі як МВФ і СОТ, існують, щоб сприяти досягненню цих цілей. Міжнародні економічні інститути розробили кілька стратегій з метою сприяння економічному процвітання та добробуту в цілому світі, а саме: прагнули зменшити бар'єри для торгівлі в рамках багатосторонніх переговорів; закликали до приватизації підприємств і зниження регулювання ринку; розробили програми розвитку, що заохочують прямі іноземні інвестиції від ТНК; надають кошти для створення експортних галузей, які сприятимуть економічному зростанню та розвитку; допомагають державам пристосовувати свою економіку до нових глобальних ринкових реалій. Коли МО підтримують глобальні ринки, торгівлю та інвестиції, вони також сприяють складній взаємозалежності. Комплексна взаємозалежність знижує

ймовірність війни, оскільки корисність застосування військової сили в досягненні національних цілей або врегулювання спорів значно скорочується.

По-третє, МО допомагають суспільству у розвитку цінностей та норм [132; 612]. Взаємозалежність може знизити конфліктогенність міжнародних відносин, однак проблемами, пов'язаними із взаємозалежністю, неможливо управляти або їх не вдається вирішити, доки співтовариство не має спільних точок дотику. МО забезпечують досягнення цінностей і встановлення норм, які сприяють мирному врегулюванню спорів, таких як компроміс, взаємність, багатосторонність і верховенство права. МО сприяють демократії та демократичним інститутам; забезпечують та захищають індивідуальні права людини (Рада Європи, ОБСЄ тощо); пропагують цінності, пов'язані із ліберальним міжнародно-економічним порядком, що базується на основі таких принципів, як право приватної власності та обмежена участь держави. Проте такі цінності й норми не є універсальними чи самоочевидними всередині країн.

Для лібералістів цінності і норми повинні конкурувати на «вільному ринку ідей» і розвиватися з плином часу. Ліберальні цінності і норми витримали випробування часом, створюючи безпрецедентний рівень добробуту та індивідуальної свободи. Сучасні МО є інструментом соціалізації для політичного й економічного порядку, від якого кожен може отримати вигоду.

По-четверте, МО відіграють інтеграційну роль через діяльність транснаціональних корпорацій. ТНК, як особливий тип міжнародної організації, є важливими для лібералістів, оскільки вони вбачають у приватній сфері центр економічних, соціальних і політичних інновацій. ТНК є приватними господарюючими суб'єктами, які виникають унаслідок розширення та збільшення ефективності ринку. ТНК досягають глобальної економіки, в масштабах якої вони здійснюють контроль над працею, виробничими потужностями продажів та ринками. Для багатьох лібералістів ТНК мають доброякісну природу. Їхнім сенсом є отримання прибутку, як і в усіх приватних осіб та фірм, що діють на ринку. Особисті інтереси акціонерів ТНК скеровують у бік щораз більшої ефективності їхньої діяльності та рухаються до

міжнародного співтовариства вищого рівня розвитку. ТНК – ініціатори впровадження нових технологій та організації виробництва: вони створюють робочі місця та підвищують їхню ефективність, надають високоякісні товари і послуги для споживачів у світі. ТНК є потужною силою економічного лібералізму у світовій економіці [287, р. 376]. ТНК зацікавлені в обмеженій участі уряду та праві на вільне переміщення капіталу.

По-п'яте, МО надають гуманітарну допомогу «жертвам» глобальних проблем сучасності: голод, міграція, природні катаклізми, збройні конфлікти тощо.

Отже, МО надають допомогу державам у подоланні проблеми колективних дій і сприяють економічному процвітання та добробуту в усьому світі. Крім того, МО відповідають загальноприйнятим нормам і економічній взаємозалежності.

Лібералістичний підхід виокремлює декілька видів міжнародних організацій – міжурядові, неурядові, транснаціональні корпорації та міжнародний режим. Звідси декілька різних підходів щодо походження та мети діяльності.

Функціоналізм та інституціоналізм – це два основні лібералістичні підходи стосовно міжнародних організацій та режиму їхнього створення. Загалом створення і характер МО та міжнародних режимів лібералісти трактують по-різному. Інституціоналісти стверджують, що гегемонія необхідна для створення МО, однак вона не є обов'язковою для подальшої їхньої діяльності. Звідси МО і міжнародні режими – колективні структури, що сприяють досягненню спільних інтересів та розвитку спільних цінностей. Як результат, вони мають важливе значення для держави і матимуть його за умови відсутності гегемона. Гегемонія не є обов'язковою для представників функціоналізму. Існування проблем та їхня складність визначають потребу у створенні МО. На їхнє переконання, односторонні та уряди держав створюють міжнародні організації для вирішення спільних складних проблем. Згідно з А. Беннетом, функціоналісти вірять у дієвість

поетапного досвіду з метою досягнення політичної федерації в «майбутньому» [158].

Функціоналізм сформований на переконаннях, що організація управління впливає з базових / функціональних потреб людей і держав. Отож він пояснює виникнення і розвиток багатьох урядових міжнародних організацій. Однак функціоналісти стверджують, що міжнародне економічне та соціальне співробітництво є передумовою для політичного співробітництва та усунення війни, причини якої (на їхню думку) криються в невігластві (невіданні), злиднях, голоді і захворюваннях.

Девід Мітрані у праці «Робоча мирна система» передбачив «розповсюдження системи міжнародних інституцій, в яких і за допомогою яких цілі та діяльність держав будуть об'єднуватися» [425, р. 14]. Не всі функціоналісти схиляються до такого трактування, але вони поділяють думку, що можна обійти політичне суперництво держав і побудувати певні механізми співпраці в неполітичній економічній і соціальній сферах шляхом вирішення проблем міжнародного співробітництва. Розширення такої співпраці обумовить взаємодію та створить основу спільних цінностей. Зрештою такі механізми співпраці притаманні і політичній, і військовій справі. Ключовим аспектом цього процесу є роль технічних експертів і припущення, що ці експерти втрачатимуть свою тісну ідентифікацію з їхніми власними державами і в такий спосіб формуватимуть групи однодумців по всьому світу.

Теорія функціоналізму допомагає нам зрозуміти розвиток ранніх міжурядових міжнародних організацій, таких як Міжнародний телеграфний союз, Всесвітній поштовий союз, Комісія судноплавства по Рейну, а також спеціалізованих установ системи ООН, таких як *Всесвітня організація охорони здоров'я* (ВООЗ), *Дитячий фонд ООН* (ЮНІСЕФ), *Продовольча і сільськогосподарська організації ООН* (ФАО) і *Міжнародна організація праці* (МОП) тощо.

Г. Якобсон, В. Райзінгер і Т. Метерс протестували ключові положення функціоналізму як пояснення феномену розвитку УМО і виявили, що значну

кількість УМО можна зачислити до функціональних [333]. Тобто вони мають конкретні мандати, посилення на економічні питання, і обмежене членство, найчастіше пов'язані з географічними регіонами. Здебільшого вони створені у 1960-х роках, виникли й завдяки іншим УМО, показуючи зростаючу диференціацію функцій, насамперед у соціальній сфері. Ця тенденція до поглиблення спеціалізації характеризує тенденції у внутрішньому регулюванні. Як стверджують Г. Якобсон, В. Райсінгер і Т. Метерс, функціоналізм не надає вичерпного тлумачення з приводу тенденцій розвитку УМО. Функціоналізм виявився корисним для розуміння та розвитку ключової частини глобального управління – міжнародних міжурядових організацій та співробітництва багатьох УМО, а також сприяння в економіці.

Прихильники функціоналізму визнають, що державний суверенітет – це вже добре вкорінений принцип міжнародних відносин. Однак вони стверджують, що співпраця у вузьких неполітичних (економічних і соціальних) тематичних сферах обумовлює «виливання» на ширші, більшою мірою політизовані сфери, такі як оборонна чи монетарна політика. Співробітництво в економічній та соціальній сферах сприяє зміцненню довіри. Отже, МО переконують еліти визнати, що в інтересах їхніх держав буде приєднатися і співпрацювати. Оскільки спільна поведінка стає інституціоналізованою, то МО можна зачислити до наднаціональних організацій, таких як ЄС або СОТ. Як наслідок, влада національних держав поступово буде переміщена до наднаціональних інституцій.

Функціоналізм був переважаючим підходом лібералістичної теорії міжнародних організацій. Але його популярність серед науковців поступово спадала упродовж останніх десятиріч, оскільки їхні прогнози не справдилися.

Неофункціоналізм відмовляється від основної передумови (старшої) функціоналістської теорії, що політика визначається технологічним прогресом та економічними вимогами (та взаємозалежністю, до якої вони призводять), і навпаки – наголошує на взаємозалежності політики й економіки [302; 303]. Процес європейської інтеграції надихнув неофункціоналізм. Цей напрям

припускає, що завдяки створенню міжнародної організації проблеми, які виникають у певній сфері внаслідок взаємозалежності, можна вирішити, і це дає початок процесу динамічної політичної інтеграції. Міжнародна організація, яка починала працювати в одній або декількох проблемних сферах, ймовірно, поглиблюватиметься у цих сферах і розширюватиметься на постійно зростаюче число проблемних сфер. Такий процес розширення формує функціональний імператив, або інтеграційну динаміку і, зрештою, стає наднаціональною організацією.

Інституціоналізм, що представляє найновіші наукові дослідження лібералізму у вивченні міжнародних організацій, слугує поєднанням реалістичних підходів теорії ігор та функціоналізму загалом. У праці одного з теоретиків реалізму Р. Кохейна «Після гегемонії» 1984 р. розглянуто, як міжурядові організації можуть допомогти державам – акторам міжнародних відносин у подоланні проблеми колективними діями, а також у заохоченні співпраці в умовах анархії. З погляду реалізму, ліберальні інституціоналісти стверджують, що гегемонія є необхідною для створення міжурядових організацій і міжнародних режимів. Як реалісти інституціоналісти визначають державу унітарною, але раціонально взаємодіючою в небезпечному і невизначеному світі. Інституціоналістів звинуватили в тому, що вони «реалісти під іншою назвою» через їхнє «запозичення принципів та припущень» [423, р. 103].

Водночас аналіз інституціонального підходу засвідчує, що інституціоналісти, на відміну від реалістів, надають міжнародній організації більшої значущості, аніж просто гегемону. Вони регулюють поведінку держав на міжнародній арені, забезпечують матеріальні вигоди членам. Аналіз вигод та недоліків від членства в міжнародних організаціях доводить, що великі держави вважатимуть це раціональним і в їхніх інтересах підтримувати вже існуючі організації [289, р. 316]. Виглядає, що інституціоналісти оптимістичніші щодо спроможностей міжнародних організацій та міжнародних режимів стримувати негативні наслідки анархії. Ключ до розуміння оптимізму інституціоналістів і

функціоналістів лежить у їхній ліберальній ідентичності. Адже міжнародні організації, на їхню думку, за своєю природою ліберальні. Світовий порядок, інституціоналізації якого прагнули, наприклад, США після Другої світової війни, заснований на економічному і політичному лібералізмі. Хоча у цьому контексті слушною є думка Дж. Ная, за якою не тільки і не стільки економічний чи політичний лібералізм творив гегемонію США, скільки «м'яка» сила або «влада ідеалів» [446, р. 54].

Як прихильники інституціоналізму, так і функціоналісти вбачають у міжнародних організаціях щось більше, ніж просто суму їхніх держав-членів [427, р. 37]. Організації діють самостійно як важливі та впливові актори міжнародних відносин, водночас маючи менший вплив, аніж окрема держава. Загалом інституціоналісти заперечують тезу про «розмиття суверенітету держави». Членство в міжнародних міжурядових організаціях, навпаки, надає надзвичайно широкі перспективи державам у досягненні взаємовигідних результатів у міжнародних відносинах. Звичайно, деякі держави можуть бути готові частково поступитися власним суверенітетом, чим доволі часто користуються, на користь тієї чи іншої міжнародної організації у певних сферах (таких, скажімо, як торгівля) в обмін на пільги, що надає організація, які, зрештою, будуть використані на користь розвитку держави та реалізації її національних інтересів. При цьому держава зберігає за собою важливу роль у міжнародних відносинах та ревно охороняє більшу частину власного суверенітету. Культура міжнародних організацій у поєднанні з внутрішніми нормами та народними звичаями впливає на здатність міжнародних організацій адекватно оцінювати ситуацію та реагувати на неї [132; 612].

Прихильники інституціоналізму, або ліберального інституціоналізму, поділяють думку реалістів щодо анархічності міжнародної системи. Вони також погоджуються, що держави діють раціонально, хоча ця раціональність є необмеженою у заволодінні владою. Порівняно з реалістами, інституціоналісти вважають співпрацю через міжнародні організації повністю раціональною. Суттєвою передумовою інституціоналізму є те, що у міжнародній політиці

інтереси різних держав не є ні взаємовиключними, ні гармонійно узгодженими. Навпаки, міжнародна політика відрізняється розмаїттям інтересів (ситуаційні структури), в яких держави мають спільний інтерес в отриманні спільних вигод або уникненні спільних втрат [348; 350]. Ліберальний інституціоналізм слідує за цим розмаїттям інтересів, повертаючись до найскладніших взаємозалежних відносин між державами, що часто призводили до проблем, які неможливо вирішити державі самотужки. Відомо, що такі проблеми спричинені взаємозалежністю та спільною відповідальністю. Навіть могутні держави узалежнені від невизнання іншими державами принципу самопомоги з метою встановлення стабільних відносин співпраці у контексті міжнародних організацій [353].

Неоінституціоналізм – домінуюча теорія сьогодення в рамках інституціоналістської школи теорії міжнародних відносин, що базує свої погляди на класичному ліберальному інституціоналізмі, який, однак, вона значно розширила [348; 349]. Хоча ця теорія визнає, що створення міжнародної організації не є результатом комплексу взаємозалежних відносин між державами, неоінституціоналісти усе ж наголошують, що значення міжнародних інституцій загалом, як і міжнародних організацій зокрема, постійно зростає завдяки щораз більшій кількості комплексів взаємозалежних відносин і багатьох проблемних сфер міжнародної політики.

Міжнародні інституції можуть допомагати державам успішно співпрацювати у пошуках спільних інтересів, коли ці інтереси, з одного боку, не повністю однакові, а з іншого – не взаємовиключні. Оскільки кожна держава має стимул порушувати обов'язки в такій об'єднаній співпраці з метою отримання додаткової вигоди, або зі страху, що інші можуть таємно знехтувати співпрацею, то важко досягти такої співпраці без міжнародних організацій [350]. Отож держави зацікавлені у створенні і підтримці міжнародних інституцій [348, р. 80] незалежно від того, чи будь-яка з держав-членів є гегемоном. Навпаки, дослідження неоінституціоналістами продемонструвало, що у 1970-х роках можна було підтримувати багато міжнародних інституцій, хоча Сполучені

Штати поступово втрачали свою гегемоністську позицію у глобальній економіці – співпраця «після гегемонії» виявилась можливою [348].

Для пояснення створення міжнародної організації неоінституціоналісти розпочинають із твердження, що завжди існує потреба у міжнародних організаціях, коли взаємозалежні транскордонні відносини спричиняють взаємодії, які, на думку держав, є небажаними з погляду їхніх власних інтересів (так звана «умова проблеми»). Отож держави створюють міжнародні організації і задля уникнення наслідків, які можуть погіршити ситуацію для кожної держави за умови їхньої співпраці (так звана «спільна відраза»), і задля стимулювання взаємодій, які даватимуть змогу державам досягти спільних цілей завдяки співпраці («спільні інтереси») [311].

Успіх чи провал створення тих чи інших міжнародних інституцій залежить від розмаїття інтересів залежно від сфери діяльності. Поява міжнародних інституцій є типовішою для випадків, у яких спільні інтереси держав переважають над їхніми суперечливими інтересами. Звідси можна визначити чотири типи суперечливих інтересів із застосуванням елементів теорії ігор [412; 529; 536; 608; 611]:

1. Створення міжнародної організації, найімовірніше, є «грою узгодження політики без визначеного конфлікту» (наприклад, «полювання на оленя», де два мисливці змушені співпрацювати для того, щоб вполювати дичину). В таких випадках існує не лише цілковита відсутність державного стимулу порушувати угоди про співпрацю, а й майже цілковита узгодженість щодо форми співпраці. Цього потребують програмні організації, які легко заснувати і які мають низький рівень спроможності, оскільки рішення можуть бути прийняті через міжурядову самокоординацію.

2. Створення міжнародних організацій можна розглядати частково як «ігри узгодження з визначеним конфліктом», як і в добре відомій грі «Сімейна суперечка», в якій партнери вирішують, наприклад, як провести час разом. Хоча така ситуація містить деякі стимули до порушення угод про співпрацю, конфлікти щодо конкретної форми співробітництва можна вважати серйозною

перешкодою міжнародній співпраці. Попит на програмні організації з чіткими керівними органами, які приймають рішення і чиї рішення не є обмеженими міжурядовою самокоординацією, часто робить процес створення міжнародних організацій ще складнішим.

3. В «іграх дилеми без визначеного конфлікту», як у відомій «Дилемі в'язня» (ДВ), можливість створення міжнародної організації значно нижча, ніж у випадку ігор узгодження. Міжнародному співробітництву у грі «Дилема в'язня» надзвичайно перешкоджає той факт, що усі держави-члени завжди мають стимул до порушення існуючої співпраці, оскільки в той самий час вони бояться, що інші можуть таємно відмовитись від такої співпраці. Для успіху співпраці необхідним є створення такої організації, яка водночас за своїм характером буде не лише операційною організацією з утвореними наднаціональними керівними органами, що приймають рішення, а й наділені високим рівнем влади для їхнього виконання (імплементатії).

4. Міжнародні організації з найменшою імовірністю будуть створені у випадку «ігор дилем з розподіленим конфліктом». Отож стимул порушити угоду, як і сам зміст угод про співпрацю, може перешкоджати міжнародному співробітництву. Подібні випадки вимагають міжнародної організації з наднаціональним керівним органом, здатним приймати рішення, який міг би сформулювати обов'язкові до виконання рішення і провести їх ефективно через свою операційну діяльність. Такі типи міжнародних організацій заснувати важче.

Незважаючи на широкий спектр інтересів, задіяних у створенні міжнародної організації, неоінституціоналісти вважають, що існуючі організації роблять міжнародну співпрацю між багатьма державами імовірнішою, оскільки вони скорочують трансакційні витрати, такі як підготовка й остаточне оформлення угод, та забезпечення дотримання їхніх умов [198]. Такі організації, зокрема, зменшують затрати, коли декільком державам доводиться вести переговори щодо умов співпраці, внаслідок цього операційні організації зменшують затрати держав на виконання угод про співпрацю.

Неоліберальний інституціоналізм, або неолібералізм. Основою цього типу інтересів став ідеалізм, зокрема ідеї про гармонію та процвітання як основний інтерес держави, про випадковість конфліктів і можливості їхнього вирішення мирним шляхом, про співпрацю як головний пріоритет зовнішньополітичної діяльності держав. Звичайно, в неолібералізмі ці ідеї зазнали значного доповнення відповідно до вимог часу та численних змін, що відбулися у світовій політиці з часів занепаду ідеалізму після світових воєн.

Концепції неолібералістів виявилися значно пліднішими для вивчення міжнародних організацій та їхньої ролі у міжнародному середовищі. Неолібералісти є прихильниками транснаціоналізму, тобто вони не лише визнають існування поряд з державами інших акторів, а й надають останнім першочергового значення. При цьому головним інтересом держави, на їхню думку, є не могутність і домінування, а економічне процвітання, досягнення гармонії та співробітництва, забезпечення інтересів субнаціональних акторів.

Неолібералісти Роберт Кохейн і Джозеф Най розробили концепцію плюралізму, в основу якої покладено твердження щодо існування поряд з державою значної кількості недержавних акторів. При цьому держави не вважають головними суб'єктами міжнародних відносин. Навпаки, вони діють в інтересах недержавних акторів і певною мірою від них залежать.

Автори Р. Кохейн і Дж. Най виокремили чотири сфери – інформацію, транспорт, фінанси і туризм, в яких держава не просто перестає бути головним актором, оскільки не може обійтися без інших суб'єктів, у тім числі недержавних. Держава відіграє в цих сферах незначну роль, забезпечуючи взаємодію недержавних акторів. Тобто Р. Кохейн і Дж. Най змальовують ситуацію в сучасному світі, де недержавні актори не шукають захисту і допомоги держави, діють самостійно і набирають дедалі більшої ваги у міжнародних відносинах. Окрім того, їхній вплив збільшується не лише у перелічених чотирьох сферах. Вони починають відігравати важливу роль і в світовій політиці, отож держави намагаються заручитися їхньою підтримкою. Нові закони та організації повинні враховувати діяльність важливих неурядових акторів,

залучати їх до роботи в організаціях та законодавчо підтверджувати правомірність їхньої діяльності.

У своїх працях «Транснаціоналізм у світовій політиці» та «Могутність і взаємозалежність. Світова політика в перехідний період» Р. Кохейн і Дж. Най розвивають теорію комплексної взаємозалежності, стверджуючи, що в сучасному світі сила втрачає свій вирішальний вплив на міжнародні відносини, а значно ефективнішими засобами впливу стають економічні, правові та інформаційні механізми [352]. Створюються умови для інституціоналізації відносин між державними та недержавними акторами, що дає змогу у певний спосіб упорядкувати міжнародне середовище.

Інша концепція неолібералізму ґрунтується на ідеї глобального суспільства. В її основу покладено таке уявлення, що війна між демократіями неможлива, адже демократичні держави прагнуть миру і гармонії, співпраці і врегулювання суперечок за допомогою правових норм та діяльності відповідних інституцій. Один з представників теорії глобального суспільства, Джон Бартон, вважає, що на сучасному етапі можна спостерігати виникнення глобального суспільства, суб'єктами якого, крім держав, є ще й різноманітні міжнародні організації (урядові та неурядові), а також бездержавні нації, національні чи етнічні меншини. Отож він називав усі попередні теорії архаїчними, адже вони орієнтовані лише на державу як основного суб'єкта міжнародних відносин і не враховують діяльності та важливості впливу на міжнародні відносини інших суб'єктів.

Британські дослідники Девід Хелд і Ентоні МакГрю переконані, що у визначенні сучасної держави, починаючи з Вебера, важливу роль відігравав контроль над територією. Сучасна держава базується на культурі і на примусі, які завжди пов'язані зі здатністю контролювати кордони. Саме цю здатність дедалі більше втрачають сучасні держави. Відбувається формування нового політичного співтовариства, яке об'єднує все населення планети і приходить на зміну національному політичному співтовариству. Хелд і МакГрю вбачають у цьому підстави для можливості створення «космополітичної демократії» як

основи політики в епоху глобалізації, оскільки національна територіальна держава дедалі менше здатна виконувати свої зобов'язання перед громадянами [302].

На нашу думку, саме міжнародна організація змогла б створити дієву систему правових норм і ефективних механізмів регуляції відносин між державами та іншими суб'єктами міжнародних відносин з метою забезпечення мирного співіснування і створення сприятливих умов для розвитку співробітництва і дружніх відносин.

Створення нового міжнародного порядку можливе шляхом створення універсальної міжнародної інституції, яка не підпорядковується державам, а діє самостійно і незалежно від їхньої волі. Окрім того, такій міжнародній інституції необхідні наднаціональні функції. Прагнення надати міжнародній організації наднаціональні функції ґрунтується на уявленні, що уряди держав зазвичай переслідують власні інтереси, які не збігаються з інтересами їхніх громадян, а міжнародна організація діятиме, керуючись універсальними цінностями і загальнолюдськими нормами, інтересами всього людства, тобто намагатиметься забезпечити гармонізацію міжнародних відносин, мирне і плідне співробітництво між суб'єктами міжнародних відносин, панування цінностей моралі над особистими інтересами правлячих кіл держави. Зазвичай держави не втрачають повністю своєї влади, а залишаються важливими суб'єктами міжнародної політики, проте вони можуть реалізовувати власні інтереси лише до тієї міри, коли це не шкодить універсальним інтересам. Глобальні питання і проблеми залишаються в компетенції універсальної організації.

Міжнародні режими. Важливою теорією в межах лібералізму, яка виникла на основі міжнародного права, є режимна теорія. Починаючи з 1970-х років, учені-правники почали використовувати концепцію міжнародних режимів. Вони вказували, що міжнародне право складається не тільки з офіційних заборон авторитету, а й багатьох неформальних норм і правил поведінки, які з часом можуть стати кодифікованими, а іноді й інституціоналізованими. Стосовно всієї сукупності цих норм і правил поведінки

як «режимів» вони наголошували, що управління відбувається у конкретних сферах та регіонах. Учені міжнародних відносин обґрунтували теорію режиму як раціональну для дослідження багатьох аспектів управління. Згідно з найпопулярнішим серед визначень, режим передбачає «набір явних або неявних принципів, норм, правил і процедур прийняття рішень, навколо яких очікування учасників зводиться до меж тематичної сфери» [371, р. 1].

Деякі теоретики зосередились на ролі відносин влади між державами у формуванні режимів, зокрема ролі держави-гегемона (наприклад, США). Інші визнали, що спільні інтереси держави допомагають у зростанні прозорості (відкритості) і зменшенні невизначеності в їхньому середовищі. Вони також використали конструктивістський підхід, щоб зосередитися на соціальних відносинах і шляхах, в яких сильні моделі у взаємодії часто трапляються в міжнародному режимі. Йдеться про вплив державних інтересів [311]. Пояснюючи режими, які створюють і підтримують, як, коли і чому їх змінюють, теоретики трактують ключові завдання теорії режиму.

Теорія режиму ілюструє те, як держави створюють ці рамки, координують власні дії з діями іншої держави, коли це необхідно для досягнення національних інтересів. Режими можуть надавати інформацію учасникам і в такий спосіб усувати невизначеність. З часом координація може зумовити часткову схожість спільності інтересів і цінностей між сторонами в рамках режиму.

Теоретики режиму зосереджені на ролі УМО у створенні та забезпеченні режимів, хоча схильні не ототожнювати УМО з існуванням режиму. Загалом УМО не пов'язані режимом, однак їхні статуси можуть містити принципи, норми, правила, процеси прийняття рішень і функцій, які формалізують ці аспекти режиму. Процеси прийняття рішень УМО можуть здійснювати країни-члени для подальших норм і правил створення, для дотримання правил і врегулювання суперечок, з метою забезпечення колективних рішень, а також для підтримки оперативної діяльності. Отже, УМО дотримується єдиного шляху: співпраця має бути стійкою і розширеною.

Прояв міжнародних режимів у різних сферах дає змогу вченим обговорити не тільки взаємодію між державами і міжурядовими організаціями, а й між різними УМО та НМО. Режими дають змогу науковцям вивчати неофіційну структуру і спеціальні групи, які збільшують міжнародну співпрацю. Газенклевер зі співавторами коротко підсумував: «Режими спеціально побудовані, частково до міжнародних вимог чи на регіональному, чи на глобальному рівнях, які призначені для усунення конкретних галузей, питань про міжнародну політику зі сфери поведінки і самопомоги. Створивши загальне очікування щодо належної поведінки і вдосконалення рівня прозорості в питаннях, режими допомагають державам (та іншим суб'єктам) співпрацювати з метою спільного споживання вигоди у вигляді додаткового забезпечення або безпеки» [311, р. 3].

Раціоналістичний підхід щодо вивчення міжнародних режимів є важливою спробою застосувати деякі концепції та інструменти економічної науки для вивчення МО. Цей підхід розглядає держави так, як економісти здебільшого розглядають людей – як індивідуальних, раціональних, що максимізують свої вигоди, акторів. Індивідуальність у цьому контексті означає, що держави мають ідентичний національний інтерес і вирішують одноголосно, а не сукупністю індивідуальних рішень та внутрішніх груп інтересів. Раціональні та ті, що максимізують свою вигоду – означає, що держави здійснюють розрахунок та прогнозування вигод від вибору поведінки, що відкривається перед ними, і роблять висновки на основі того, що максимізує їхні інтереси. Раціоналісти визнають, що ці припущення значно спрощують роботу щодо прийняття рішень державою, однак переконують, що вони є умовними щодо функціонування міжнародної політики.

Колективні дії щодо відносин між двома учасниками у теорії міжнародних відносин часто називають дилемою ув'язнених. Цю дилему використовують як метафору для дещо ширших колективних дій. У дилемі ув'язнених першим вибором кожного актора є обман, в той час як інші співпрацюють; другим вибором є співпраця, коли інші теж співпрацюють; третім вибором є обман, коли

решта обманює; останнім можливим виходом для кожного з акторів є співпраця, коли інший – обманює. У наведеному прикладі найкращим способом є співпраця між акторами. Однак кожен актор індивідуально має стратегічний стимул для обману, оскільки кожному краще обманювати, ніж співпрацювати, незалежно від того, як вчиняє інший. В ідеальному світі дві держави співпрацюватимуть. Однак керуючись власними засобами, найвірогідніше, все ж оберуть обман. Кожна держава швидше за все зробить третій, а не другий вибір. Існує єдиний шлях, коли вони можуть перейти від третього до другого вибору – підписання контракту, який засвідчить їхню взаємну співпрацю [530].

Раціоналісти застосовували таке розуміння до вивчення міжнародних режимів: припускаючи, що держави є спільнотою раціональних акторів, раціоналісти в подальшому продовжують розглядати міжнародні відносини як певний вид ринку. Саме там для держав головним є дотримання своєї політики, а не товари і послуги. Однак відправним пунктом раціоналістів є усвідомлення того, що логіка ринку усе ж працює. У цьому випадку договори та угоди серед держав можна трактувати як контракти між людьми та корпораціями [348]. Люди укладають контракти для того, щоб максимізувати власні інтереси у будь-якій ситуації, де вони прагнуть себе реалізувати. З тієї ж причини і держави підписують договори та угоди.

Конструктивна праця у раціоналістичному підході до вивчення міжнародних режимів сконцентрувалася на вимозі до режимів: визначити час їхнього формування, а також мету [351]. Як засвідчив аналіз, держави прагнутимуть створити режими, коли зіштовхнуться з проблемами, що потребують колективних дій, поява яких є результатом недосконалих ринків.

Режим може поліпшити міжнародний обмін інформацією різними шляхами. Він може створювати нову інформацію, діяти в ролі зберігання для існуючої інформації чи створити норми, які поліпшать порівняння різних джерел інформації. Наукові органи, які часто створені багатосторонніми угодами щодо охорони та збереження навколишнього середовища, є прикладом першої категорії. Прикладами другої категорії є *Неурядова організація з питань зміни*

клімату (НУО ПЗК), завданням якої є представлення та популяризація досліджень з кліматичних змін [120], та *Міжнародна китобійна комісія* (МКК) [147]. Прикладом третьої категорії є *Міжнародна організація зі стандартизації* (ISO), яка створює нормативи продукції.

Режим може знижувати затрати на діяльність, забезпечуючи форму для обговорення питань, створюючи необхідні правила і процедури для співпраці, а також адміністративні структури. Хорошим прикладом режиму, який виконав ці стратегії, є Рада Безпеки ООН, яка зазвичай виконувала місію міжнародного режиму в період біполярності.

Натомість в умовах постбіполярного світу Рада Безпеки ООН значною мірою втратила ефективну природу міжнародного режиму щодо регулювання питання миру та безпеки. Передусім це проявилось в реакції Ради безпеки на російську збройну агресію проти України, коли цей міжнародний режим виявився недієздатним у припиненні порушення міжнародного права країною – постійним членом цієї інституції.

Коли виникають загрози для міжнародної безпеки, тоді владний міжнародний орган повинен їх обговорювати. Однак відкриття такого органу кожного разу створює нову загрозу міжнародній безпеці, оскільки це забирає тижні, а час на відповідь обмежений годинами. Рада Безпеки є тим форумом, який обговорює загрози міжнародній безпеці, отож за виникнення такої небезпеки державам не потрібно гаяти час на визначення місця для переговорів. Окрім того, члени Ради мають представників у резиденції, які можуть зібратися на засідання протягом декількох годин. Існують певні правила процедури, за якою представники держав могли б одразу розпочати обговорення, а не визначати, як діяти. Існує також адміністративна структура для провадження різноманітних справ, щоб представники могли розпочати роботу без огляду на ці функції. Таку ж стратегію можна застосовувати до більшості міжнародних режимів: чим більше сторони вирішують нові питання, тим більшою є потреба у зменшенні трансакційних затрат.

У сфері міжнародної безпеки основна норма, яку повинна втілювати в життя Рада Безпеки, – заборона проти окупації території іншою державою. Держави мають право на територіальну цілісність, доки вони не порушують умов поведінки, визначених міжнародним правом.

Відповідно до перспективи раціоналістів, держави створюють режими і погодяться бути пов'язаними правилами режимів для того, щоб мінімізувати недоліки на міжнародному політичному ринку, або ж максимізувати ефективність дій. Раціоналістичний підхід пояснює створення такої широкої кількості міжнародних режимів у різних сферах, де держави зосереджуються на мінімізації витрат і максимізації вигод, таких як міжнародна безпека, економічна співпраця, а також права людини.

У випадку режимів окремих сфер, таких як права людини чи міжнародна безпека, ефективність визначити доволі важко, оскільки ми не володіємо достатньою інформацією стосовно того, що трапиться, якщо не буде режимів. Наприклад, люди здебільшого стежать за справами у сфері безпеки і погоджуються, що Рада Безпеки ООН працює краще, ніж Ліга Націй, у поліпшенні міжнародної безпеки. Однак дуже важко дізнатися, у чому полягає різниця, адже міжнародний контекст 1920-х років і XXI ст. доволі різні.

Вчені-раціоналісти міжнародних режимів використовують їх для вивчення режимів дедуктивним способом, визначаючи недоліки ринку та його ефективність, що допоможе забезпечити створення досконаліших режимів. Для зниження трансакційних цін варто створити форум зі взаємодії адміністративної структури і встановити правила та запровадити процедури.

Найбільшою перешкодою для успішного моніторингу є небажання держав передавати частину повноважень представникам міжнародних режимів. Різні міжнародні режими щодо зброї масового знищення (ядерної, біологічної, хімічної) ілюструють у цьому хороший приклад.

Часто перешкоди виникають через невідповідну технологію, високу ціну, суверенітет, що стосується спільної роботи.

Успішний моніторинг може допомогти збільшити узгодження з міжнародними режимами. Країни значно більше бояться бути спійманими, ніж порушувати виконання своїх зобов'язань. Однак у багатьох випадках моніторинг є лише першим кроком щодо країн, які змушені повністю дотримуватися обов'язків згідно з міжнародним режимом. Другим важливим кроком є тиск.

До певної міри можна говорити про примус у межах міжнародного режиму. Розглядають чотири форми тиску на країну-порушника міжнародних режимів: юридичний, політичний, економічний та етнічний. Юридична форма передбачає використання міжнародних судів чи трибуналів, політична – дає змогу певним державам тиснути на режим через традиційний механізм державної влади. Економічна форма сприяє застосуванню спонукальних мотивів до угод, що робить поступливу поведінку економічно вигідною, а непоступливу – неприбутковою.

Етична форма використовує сором як техніку присоромлювання держави, що спонукає її виконувати міжнародні угоди. На практиці ці чотири форми тиску часто не застосовують, однак їх досі вважають корисними теоретичними концепціями. Юридична форма, найімовірніше, є своєрідним практикуванням прозорості, а не методом тиску. Політичні реалісти часто висміюють міжнародне право, результати міжнародної юридичної діяльності як щось не надто корисне через нестачу чітких засобів тиску. Однак роль, яку суди і трибунали відіграють у підтриманні суверенітету, є, безперечно, важливою, оскільки у певних суперечках вони ухвалюють правове рішення. Прикладом міжнародного режиму, зосередженого на юридичному тиску, є *Міжнародний суд правосуддя* (МСП). За логікою реалізму МСП не є відповідним, однак держави і надалі його використовують [317].

Держави частіше використовують методи тиску міжнародних режимів, ніж міжнародні організації, через дипломатичні, військові чи економічні заходи. Хорошим прикладом є Рада Безпеки – більшою мірою політичний, ніж юридичний орган. Представниками Ради Безпеки, які вирішують питання між двома опонентами стосовно загрози міжнародній безпеці, є дипломати та

політики, а не юристи. Коли Рада Безпеки виносить рішення, яке вимагає застосування примусу, самотійно його здійснити вона не в змозі, отож покладається на військові (чи інші) можливості країн-членів. Військові сили можуть брати участь у конфліктах під егідою ООН, проте військовий контингент залишається частиною національної армії тієї чи іншої країни.

Деякі режими застосовують властивості для поширення фондів, які можна використовувати як методи економічного тиску. Надання коштів може зменшуватися чи збільшуватися залежно від виконання державою певних зобов'язань. Класичним прикладом такого підходу є діяльність МВФ. Його режим слугує інституційною основою, що вимагає від держав участі у певних видах фіскальної та макроекономічної поведінки. МВФ створює умову для забезпечення позик і часто надає позики у багатьох сегментах. Результати іншого дослідження засвідчують, що цей вид економічного тиску працює добре тільки тоді, коли держави демонструють належну поведінку [215].

Приклад поєднання інструментів тиску можна відшукати й у СОТ. Суперечки, що стосуються режиму міжнародної торгівлі, визначає юридичний орган СОТ. Якщо юридичний орган з'ясовує, що держава їх порушує, то цей орган здійснює необхідні дії через власну торгову політику. Отже, запускають юридичний елемент, політичний та економічний.

Існує також етичний тиск або присоромлювання. Іноді держави просто зазнають сорому, коли викривають їхній обман. Однак не лише міжнародні організації вдаються до присоромлювання. Його застосовують також держави, неурядові організації чи інші громадські актори, такі як засоби масової інформації. Присоромлювання може посилювати режим. На відміну від юридичного, політичного та економічного тиску, присоромлювання не надто відповідає раціоналістичній логіці. Така логіка відповідності має менше спільного з прозорістю, аніж з легітимністю. А легітимність є тим чинником, який загалом обговорюють у літературі більшою мірою рефлексивісти, ніж раціоналісти.

Режими є засобами впливу міжнародних організацій і міжнародної співпраці щодо поведінки держави. Ці засоби можуть набувати двох широких форм – регулятивної та конститутивної. За регулятивного впливу актори дотримуються певних правил гри. Конститутивний вплив створює нову гру для акторів. Методологія раціоналістів зосереджується на регулятивних впливах. Методологія рефлексивістів звертається до обох видів впливу, однак надає більше значення конституційним [593].

Два приклади від світової МО дають змогу дещо з'ясувати. Перший стосується міжнародного торговельного режиму. Ця система володіє значною кількістю регулюючих деталей. Зокрема, заключний документ з Уругвайського раунду переговорів, створений СОТ, займає приблизно 550 сторінок. Однак усі ці деталі базуються на ідеї, що країни відноситимуться одна до одної рівноправно. Відсутність дискримінації володіє регулятивними заходами та водночас є конституційною нормою: якщо країни не приймуть основного принципу, вся система розпадеться. Відсутність дискримінації – єдиний принцип, на якому кожен може засновувати міжнародну торгівлю, однак на ньому вже збудована діюча система. Ціла суперструктура норм міжнародної торгівлі вимагає, щоб держави-учасниці їх дотримувались.

Основною конститутивною нормою у сучасних міжнародних відносинах є ідея суверенітету [158; 169]. Суверенітет дає права державам, насамперед право невтручання інших держав у внутрішні справи [373]. Однак суверенітет вимагає легітимності, а легітимність визнається лише міжнародною спільнотою, спільнотою держав [157].

Іншою визначною нормою у міжнародній політиці є повага прав людини. Це здебільшого новіша конститутивна норма, ніж суверенітет. Її не обговорювали аж до початку Другої світової війни. Існує декілька міжнародних організацій та угод, які концентрують свою увагу на правах людини, розглядаючи їх як міжнародний режим щодо прав людини [221]. Цей режим настільки сильний, що більшість країн світу підписала численні угоди. Скептики сперечаються, зазначаючи, що країни підписують їх для того, щоб уникнути

міжнародного розголосу, однак у подальшому усе ж не реформують свою поведінку щодо прав людини, як цього вимагають угоди [262]. Оптимісти стверджують, що загалом повага прав людини зростає у глобальному масштабі. Угоди відіграють провідну роль в удосконаленні цієї сфери [489].

Лібералістичний теоретичний підхід до міжнародних відносин і МО піддають жорсткій критиці як етноцентричний [544; 572]. Американські та британські вчені широко пропагують лібералістський світогляд. Вони запевняють, що сучасний ліберальний порядок вигідний усім і залежить від власних упереджень, що їхні суспільні організації перевершують інші види організацій. Таке упередження склалося, оскільки міжнародні відносини як дисципліна домінує в англomовному світі. Нормативне зміщення ліберальних аргументів очевидне – демократія є «кращою» формою уряду і капіталізм є «кращим» способом виробництва.

Етноцентризм компрометує можливість лібералістів адекватно оцінювати і критикувати описаний ними ліберальний порядок. Наріжним каменем лібералістичного підходу є припущення, що всі інтереси здатні ефективно конкурувати на політичній арені. Теорія груп інтересів спрацьовує тільки тоді, коли всі інтереси мають відносно рівні можливості і достатньо ресурсів, щоб впливати на уряд.

Для лібералістів характер міжнародних відносин докорінно змінився у другій половині XX століття. Світ був пов'язаний між собою економічною, політичною, соціальною і моральною взаємозалежністю, забезпечуючи ефективне міжнародне управління необхідне національним державам. МО відіграють важливу і конструктивну роль у міжнародному управлінні. Деякі лібералісти у МО вбачають основну базу для зародження нового світового порядку, інші – інститут для надання допомоги державам у подоланні проблеми колективних дій. Лібералістичні теоретичні основи передбачають механізм для розуміння ролі державних і недержавних суб'єктів в управлінні міжнародними відносинами.

Загалом, зважаючи на створення міжнародних міжурядових організацій, лібералісти відзначають обов'язкову наявність держави-гегемона в сенсі сили чи впливу як необхідної умови для створення організації. Інституціоналісти стверджують, що гегемонія є необхідною умовою для створення, проте не обов'язковою для подальшого її функціонування. Ці Організації та міжнародні режими, як колективні інститути співробітництва, сприяють досягненню спільних інтересів та розвитку спільних цінностей. Останнє випливає з необхідності реалізації власних цілей, отож напрошується висновок, що навіть відсутність держави-гегемона не спричинить скорочення багатостороннього співробітництва. Гегемонія не є обов'язковою умовою, передусім для функціоналізму, оскільки саме функціональна складова в діяльності організації є домінуючою.

Значну увагу лібералісти приділяють транснаціональним корпораціям, в яких вбачають приватну сферу як центр економічних, соціальних і політичних інновацій. Вони націлені на отримання прибутку. Особисті інтереси акціонерів ТНК скеровують у бік щораз більшої ефективності їхньої діяльності та рухаються до міжнародного співтовариства щораз вищого рівня розвитку [345, р. 32].

Як бачимо, концепції неолібералістів значну увагу приділяють недержавним акторам та тим процесам у міжнародному середовищі, в яких держави не відіграють провідної ролі. Важливо, що вони не вважають державу головним суб'єктом міжнародних відносин, намагаються розглянути роль інших суб'єктів, у тім числі міжнародних організацій, часом надаючи останнім першочергове значення.

На нашу думку, неолібералісти найповніше відображають сучасну конфігурацію сил у світі, поєднуючи у своїх концепціях твердження щодо важливості недержавних акторів (міжнародних організацій, ТНК, різноманітних об'єднань громадян та навіть окремих індивідів), їхнє дедалі зростаюче значення у міжнародних відносинах, не забуваючи при цьому про держави, які в певних сферах продовжують відігравати провідну роль.

Розгляд лібералістами участі міжнародних організацій у системі міжнародних відносин дає підставу констатувати їхній оптимізм у питанні значимості та незалежності міжнародних інституцій. У ліберальному підході можна виокремити щонайменше п'ять взаємозв'язаних функцій міжнародних інституцій.

Як уже зазначено вище, міжнародні організації покликані вирішувати проблему колективних дій у міжнародних відносинах. Прихильники інституціоналізму стверджують, що міжнародні організації можуть створювати власні правила гри для своїх членів, можуть змінювати їх за потреби досягнення компромісу. Адекватною ілюстрацією функцій організацій у вирішенні проблеми колективних дій можуть слугувати організації системи колективної безпеки, такі як Організація Північно-Атлантичного договору, *Організація Договору про колективну безпеку* (ОДКБ), ООН тощо. Це доволі різні як за структурою, характером, так і за правилами гри організації, отож обґрунтованими є твердження лібералістів щодо можливості, а найчастіше невідповідності теорії та практики діяльності таких організацій. Держави, які не мають значного військового потенціалу, такі як Швеція і Швейцарія, зберегли свою територіальну цілісність й уникнули війни. Військові альянси, як одна з форм багатостороннього співробітництва, стримували напади на держави-члени, наочно демонструючи, що напад на одного з членів розглядають як напад на всіх. Наприклад, НАТО інституціоналісти довірили збереження миру в Європі під час і після «холодної війни». Організація відіграла важливу роль у зміцненні довіри між традиційними ворогами, що, найімовірніше, зробило її однією з найуспішніших в історії. НАТО також відіграє роль, незважаючи на триваючі дискусії, консолідуючої ланки для ЄС, яскравим прикладом чого є розширення на схід та ухвалення нової стратегії організації. Для інституціоналістів НАТО є взірцем, типовим прикладом того, як держави можуть подолати найскладніші проблеми колективних дій – проблему спільної безпеки. Держави в таких союзах зазвичай намагаються встановити значні стратегічні, економічні та соціальні контакти. Такі зв'язки нерозривно пов'язують держави-члени тією мірою, що

безпека однієї держави є невід’ємною частиною системи безпеки інших членів Альянсу. У цьому контексті варто згадати Раду Безпеки ООН як одну з глобальних універсальних міжнародних організацій, яка має певні відмінності, хоча водночас є організацією колективної безпеки. Йдеться про пов’язаність питань колективної безпеки з універсальним членством в організації, зокрема про відсутність реально передбачуваного агресора [288, р. 29]. Держави повинні бути готовими втрутитися в ситуації, де вони не мають переконливих стратегічних, політичних, військових чи економічних інтересів. У протилежному випадку вони ризикують виявитися менш дієвими, ніж союзи з підтримання миру. Члени організацій колективної безпеки різноманітні чи, так би мовити, різнорідні: демократії, диктатури, ринок і командна економіка існують пліч-о-пліч, що утруднює інтеграцію. Виникнення потенційних агресорів доводиться стримувати реальною загрозою відповідних каральних дій з боку міжнародного співтовариства. Прикладом можуть слугувати кризові ситуації на Балканах, Близькому Сході, Грузії, на південь від Сахари, у котрих інтереси різних держав не були яскраво вираженими. Можливо, саме тому ефективність реалізації системи колективної безпеки й поставили під сумнів. Зрештою доволі активні дії міжнародної спільноти на багатому на нафту Близькому Сході та майже цілковита мовчанка міжнародної спільноти щодо подій у Грузії, як і неспроможність РБ ООН протидіяти російській агресії проти України, засвідчують слабкі сторони універсальної системи колективної безпеки, на відміну від системи регіональної або ж військових чи військово-політичних союзів та блоків. Дилема колективної взаємодії держав існує і в інших проблемних галузях – від економіки та торгівлі до проблем охорони навколишнього середовища.

Загалом міжнародні організації покликані надавати допомогу державі у подоланні проблеми колективних дій і сприяють економічному процвітання й добробуту в усьому світі. У праці «Функціональний підхід до світової організації» Д. Мітрані писав: «Якщо хто-небудь зробив би видимою карту світу, покликану показати міжнародну економічну і соціальну діяльність, вона

з'явилася б як хитромудра павутина інтересів і відносин, що перетинають політичні кордони. Не замкнута карта ізольованих держав, а карта, пульсуюча благотворними зв'язками щоденного життя. І саме в цьому – природна основа для міжнародної організації. Завдання полягає в тому, щоб привести цю карту під контроль сумісних міжнародних агентств будь-якої форми. Тоді політичні лінії розподілу з часом будуть перекриті цією павутиною відносин» [425, р. 164].

Лібералістичний теоретичний підхід до міжнародних відносин загалом та міжнародних організацій зокрема часто піддають критиці з боку інших наукових напрямів трактування природи та функціональних особливостей міжнародних організацій. Беручи до уваги критику лібералізму, варто погодитись з тим, що лібералістичне бачення світового порядку та міжнародних організацій не є абсолютно обґрунтованим.

Очевидно, що процеси глобального розвитку економічних і політичних відносин між державами, що активізувався у другій половині XX ст., перетворили міжнародні організації на інститути для вирішення колективних проблем. Отож міжнародні організації відіграють важливу і конструктивну роль у міжнародному управлінні. Деякі лібералісти у них вбачають основну базу для зародження нового світового порядку. Інші вважають їх інститутами надання допомоги державам у подоланні проблеми колективних дій. Домінуючим елементом лібералізму є вільний ринок, причому аполітичний. Саме з цієї позиції сприймають міжнародні організації як інститути покликані забезпечити ефективне управління міжнародною системою.

1.3. Регіональні міжнародні організації в сучасних концепціях теорії міжнародних відносин

Конструктивізм. Незважаючи на порівняно новий підхід до міжнародних відносин, конструктивізм став важливим для вивчення ключових елементів глобального управління, передусім щодо ролі норм.

Для конструктивістів велике значення мають постулати, закріплені в нормах, практиці і формальних організаціях. Головним елементом у міжнародному співтоваристві є суверенітет, оскільки саме він визначає ідентичність держав. Конструктивісти критикують тих, хто вбачає суверенітет незмінним, і вказують на різні трактування в розумінні суверенітету, оскільки Вестфалія залежить від обох держав і недержавних суб'єктів [484]. Проілюструвати, як суверенітет визначає ідентичність держави, можна на прикладі так званих недієздатних держав, таких як Сомалі. Однією з ключових норм, що впливають на державну поведінку, є багатосторонність. У питаннях багатосторонності Дж. Рагга та інші вчені розглядають загальні очікування, що оточують цю норму та впливають на поведінку держав [501]. У кількох дослідженнях проаналізовано вплив норми і переконання з принципових міжнародних процесів, у тому числі розвиток міжнародного режиму захисту прав людини [489], кінець апартеїду в Південній Африці [367], розповсюдження зброї масового знищення [478] і гуманітарну інтервенцію [256]. Розглядаючи міжнародні організації, конструктивісти прагнуть розкрити зміст соціальної організації, домінуючі норми, що регулюють поведінку і форми інтересів, щоб розшифрувати, як ці інтереси впливають на суб'єктів. Фіннемор, наприклад, зазначає: «Держави соціалізують, щоб прийняти нові норми, цінності і уявлення про інтереси міжнародних організацій» [256, р. 5].

Міжнародні організації можуть слугувати агентами соціального будівництва як підприємницькі норми, намагаючись змінити соціальне сприйняття [257]. Отож міжнародні організації можуть бути як виконавцями, так і творцями норм. М. Фіннемор також досліджує способи, в яких міжнародні організації соціалізують держави, щоб прийняти політичні цілі і нові цінності. Міжнародний комітет Червоного Хреста виклав гуманітарні норми держав щодо своєї відповідальності за благополуччя і захист поранених військовослужбовців, у тому числі ворожих солдатів. Світовий банк розробив концепцію боротьби з бідністю на міжнародному та національному рівнях наприкінці 1960-х років [207].

Отже, для конструктивістів міжнародні організації мають потенціал, щоб бути цілеспрямованими з незалежними суб'єктами впливу на міжнародні відносини. Важливим для процесів заміни розуміння і поведінки щодо бідності, гуманізму, колоніалізму, рабства та інших проблем.

Державні лідери, глобальні бізнесмени, громадські діячі, навіть вчені-міжнародники, наприклад Мерфі, зазначають «вплив один на одного, розуміння своїх власних інтересів», а також морального і соціального світу, в якому вони живуть [432, р. 797]. Конструктивісти, здебільшого, зосередилися на успішних результатах діяльності міжнародних організацій, таких як деколонізація, права людини і боротьба з бідністю тощо [160].

Два подальші аспекти конструктивістського підходу важливі для розуміння частин глобального управління розвитку колективної ідентичності та ролі епістемологічних громад у поширенні ідей та вірувань. Функціоналісти раніше висловлювали ідею про створення нових колективних ідентичностей «за межами національної держави».

Наприклад, члени Асоціації країн Південно-Східної Азії (ASEAN) створили концепт колективної ідентичності, відомої як «Шлях ASEAN». Дослідження також засвідчили, що транснаціональні мережі експертів можуть формувати розуміння екологічних та інших проблем та, відповідно, вплив на рішення та поведінку міждержавних суб'єктів [305].

Критичні теорії – це різні групи теорій міжнародних відносин, що мають альтернативні погляди на глобальний світ. Це укорінює в марксизмі частку історизму, який наводив питання того, як справжній міжнародний порядок існує, які сили праці змінюватимуть це, і в який спосіб ця зміна може впливати або формуватися. Центральними є розуміння перебігу структурних змін і ролі соціальних сил.

Марксистська і неомарксистська теорії. Хоча марксизм дискредитували з розпадом Радянського Союзу і тріумфом капіталізму, він усе ж необхідний для опису ієрархії в міжнародній системі і ролі економіки у визначенні цієї ієрархії, оскільки, як і раніше, впливає на мислення багатьох людей у світі, що

розвивається, чиє колоніальне минуле, справжня слабкість і досвід з капіталізмом є одним з недоліків бідності й економічної нерівності. Марксистські та неомарксистські критичні теорії сприяють важливим перспективам до розуміння міжнародних відносин і глобального управління за допомогою структур, які забезпечують зв'язок з політикою, економікою, соціальними силами. Для марксистської теорії характерне поєднання ідей реалізму і лібералізму. Еволюція процесу виробництва є підставою для пояснення, як нові форми соціальних відносин розвиваються між тими, хто управляє виробництвом, і тими, хто виконує завдання виробництва, отож пояснює взаємозалежність між виробництвом, соціальними відносинами і владою. За словами Карла Маркса, зіткнення неминуче відбуваються між капіталістичним класом (буржуазією) і робітничим класом (пролетаріатом). Від цієї класової боротьби міг би виникнути новий соціальний порядок. Інтерпретуючи це в контексті міжнародних відносин, Р. Кокс зазначає: «Зміни в організації виробництва генерують нові соціальні сили, які викликають зміни в структурі держави і ... змінює світовий порядок» [206, р. 220].

Марксистські погляди на структуру глобальної системи а отже, і на глобальне управління, полягають у зазначеній вище ідеї про взаємовідносини класів, капіталістичний спосіб виробництва і владу. Ієрархічна структура є побічним продуктом поширення глобального капіталізму до привілеїв деяким державам, організаціям, групам і окремим особам, а також накладає істотні обмеження на інших. Отож розвинені країни зросли економічно. Водночас країни, що розвиваються, стають щораз обмеженішими і залежать від дій розвинених.

Варіанти марксистських теорій наголошують на методах гноблення і придушення, що впливають з нерівномірного економічного розвитку, властивого капіталістичній системі. Італійський марксист Антоніо Грамші (1891–1937) має значний вплив на вчених-теоретиків і деяких неоліберальних інституціоналістів з його тлумаченнями гегемонії як відносин згоди на політичне й ідеологічне лідерство, а не панування за допомогою сили. Загалом Р. Кокс

стверджує, що основа гегемоністського порядку «впливає із думки про домінуючі соціальні верстви, домінуючі держави» [206].

Ці погляди мають важливий вплив для неомарксистських теорій про сучасне глобальне управління. Наприклад, на думку К. Мерфі, глобальне управління – «передбачувана інституційна відповідь не на інтереси повністю сформованого класу, а загальна логіка індустріального капіталізму» [432, р. 799]. Р. Кокс і С. Гілл наголошують на важливості «глобалізації еліт» у розбудові глобальної політичної економіки, а отже, і в глобальному управлінні [206; 278]. Ці еліти знаходяться в провідних фінансових організаціях (МВФ, СОТ та

), у міністерствах фінансів країн G7, у ТНК, у відносинах рад (наприклад, Рада з міжнародних відносин і Тристороння комісія) і головних бізнес-школах (Гарвард, Вартон, Стенфорд). Щоправда, класичний марксистський діалектичний процес, транснаціональні соціальні сили, котрі підтримують неолібералізм, щораз більше ставлять під сумнів ці опори глобалізації, а також екологічні, феміністичні та інші соціальні рухи, які, згідно з К. Мерфі, є новим місцем розташування для класового аналізу і потенційного джерела майбутніх змін [432].

Марксисти і неомарксистисти розглядають міжнародне право та організації як продукти домінуючих груп держав, домінуючі ідеї та інтереси капіталістичного класу. Деякі розглядають їх як інструменти капіталістичного панування, нав'язані іншим. А. Грамші розглядає міжнародні організації як засіб, котрий не даватиме згоду іншим на панування через спільні ідеї. К. Мерфі заперечує, що вони відіграють важливу роль у розвитку сучасної капіталістичної держави шляхом сприяння промисловим змінам та розвитку ліберальної ідеології [433]. Р. Кокс також вбачає їхній зв'язок з «довготерміновими глобальними питаннями структурних змін і ... як міжнародні організації ... можуть допомогти сформувати ці зміни в бажаному узгодженому напрямку» [205].

Марксистські та неомарксистські погляди щодо зв'язку між міжнародними установами та міжнародним капіталістичним порядком знайшли своє відображення серед багатьох критиків Світового банку і МВФ. Наприклад,

Шеріл Паєр стверджує, що банк «навмисно і свідомо використовує свою фінансову міць, щоб відстоювати інтереси приватного, міжнародного капіталу до розширення в кожному закутку "недорозвиненого"» [462, р. 20].

Марксисти і неомарксисти майже однаково трактують капіталізм як явище негативне, його структуру і спосіб виробництва – як експлуатацію; мають чітку позицію щодо необхідних дій задля поліпшення нерівності. Отже, вони є прихильниками серйозних структурних змін у міжнародних відносинах.

Теорія залежності. Прихильники теорії залежності, насамперед з Латинської Америки (Рауль Пребіш, Енцо Фалетто, Фернанду Енріке Кардозу та Андре Гундер Франк), у 1950-х роках прагнули відповісти на питання, чому розвиток приносив вигоду багатим Північним країнам, замість біднішого Півдня, і чому спостерігається збільшення розриву? Вони припустили, що основні умови торгівлі були нерівні між країнами, що розвиваються, та розвиненими країнами, що частково є наслідком історії колоніалізму та неокolonіалізму, і частково тому, що транснаціональні корпорації та міжнародні банки, що базуються в розвинених країнах, калічили залежні держави. Останні організації розглядають як такі, що допомагають створювати і підтримувати залежність відносин. Вони також вважають агентами проникнення недоброякісних суб'єктів, оскільки ліберали характеризуватимуть їх як граничних суб'єктів, як і реалісти. Прихильники теорії залежності стверджують, що державні і приватні міжнародні організації можуть налагодити відносини з транснаціональними елітами в країнах, що розвиваються («компрадорської буржуазії»), пов'язуючи внутрішні еліти обох експлуататорів і експлуатованих країн у симбіотичні відносини.

У багатьох теоріях залежності зазначено, що відокремлення національної економіки від міжнародної економіки необхідне задля активізації промислового зростання на Півдні шляхом зменшення імпорту, захисту внутрішніх ринків від конкуренції, є необхідним для того, щоб досягти значних змін у міжнародних економічних інститутах. Тільки тоді, коли країни Півдня досягнуть певного рівня розвитку, вони зможуть брати участь у міжнародній економіці. Ці погляди були потужним закликком і сформували порядок денний країн, що розвиваються,

в ООН протягом 1960-х і 1970-х років. По суті, теоретики залежності заперечували, що розвиток не може відбуватися без фундаментальних змін у міжнародних економічних відносинах з метою усунення відмінностей.

Теорії світової системи. Версію світової системи марксизму з'ясовував І. Валлерстайн та інші вчені, котрі визначають три класи держав у розвитку світової капіталістичної системи: центр, периферії та напівпериферії. На кожному етапі цього розвитку Валлерстайн визначає основні області, де розвиток є стрімким і в змозі забезпечити у сільськогосподарському секторі засоби до існування для індустріальних працівників [581]. Периферійні райони, котрі характеризуються дешевою некваліфікованою робочою силою і видобутком сировини, перешкоджають розвитку центрів, які зберігають свої позиції за рахунок периферії. Напівпериферія характерна для теперішніх *нових індустріальних країн* (НІК), які пропонують дешеву кваліфіковану і напівкваліфіковану робочу силу в глобальній економіці. Існування цього середнього прошарку засвідчує наявність постійних динамічних змін.

Теорії світової системи і теорія залежності поділяють їхні погляди в походженні інших теорій марксизму, що міжнародні організації загалом є інструментами капіталістичних класів і держав. СОТ, наприклад, створює несприятливі умови торгівлі для країн, що розвиваються на периферії, на користь основних держав. Багатонаціональні корпорації також є інструментом капіталістичної експлуатації і механізмом переваги, що зберігають економічну відсталість.

Навіть з розпадом Радянського Союзу марксистські теорії та їхні варіанти не зникнуть. Зазначимо, що теорії залежності і світової системи стали менш популярними після того, як країни, що розвиваються, зазнали невдачі у 1970-х і 1980-х роках, щоб досягти своїх цілей у рамках запропонованого нового міжнародного економічного порядку. Деякі аспекти цих критичних теорій знову виникли в суперечках з приводу глобалізації (здебільшого серед противників глобалізації), зокрема зіставлення корпоративного контролю над економікою і ті, в яких робили спроби переписати правила глобальної економіки з метою

посилення захисту для робітників, дрібних фермерів, бідних людей і жінок [177]. Саме погіршення економічних і соціальних умов у країнах Латинської Америки та Африки збільшують розрив між багатими та бідними, а також підживлюють інтерес до перспектив критичних теорій пропозиції.

Теоретики міжнародних відносин не єдині, хто має важливе значення для розуміння міжнародного співробітництва та глобального управління. Ще одним напрямом у дослідженні міжнародних інститутів є запропонована представниками соціології *теорія організацій*. На їхню думку, організації створюють для вирішення проблем, які потребують спільних дій. Вони задіюють механізм погодження позицій, який передбачають їхні засновники. Багато організацій має обмежений потенціал у сфері збору та обробки інформації, в оцінці альтернатив, проте робить вибір і взаємодіє зі світом. Отже, організаціям розробляють механізми для вивчення нових змін у навколишньому середовищі; вони шукають засоби дій для вирішення нагальних проблем або питань. Загалом теоретики організацій вбачають в організаціях відкриті системи, які постійно відповідають навколишньому (міжнародному) середовищу, розвиваючи та змінюючи цілі шляхом переговорів серед домінуючих коаліцій і з використанням різних технологій [409; 439; 469].

Кілька структурних елементів, одержаних з теорії організації, є особливо корисними для вивчення міжнародних організацій, міжнародних неурядових організацій і транснаціональних корпорацій. Це, зокрема, організаційна культура, адаптація та вивчення міжорганізаційних відносин та мереж.

Організаційна культура. З часом організації намагатимуться розвивати свою власну культуру, незалежну і відмінну від культури окремих членів. Протягом 1970-х років соціологи й антропологи почали вивчати ці культури замість бачення організацій як технічних, раціональних, безособових механізмів. Протягом 1980-х років стало популярним думати про організації як автономні місця розташування влади з їхніми власними культурами і специфічними нормами та цінностями. Отож організації можна розглядати як безпосередніх агентів, а не тільки структури, через які діяли суб'єкти. Прибічники теорії

організації, відповідно, створили типології організаційних культур і показали результати їхніх змін з плином часу [312].

Деякі вчені міжнародних відносин запозичили поняття організаційної культури, припускаючи, що національна бюрократія розвиває культури, які впливають на державні переваги [391]. Це суперечить реалістичним поглядам, що визначили екзогенні переваги.

Наприклад, конструктивісти міжнародну організацію трактують через поняття організаційної культури. Вони вважають «правила, процедуру та ідеологію, які є вкладеними в її структуру, важливими елементами Організації» [160, р. 719]. Наприклад, Світовий банк розробив культуру, засновану на тому, що економісти здебільшого є частиною ліберальних економічних поглядів. У своїй праці В. Ашер зазначає, як їхній технічний досвід та контроль інформації сприяє розвиткові відносно автономії, що веде до ілюзії, яка приймає аполітичні рішення, а також створює унікальну організаційну культуру, стійку до зовнішніх змін [148]. Різні структурні елементи міжнародної організації можуть орієнтуватися на різні культури, створюючи потенційні культурні колізії. Наприклад, у межах *Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців* (УВКБ ООН) одна частина організації визначає юридичний підхід до питань прав біженців, а інша більшою мірою пов'язана з причинами виникнення потоків біженців та тиском держави щодо управління цими потоками.

Наступним елементом є *організаційна адаптація*. Організації змінюються з плином часу. Теоретики особливо зацікавлені у дослідженні еволюції організацій. Ернст Хаас розмежовує два таких процеси. По-перше, організації пристосовуються, додаючи нові види діяльності у свій порядок денний без фактичного розгляду або зміни основної бази організації та її цінностей. Організація створює нові напрями. Наприклад, ООН на початку 1990-х років розширила перелік завдань у сфері підтримки миру, включаючи спостереження за виборами, доставку гуманітарної допомоги і захист населення, якому загрожували етнічні чистки та геноцид. Тільки невдачі у Сомалі та Боснії

спонукали Секретаріат і держави-члени зробити серйозні висновки з уроків, отриманих унаслідок додаткових змін [19; 33].

Другий вид процесу змін ґрунтується на тому припущенні, що організації можуть, по суті, вчитися. Вивчення раніше викладених питань і розроблених нових процесів передбачає перегляд організаційних цілей, переосмислення проблем, формулювання нових цілей і організаційних змін, які лежать в основі узгодженого знання. Як приклад наведемо програми Світового банку з початковим акцентом на проєктах у галузі інфраструктури щодо основних людських потреб, структурної перебудови, забезпечення екологічної стійкості і боротьби з бідністю і слабким управлінням [302].

Отож зміни міжнародного середовища ставлять перед організаціями питання адаптації як функціональної, так і частково організаційної структури організації до нових умов діяльності, враховуючи нові тенденції. Власне ефективність такої адаптації часто слугує мірилом ефективності тієї чи іншої міжнародної інституції щодо реагування на сучасні виклики.

Міжорганізаційні відносини. За умов швидкого збільшення кількості міжнародних організацій важливо вивчити відносини між різними організаціями та державами. Теоретики організації вже давно стверджували, що для багатьох організацій найважливішою частиною навколишнього середовища є кооперативні і конфліктні відносини з іншими організаціями. Організаційні взаємозалежності впливають із загальної потреби в ресурсах (гроші, спеціалізовані навички та ринки), перекривання місії або бажання додати нові сфери за зниженими затратами. У відповідь на це організації вводять нові правила, щоб позбутися суперників або посилити координацію і співпрацю. Отже, міжорганізаційні відносини вивчають, як і чому організації, які працюють у сфері безпеки або над подібними питаннями, конфліктують або співпрацюють [421].

Наприклад, Рада Безпеки ООН має потребу в залученні ресурсів та інформації для виконання власної місії. Така залежність обмежує автономію цієї інституції. Крім того, регіональні банки розвитку можуть залежати від Світового

банку через спільне фінансування великих проєктів, через визначення пріоритетів розвитку, а також через технічні пріоритети. Карен Майнгст виявила, що *Африканський банк розвитку* (АБР) у 1980-х роках був у такому становищі, як «нові організації, що пропонують менш престижні можливості працевлаштування, які мають менше економічних ресурсів, а отже, не надто помітну присутність на місцях. Вони були «повільніші», щоб запровадити нововведення зі Світом. Банк відіграє провідну роль у нав'язуванні умов і запропонуванні реформи у сфері політики» [421, р. 291]. Ця залежність підкріплена ставленням самих африканських держав, які розглядають АБР як один з «останніх кредиторів» і один з «останніх погашень».

Проблеми координації діяльності між державами та міжнародними організаціями, такими як економічні і соціальні інституції в рамках системи ООН, гуманітарні організації, створюють іншу групу міжорганізаційних проблем. Як засвідчує досвід ООН, *Економічна і соціальна рада* (ЕКОСОР) покликана відігравати провідну координуючу роль у системі, проте нестача ресурсів і впливу не дала змоги зробити це ефективно. Низка гуманітарних криз 1990-х років спричинила призначення *Верховного комісара ООН у справах біженців* (УВКБ) провідним інститутом координації гуманітарних зусиль інших установ системи ООН та неурядових організацій у цій сфері.

Отже, міжорганізаційні відносини є закономірним процесом координації зусиль міжнародного співтовариства у розв'язанні тих чи інших міжнародних проблем. Водночас така співпраця часто є системною. Як уже зазначено вище, таку співпрацю можна розглядати через призму міжнародного режиму або концепції міжнародної мережі інституцій, покликаних вирішувати питання міжнародного рівня.

Звідси можна висловити припущення, що міжнародні організації не просто взаємодіють між собою, вони також діють у рамках дещо ширшої мережі. Г. Джекобсон назвав свій новаторський підручник «Мережі взаємозалежності: Міжнародні організації та глобальна політична система» і першим визначив доцільність таких мереж у цій сфері [332]. Соціологічна література з мереж

розглядає зв'язок між різними організаціями і приватними особами на внутрішньому та міжнародному рівні. Часто трапляється, що створення організації в мережі здатне мотивувати коаліції з конкретних питань і контролювати процес переговорів. Такі організації зрідка делеговані відповідними повноваженнями, проте вони можуть узаконити свої дії до конкретної сфери діяльності [337].

Отже, транснаціональні мережі ставали досконалішими у глобальному управлінні. Вони набували «центрального значення або принципової ідеї, вважаючи, що люди можуть змінити ситуацію, творчо використовувати інформаційну зайнятість неурядових суб'єктів складної політичної стратегічної орієнтації своїх кампаній. «"Вони" пов'язують спільні цінності, загальні дискусії і щільний обмін інформацією та послугами» [343]. Ці мережі також намагаються встановити погляди міжнародної та внутрішньої дискусії, щоб впливати на міжнародний та державний рівень політики, на поведінку держав, міжнародних організацій та інших зацікавлених сторін. Одним з яскравих прикладів такої транснаціональної мережі кінця 1990-х років є міжнародна кампанія із заборони протипіхотних мін. Права людини, захист навколишнього середовища і феміністичні рухи – подальша ілюстрація цього явища. Мережевий аналіз передбачає і розглядає, як окремі особи і групи пов'язані між собою, які стратегії вони використовують, щоб реалізувати свої цілі.

Організаційна теорія дає змогу досліджувати взаємозв'язок інститутів глобального управління, допомагаючи зрозуміти вплив організаційної культури, організаційних змін, міжорганізаційні відносини, а також мережі організації.

Теорія міжнародних відносин та глобальне управління. Одна з головоломок, що залишається без відповіді, незважаючи на той факт, що багатостороння дипломатія та установи стали домінуючою формою взаємодії в ХХ ст., є багатосторонність, яку зазвичай ігнорують у теорії міжнародних відносин [188, р. 51]. Як відомо, неоліберали і неореалісти намагалися пояснити співробітництво та умови, за яких діє багатостороннє співробітництво та узаконення міжнародних режимів. Конструктивістський підхід, що спостерігає

за процесами переконання, дискусій, аргументацій, і надалі впливає на такі домовленості. Конструктивісти також дотичні до вчення щодо того, як норми, ідеї та переконання впливають на результати. Критична теорія забезпечує перспективи сучасних структур глобального управління; конструктивісти й неореалісти стурбовані з приводу ролі потужних суб'єктів. Лібералізм і його середній похідний рівень є основою для глобального теоретизування управління.

Гендеризація міжнародних організацій. Міжнародні організації на основі гендеру класифікують декількома способами. По-перше, феміністський підхід критично досліджує роль і внесок жінок у міжнародних міжурядових організаціях [286; 320; 411; 528; 594; 596]. З точки зору зайнятості, жінки здебільшого усунені з традиційних позицій сили і становлять менше 4 % обраних приймати рішення у системі ООН [471, р. 55]. Сюди належать посли ООН, топ менеджери і старші співробітники. У США, які пишаються своїм найсприятливішим соціальним становищем жінок, не було жінки-посла до ООН аж до 1980 р., коли президент Рональд Рейган призначив Дж. Кіркпатрік. Не дивно, що понад 85 % жінок працює в ООН як канцелярський і допоміжний персонал [471, р. 55]. Після більш ніж десятиліття систематичного аналізу методів працевлаштування ООН все ще виникає питання стосовно того, чи працівники-жінки ООН перемістились з «допоміжних на основні» посади [212]. Теорія фемінізму висуває на перший план ці види гендерної нерівності в межах міжурядових організацій.

Жінки, займаючи керівні посади, зазвичай управляють установами, які традиційно займаються вирішенням жіночих проблем. Наприклад, жінки очолили Фонд ООН у галузі народонаселення і *Фонд розвитку ООН для жінок* (ЮНІФЕМ). Значна частка жінок бере участь у таких установах, як *Всесвітня організація охорони здоров'я* (ВООЗ) і *Дитячий фонд ООН* (ЮНІСЕФ). Учені фемінізму висувають на перший план внесок жінок, які діють у рамках традиційних гендерних ролей і досягнення «жіночих» установ у рамках системи ООН. Подальші дослідження засвідчили, що ООН і пов'язані з нею установи

серйозно взяли за гендерні питання і спробували пристосувати їхню політику з ціллю просування рівності зі змінним успіхом [167; 481].

По-друге, вчені фемінізму концентрують увагу на діяльності і стратегії міжнародних неурядових організацій [201; 203; 466]. Цей вид міжнародних організацій надає допомогу людям (переважно жінкам і дітям) [150; 241]. Жінки залучені в соціальні і революційні рухи. Вони є активними в неурядових організаціях, що надають юридичну і медичну допомогу для вирішення проблем, які зачіпають інтереси жінок і тих, хто прагне змін у доволі патріархальних спільнотах. Такі організації мають тенденцію бути жіночими в тому плані, що вони горизонтально, а не ієрархічно структуризовані і не управляються жорсткими правилами поведінки. Неурядові організації часто співпрацюють з міжурядовими організаціями задля втілення в життя еквіваленту міжнародної соціальної політики чи політики добробуту. Внески неурядових організацій частіше ігнорують і вважають не такими важливими, як діяльність міжнародних міжурядових організацій.

Неурядові організації часто є єдиними групами, які можуть кинути виклик державі і методам міжнародних міжурядових організацій, які мають значний вплив на жінок. Наприклад, міжнародна неурядова організація з прав людини випустила надзвичайно суперечливу доповідь «Приховане в домі: зловживання становищем співробітниками в США», яка звинувачувала багатьох дипломатів і працівників ООН, Світового банку та Організації американських держав у зловживанні правами своїх працівників, оплачуючи набагато менше, ніж мінімальний розмір оплати праці, і навіть в участі до примусової праці чи фізичного зловживання [292, р. 16]. Організація прав людини прагнула поставити жорсткі питання, коли уряд США ствердив, що дипломати наділені спеціальним захистом і чиновники міжурядових організацій наголошували на труднощах прийняття заходів, оскільки «вони є працівниками наших працівників» [292, р. 16]. Неурядові організації є часто єдиним виразником найуразливішого у глобальному суспільстві.

По-третє, теорія фемінізму досліджує наслідки патріархату у сучасних міжнародних організаціях. Ставлення політики, методи і підходи, що зневажають жінок чи розглядають їх як незначний елемент, спричиняють гендерну нерівність [133; 186; 535; 576]. Чиновники Світового банку і Міжнародного валютного фонду, які приймають рішення, що базуються на неокласичній економічній теорії і моделях, увіковічують гендерну нерівність, оскільки ці моделі відкидають гендер і покладаються на методи, які вимагають «твердих» фактів і документальних свідчень. Наприклад, феміністи, як і марксистки стверджували, що від позики на структурну перебудову страждали більше жінки, ніж чоловіки. Як будь-хто вимірює «шкоду»? Чиновники Світового банку і Міжнародного валютного фонду аналізують наслідки структурної перебудови в категоріях втрати робочих місць, зниження заробітної плати, економічної стагнації, які винятково впливають на чоловіків. Однак МВФ і Світовий банк не можуть відстежити наслідки структурної перебудови на жінок, оскільки вони проживають вдома і працюють в рядах неоплачуваної і неофіційної роботи. Як результат, не існує «надійного» документа, який підтверджує той факт, що жінки також постраждали, отож ні Світовий банк, ні МВФ не можуть стверджувати, що їхні програми структурної перебудови є «шкідливішими» для жінок. Феміністи зазначають, що МВФ відчуває занепокоєння стосовно ринкових, а не соціальних наслідків структурної перебудови. Ринок змушує спільноти пристосовуватись до його законів. Неокласичний економічний погляд, який у наш час переважає у багатосторонніх фінансових установах й інститутах розвитку, нав'язує чоловічий економічний світовий порядок. Міжнародні організації часто фінансують, на словах, проблеми гендерної рівності, однак пріоритети бюджету вказують, що ця підтримка є незначною.

Вплив політики, що продукується міжнародними міжурядовими організаціями, насамперед у зонах бойових дій, також досліджували феміністи. Військові дії в Афганістані 2001 р., на їхню думку, мали різний вплив і користь для жінок, оскільки були продовженням жорстокості і нестабільності, які жінки

в Афганістані відчували протягом останніх 30-ти років. Замість того, щоб діяти в інтересах жінок, напади США представляли собою продовження гендерної ненадійності [309; 355]. Крім того, робота в таборах біженців і безпечних зонах разом з реконструкцією мала гендерні виміри, за яких жінки більше зіштовхувались з різними викликами і погрозами, ніж їхні колеги – чоловіки [134; 330; 365].

Загалом феміністи наголошують, що гендер є корисною категорією для аналізу. Теорія фемінізму подає чотири взаємопов'язані припущення: (1) гендерні питання; (2) міжнародні відносини є, по суті, конфліктними; (3) патріархат чи чоловіче домінування є характерною рисою міжнародної системи; (4) ієрархія міжнародних проблем є гендеризованою, внаслідок чого «жіночі» проблеми піддають маргіналізації. Ця структура представляє собою систематичну критику реалізму, лібералізму і марксизму, а також альтернативний погляд щодо розуміння міжнародних відносин і міжнародних організацій.

Теорія фемінізму наголошує на таких внесках жінок у міжнародні організації: визнання жінок у традиційно чоловічих ролях; підтвердження цінності традиційних жіночих тендерних ролей як достойного об'єкта інтелектуального дослідження. Отож міжнародні організації досліджують з огляду на роль жінок і гендерної рівності. Теорія фемінізму виглядає оптимістичною стосовно ролі міжнародних організацій у висуванні на перший план «жіночих» проблем у внутрішньодержавній і міжнародній політиці [533; 594]. Міжнародні міжурядові і неурядові організації співпрацюють з місцевими групами, здійснюють політичний, економічний і соціальний вплив на уряди та інші інститути (приватні і публічні), щоб звернути увагу на приховані чоловічі упередження і розглядати питання, що стосуються жіночих проблем.

Погляди глобалістів. Після ревізіоністського та структуралістського підходів виникає глобальний підхід. Це «наступна стадія» в тому сенсі, що, подібно до ревізіоністів, він наголошує на єднанні людей та не має часу на потреби владної політики та країноцентристських організацій. Він йде далі, не

обмежуючи свій погляд на частини світу чи на відносини між певними політиками, а насправді лише на економічні, соціальні та політичні потреби людства. Парадоксально, але його можна розглядати як підхід, кардинально протилежний до функціоналістського, з яким він має дуже багато спільного. На противагу до функціоналістського (або неофункціоналістського, чи школи взаємозалежності) та, звичайно, на противагу до владної політики чи марксистських дослідників, підхід «цілого світу» наголошує не на окремих вимогах груп, держав чи певних осіб, а на добробуті екосистеми, в якій вони функціонують – планети Земля. Основою цього підходу, яка відображена в його відношенні до міжнародних організацій, є турбота про виживання планети, про її ефективне функціонування у найширшому сенсі, та про виживання розмаїття видів – лише одним з яких є *homo sapiens*.

З 1960-х років багато авторів дотримувалося точки зору, що, зрештою, визначило підґрунтя для міжнародних організацій. Джон Бартон у праці «World Society» вважав міждержавні відносини лише частиною світової політики, і писав: «якщо вживати термін "світове товариство" замість "міжнародні відносини", якщо просуватись у дослідженні цим глобальним шляхом замість традиційного "національного", то ми схилитимемось до більшого зосередження, до того, щоб задавати питання, що є більш фундаментальними та важливими для цивілізації, та будемо здатні краще оцінити відповідність нашої власної національної поведінки значно ширшому світовому навколишньому середовищу» [183, р. 21].

Стерлінг поставив питання дещо конкретніше, зазначаючи, що ескалація ядерної зброї, зростання населення, забруднення середовища, революція зв'язку, всесвітня концентрація добробуту та всесвітнє поширення бідності є значущо глобальними, а не локальними явищами. Вони спричинили зростання, своєю чергою, глобальних та революційних потреб освіти мас, охорони здоров'я мас, добробуту мас та участі мас у прийнятті рішень, які впливають на долю людства [537, р. 322]. Погляд на проблеми «космічного корабля Земля» благав про глобальні рішення. Він висунув ідею, що не лише система суверенних держав,

досі нездатних або таких, що не бажають серйозно братися за вирішення вищезгаданої проблеми, а й мережа міжурядових організацій, що ґрунтується на правах державного суверенітету, також принесе шкоду. Глобальні проблеми потребували глобальних рішень на базі інституцій, які можуть прийняти глобальну перспективу. Отже, Стерлінг вважав, що «не є нерозумним чекати, що країни-члени будуть змушені розглянути надання ООН більш всеохоплюючої влади зі збільшенням глобальних тисків» [537, р. 323].

Беззаперечний заклик висунули Барбара Ворд та Рене Дубос у їхній книзі «Лише Земля: догляд та утримання маленької планети», підготовленій до Конференції ООН з навколишнього середовища людини [587]. Вони наголосили на єдності Землі та її навколишнього середовища та на проблемах, з якими зіштовхуються її мешканці – по суті, тими самими, що були окреслені Стерлінгом. Автори звернули увагу, що питання навколишнього середовища вже мали на 1972 р. деякий вплив на уряди та міжнародні організації, але ефект був дещо нескоординований та несфокусований. У трьох конкретних областях – глобальній атмосфері, океанах, світових погодних системах – вони вбачали негайну потребу у спільній політиці та скоординованих діях, «в яких претензії на національний суверенітет не мають відношення до відчутних проблем». Однак існувала потреба йти далі та розглядати інші глобальні проблеми: хвороби, голод, безграмотність, безробіття, перенаселення. Міжнародні політики були на стадії, досягнутій державами, що розвиваються, у дев'ятнадцятому столітті: «вони або рухатимуться до спільноти, заснованої на більш систематичному поділі матеріальних цінностей... або вони розваляться у заворушеннях та анархії» [587]. Вони очікували відчуття глобальної спільноти, заснованої на надії на захист (від війни та природного лиха) та надії на поліпшення (екологічного, а також економічного). «Практики та інституції, що є знайомими нам всередині наших внутрішніх громад, стали би, будучи зміненими відповідним чином, основою для планетарного порядку» [587]. Це проявлялося б «ненасильницьким вирішенням суперечок шляхом законних арбітражних та впорядкованих процесів на міжнародній основі»; це означало би передачу

ресурсів від багатих до бідних та поліпшення співпраці в таких сферах, як здоров'я та освіта, сільське господарство, містобудування та контроль над забрудненням. Оскільки відбулася передача лояльності від сім'ї до клану, від клану до нації, від нації до федерації, існувала надія, як стверджували Б. Ворд та Р. Дубос, на «максимальну лояльність до нашої єдиної, прекрасної та уразливої планети Земля» [587, р. 298].

Доки рамки інституцій та організаційні структури неминуче залишаються нечіткими у статті «Лише одна Земля», стає зрозумілим, що автори мріяли про створення мережі всесвітніх, функціонально заснованих організацій (як міжнародних урядових організацій, так і міжнародних неурядових організацій), які могли б перейняти багато роботи, яку вже роблять уряди. У подальших дослідженнях намагалися розглядати підтекст політики про вирішення проблем глобально.

Говорячи про трансформацію міжнародної системи та організацій, неможливо оминати увагою появу так званого «нового регіоналізму» як концепції актуалізації регіональних інтересів держав через творення регіональних механізмів співпраці. «Старий» регіоналізм (Old Regionalism), що домінував у другій половині ХХ ст., базувався на реалістській парадигмі міжнародних відносин. Його головними характеристиками були державний центризм та закритість. Основу становили: теорії неофункціоналізму (Е. Гаас) та федералізму, які розглядали інтеграцію як передачу суверенітету від держави до наднаціональних інституцій; жорсткі бюрократичні структури (European Economic Community, ранні етапи НАТО, СЕВ) з чітко визначеною ієрархією. Метою їхнього творення було формування «безпекових парасольок» або блокових торговельних угод. Дослідники зазначають, що «старий» регіоналізм був продуктом біполярного світу і не враховував інтересів недержавних суб'єктів, оскільки на той час панував етатистський підхід до розуміння системи міжнародних відносин.

«Новий» регіоналізм» (New Regionalism), концептуалізований Б. Геттне та Ф. Содербаумом, розглядає регіони як соціальні конструкції, що постійно

трансформуються. Сучасний регіоналізм залучає "квазі-державних" та недержавних акторів. Регіональні політики формуються під тиском транснаціональних корпорацій, університетських консорціумів (на кшталт Erasmus+) та міжнародних неурядових організацій. Недержавні актори перебирають на себе функції дипломатії (track-two diplomacy) у вирішенні регіональних конфліктів та реалізації національних інтересів окремих держав. Зокрема, у сучасній архітектурі розв'язання конфліктів та кризового менеджменту міжнародних організацій класичний поділ на Track 1 (державна дипломатія) і Track 2 (недержавна / експертна) виявився занадто жорстким. Відповідно до концепту функціональної гнучкості нового регіоналізму, виник формат Track 1.5, який поєднує їх в одному переговорному просторі. Track 1.5 – це офіційно санкціонований, але неформальний діалог, у якому офіційні особи (діючі дипломати, представники міністерств чи секретарів міжнародних організацій) обговорюють питання за одним столом із недержавними експертами, науковцями та аналітиками як рівноправними учасниками. Принцип «без краваток» (Chatham House Rule або подібні протоколи) означає зустрічі, які проходять за зачиненими дверима, де учасники з офіційним статусом мають психологічну та політичну «імунну зону». Вони можуть висловлювати ідеї, які ще не затверджені їхніми урядами, без ризику отримати звинувачення в державній зраді чи дипломатичному демарші. Зазвичай такі формати ініціюють та фінансують регіональні міжнародні організації (наприклад, під егідою ОБСЄ, університетських консорціумів чи спеціалізованих фондів), надаючи нейтральний майданчик. Завдяки залученню дослідників та профільних фахівців технічні питання (наприклад, екологічні наслідки техногенних катастроф у регіоні чи протоколи кіберзахисту) вирішують швидше, ніж через повільну міждержавну бюрократію. Відтак тенденції перетворення класичних інститутів багатостороннього співробітництва у мережеві структури із залученням неформальних акторів та експертного середовища набуває все більшого поширення у сучасному світі.

Висновки до розділу 1

У першому розділі здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз еволюції наукових підходів до вивчення природи, передумов виникнення та функціональної ролі регіональних міжнародних організацій у світовій політиці. Отримані теоретичні результати дають підставу сформулювати такі висновки:

Доведено обмеженість монопарадигмального підходу в аналізі сучасних інститутів багатостороннього співробітництва. Встановлено, що класична дихотомія між *політичним реалізмом (та неореалізмом)*, який розглядає регіональні організації суто як інструменти великих держав для балансування сил та закріплення «зон впливу» в умовах безпекової дилеми, та *ідеалізмом (лібералізмом)*, що трактує їх як альтруїстичні інструменти колективної безпеки та гармонізації інтересів, не повною мірою відображає складну природу сучасного транзиту міжнародної системи.

Обґрунтовано евристичний потенціал неоліберального інституціоналізму для пояснення життєздатності регіональних структур. Визначено, що в умовах трансформації сучасного світоустрою та дефіциту глобального консенсусу регіональні інституції виконують критичну функцію «стабілізаторів» системи. Вони знижують рівень системного хаосу, мінімізують трансакційні витрати між державами, створюють чіткі «правила гри» і роблять поведінку акторів передбачуваною навіть за відсутності жорсткої глобальної ієрархії.

Визначено роль конструктивізму як важливого доповнення до раціоналістичних теорій. Дослідження засвідчило, що сучасні регіональні організації не лише обслуговують прагматичні інтереси держав, а й відіграють роль інкубаторів спільної регіональної ідентичності, формуючи колективні норми, цінності та специфічні безпекові культури (як-от у просторі ОБСЄ, ЄС чи Вишеградської групи), що безпосередньо впливає на рівень довіри та характер кооперації в регіоні.

Сформульовано інтегральну аналітичну матрицю дослідження, яка поєднує класичні парадигми з новітніми концепціями теорії міжнародних відносин. Доведено, що для адекватного аналізу регіональних організацій у період після Холодної війни (і до початку 2026 року) ключове значення мають теоретичні засади «нового регіоналізму» та мережевого управління. На відміну від «старого» (державно-центричного) регіоналізму, сучасні підходи дають змогу розглядати регіональну організацію як багаторівневу та гнучку мережу, що формується «знизу вгору» і залучає до процесів регіонального та глобального управління як суверенні держави, так і транснаціональний бізнес та неурядовий сектор.

РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК СКЛАДОВОЇ МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ

2.1. Проблема дефініювання поняття «міжнародна організація» в науковій літературі

Проблеми глобального характеру, що постають перед суспільством, ставлять на порядок денний широке коло питань, зокрема підвищення ефективності діяльності інститутів багатостороннього співробітництва, орієнтованих на вирішення нагальних проблем широкого кола сфер діяльності людини. Глобальний характер міжнародних відносин та розширення сфер застосування міжнародних організацій привертає щораз більше уваги до міжнародних організацій серед аналітиків різних сфер наукового пізнання, починаючи від істориків та економістів і завершуючи політологами, філологами, лінгвістами, правниками, соціологами, математиками та іншими категоріями фахівців. Питання ідентифікації міжнародної організації розглядають у кожному напрямі по-різному. Зрештою, і саме визначення міжнародної організації як механізму багатостороннього співробітництва увійшло в науковий обіг не так уже й давно. А динаміка розширення застосування механізмів діяльності міжнародних організацій у сучасній світовій політиці зумовила постановку питання не лише щодо визначення наукового змісту поняття «міжнародна організація», а й з'ясування суті та характеру діяльності цих утворень. Отож доцільно зробити короткий історичний екскурс у минуле.

Словосполучення «міжнародні організації» часто є джерелом суперечок. Перед тим, як перейти до поєднання цих слів, варто розглянути їх окремо. Термін *міжнародні*, який вперше ввів у науковий обіг Джерелі Бентам, може вживатися в некоректному значенні. Замість цього вважають, що термін *міждержавний* чи *міжурядовий* варто використовувати для означення такої діяльності, як війна, дипломатія чи будь-які інші відносини, які відбуваються між двома суверенними державами і їхніми урядовими представниками. Отож переговори щодо

укладення міжнародної угоди між державами А і Б про обмеження виробництва зброї чи контролювання продажу комп'ютерної технології відсилають не до згоди між виробниками зброї країн А і Б чи до домовленості між комп'ютерними фірмами, а до досягнення згоди між представниками уряду держав А і Б. Це розуміння поняття «міжнародні», яке мало державне скерування, змінювалося протягом останніх тридцяти років. Серед дослідників поширена думка, що це поняття не варто використовувати як синонім до слова «міжурядові», що означає «міждержавні», або застосовувати щодо офіційних представників суверенних держав. Замість цього термін почали трактувати як відносини між особами однієї держави й особами іншої держави, як і міжурядові відносини. Перший тип відносин, які передбачають не лише відносини між державами, відомий як транснаціональні відносини. Відносини між представником однієї гілки влади однієї держави (наприклад, міністром оборони) і представником гілки влади іншої держави (її міністром оборони чи, наприклад, членом секретної служби), які не відбуваються через звичайні канали здійснення зовнішньої політики, називають трансурядовими. Всі ці відносини – міждержавні, транснаціональні чи трансурядові – зазвичай охоплюють терміном *міжнародні*. Через подвійне значення своєрідної форми терміна *організація* і заміни його у багатьох працях словом «інституція» використання його дещо проблематичне. Міжнародні відносини між урядами, групами осіб чи особами є здебільшого хаотичними, а не організованими. Одну з форм організації міжнародних відносин можна побачити в інституціях – «колективні форми основних структур суспільної організації, встановлені на основі права чи людських традицій» [237, р. 68] – чи це дипломатія, конференції або ж міжнародні організації. Міжнародна організація у зазначеному контексті є формою інституції, що базується на офіційній системі правил і цілей, застосовує адміністративний апарат [520, р. 8] і має «офіційну технічну і матеріальну організацію»: основні закони, окремі положення, матеріальні засоби, механізми, емблеми, основний установчий акт, штат службовців, адміністративну ієрархію тощо [237, р. 68].

Британський дослідник Айніс Клод подає таке визначення: «Міжнародна організація є процес; міжнародні організації є характерним виразом фази процесу, який тривав визначений час» [196, р. 4]. Деякі автори помилково посилаються на такі міжнародні організації, як міжнародні інституції; також посилення часто стосуються «інституцій організації», таких як асамблея, рада і секретаріат. Вживання слова «інституція» відсилає до детальної структури міжнародної організації. Його вживають як синонім до міжнародних організацій, однак соціологічне значення цього слова значно ширше. За визначенням Дюверже, соціологічне значення має ширше використання, яке містить в собі поняття системи відносин, що можуть не виявляти себе у вигляді установи, готового акроніму, такого як НАТО чи ВООЗ, чи міжнародного персоналу. Інституційна структура додає «стабільності, тривалості і є чимось цілим для особистих зв'язків, які в іншому випадку можуть бути поодинокими, скороминучими і нестабільними» [237, р. 68].

На міжнародному рівні відносини можуть відзначатися «стабільністю, тривалістю і цілісністю», тобто бути організованими – завдяки використанню дипломатичних методів чи дотримання принципів міжнародного права, чи постійних торговельних відносин (за допомогою всіх інституцій у широкому розумінні або ж діяльності таких міжнародних організацій, як Світовий рух матерів, Всесвітня рада церков чи Міжнародна організація праці, Світова організація торгівлі тощо).

До перших міжнародних організацій часто зачисляють давньогрецькі проксенії та амфіктіонії, які фактично за своїм характером нагадували союзи та об'єднання з визначеними спільними інтересами та принципами функціонування [47]. Одним можливим винятком є ради амфіктіонів Стародавньої Греції, які були чимось між Церковним конгресом, айстедводом і конференціями Асамблеї Ліги Націй. Хоча їхньою основною метою, як і постійного секретаріату, який вони утримували, була охорона святинь і скарбів, регулювання руху паломників. Вони також займалися політичними справами, що мали спільний інтерес для всієї Греції і, як такі, виконували важливу дипломатичну функцію [444].

Розширення зав'язків між країнами обумовлювало появу нових функцій інститутів багатостороннього співробітництва. Після завершення 30-літньої війни і створення Вестфальської системи міжнародних відносин і до утворення держав з чітко окресленими кордонами торгівля часто відбувалася у надскладному та непевному оточенні, сповненому частих непорозумінь. Іноземні торговці іноді взагалі не мали можливості себе захистити, адже розвивали бізнес далеко від дому. Правителі іноземних держав могли несподівано припинити захист прибулих торговців або накласти вищі тарифи. Отож виникла проблема довіри: чи можуть торговці повірити тому, що правителі дотримуватимуться своїх домовленостей? Якщо торговці не довіряли тамтешнім правителям або ризик був надто високим, вони припиняли торгівлю, і часто це дорого обходилося як торговцям, так і самим правителям. Купці-християни, наприклад, за жодних умов не вели торгівлю у мусульманському світі, якщо вони не отримали відповідних гарантій безпеки.

У пізньому Середньовіччі виникли торгові союзи, щоб заповнити цю прогалину, і керівників торговельних центрів змусили гарантувати безпеку іноземним купцям. Відносинами між правителями та купцями керували адміністративні органи, що знаходилися за межами території правителя. Саме вони регулювали відносини між купцями – членами цих органів на власній території та наглядали за їхніми діями на чужих землях. Союзи гарантували права власності купцям, знижували витрати на проведення самих торговельних операцій та вплинули на значне поширення світової торгівлі наприкінці Середньовіччя.

Характерним явищем у міжнародних відносинах доби середньовіччя та нового часу була наявність військових союзів та коаліцій, спрямованих насамперед проти тієї чи іншої держави та зорієнтованих на здобуття нових ринків та захоплення територій інших держав, і лише зрідка – спрямованих на захист власних територіальних володінь (Антинаполеонівські коаліції на початку XIX ст., Троїстий союз та Антанта наприкінці XIX – на початку XX ст. тощо). Загалом XIX ст. стало етапним моментом як у розвитку організацій, так і

в науковому дискурсі, коли проблематика діяльності та функціонування інститутів багатостороннього співробітництва значною мірою почала зацікавлювати науковців. Саме це спричинило введення у науковий та повсякденний лексикон терміна *міжнародна організація*. Наприкінці XIX ст. такі вирази, як «міжнародне громадське об'єднання», «міжнародний офіс» або «комісія», широко використовували в науковій літературі, що зумовлено діяльністю низки «Комісій», «Союзів», «Міжнародних офісів» тощо. Цей термін цілковито відповідав багатьом тогочасним міжнародним організаціям, оскільки такі об'єднання, відділення або комісії насправді мали чітко розмежовані технічні й адміністративні повноваження. Першим прикладом утворення такого спрямування була Комісія щодо річки Рейн (1815), утворена відповідно до рішень Віденського конгресу з метою координації здійснення судноплавства р. Рейн згідно з правилами щодо міжнародних перевезень. Згодом з'явилася подібна Комісія щодо р. Ельби (1821) і Комісія щодо р. Дунаю (1856) [196, р. 23–27; 483]. Інститут міжнародних комісій не вичерпувався лише розглядом «навігаційних» питань, а охоплював низку інших проблем.

У сучасних міжнародних відносинах конференції й комісії не лише зберегли своє значення як одна із форм багатосторонньої дипломатії, до якої звертаються за необхідності розв'язання численних проблем міжнародно-політичного характеру. У середині XIX ст. створено Поштовий союз, а в другій половині XIX ст. – Комітет Червоного Хреста та низку інших організацій.

Міжнародні системи, що існували поза Європою, до залучення їх у європейську систему у XIX ст. також виявляли незначне бажання створити міжнародні організації. Йдеться про різноманітні угоди китайського імператора, які почали укладати за феодальної системи періоду Західного Чжоу (починаючи з 1100 років до н. е.) і до періоду імперії Манджурії (з половини XVII ст. до революції 1912 р.), від поділеної воюючої Індії за часів державного діяча Каутільї (приблизно 300 р. до н. е.) до занепаду імперії Могул XVII ст. та Ісламської Османської імперії, де всі розуміли, що таке війна, торгівля, союзи, федерації та

навіть форми дипломатії, проте ніхто не створив постійних інституцій міжнародних організацій.

Отже, створюючи систему суверенних держав, уряди упродовж XVIII ст. не створили мережі міжнародних організацій. Вже згадуваний Аїніс Клод визначив чотири передумови, необхідні для того, щоб цього домогтися: наявність певної кількості держав як незалежних політичних одиниць; істотний ступінь зв'язку між цими одиницями; усвідомлення проблем, що виникають у результаті співіснування держав і визнання ними «потреби у створенні інституційних засобів і систематичних методів для регулювання їхніх відносин між собою» [196, р. 17]. Лише перша з цих передумов дійсно виникла до XIX ст. Форма дипломатії існувала між дворами європейських держав: торгівля і подорожі були доволі розвинутим явищем у Європі впродовж XVIII ст. Ступінь зв'язку, що виник між державами протягом 150-ти років після Вестфальського конгресу, навряд чи можна вважати міцним, оскільки звичною формою відносин були конфлікти. За даними дослідників, у період з 1650 р. до 1800 р. відбулося 67 значних конфліктів. Цей час позначений великою кількістю війн, у яких брали участь великі держави [601].

Відповідь на запитання стосовно забезпеченості багатим підґрунтям для створення у XIX ст. міжнародних організацій у Європі можна знайти у двох кінцевих висловлених положеннях уже згадуваним британським дослідником Клодом: обізнаність у проблемах, що виникають в результаті співіснування держав і визнання необхідності у засобах регулювання відносин, відмінних від тих, що вже використовували. Згоду держави на пошуки нових способів здійснення відносин зумовили частково змінені політична ситуація після 1815 р., а частково – економічний і соціальний розвиток.

Зрозуміти причини поширення міждержавних організацій у XIX ст. можна, якщо відповісти на запитання щодо їхньої відсутності до того часу. Найочевиднішою причиною є те, що заснування таких організацій базувалось на створенні відносно стабільної системи суверенних держав у Європі. Вирішальним поворотним моментом був Вестфальський мир 1648 р., який

ознаменував закінчення Тридцятилітньої війни, що зруйнувала вщент тодішню середньовічну Європу. До 1648 р. ідею об'єднаної християнської Європи висували лише теоретично, проте її не втілювали на практиці, зважаючи на політичне життя Європи [175, р. 514; 322322]. Послаблення тимчасової влади папства і Священної Римської імперії демонструвало труднощі об'єднання такого різноманітного простору, як Європейський континент, навіть за умови, що його населенню загрожував би похід Османської імперії. Незважаючи на це, спосіб об'єднання запропонували у доктрині, яку найбільше підтримував Тома Аквінський, щодо даного Богом природного закону над людством, дотримання якого забезпечувало можливість для християнських правителів і їхніх підданих належати до кращої держави. Внаслідок дослідження і подальшого заперечення деякими філософами принципів природного закону, а також унаслідок «громадянської війни» між християнськими правителями, яка тривала з 1618 до 1648 р., перспективи політично об'єднаної Європи відійшли у минуле. Вестфальський мир і Утрехтська угода 1713 р. заклали основи для створення нової системи суверенних держав у Європі: згодом система поширилася на решту світу. Ця система визнавала право держав із визначеними географічними кордонами, включаючи заселені території (принцип територіальності), мати власні форми правління (невтручання), встановлювати відносини між собою на однаковій правовій основі (суверенна рівність). Чимало правителів перестало використовувати природний закон для врегулювання відносин між державами, натомість з'явилася концепція міжнародного права, побудована на практиці держав, які добровільно укладали спільні договори на основі домовленості або звичаю. «Вестфальські положення включали ідею про те, що національні уряди є основним джерелом порядку у міжнародному суспільстві. Для міжнародних відносин це означало «децентралізоване управління суверенними державами» [251].

Іншими словами, необхідності створення міжнародних організацій не виникало з огляду на орієнтацію правителів держав на двосторонні форми співпраці. Врешті обмежений характер економічних чи політичних відносин між

державами не зумовлював необхідності творення міжнародних інститутів у сучасному розумінні цього слова.

Вперше спроби кодифікації правил ведення дипломатії зроблені на Віденському конгресі 1814–1815 рр. Саме там встановили форму офіційних мирних відносин між більшістю європейських держав. Цей важливий крок розвитку в одній із ключових інституцій щодо регулювання міждержавних відносин перетворив дипломатію із доволі сумнівної діяльності в таку, що забезпечує існування міжнародної системи [444]. Після війни Американських колоній за незалежність, внаслідок якої США здобули свою незалежність 1776 р., і початку великої Французької революції 1789 р. на міжнародній арені з'являються нові політичні актори. Спочатку визначні європейські держави були монархіями, отож у той чи інший спосіб інтереси держави і правителя вважали тотожними. Співдружність Кромвеля в Англії ухилялась від цієї моделі і пізніше. Коли деякі політичні лідери визнали Якова II незадовільним правителем, владу перейняла нова династія. Проте, як і раніше, це був королівський парламент, королівська армія, королівський мир, що існував в Англії. Завдяки революціям відбулися зміни, які популяризували державу. Держава, навіть у правовій теорії, більше не була власністю чи відповідальністю монарха, а могла бути інструментом волі народу. «Влада розподіляється між людьми, встановлюючи їх керівниками з дозволу монарха, і якщо, будь-коли будь-яка форма правління стає згубною, народ має право змінити або усунути її» [9], – зазначалося у Декларації незалежності США.

Ці дві революції помітно вплинули на міжнародні відносини: перемога американських переселенців послабила Британію; нова революційна Франція незабаром була втягнута у війну з іншими державами Європи, і Наполеон провів свої армії через Європу з Іберії до Росії, від Середземного до Балтійського моря. Це об'єднало міць Австрії, Пруссії, Британії і Росії для того, щоб розгромити Наполеона і повернути Франції дореволюційну монархію. Представники держав-переможниць 1814 р. зустрілись у Відні, щоб підготувати деталі мирної угоди, а також вирішити спільні проблеми. Вони прагнули об'єднатися для того,

щоб розгромити Наполеона і не допустити, щоб він перетворив Європу на Французьку імперію. Їхній тимчасовий союз подолав ворога і дав змогу повернутися до системи суверенних держав, побудованої на засадах Вестфальської системи міжнародних відносин. Держави, представлені на конгресі у Відні, скористались нагодою стандартизації і кодифікації правил дипломатичної практики й могли перейти до розв'язання інших проблем у міжнародній системі, таких як рабство. Однак їхнім головним внеском була взаємна обіцянка «діяти спільно» проти будь-якої загрози системі у майбутньому. Відповідно до ст. 6 Шамонської угоди, Австрія, Британія, Пруссія і Росія домовилися повторювати через визначений час чи за невідкладного сприяння суверенів або ж їхніх міністрів конференції для оцінки заходів, які у кожен з цих періодів вважатимуть найкориснішими для спокою націй і для підтримки миру у Європі [322, р. 195]. Попередньо представники держав зустрілися, щоб підписати мирні угоди після війни, проте угода, підписана після Конгресу у Відні, передбачала зібрання у мирні часи для попередження війни. Після 1814 р. Великі держави (Франція, Англія, Росія) зустрілись разом, щоб обговорити питання незалежності Греції та Революцію на Італійському півострові. До того ж, такі зустрічі відбувались регулярно, що засвідчило появу нових засад функціонування таких форм співпраці на регулярній основі.

На конгресах, оскільки вони були визначені, точилась дипломатична боротьба між Британією, яку представляв Міністр закордонних справ Кеслрей, і Священним Союзом правителів Австрії, Пруссії і Росії. Ідею царя Росії щодо втручання Великих держав у Європу для підтримки статусу кво, рішуче відкинув британський міністр Кеслрей, який відзначався більшою прихильністю до змін у Європі. Зрештою наслідком системи конгресів був невдалий формат «Європейського Концерту держав», на якому Великі держави планували обговорити проблеми із їхнім виникненням, а не намагання попереджати їхнє виникнення, розглядаючи їх на постійних конференціях. Ідея, залишена групою впливових держав щодо обговорення питань, які становлять спільний інтерес, на зустрічах послів або членів уряду – була фактично новітнім удосконаленням у

традиційній двосторонній дипломатичній практиці. Незважаючи на це нововведення, багато рішень стосовно війни і миру у ХІХ ст. прийняли спонтанно із незначним обговоренням з іншими державами, здатними організовувати чи вступати у союзи.

Друга половина ХІХ ст. відзначилась проведенням конференцій, щоправда внаслідок конфліктів, а не задля їхнього запобігання (Паризька мирна конференція завершила Кримську війну 1856 р.; Віденський договір завершив війну Шлезвіг – Гольштейн 1864 р.; Франкфуртський договір сприяв завершенню Франко-Пруської війни 1871 р.). Однак Великі держави Європи протягом тридцяти п'яти років до початку Першої світової війни усе ж намагалися уникати конфліктів за взаємною згодою: Берлінський конгрес 1878 р., після російсько-турецької війни, протягом тривалого часу намагався сприяти вирішенню питання щодо Балкан; Берлінський конгрес 1884–1885 рр. завершився погодженням поділу Африки; Алгесірська конференція 1906 р. тимчасово послабила тиск над вимогами у Північній Африці. Проте ці зібрання мало що зробили для послаблення основного напруження між Великими державами – їхніми імперіями, що збільшувалися, і бажанням збільшити свої території, між їхніми союзами і зростаючою військовою могутністю.

Окрім продовження державами практики щодо проведення зустрічей для вирішення справ загальноєвропейського значення, встановленої Європейським концертом, були й інші переломні моменти, які демонстрували зусилля держав щодо використання організованішого підходу до проблем миру і безпеки. До цього держави спрямовувала інтернаціоналізація Європейської системи. Британський дослідник Ф. Нортедж виокремив сім основних стадій у процесі інтернаціоналізації, починаючи від Паризької угоди 1783 р., за якою Сполучені Штати отримали міжнародне визнання [445, р. 73–75]. Із семи кроків п'ять було здійснено до початку ХХ століття: отримання незалежності Сполучених Штатів; визнання 1823 р. нових держав Латинської Америки міністром закордонних справ Британії Каннінгом; вступ Османської імперії (і Румунії) у систему «Європейського концерту» за Паризьким договором 1856 р.; приєднання Японії

до системи після відкриття деяких японських портів комодором Перрі 1853 р.; оподаткування дипломатичних представництв і нерівні договори Британії щодо Китаю, які, відповідно, робили його небажаним членом інтернаціоналізованої Європейської системи.

Із розширенням системи лідери великих європейських держав зіштовхнулися із дилемою. У пошуках можливості контролювати події у Європі вони могли провадити конференції, приймаючи до переговорної палати будь-яку іншу зацікавлену державу. Такі внутрішні механізми навряд чи могли працювати, якби кількість присутніх держав збільшилась у два чи три рази, і якби це були представники держав, які не належать до Центральної Європи. Якщо б загальні правила щодо підтримання державної системи мали успіх, тоді або неєвропейські держави змушені були б слідувати правилам Великих держав (як у випадку з Китаєм у середині XIX ст.), або вони могли б добровільно дотримуватися цих принципів. Вибір було зроблено у Паризькій декларації після Кримської війни 1856 р.: встановлено принцип вільного судноплавства для торговців на всіх річках міжнародного значення; розглянуто питання щодо війн на морі, щодо скасування приватної власності, щодо правил використання прапорів нейтральних держав у часи війни і блокад. Як зазначив британський учений Хінслі, щоб усі правила були дієвими, необхідне залучення інших держав, крім тих, які підписали Декларацію (Великі держави, включаючи Туреччину і Сардинію). Отож до Паризької декларації приєдналося чотирнадцять держав 1856 р., Японія – 1886 р., Іспанія – 1908 р., Мексика – 1909 р. [322, р. 233].

В останній половині XIX століття припинення існування міжнародних громадських об'єднань відобразилося у створенні приватних міжнародних асоціацій (неурядових організацій). Національні гуманітарні, релігійні, економічні, освітні, наукові і політичні об'єднання організовували міжнародні конференції.

Першим таким зібранням вважають Світову конференцію по боротьбі з рабством 1840 р.: такий різновид асоціації заклав початок постійним

організаціям із секретаріатами, департаментами та асамблеями [599, р. 165]. Влада не надто цікавилася діяльністю своїх громадян, окрім тієї, яка може загрожувати безпеці держави, отож не вводила офіційних обмежень щодо тих, хто хотів подорожувати і брати участь у конференціях Міжнародного інституту сільського господарства, Організації міжнародного права чи у Всесвітньому мирному конгресі, хоча представники анархічних, соціалістичних і робітничих об'єднань привертали увагу поліції, коли перетинали кордони. Відповідно до досліджень Союзу міжнародних асоціацій, у той час, як кількість міжурядових організацій зростала від семи (1870–1874) до тридцяти семи (1909), кількість міжнародних неурядових організацій, до того часу, вже сягала 176 [605]. Це засвідчило формування нових неурядових структур.

Відносини міжнародної спільноти і приватних асоціацій зазвичай симбіотичні. В той час, як багато неурядових асоціацій відображали особисті інтереси представників різних суспільних груп, які стосувалися держави, деякі з них демонстрували необхідність в урядовій діяльності і співпраці між державами: Міжнародний комітет Червоного Хреста, приватний міжнародний союз, який сприяв створенню міжурядових Женевських конвенцій 1864, 1906, 1929 і 1949 років. Показово, що в багатьох випадках приватний союз сприяв створенню міжнародних суспільних об'єднань. Наприклад, Міжнародна асоціація правового захисту праці 1919 р. сприяла створенню Міжнародної організації праці (МОП); Союз міжнародних асоціацій, заснований 1910 р., через збільшення міжнародних союзів заклав такі умови членства: асоціація повинна мати постійний орган, мета організації повинна бути цікавою для всіх чи деяких держав і не повинна бути корисливою; організація повинна бути відкритою для осіб і груп різних країн. Незважаючи на цю відмінність між приватними і суспільними об'єднаннями, деякі організації мають змішане членство, тобто представників органів держави поряд із окремими учасниками. У наш час прикладами таких організацій є Міжнародний статистичний інститут і Міжнародна рада наукових спілок [174, р. 4–5]. Активний процес творення різного роду міжнародних багатосторонніх інституцій зумовив активізацію

інтересу тогочасних науковців та дослідників до спроб пояснення природи діяльності таких інституцій.

Чи не вперше термін *міжнародна організація* у науковий дискурс увів шотландський учений-юрист Джеймс Лорімер [510, р. 11–12] приблизно 1867 р. в деяких своїх останніх працях, добре відомих в Англії, а також перекладених французькою мовою. Німецький публіцист Костянтин Франц 1880 р. виступав із промовою під назвою «Федералізм, як ... принцип ... міжнародних організацій». Отож вислів набув популярності серед зацікавлених науковців і публіцистів до кінця XIX ст. Досліджуючи феномен міжнародної організації, Георг Єлінек (1882) зачислив термін *міжнародна організація* до галузі вивчення зв'язків між державами. У Німеччині концепція набула популярності завдяки трактату В. Шукінга під назвою «Організація світу» («Die Organisation der Welt») 1908 р. [515], яку опубліковано у Франції в скороченому варіанті під назвою «Міжнародна організація». У США вираз «міжнародна організація» набув поширення завдяки появі у підручнику «Міжнародні громадські об'єднання» Пола С. Райнша (1911) [477].

Завершення Першої світової війни та спроби встановлення «справедливого миру» сприяли новому поштовху до розвитку науки про міжнародні відносини загалом та міжнародні організації зокрема.

Дослідження міжнародних організацій проводять із часів Версальської мирної конференції 1919 р. На цій конференції зібралися представники держав-переможниць, які були готові підписати мирну угоду, а також міжнародні неурядові організації, які хотіли удосконалити систему охорони здоров'я й вирішити долю працівників, питання миру і правила ведення війни. Представники держав були зацікавлені у створенні нової, постійно діючої організації, яка б займалася питаннями миру та безпеки, економічними і соціальними питаннями. Вони використали майже столітній досвід мирної співпраці між європейськими державами і роботу міжнародних суспільних об'єднань. Їхню діяльність підтримували діючі самостійні міжнародні асоціації, передбачали на конференціях у Гаазі 1899 і 1907 рр., висували на передній план

до і під час війни. Створені ними організації – Ліга Націй і *Міжнародна організація праці* (МОП) – були провідними і мали структуру, встановлену на цьому підґрунті.

Однією з найвпливовіших у рамках науки про міжнародні відносини ХХ ст. була школа політичного реалізму. Своєрідним маніфестом політичного реалізму стала книга Г. Моргентау «Політичні відносини між націями. Боротьба за владу і мир» (1948), головна ідея якої – створення раціональної теорії міжнародної політики. Оскільки кожна держава для максимальної реалізації своїх національних інтересів в умовах анархічного середовища сприяє встановленню на міжнародній арені певного балансу сил, «прагнення до влади з боку ряду націй, кожна з яких намагається або зберегти, або порушити *status quo*, неминуче приводить до конфігурації, що звуть балансом сил, і політики, націленої на її збереження... Баланс сил і політика, націлена на його збереження, є не лише неминучим, але ключовим чинником у співтоваристві суверенних націй» [430, р. 187]. З погляду політичного реалізму саме баланс сил, а не механізми колективної безпеки, з якими часто пов'язують діяльність міжнародних організацій, є єдиним способом забезпечення миру. Отож виживання держави, з погляду політичного реалізму, неможливо забезпечити виключно покладанням надії на норми міжнародного права або міжнародні організації. Отже, реалісти розглядали міжнародну організацію як систему колективної безпеки, покликану забезпечити мирні відносини між державами.

Для доказу останнього Г. Моргентау вдається до аналізу досвіду діяльності Ліги Націй та Організації Об'єднаних Націй щодо спроб реалізації в їхніх рамках ідеї колективної безпеки. У короткостроковій перспективі, на думку Г. Моргентау, система колективної безпеки може мати успіх у збереженні певного балансу сил через тимчасову слабкість потенційних агресорів, однак у довгостроковій перспективі спроба заморозити баланс сил, що склався, за допомогою системи колективної безпеки приречена на невдачу. Причину цього автор вбачає в нездійсненності необхідних умов, провідне місце серед яких займає боротьба за владу. На його думку, політичні інтереси ніколи не відійдуть

на другий план. «Боротьба за владу – універсальна в часі і просторі і є неспростовним фактом досвіду. Не можна заперечувати, що крізь історичний час, незалежно від соціальних, економічних і політичних умов, держави зіштовхуються в боротьбі за владу» [430, р. 39]. Великі надії, що покладалися на такі інституції, як Ліга Націй і ООН, на думку Г. Моргентау, базувалися на переконанні деяких політиків, що «боротьба за владу на міжнародній арені може бути викорінена» [430, р. 38].

Термін *міжнародна організація* непрямо згадано у статті 23 Статуту Ліги Націй, яка передбачає створення спеціалізованих міжнародних організацій з метою сприяння міжнародному співробітництву. Створення МОП є прямим наслідком статті 23. Однак у статті 24 Статуту продовжували використовувати такі старі найменування для тогочасних організацій, як «міжнародна служба», «бюро» або «комісія». Зрештою статті 23 і 24, застосовані Лігою Націй з метою закріпити її ідентичність як глобальну організацію з універсальними цілями під назвою «Ліга», прямо не вказуючи на статус організації.

Беручи це до уваги, Г. Моргентау, а також інші представники політичного реалізму зовсім не заперечують можливості створення міжнародних організацій – своєрідних «шлюбів за розрахунком», наголошуючи при цьому, що «більшість націй співпрацює в їх рамках для просування власних інтересів» [430, р. 295]. Іншими словами, міжнародні організації стають ще однією ареною реалізації боротьби за владу. «Проблема міжнародної організації за своєю суттю не відрізняється від проблеми будь-якої організації, ... в цьому значенні для сім'ї, також відноситься і до профспілкової робочої організації, політичної партії, міжнародної організації» [196; 430]. Отож реалісти не виокремлюють міжнародну організацію як абсолютно чистий формат співпраці, а відводять їй (міжнародній організації), зазвичай, компетенцію вирішення проблем колективної безпеки, що доволі аргументовано у зв'язку з вимогою часу, оскільки питання збереження миру на той час залишалося одним з ключових. Це однаково стосувалося і Ліги Націй, і Організації Об'єднаних Націй, створеної як гаранта миру після завершення Другої світової війни. Щоправда, створення ООН

не лише сприяло певному прогресу на шляху утвердження терміна *міжнародна організація* не в науковому дискурсі, а й зумовило його значно ширше застосування у політичній діяльності на міжнародній арені. Лише після Другої світової війни виникла загальна концепція міжнародної організації, яку схвалили міжнародні організації та самостійно прийняли таку назву. Преамбула Статуту Організації Об'єднаних Націй закінчується конкретною вказівкою на те, що Сторони, які підписали документ, «створюють міжнародну організацію під назвою Організація Об'єднаних Націй» [190].

З іншого боку, як уже зазначено, ООН мала на меті не лише самоідентифікувати себе як міжнародну організацію, а й дати визначення такої організації для вживання як поняття. У цьому контексті комісія міжнародного права ООН неодноразово намагалась сформулювати «офіційне» визначення міждержавної організації. Уперше 1950 р. це вдалося англійському професорові Дж. Браєрлі. У своїй доповіді Комісії він запропонував таке визначення: асоціація держав, що має загальні органи і заснована на договорі. Шість років опісля Дж. Фіцморіс, що змінив свого колегу на посту спеціального доповідача з права міжнародних договорів, визначив міждержавну організацію так: «поняття міжнародної організації означає колектив держав, заснований договором, з конституцією і загальними органами, що має юридичну особу і є суб'єктом міжнародного права з правом укладання угод» [6; 24]. Спеціальним доповідачем Комісії з питань про відносини між державами і міждержавними організаціями єгипетським професором А. Ель-Еріаном 1968 р. запропоновано ще одне визначення: «міжнародна організація – це асоціація держав, заснована договором, що володіє конституцією і загальними органами і має юридичну особу, відмінну від особи держав-членів» [27; 65; 98]. Отже, було зроблено перші кроки щодо визначення правової природи договорів, укладених у рамках та під егідою міжнародних організацій. Це зумовило підвищений інтерес правників до питань правової природи міжнародних договорів, що стало предметом глибокого аналізу юридичної науки як у Західній Європі, так і в США та СРСР. Радянська школа акцентувала увагу насамперед на механізмах укладення та

правосуб'єктності міжнародно-правових документів, укладених у рамках міжнародних організацій. А от політична наука (або ж суспільна) не розглядала міжнародну організацію як механізм колективної безпеки, а радше як арену класової боротьби чи пропаганди власних політичних цілей, що само по собі наближало марксистський в основі підхід з реалістичним підходом щодо розгляду організації як місця перетину інтересів впливу та влади. Цим, мабуть, можна пояснити недостатню увагу дослідників-суспільників радянського періоду до проблематики міжнародних організацій.

Не відкидаючи досягнень юридичної науки у сфері тлумачення сутності міжнародних організацій, звернімо увагу на політичний характер спільної волі суверенних держав використовувати організації як арену колективних дій, а також механізм задля реалізації та втілення у життя спільних потреб.

Отож на сучасному етапі можна виокремити три концепції міжнародних організацій, а саме: як інструментів реалізації спільних цілей та інтересів, місця подій і учасників [143; 492]. Міжнародні організації часто розглядають як інструмент, за допомогою якого держави переслідують свої власні інтереси. В результаті політичні процеси переважно відображають інтереси саме найвпливовіших держав-членів.

Французький дослідник Ш. Зоргбіб акцентував увагу на трьох головних рисах, що вирізняють міжнародні організації: політичній волі до співпраці, зафіксованій в установчих документах; наявності постійного апарату, що забезпечує послідовність у розвитку організації; автономності компетенцій та ухвал.

Отже, першопричиною створення міжнародної організації є політична воля, що визначає діяльність суб'єкта міжнародних відносин. Щоправда, вона характерна для реалізації не лише довгострокових, а й короткострокових зовнішньополітичних інтересів тієї чи іншої держави. Отож обов'язковою ознакою міжнародної організації мала б бути розвинена інституційна структура, орієнтована на реалізацію діяльності на міжнародній арені.

Існує доволі багато визначень міждержавної (міжурядової) організації. Наприклад, італійський професор міжнародного права Д. Анцилотті наводить визначення, яке зводиться до того, що колективними органами (йдеться про міждержавні організації) є органи, утворені спільно низкою держав і волевиявлення яких, з досвіду міжнародного права, приписується колективу суб'єктів, причому на підставі цього виникають певні правові наслідки. Американський професор Г. Кельзен визначає міждержавну організацію як: організоване міжнародне співтовариство, засноване на підставі міжнародного договору, яким передбачено створення спеціальних органів міжнародного співтовариства для виконання цілей, заради яких створюється міжнародне співтовариство [141; 344]. Ще один американський дослідник Гарольд К. Якобсон визначає міждержавну організацію як інституційну структуру, створену за угодою двох або декількох суверенних держав з метою проведення регулярних політичних взаємодій. При цьому автор наголошує, що міжурядові організації відрізняються від засобів традиційної дипломатії своєю структурою і стабільністю, а також регулярними зустрічами представників держав-членів, спеціальними процедурами ухвалення рішень і наявністю постійного секретаріату або штату.

Отже, міжнародна організація – це стабільний інститут багатосторонніх міжнародних відносин, утворений щонайменше трьома учасниками міжнародних відносин, що мають спільні цілі (для їхнього досягнення створюють постійні органи) та діють у межах визначених норм та принципів (статут, процедура, членство тощо) [47].

Недержавні (неурядові) міжнародні організації створюють фізичні особи або суспільні групи для забезпечення спільних індивідуальних чи групових інтересів. Їхня діяльність є самостійною і здійснюється без участі чи посередництва урядових структур.

При визначенні міжнародної неурядової організації варто керуватися резолюцією 288 (X) від 27 лютого 1950 р., ухваленою Економічною і соціальною радою ООН, в якій наголошено, що будь-яка міжнародна організація, угода про

створення якої не передбачає міжурядової співпраці, розглядатиметься як неурядова міжнародна організація. Дослідники найчастіше виокремлюють такі її характеристики, як міжнародний характер складу і цілей, приватний характер представництва (членами цих організацій не є суверенні держави), добровільний характер діяльності. Доволі часто неурядові організації підтримують офіційні відносини з міжурядовими організаціями. Зазначимо також, що до міжнародних неурядових організацій не належать транснаціональні корпорації, хоча вони підпадають під названі вище критерії. Адже ще 1910 р. Союз міжнародних асоціацій зазначив, що міжнародна організація, яка претендує на членство у Союзі (а він об'єднує всі міжнародні організації), не повинна ставити за мету отримання прибутку.

Узагальнюючи досвід діяльності міждержавних організацій у другій половині ХХ ст. і накопичений досвід дослідників у цій галузі, можна виокремити риси, характерні для міжнародної організації загалом:

- участь в об'єднанні різнонаціональних сторін (держав, юридичних чи фізичних осіб, суспільних груп);
- спільні постійні цілі;
- наявність установчого договору (або статуту), що регламентує принципи організації та діяльності утворення;
- постійні інституційні органи, що забезпечують статутну діяльність міжнародної організації;
- рівність учасників об'єднання;
- відповідність цілей діяльності загальновизнаним принципам та міжнародно-правовим нормам.

Міжнародні організації зазвичай поділяють на дві великі групи:

- міждержавні (міжурядові) організації, засновниками і членами яких є держави;
- міжнародні неурядові організації, що об'єднують фізичних або юридичних осіб, діяльність яких здійснюється поза межами офіційної зовнішньої політики держав.

Пропоноване нами загальне визначення міжнародної організації певною мірою стосується обох груп. Проте, аналізуючи діяльність міжурядових та неурядових недержавних організацій у сучасній системі міжнародних відносин, необхідно акцентувати увагу на особливостях кожної з цих груп. Варто зазначити, що в літературі міжнародно-правової тематики термін *міжнародні організації* закріпився за міждержавними організаціями, що наголошує на значущості останніх у міжнародній політиці. Це також пояснюємо активним поширенням міжнародних неурядових організацій у другій половині XX ст., що позбавило їх належної уваги з боку дослідників. Окрім того, процеси активізації багатосторонніх відносин сприяють зростанню ролі саме таких організацій у системі міжнародних відносин.

Міжнародні рухи, як особливий тип міжнародних інституцій, за своїми характеристиками близькі до недержавних організацій, незважаючи на меншу інституційну організованість, хоча мають спільні цілі у діяльності. Міжнародні рухи намагаються чинити тиск на уряди національних держав, формуючи світову громадську думку. Деякі міжнародні рухи взаємодіють з міждержавними організаціями (наприклад, ООН, що закріплено статтями 58 та 71 Статуту ООН).

Міжнародні організації більше нагадують арену міжнародних подій, ніж просто інструмент державної політики. У цьому сенсі міжнародні організації є постійними інститутами дипломатії переговорів, у яких держави можуть обмінюватися інформацією, засуджувати або виправдовувати певні заходи та координувати свої національні політичні стратегії. Наприклад, ООН часто розглядають як арену міжнародної екологічної політики [492] чи розширення сфер функціонування міжнародних організацій [47].

Сприйняття міжнародних організацій як арени для спільної діяльності означає, що держави-члени є головними зацікавленими сторонами, в той час як третя концепція міжнародних організацій базується на припущенні, що держави або об'єднують, або делегують свій суверенітет для того, щоб міжнародні організації самостійно набували рис, характерних корпоративним сторонам [429, р. 67].

Отже, таке різноманіття у підходах до визначення міжнародних організацій дає підстави стверджувати, що міжнародні організації є специфічною категорією міжнародних політичних інститутів. Зокрема, можна виокремити два види міжнародних організацій: міжнародні організації як інститути колективних дій, а також міжнародні режими. У цьому контексті і перші, і другі є міжнародними соціально-політичними інститутами, які характеризуються певними моделями поведінки, що базується на основі міжнародних норм і правил, які в аналогічних ситуаціях сприяють зближенню взаємних позицій та очікувань. Попри це, міжнародні режими завжди належать до конкретних сфер діяльності (обмеження озброєнь, подолання проблем руйнування озонового шару Землі тощо), оскільки такі важливі глобальні питання потребують глобального вирішення. Отож ці питання стають предметом діяльності галузевих чи спеціалізованих політичних механізмів міжнародного характеру. Міжнародні режими – це міжнародні інститути, які діють у конкретних сферах, характеризуються основними принципами, нормами, правилами і процедурами прийняття рішень, навколо яких сходяться поведінкові очікування. Міжнародні режими не функціонують як суб'єкти [371].

Скажімо, на відміну від такого міжнародного режиму, Організація Об'єднаних Націй, Європейський Союз, Співдружність Незалежних Держав є прикладами організацій, що працюють у декількох сферах діяльності. З цього погляду можна припустити функціонування кількох міжнародних режимів у рамках тієї чи іншої організації. У цьому випадку можна говорити про міжнародний політичний механізм, що поєднує і міжнародний режим, і власне міжнародну організацію, демонструючи доволі складну аналітичну модель співіснування організації та режиму.

Отже, міжнародна організація як інститут міжнародного політичного співробітництва пройшла доволі складний шлях становлення і трансформації. Це, своєю чергою, зумовило неоднозначність оцінок та визначень поняття «міжнародна організація» та його смислового наповнення. У сучасній політичній науці важливою залишається розробка комплексного підходу до трактування

багатосторонніх механізмів співробітництва між державами – міжнародних організацій як важливого елементу системи міжнародних відносин. Відповідно, розробка моделі функціонування різних типів міжнародних організацій повинна стати основою для ефективного відстоювання власних національних інтересів у рамках міжнародних політичних інститутів.

Розглядаючи проблему дефініювання поняття міжнародної організації, доходимо висновку, що політична наука вдосконалювала трактування складових цього терміна під впливом історичного розвитку людського суспільства. Проте і досі поза увагою дослідників залишаються питання, пов'язані з причинно-наслідковими процесами у розвитку багатосторонніх механізмів співпраці між державами. На наш погляд, акцентування уваги на цьому аспекті може дати розуміння природи мультилатерального співробітництва, його підвалин та рушійних механізмів.

2.2. Передумови виникнення та становлення міжнародних організацій як інститутів актуалізації інтересів держави

Розвиток міжнародних організацій у їхньому сучасному вигляді пов'язаний зі становленням Вестфальської системи міжнародних відносин, заснованої на принципах суверенітету нації-держави. Творення суверенних національних держав, що володіють правами обирати свій шлях розвитку в межах власних кордонів з формальною рівністю і незалежністю у відносинах, сприяло інституційному формуванню співпраці у вигляді міжнародних організацій.

Важливою складовою процесу формування міжнародних організацій слугувала також довготривала історична тенденція. Історія міжнародних відносин розпочинається з того, що ще за стародавніх часів відбувались непоодинокі спроби створення постійних міжнародних «об'єднань», які змінювали двосторонні контакти і, по суті, стверджували факт інтенсифікації міжнародного спілкування, надаючи йому форми колективної дипломатії.

Проте повною мірою тенденція інтернаціоналізації реалізується з розвитком капіталізму, який зробив можливим та необхідним широкомасштабний і зростаючий вихід господарського життя за межі національних ринків, забезпечивши тим самим господарське облаштування планети, а також формування нової політичної карти світу. З ускладненням системи міжнародних відносин виникає необхідність стабільного і систематичного її врегулювання та створення міжнародних інституцій, для виконання цієї функції.

Очевидно, найдавнішим історичним прототипом сучасної міжнародної організації була Делоська амфіктіонія, тимчасовий союз грецьких міст-держав, очолюваний Афінами. Метою амфіктіонії було сприяння військовій співпраці проти спільних ворогів у V та IV ст. до н. е. Іншим раннім попередником міжнародної організації вважаємо Ганзейський союз, заснований півтори тисячі років після Делоської амфіктіонії. Це був торговий союз північно-німецьких міст, що існував у XI–XVII ст. [332, р. 8]. Ще одним передвісником міжнародної організації задовго до Ганзейського союзу вважаємо Християнську Римську імперію після переходу імператора Костянтина до християнства наприкінці середньовіччя. Певні обставини протягом цього тривалого періоду сприяли перетворенню західного християнського світу у політичний та правовий союз. З'явився інститут Папи як настоятеля Західної церкви, котрий заявив про свою владу впливати на політику всіх західних християнських країн [511, р. 16]. Виходячи за межі простої духовної влади, церква перейняла на себе певні урядові функції, такі як освіта та піклування над бідними: вона вважала своїм правом втручатися задля захисту тих, з ким несправедливо повелася світська влада; вона могла дати оцінку того, чи справедливою була причина для розв'язання війни, висунута правителем; вона могла навіть усунути з престолу світських правителів та відлучити від церкви.

Але церква періоду Середньовіччя не була звичайною структурою, схожою на сучасну державу-націю. Її називали «інтернаціональною державою» [374, р. 7]. Велика кількість тимчасових правителів у християнському світі,

об'єднаних у церкву – Республіка Крістіана, як її любили називати Папи – надала Християнській спільноті характеру так званої «універсальної федерації» [605, р. 355]. Її інтернаціональна структура запобігала перетворенню цієї спільноти у теократію, тобто владу священників в уніфікованій державі, де закон диктує щось вище за людське бажання. Але духовна влада насправді регулювала відносини між тимчасовими правителями християнських країн, які не визнавали жодної звичної тимчасової влади. На фоні цього з'явилися деякі інші передвісники сучасних транснаціональних організацій.

Отже, ще у стародавні часи виникали союзи, коаліції, зазвичай воєнні, метою створення яких вважали насамперед спільну боротьбу проти ворога, а не співробітництво у господарській чи політичній сферах. Міжнародні конференції відбувались як переговори після завершення воєнних кампаній. І лише Віденський конгрес 1814–1815 рр. започаткував, на переконання більшості дослідників, процес творення міжнародних організацій у сучасному розумінні цього слова. Першість ділять Священний Союз трьох імператорів (Росії, Австрії та Пруссії), покликаний забезпечити непорушність монархічних режимів у Європі, та вже згадувана вище Центральна комісія судноплавства по Дунаю, утворена Віденським конгресом для регулювання режиму судноплавства цією водною артерією.

Під час визначення мотивів творення таких організацій слухними є тези багатьох дослідників щодо поєднання історії та теорії, які тісно переплітаються. Для подання контексту і значення міжнародних організацій в історії використовували неоінституціоналістський підхід. Звідси випливає, що міжнародні організації виникають, коли комплекс взаємозалежностей штовхає держави до міжнародної співпраці для сприяння реалізації спільних інтересів («умова проблеми»). Аналізуючи приводи до творення низки міжнародних організацій, важко не погодитися з думкою неоінституціоналістів щодо того, що взаємозалежність держав у світі (чи регіоні) штовхає їхні уряди до утворення міжнародних організацій. Однак таке пояснення є недостатньо вичерпним і його потрібно доповнити когнітивом, запозиченим з теорії реалізму. Виникнення

міжнародної організації залежить не лише від комплексу взаємозалежностей («умови проблеми»), а й від усвідомлення того, що ці взаємозалежності зумовлюють проблеми, які можна розв'язати лише шляхом співпраці, а не протистоянням у межах міжнародних організацій («умова когнітиву»). Як уже зазначено вище, реалісти сперечаються, що міжнародні організації виникають тільки з комплексу взаємозалежностей, коли держава-гегемон бажає покрити витрати на їхнє створення («умова гегемонії»), ми вважаємо, що міжнародні організації створюють, коли кожна із трьох умов, яка походить з традицій інституціоналізму, ідеалізму і реалізму, і є проблемою, де умови когнітиву і гегемонії простежуються одночасно. Слушною у цьому контексті вважаємо думку дослідників міжнародних організацій Ф. Рітбергера та Б. Зангла, за якою ці три умови чітко пояснюють становлення міжнародних організацій у шести найвідоміших проблемних сферах міжнародної політики, таких як:

- війна і силова політика;
- індустріальна експансія;
- світові економічні кризи;
- порушення прав людини;
- відмінності у розвитку;
- загроза навколишньому середовищу [493].

Сучасна система незалежних національних держав бере початок щонайменше з Вестфальського миру 1648 р., коли «дилема безпеки» стала актуальною у децентралізованій, анархічній, самодопоміжній системі, яка виникла у той час, що і спричинило кровопролитні війни у подальшому. З часом назріла потреба у міжнародній організації для приборкання силової політики («умова проблеми»). Спочатку, щоправда, творення такої міжнародної організації підтримували у багатьох теоретичних розробках, наприклад, Аббі де Сен-П'єр або Імануїл Кант, не надто відомих широкому загалу. До того ж, на той час не існувало такої сили (гегемонії), яка б змогла створити міжнародні організації для боротьби з війною та силовою політикою.

З утворенням держав з чітко окресленими кордонами після підписання Вестфальського мирного договору 1648 р. церква як транснаціональна організація зникла. Однак не зникло Римське право, діюче право старої Римської імперії. Після падіння імперського Риму Римське право вижило, проте втратило свій зв'язок з реальною владою та стало системою ідеальних норм. Хоча насправді його створив імператор Юстиніан для приватних осіб, Римське право також застосовували для регулювання відносин між принцами, тобто сфери міжнародних відносин. Це дало змогу принципам Римського права, після розпаду середньовічної структури у світі, які не визнають жодної вищої над ними влади, слугувати найвищим стандартом управління, влади та взаємних відносин. Ці стандарти часто сприймали не лише як моральні правила, а й як правові норми, що сприяло перетворенню світу у правову спільноту, незважаючи на відсутність всесвітньої керівної організації [511, р. 29].

Нідерландський вчений XVII ст. Гюго Гроцій пішов далі, стверджуючи, що всі люди зв'язані природним правом. Міжнародне право нерідко регулювало відносини між державами як універсальне право, право людського суспільства, включаючи усіх членів людства [511, р. 35]. Щоправда, людське правове суспільство Гроція, у якому нема жодного джерела влади, окрім різноманітних політичних структур, яке може вирішувати, що є справедливо, а що ні, не є державою світу. Водночас світове правове суспільство не мало власної структури. Єдиною силою, що зв'язувала всіх членів людства, був правопорядок.

Першим результатом стало творення подібних структур після «коаліційної війни» проти Наполеона. На Віденському конгресі 1814–1815 рр. створений «Концерт європейських держав». Його вважають важливим попередником сьогоденних міжнародних організацій [145; 546, р. 8–9]. Основною ціллю європейських держав була спільна відповідальність за збереження миру та організації міжнародної співпраці у численних проблемних сферах. Вони заснували консультаційну систему для сприяння мирного вирішення серйозних міжнародних конфліктів та створили порядок із чітко зазначеними правилами і звичаями для дипломатичних відносин. Європейський Концерт існував до

Першої світової війни. Хоча він лише частково відповідав тлумаченню міжнародної організації, усе ж регулював статус і безпеку держав як «незріла міжнародна урядова організація», або, як пише американський дослідник Х. К. Якобсон, «прототип міжурядової організації у сфері підтримки безпеки» [332, р. 31, 35].

Учасники Конгресу зробили для себе висновок: вони погодилися, що жодна держава не повинна стати занадто домінуючою знову, що ціна війни була надто високою і що необхідно запобігати війні, навіть якщо довготривалі вигоди від миру передбачали б короткотривалі втрати. Для уникнення майбутніх воєн Віденський конгрес створив те, що можна назвати першою міжнародною організацією в сучасній ері національних держав: Європейський концерт – договір між тогочасними наддержавами, розроблений для встановлення балансу сил.

«Концерт» пророчив тривалий період відносного миру, від 1815 до 1870 р., коли Німеччина та Франція розпочали війну одна проти одної. До цього моменту його цінності, норми, правила та процедури були передумовою відносин стабільності у Європі.

Ще один результат Віденського Конгресу – нейтралітет, який гарантували меншим державам, наприклад, Бельгії та Швейцарії. Концерту дали змогу запрацювати спільні цінності його членів, відносна прозорість їхніх дій, порівняно з тими темними двосторонніми справами, що таємно вели у службових кабінетах, та той факт, що членів було лише декілька. Ці чинники передбачали державні зміни у міжнародних організаціях: у другій половині XIX ст. кількість міжнародних публічних союзів, таких як Всесвітній поштовий союз, Міжнародний комітет Червоного Хреста, почала зростати. Публічні союзи були доволі відкритими та не піддавалися лише впливу держав-засновниць. Дослідження засвідчує, що 71 % усіх їхніх рішень прийнято за принципом волевиявлення більшості або пропорційним голосуванням. Насправді ці організації 13 % своїх рішень приймали без офіційного розгляду державами-членами. Відбулися зміни: виникли багатосторонні організації, отож

двостороння дипломатія змінилась на багатосторонню та дипломатію на вищому рівні.

Не обійшлося і без недоліків у діяльності Європейського концерту. Наддержави або утискали малі держави, повністю ігноруючи їх, або використовували їх (Баден-Вюртемберг, Нідерланди, Рінланд-Палатінейт, Сардинію та Швейцарію) як буферні держави проти інших і, за винятком Об'єднаного Королівства, управляли ними реакційні уряди. Іншою платою за відносний мир був колоніалізм: наддержави просто спрямовували свою жадібність в інший напрям і загарбували щораз більшу частину світу. Найбільша з них, Британська імперія, в один момент охопила $\frac{1}{4}$ всієї території.

Система конгресу чи концерту була внутрішньоспрямованою інституцією з охорони безпеки [579]. Його завдання полягало не у протидії зовнішнім ризикам і загрозам, а в гарантуванні безпеки у межах Європейської системи. За винятком Кримської війни, він сприяв відсутності великих війн (значних конфліктів) між великими державами від Наполеонівської поразки до німецької та італійської війни щодо об'єднання. Проте консультативна система досягла вершини разом із Берлінським конгресом 1878 р. (скликаний обговорити Балканське питання) і 1884–1885 рр. (урегулювати питання Конго). На час конференції в Марокко 1906 р. і 1911 р., як, зрештою, Лондонської посольської конференції 1912–1913 рр., яку знову скликали щодо Балканського питання, система почала розхитуватись. Її доля була вирішена з початком Першої світової війни в серпні 1914 р. [456].

Оскільки ефективність системи Концерту в управлінні конфліктами вичерпалась, надмірна кількість неурядових мирних організацій з багатьох держав почала підтримувати програми вирішення міжнародного конфлікту і запобігання війни шляхом створення світової мирної організації – Ліги Націй. Ці неурядові організації, які організували міжнародний конгрес, з метою лобіювати таку світову мирну організацію, мали успіх у переконанні урядів визнати, що війна була проблемою і що її можна було б вирішити через

міжнародні організації. Не оминув процес розвитку багатосторонніх інституцій та інші сфери міжнародного співробітництва.

Ухвали Віденського конгресу передбачали регулярні зустрічі глав держав або міністрів у межах «концерту великих держав» для колективного розв'язання питань, що становлять взаємний інтерес – від урегулювання міжнародного судноплавства європейськими річками до приєднання нових держав до європейської системи і вироблення заходів щодо підтримки миру в Європі.

Завершення промислового перевороту в Європі та Північній Америці додало нового імпульсу розвитку міжнародних відносин. До кінця XIX ст. проблеми розвитку національних економік впевнено входять у порядок денний урядів багатьох європейських країн, що помітно вплинуло на міжнародну сферу. Європейських політичних лідерів тепер турбують не лише питання війни і миру, а й необхідність вирішувати транснаціональні економічні питання, що відобразило ускладнення міжнародної системи, пов'язаної з розвитком капіталістичного ринку. Промисловий переворот став справжнім проривом для засобів транспорту і зв'язку.

Нова ситуація вимагала пошуку певних сталих форм міждержавної співпраці. У відповідь на «безпрецедентне міжнародне зростання торгового обміну товарів і послуг, міграція та соціальні потрясіння, – відзначав американський дослідник І. Клод, – процес творення міжнародної організації досить швидко досяг результату через створені низки агентств, що мають справу з такими різноманітними сферами, як охорона здоров'я, сільське господарство, тарифи, залізничний транспорт, стандарти ваги і міри, патенти і авторське право, наркотичні засоби і умови утримання у в'язницях» [58, с. 23–27]. Такими агентствами виявились міжнародні адміністративні союзи, що були постійними міжнародними органами зі складнішою структурою і стабільним секретаріатом, створеним для постійного функціонування.

До найбільших міжнародних адміністративних союзів належать Міжнародний союз для вимірювання землі (1864), Міжнародний комітет мір і ваг (1875), Міжнародний союз для охорони промислової та інтелектуальної

власності (1883), Міжнародний союз для захисту літературної і художньої власності (1886), Міжнародний союз боротьби з рабством (1890), Міжнародний союз для публікації митних тарифів (1890) і Міжнародний союз залізничних товарних перевезень (1890). Статути адміністративних союзів обумовлювали обмежену сферу їхньої компетенції. Їхнім завданням було розв'язання вузьких спеціалізованих проблем. І хоча міжнародні адміністративні союзи за своєю суттю не були політичними, саме вони виявились прообразом постійно діючих міжнародних організацій в тому вигляді, в якому існують сьогодні. Отже, можна стверджувати, що «проблема когнітиву» стала відправною точкою для становлення співпраці між учасниками міжнародних відносин, яким у нових умовах довелося шукати нові форми кооперації та узгодження власних державних / національних інтересів. З одного боку, промислова революція була великим стимулом для створення такого роду міжнародної організації в XIX – на початку XX ст. задля посилення взаємозалежності й потреби впровадження стандартів щодо транспорту, зв'язку, авторських прав, ваг і мір для сприяння торгівлі та комерції. Водночас варто зазначити роль промислово розвинених на той час держав Європи – Великобританії і Франції, які не лише ініціювали створення таких організацій, а й були готові підтримувати функціонування цих міжнародних організацій («стан гегемонії»). Задля цього створено низку міжнародних організацій як поєднання необхідності та переплетення промислових, економічних і водночас гегемоністських інтересів у різних сферах [404; 588].

Іншими словами, можна стверджувати, що творення адміністративних союзів для вирішення вузькоспеціальних питань галузевого співробітництва стало не лише прообразом, а й базою для перетворення їх у середньостроковій перспективі на галузеві міжнародні організації. Як випливає з аналізу розвитку та становлення більшості галузевих міжнародних організацій, головними ставали адміністративні союзи, що закладали основи регулювання багатостороннього співробітництва. Сповідування гегемонізму виражалось в тому, що ініціаторами творення таких союзів були найрозвиненіші у тій чи іншій

галузі держави, які згодом ставали центрами творення технічних секретаріатів тих чи інших об'єднань. Звідси процеси комерціалізації міжнародних відносин значною мірою трансформували галузеву співпрацю в елемент політичної гегемонії в регіональному чи глобальному масштабі.

У зв'язку з промисловим розвитком зроблені спроби протягом XIX ст. ліквідувати національні обмеження щодо транспорту, який перетинає кордон. На початку століття створили організації для гарантування свободи і безпеки торгових шляхів між державами. З прийняттям Рейнського Навігаційного акту (1815) сформували спеціальну міжурядову адміністрацію, яка нагадує сучасну функціонально особливу міжнародну організацію з її членством, відповідальністю і структурою. Цій організації надали чітко визначені юридичні та наглядові компетенції, так само як арбітраж вільного безпечного судноплавства по Рейну, у тому числі відповідальність за розвиток портів [404; 588]. Створені інші річкові комісії здебільшого мали загальні компетенції та збільшені адміністративні структури, наприклад, комісія по р. Ельбі (1821), Маасе (1830), Дунаю (1836) і Коп'є (1885) [298; 588].

Друга половина XIX ст. позначилася активізацією морського судноплавства, передусім торговельного. Популяризація в теорії міжнародних відносин концепції «морської могутності», з одного боку, та наслідок промислової революції поєднали «проблему потреби» з «проблемою когнітиву» та «проблему безпеки», що стало поштовхом до створення інституцій морського (навігаційного) співробітництва.

Розвиток морської навігації наприкінці XIX ст. надав поштовх до кодифікації норм міжнародного торговельного судноплавства. Широке використання пароплавів вимагало чітко узгоджених правил морської навігації між державами задля запобігання зіткнень на морі. Як наслідок, прийняли Міжнародну інструкцію для попередження зіткнення суден на морі (1889), яка базувалась на існуючому британському морському праві [401]. Міжнародний режим морських перевезень та інституційні механізми кілька разів змінювали

протягом багатьох років. Як результат, з 1982 р. за навігацію на морі відповідає Міжнародна морська організація.

Технологічний прогрес створив необхідність міжнародного регулювання у навігації та інших сферах транспорту. Отже, перші міжнародні організації, створені в середині XIX ст. для залізничного транспорту, на початку XX ст. – для повітряного транспорту, офіційно оформлені 1922 р. як *Міжнародний союз залізниць* (МСЗ) і 1944 р. – *Міжнародна організація цивільної авіації* (ІКАО), відповідно.

Спочатку міжнародному перевезенню і торгівлі перешкоджала наявність великої кількості системи мір і ваг. Вже 1875 р. в Парижі (Франція) заснували Міжнародне бюро мір та ваг, у якому зберігалися два платинові шаблони метра і кілограма. Воно також слугувало місцем узгодження мір та ваг для національних бюро зі стандартів, оскільки стандартна вага і міра була обов'язковою не лише у сфері транспорту й торгівлі, а й необхідною у використанні вченими-природознавцями та інженерами. Міжнародна конференція статистики затвердила десяткову систему числення як міжнародну систему вимірювання 1885 р. [588].

З початку XIX ст. відбулися кардинальні зміни в комунікаційних технологіях, які навіть випереджали зміни в транспорті. Різноманітні засоби зв'язку потребували використання міжнародного регулювання ще в середині XIX ст. Потреба в загальних правилах стандартизації обладнання, розробка уніфікованих інструкцій з експлуатації та загальних тарифів і правил розрахунків були відображені у великій кількості конвенцій між різними європейськими державами. Результатом стало заснування 1865 р. Міжнародного телеграфного союзу. Він розширився 1906 р. за рахунок постійного технологічного розвитку і згодом трансформувався у *Міжнародний союз електрозв'язку* (МСЕ). МСЕ відповідає за весь спектр телекомунікації: телеграф, телефон, радіо, нові інформаційні технології, виділення частот і встановлення мит. Союз фактично став багатофункціональною галузевою організацією [401; 404; 588].

Однак така міжнародна єдність не була характерною для поштової системи: її не було до переговорів 1874 р., коли засновано Універсальний поштовий союз, перейменований через чотири роки у *Всесвітній поштовий союз* (ВПС). Це рішення підтримане промисловою та економічною потребою у швидкій стандартизованій, безпечній та дешевій міжнародній поштовій системі. Тривалий час фінансові інтереси були перешкодою, адже для окремих держав поштова система слугувала доволі прибутковим бізнесом. Основні положення Всесвітнього поштового союзу поширювались на територію всіх держав-членів, яка вважалась єдиною поштовою зоною, що працює за принципом, за яким поштова система країни відправника визначає і зберігає доходи. Договір ВПС розширений кілька разів відповідно до загального технологічного прогресу. Сьогодні ВПС є однією з найбільших міжурядових організацій у світі з точки зору членства та географічних масштабів [401; 588].

З бурхливим розвитком телекомунікаційних технологій, зокрема технології інтернет, питання стандартизації та правового регулювання набувають особливої актуальності. Отож очевидним є створення у короткотерміновій перспективі галузевої інституції для регулювання діяльності та використання інтернет-простору на міждержавному рівні, оскільки станом на сьогодні це питання тісно пов'язане з проблемою кібербезпеки та використання кіберпростору загалом.

Швидкий розвиток міжнародних перевезень, зв'язку та торгівлі відобразився в необхідності управління у сферах охорони здоров'я, якого вимагало міжнародне співтовариство, почавши з постійних міжнародних конференцій із санітарії й гігієни в середині XIX ст. Міжнародний Санітарний кодекс, прийнятий 1880 р., містив заклик до створення комісії з санітарного контролю. Наприклад, на регіональному рівні 1902 р. створено пан-американське бюро з санітарного контролю. У Парижі 1907 р. створили *Міжнародне бюро громадської гігієни* (МБГГ), яке стало прямим попередником *Всесвітньої організації охорони здоров'я* (ВООЗ). Для порівняння, діяльність ВООЗ покриває весь спектр діяльності в галузі охорони здоров'я, такий як

боротьба з епідеміями, створення гігієнічних принципів зі знищення певних захворювань (таких як малярія і віспа); вакцинація та імунологія, а також навчання медичного персоналу в країнах, що розвиваються [389; 525].

Промисловий розвиток і зростання швидкості й безпеки міжнародних перевезень спричинили багато наслідків, зокрема в сільському господарстві. Розвиток світових ринків у галузі сільського господарства істотно відобразився на традиційно впливових групах виробників, наприклад, у випадку вирощування зернових культур. Постійної інформації про зміни на світових ринках вимагали для того, щоб керувати відповідними національними механізмами захисту внутрішніх ринків, виробників і споживачів. Це було необхідною умовою для створення 1905 р. системи раннього оповіщення у вигляді Міжнародного інституту сільського господарства, попередника сьогоденної *Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН* (ФАО). Створена 1945 р. як спеціалізована установа ООН, ФАО намагається поліпшити харчування у світі за рахунок розширення виробництва і вдосконалення розподілу продуктів харчування. Крім того, вона надає технічну допомогу країнам, що розвиваються, і постачає продукти голодуючим [289].

Пом'якшити негативні наслідки промислового розвитку необхідно не тільки в сільськогосподарському секторі. Умови життя і праці на підприємствах робітників також визнали суспільним обов'язком на міжнародному рівні. Ще 1890 р. на Міжнародній конференції із соціальних питань у Берліні обговорили гармонізацію національних законів про працю. Мета полягала в попередженні та ліквідації спотворення умов конкуренції між країнами через різні закони про працю. Приватна ініціатива за офіційної підтримки зумовила створення Міжнародного бюро в Базелі до Першої світової війни – Міжнародної асоціації з трудового законодавства (1901). Вона відповідала за подання інформації щодо нових змін у національному трудовому законодавстві і вдосконалення міжнародних пропозицій щодо конкретних заходів захисту працівників. Серед іншого, підписали Конвенцію, яка забороняла працю жінок у нічну пору доби. *Міжнародна організація праці* (МОП), створена 1919 р. разом з Лігою Націй, які

прагнули надати юридичну силу трудовим стандартам. МОП є унікальною через трикомпонентне представлення урядових організацій найманих працівників і роботодавців в органах, які приймають рішення. Ця трикомпонентна структура є одним з головних нововведень. Після Другої світової війни і розпуску Ліги Націй МОП увійшла до системи Організації Об'єднаних Націй як спеціалізована установа. Крім розробки міжнародних стандартів у галузі праці і соціальних прав, вона також створює програми, які сприяють боротьбі з безробіттям [588]. Крім того, МОП бере активну участь у боротьбі з дитячою працею, бореться з примусовою працею, виступає проти дискримінації на роботі і гарантує свободу об'єднання профспілок, а також об'єднання роботодавців [219]. Сьогодні МОП є однією з найбільших за членством міжнародних інституцій у сфері соціального захисту громадян.

З розвитком та зростанням чисельності адміністративних союзів у різних сферах співробітництва постало питання створення міжнародної системи охорони інтелектуальної власності, яке стало значно очевиднішим з поширенням індустріалізації та застосуванням новітніх технологій і винаходів у процесі виробництва. Щораз більше його актуальність зростала у процесі інтернаціоналізації виробництва та експорту капіталу. Отже, інтелектуальну власність необхідно захищати на міжнародному рівні. Ці правила вперше кодифіковані на основі двосторонніх угод, які допомогли встановити правила, потім – на багатосторонніх конференціях, на яких узгоджували ці правила, і, зрештою, офіційною організацією, яка допомагає в узгодженні норм захисту інтелектуальної власності.

Під впливом розвитку різних галузей промисловості в Парижі підписали Конвенцію з охорони промислової власності і заснували Міжнародне бюро для її виконання (1883). Відповідно до цієї Конвенції, кожна держава-член має однаковий доступ до інформації, згідно з законами про патентування і торгіву марку. Постійне бюро збирає інформацію з вироблення рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства з метою захисту від порушень. Бюро не є міжнародною патентною організацією, оскільки Європейське

патентне відомство видає патенти, дійсні у всіх державах-членах. Міжнародне бюро не зазіхає на його національну компетенцію.

Схожа ситуація була й з захистом авторських прав на твори літератури і мистецтва. Національні законодавчі органи почали захист авторських прав ще у XVIII ст., гарантуючи авторам однакове право на розповсюдження на певний термін. Фактично закон був особливо прихильний до видавців, оскільки мав на меті запобігати виготовленню піратських копій і несанкціонованих передач. Між 1858 і 1883 роками автори і митці намагалися чинити тиск для всеохоплюючого захисту власних прав. Зрештою 1886 р. підписали Бернську конвенцію про охорону літературних і художніх творів, яка доповнила Паризьку конвенцію про охорону промислової власності 1883 р. Їхні міжнародні бюро, об'єднані 1893 р., продовжували працювати під окремими назвами до 1967 р., коли вони увійшли до *Всесвітньої організації інтелектуальної власності* (ВОІВ), яка сьогодні є спеціалізованою установою ООН [176, р. 60; 588, р. 29–30]. Водночас Організація не стала монополістом у сфері захисту інтелектуальних прав, приймаючи певні принципи. Держави домовились, що відповідають за встановлення певних стандартів. ВОІВ не має змоги введення санкцій щодо держав-порушниць домовленостей, які вони підписали раніше. Однак 1990 р. багато неефективних міжнародних угод щодо захисту прав інтелектуальної власності (ВОІВ контролювала їхнє виконання протягом 1924–1992 рр.) переглянули й замінили на більш охоплюючі міжнародні стандарти. Під час Уругвайського раунду переговорів щодо *Генеральної угоди з тарифів і торгівлі* (ГУТТ) в рамках *Світової організації торгівлі* (СОТ) домовленості щодо сторін інтелектуальної власності, пов'язаних з торгівлею, було досягнуто. Стандарти, що містяться в цій угоді, формують перелік юридично зобов'язуючих норм, які всі члени СОТ мають ввести у національне законодавство [176].

Новостворені міжнародні організації зробили внесок у розширення світового ринку, тим самим створюючи додатковий попит на міжнародні організації. Проте невід'ємною частиною цих взаємозалежних відносин була структурна проблема ліберального економічного порядку, яка насамперед у

періоди криз могла спонукати держави до зміцнення їх економіки шляхом прийняття запобіжних заходів, що ще більше посилює кризу (проблема стану).

Цю структурну проблему визнали під час Великої Депресії 1870-х і 1880-х років і світової економічної кризи кінця 1920-х – початку 1930-х років. Однак у зв'язку зі скороченням гегемонії Англії після Першої світової війни структури ліберального економічного порядку, що характеризується, відповідно, вільною торгівлею, золотим стандартом і вільною конвертованістю валюти, зазнали краху. Початок світової економічної кризи 1929 р. знищив будь-яку надію щодо відновлення стабільності. Результатом цього було провокування зниження обсягу світової торгівлі, що посилює кризу ще більше. Як наслідок, відбулося падіння обсягів світової торгівлі 1932 р., який становив лише 60 % від обсягу 1929 р. [460; 497; 589].

До початку Першої світової війни збільшення кількості міжнародних організацій відбувалося достатньо бурхливими темпами, причому вже цілком помітною стала тенденція швидшого зростання кількості неурядових організацій. Зокрема, 1909 р. загальна кількість міжнародних організацій становила 213 (з них тільки 37 – міжурядових і 176 – неурядових); 1914 р. налічувалося 212 міжнародних організацій (з них 20 – міжурядових і 192 – неурядових). Зазначимо, що 1905 р. було лише 134 неурядові організації.

Перша світова війна спричинила розпуск багатьох міжнародних організацій і започаткувала низку проєктів створення міжнародних політичних інститутів, покликаних запобігати війні. Зокрема, за чотири воєнні роки з'явилося понад 50 нових проєктів. Один із них зумовив створення Ліги Націй, яка, на відміну від організацій, що діяли раніше, була першою організацією політичного характеру. Попри позитиви у своїй діяльності, Ліга Націй стала інститутом, який піддавали критиці щодо ефективності його діяльності. Це, своєю чергою, спровокувало виникнення питання щодо необхідності розробки дієвого механізму багатосторонньої співпраці, водночас покликаного реалізувати національні інтереси держав і стати механізмом стримування у воєнно-політичному протистоянні, що стало атрибутом біполярності.

Поштовхом до неї стало міжблокове протистояння ще напередодні Другої світової війни. І хоча опоненти такої організації говорили про невідповідність «права вето» засадничим принципам справедливості, на той час саме це право відображало тогочасну систему взаємовідносин і стримуючого механізму запобігання війні.

Беручи до уваги зростаючий вплив у системі міжнародних відносин країн, що розвиваються, варто наголосити, що міжнародні організації розвивалися у координатах Схід–Захід і Північ–Південь. Цей поділ багато в чому зумовлювали можливі напрями розвитку міжнародних інститутів. Ідеологічне протистояння наддержав обмежувало їхню діяльність (як це часто відбувалося в практиці ООН), позбавляло можливості широкого представництва та активної діяльності інших. Разом з цією частково «роз’єднувальною» тенденцією існувала об’єктивна тенденція, яка міцно пов’язувала світ воєдино.

Лише після Другої світової війни ліберальний економічний порядок змогли відновити за допомогою гегемоністського керівництва США («стан гегемонії»). Американський план базувався на створенні ліберальної системи світової торгівлі на основі принципу найбільшого сприяння та грошового порядку, заснованого на вільноконвертованій валюті. Для стабілізації валютного порядку в Бреттон-Вудсі 1944 р. заснували *Міжнародний валютний фонд* (МВФ) та *Міжнародний банк реконструкції та розвитку* (МБРР), які згодом увійшли до Групи Світового банку. Світовий порядок торгівлі організований 1947 р. в рамках *Генеральної угоди з тарифів і торгівлі* (ГАТТ), покладеної 1995 р. в основу *Світової організації торгівлі* (СОТ) [315; 499].

Паралельно з адміністративними союзами як органом постійної міждержавної співпраці з’являлися і неурядові об’єднання. Часто їхнє створення передувало створенню міждержавних (міжурядових) організацій. Унаслідок того, що неурядові контакти передбачали менше формальностей і спричиняли менше правових наслідків, вони нерідко прокладали шлях до співпраці на офіційному рівні й сприяли створенню міжурядових організацій. Однією з перших міжнародних організацій називають саме неурядове утворення –

Міжнародне об'єднання боротьби з рабством, створене ще 1823 р. Його діяльність стала передумовою створення 1840 р. відповідного міждержавного об'єднання на основі Всесвітньої конвенції проти рабства.

Хоча інтернаціоналізація як явище виникла задовго до ХХ ст., варто зазначити, що в останнє сторіччя, а саме у другій половині, вона піднялася на значно вищий якісний рівень і стала найпотужнішим каталізатором нових змін. Сучасна інтернаціоналізація виявляється не лише у зростанні обсягів і різноманітності міжнародних зв'язків та обмінів, їхньому поширенні на нові сфери діяльності (хоча і це важливо). Головна якісна ознака сучасної інтернаціоналізації полягає в тому, що вона породжує самостійні, стійкі форми міжнародних взаємодій (союзи, угоди й організації), що існують і діють багато в чому вже автономно від держави, формують цілі, напрями і сфери діяльності, здійснення яких можливе лише за умови міжнародної співпраці. Значно розширюється коло питань компетенції міжнародних організацій, з'являються організації загальної компетенції в політичній, економічній та соціальній сферах.

У міжвоєнний період спостерігалось незначне зростання кількості міжурядових та неурядових організацій. Зокрема, у 20-х років ХХ ст. (1925–1929) існувало 38 міжурядових і 426 неурядових організацій, десятиріччя опісля (1935–1939) – 48 і 570, відповідно. Проте справжній кількісний «вибух» творення міжнародних організацій і посилення їхньої ролі у системі міжнародних відносин загалом спостерігали після завершення Другої світової війни, що зумовлено об'єктивними реаліями нового світу.

Одна з істотних змін повоєнного світу – збільшення кількості суверенних держав, що утворилися, насамперед завдяки краху колоніальної системи. Ілюстрацією цього зростання може слугувати чисельний склад Організації Об'єднаних Націй. Засновниками ООН 1945 р. була 51 держава; станом на сьогодні ця організація об'єднує 193 держави світу, що засвідчує рівень інтернаціоналізації та глобалізації міжнародних відносин зокрема та системи міжнародних відносин загалом.

Науково-технічна революція значно актуалізувала потреби координації діяльності держав у різноманітних сферах міжнародної співпраці, що становлять для них спільний інтерес. Усвідомлення глобальних проблем сучасності слугує ще одним потужним стимулом розвитку багатосторонньої співпраці у міжнародних організаціях.

Усі наведені вище обставини створили унікальну ситуацію, що сприяла значному зростанню кількості міжнародних організацій (табл. 2.1):

Таблиця 2.1

Динаміка розвитку міжнародних організацій

Рік	Міжнародні урядові організації	Міжнародні неурядові організації	Усього
1909	37	176	213
1914–1920	20	192	212
1925–1929	38	426	464
1935–1939	48	570	618
1945–1949	100	862	962
1956–1957	132	985	1 117
1966–1967	199	1 935	2 134
1972–1973	280	2 470	2 750
1978	289	2 420	2 709
1986	378	4 235	4 613
1998	254	5 766	6 020
2015	262	7 943	8 205
2019	293	8 522	8 815
2023	315	8 980	9 295

Завершення «холодної війни», розпад біполярної системи міжнародних відносин створили сприятливі умови для подальшого розвитку міжнародного співробітництва в межах міжнародних організацій. Однак це не означає, що на зміну старому світу, пошматованому конфліктами, прийшов новий світ, вільний

від них. Нова епоха «постбіполярної системи» породжує нові ситуації та нові загрози для міжнародного співробітництва, і лише ефективна боротьба із застосуванням позитивного досвіду міжнародних організацій може дати плідні результати.

Наприкінці XX ст. існувало 254 міждержавні організації. Ймовірно, цю кількість можна вважати оптимальною для сучасної системи міжнародних відносин (у середині 80-х років XX ст. їхня кількість сягала піку – 378, а згодом знизилася на третину і залишалася майже однаковою протягом 90-х років). За даними 1998 р., кількість неурядових організацій становила 5 766. І ця цифра не остаточна. Якщо враховувати всі структури, що діють на міжнародній арені (наприклад, благодійні фонди, релігійні ордени і співтовариства, суспільні рухи, інституції, створені багатосторонніми договорами й угодами тощо), то їхня кількість може сягати майже 50 тисяч.

Дослідження питання виникнення та еволюції міжнародних організацій в історичній ретроспективі дає змогу сформуванню розуміння того, що собою являють міжнародні організації сьогодні і яка їхня роль у сучасній системі міжнародних відносин. Як і еволюція міжнародного порядку, система багатосторонньої співпраці між державами, як засвідчує аналіз, пройшла доволі тривалий та загалом непростий шлях свого розвитку та становлення. Характерною у цьому процесі є своєрідна «рухома рівновага», якої намагалися досягти провідні держави світу. Існування Вестфальської, Версальсько-Вашингтонської, Ялтинсько-Потсдамської (біполярної), постбіполярної системи міжнародних відносин регламентували принципи, які закладали на міжнародних форумах (конференціях).

У цьому контексті місце та роль конференції в Ялті у процесі становлення міжнародного порядку загалом та становлення багатосторонніх інститутів міждержавного співробітництва зокрема є надзвичайно вагомим. Окрім цього, варто пам'ятати, що Кримська конференція стала продовженням конференції в Тегерані та етапним моментом між Потсдамом та Хельсінкі, які й сформували Ялтинсько-Потсдамську систему, що проіснувала майже пів сторіччя [23].

Однак розгляд Ялтинської конференції традиційно здійснюють через призму аналізу історичних фактів, відкриття нових архівних документів тощо. Доволі цікавим та актуальним видається, на наш погляд, здійснити політологічний аналіз наслідків Кримської конференції у контексті формування нової системи міжнародних відносин з урахуванням специфічних відмінностей та засадничих принципів функціонування цих міжнародних систем. Оскільки з повоєнним розвитком міждержавних відносин співпадає період зростання чисельності та ролі міжнародних організацій, важливо проаналізувати тенденції у формуванні своєрідної системи міжнародних організацій поряд чи в межах системи міжнародних відносин, або міжнародного порядку як системного явища взаємопов'язаних елементів.

Традиційне трактування результатів Ялтинської конференції як міжнародного форуму покликаного розв'язати низку питань територіального характеру після завершення Другої світової війни, видається доволі спрощеним, оскільки через сімдесят років «дух Ялти» не залишає сумнівів щодо важливого місця конференції у формуванні системи міждержавного співробітництва. Воєнні успіхи антигітлерівської коаліції наблизили кінець війни в Європі. Це ставило на порядок денний багато важливих питань, що потребували свого вирішення.

Гостре обговорення в Ялті викликала підготовка до проведення установчої конференції щодо створення ООН. Фактично Ялтинська конференція стала етапним рубежем у процесі обговорення та вдосконалення рішень, ухвалених у Тегерані та, особливо, в Думбартон-Оксі. Оскільки на попередніх конференціях не вдалося досягти консенсусу щодо важливих питань функціонування інституції, покликаної забезпечити ефективність системи колективної безпеки, роль Ялти у цьому сенсі виглядає переконливою. Учасникам вдалося досягти єдності стосовно «права вето» постійних членів Ради Безпеки та майбутнього членства. Важливим результатом дискусії стала погоджена позиція щодо застосування великими державами «права вето» в усіх питаннях, окрім процедурних у Раді Безпеки новостворюваної організації. Цей компроміс можна

розцінювати як факт створення, з одного боку, ефективного, як на той час, механізму зважування інтересів різних держав, а з іншого – механізму закріплення «рухомої рівноваги» у Європі, яку назвали визволеною. Водночас можна висловити тезу, що Ялтинська (Кримська) конференція закріпила новий статус Європи як території розподілу сфер впливу (гегемонії), який одразу був екстрапольований на весь світ. З огляду на це, Ялтинська конференція мала видатне міжнародне значення. Вона прийняла конкретні рішення про координацію спільних дій СРСР, США та Великобританії у післявоєнний час та водночас визначила «сфери інтересів».

Показовою є суперечка, що вилилася у незадоволення малих держав уже під час конференції у Сан-Франциско під час обговорення питання застосування вето, яке надавало великим державам значно ширші права, ніж малим державам. Хоча варто звернути увагу на задекларований принцип рівності та миролюбності усіх без винятку держав. Водночас нагадаємо, що під час розроблення проєкту нової організації з питань безпеки ухвалено рішення щодо розширення сфери її компетенції й на інші питання співпраці – економічну сферу, завдяки створенню Ради економічного і соціального розвитку.

Одним з результатів Кримської конференції вважаємо започаткування створення не лише Організації Об'єднаних Націй, а й низки міжнародних інституцій, покликаних вирішити проблемні питання, що назрівали. Серед них можна вказати на використання судноплавної частини річки Дунай (створення Дунайської комісії), розвиток співпраці у сфері культури, освіти й науки (створення Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, культури та науки) тощо. Отож започаткування загальнополітичного діалогу з проблематики повоєнного устрою світу на Ялтинській конференції зумовило сплеск виникнення нових форм міжнародного співробітництва, які сьогодні стають впливовими акторами міжнародних відносин. Актуальність їхньої діяльності не спадає навіть в умовах постбіполярного світу, хоча, безумовно, потребує нового підходу щодо викликів сьогодення. Показовим у цьому плані є кількісний сплеск чисельності міжнародних інституцій багатостороннього співробітництва після

Другої світової війни. Якщо станом на 1939 р. чисельність міждержавних організацій становила 48, то вже на 1949 р. вона сягала 100. Збільшилась кількість міжнародних неурядових організацій як вияв соціалізації суспільства. Чисельність цих інституцій сягала, за різними оцінками, понад 850 одиниць. Отож, з одного боку, Ялтинська конференція відкрила шлях до створення ООН, а з іншого – заклала основи для формування нового міжнародного порядку. Отже, можемо стверджувати, що ООН як один з результатів розвитку біполярного міжнародного порядку, а також розширення сфер багатостороннього співробітництва, започаткувала створення «системи ООН», яка об'єднала під своєю егідою низку міждержавних організацій.

Певна частина дослідників міжнародних відносин міжнародну організацію трактує як засіб досягнення гегемонії, що можна сміливо зачислити до створюваної системи ООН з її механізмами утримання рівноваги інтересів через впровадження механізму вето у роботі Ради Безпеки ООН. З цього погляду цікавим та слушним є зауваження відомого дослідника Дж. Гова. На його думку, великі держави вважатимуть свою участь у міжнародних організаціях раціональною і в їхніх інтересах буде підтримувати вже існуючі організації [289, р. 316]. Світовий порядок, інституціоналізації якого прагнули, наприклад, США після Другої світової війни, заснований на економічному і політичному лібералізмі. Хоча у такому контексті слушною є думка американського дослідника Дж. Ная. Зокрема, Дж. Най стверджував, що не тільки і не стільки економічний чи політичний лібералізм творив гегемонію США, скільки «м'яка сила» або «влада ідеалів» [446, р. 54]. Це може стосуватися й бачення ролі у системі багатостороннього співробітництва повоєнного світу з боку СРСР.

Не менш важливою складовою процесу формування міжнародних організацій як інститутів багатосторонньої співпраці слугувала довготривала історична тенденція, яка впродовж століть «стягувала» світ у єдине ціле, а саме – інтернаціоналізація (глобалізація) господарської, політичної чи інших сфер існування людства. З ускладненням системи міжнародних відносин виникає

необхідність стабільного і систематичного її врегулювання та створення міжнародних інституцій для виконання цієї функції.

2.3. Проблема класифікації міжнародних організацій у науковій літературі. Функції міжнародних організацій

Як засвідчує динаміка створення міжнародних організацій та зростання їхнього впливу в сучасному світі, перед науковцями постає доволі важливе завдання їхньої класифікації, без якої розробка багатьох теоретичних проблем є надскладною. Класифікація даватиме змогу не лише систематизувати знання про міжнародні організації, а й встановити та виявити закономірності їхнього функціонування. Існування доволі значної кількості й різноманіття міжнародних організацій породжує необхідність виокремлення достатньо великої кількості критеріїв для класифікації. Беручи до уваги багатовимірність функціонування міжнародних організацій, їхньої організаційно-інституційної структури та характеру діяльності, можна запропонувати систему критеріїв для класифікації міжнародних організацій.

Оскільки творцем кожної міжнародної інституції є та чи інша структура, яка вкладає в організацію певну мету, варто виокремити дві великі групи залежно від характеру акторів, які слугують ініціаторами творення таких міжнародних інституцій. Як уже з'ясовано, за цим критерієм усі міжнародні організації поділяють на дві великі групи – міждержавні (міжурядові), утворені урядами держав, та недержавні, утворені фізичними або юридичними особами, які не мають стосунку до урядової діяльності. З точки зору транснаціонального підходу, творцями таких неурядових організацій зазвичай є суспільні групи, які поділяють за критеріями визначених інтересів, пов'язаних з їхньою діяльністю. Передусім назовемо *критерій членства*, оскільки політико-правовий статус того чи іншого члена організації, його позиціонування стосовно уряду держави визначає приналежність до тієї чи іншої групи організацій. При цьому зазначимо, що міжурядовий характер тієї чи іншої організації не завжди можна чітко

визначити, оскільки численні спеціалізовані організації часто створюють господарюючі суб'єкти, які не пов'язані безпосередньо повноваженнями урядових структур, однак своєю діяльністю передбачають координацію міждержавних відносин у різних сферах (Міжнародний союз електрозв'язку, Всесвітній поштовий союз, Міжнародна організація супутникового зв'язку, Міжнародна Федерація футбольних асоціацій тощо).

Наголосимо також, що в деяких випадках доволі складно «вписати» ту або іншу організацію в рамки класифікації, тобто жодна класифікація не може бути «абсолютною». Отже, в деяких випадках учені простежують певну відмінність міждержавних і міжурядових організацій. Зокрема, деякі з них припускають можливість членства представників територій, що мають свої уряди, проте не є суверенними державами (наприклад, Всесвітня метеорологічна організація, Міжнародна федерація футбольних асоціацій тощо), отож у прямому значенні ці організації не можна назвати міждержавними.

Окрім цього, угода про створення міжнародної організації може мати або міждержавний характер (у цьому випадку йдеться про співпрацю всіх інституцій держави), або міжурядовий (коли передбачається співпраця виконавчих структур). Зазначимо також, що деякі неурядові організації припускають змішане членство, коли, крім недержавних структур, до них входять і деякі державні організації. Наприклад, Міжнародна рада наукових спілок об'єднує міжнародні наукові об'єднання, академії, національні наукові центри, наукові асоціації та урядові структури. Ці організації можна також зачислити до змішаних (іноді використовують термін «гібридні»). У цьому контексті варто згадати таку організацію, як Міжнародний комітет Червоного Хреста, який має доволі специфічний статус з погляду членства і правотворчості у сфері міжнародного гуманітарного права. З одного боку, за критерієм членства цю організацію можна трактувати як неурядову, оскільки сформована вона з національних товариств Червоного Хреста, а у зв'язку з особливостями статусу, закріпленого у документах ООН, можна розглядати як організацію змішаного типу, у котрій членів Організації, що виконують специфічні функції, визнають

повноважними здійснювати діяльність, результатом якої стає розробка та ухвалення тих чи інших правових норм. Отож у деяких випадках доволі проблематично виокремити як певну категорію деякі міжнародні організації та відокремити міждержавні та міжурядові, оскільки вони становлять значну групу.

Згідно з резолюцією Економічної і соціальної ради ООН, «Кожна міжнародна організація, не заснована як згода між урядами держав, вважається неурядовою організацією» (Економічна і соціальна рада ООН, Резолюція 288(x), 27 лютого 1950 р.) [486]. Звідси випливає залежність між урядовими і неурядовими організаціями. У науковій літературі існує дискусія щодо тотожності поняття міждержавної і міжурядової організації. У цьому контексті можна навести такі розбіжності:

1. Деякі організації допускають членство не лише держав, але й автономних територій, асоціацій тощо, що не наділені власним суверенітетом.

2. Міжнародні організації З. Л. Клепацкі також поділяє на організації з міждержавними органами, очолювані лише главами держав, і організації з міжурядовими органами на чолі з урядовими представниками [366, р. 5].

3. Спеціаліст з міжнародного права С. В. Дженкс заявляє про головну відмінність між організаціями, утвореними за згодою держави, утвореними за згодою урядів. Міждержавний договір охоплює всі інституції держави – адміністративні, виконавчі, законодавчі і судові. Водночас міжурядова організація заснована лише представниками урядів [334, р. 18–20].

Натомість англійський дослідник Д. В. Боввет, коментуючи спосіб поділу С. В. Дженкса, висловлює думку з приводу того, що «на практиці цей поділ не беруть до уваги, оскільки він містить істотні розбіжності» [174, р. 11].

Слова Д. В. Боввета доцільно тлумачити в ширшому контексті, враховуючи всі відмінності між поняттями «міждержавний» і «міжурядовий». Будь-який міждержавний договір повинен виконувати представник певної держави і не має істотного значення, хто є таким представником – глава держави чи уряду. Таке трактування представників урядових структур є доволі вузьким. У сучасному світі у більшості держав існує система розподілу повноважень, за

якої права міжнародного представництва чітко регламентовані конституційними документами. З огляду на це, доцільним, на нашу думку, видається застосування термінів *міждержавна* та *міжурядова* організація як взаємозамінні поняття, що відображають один тип організації.

Традиційне поняття існування міжнародної організації, заснованої між державами, розглядається з принципу суверенності держави в міжнародних відносинах і містить такі три важливі елементи, за якими лише незалежна держава є об'єктом міжнародного права (проте існують винятки); суверенні держави є рівноправними у міжнародному праві; незалежні держави є конституційно самодостатніми і міжнародне право не може втручатися у внутрішню юрисдикцію урядів таких держав. Ця доктрина має важливе значення для міжнародних організацій.

Закономірно, що до складу організацій повинні входити лише суверенні держави, що володіють будь-яким статусом у міжнародному праві. Однак, як засвідчує досвід, Всесвітній поштовий союз, Міжнародний телекомунікаційний союз і Всесвітня метеорологічна організація надають право автономним територіям ставати їхніми членами; Ліга Націй теж була відкритою для членства будь-яких незалежних держав, домініону або колонії (Стаття 1.2) – приклад цьому, що не відповідає трактуванню щодо визнання лише незалежних держав. По-друге, згідно з поняттям суверенної рівності, держави повинні володіти однаковим правом голосу в будь-якій міжнародній інституції, включаючи асамблею або раду організації. Створення виконавчих рад у перших міжнародних союзах поставило деякі держави у вигідне правове становище. Ця ситуація закріплена в Конвенції Ліги Націй, де зазначено, що рада має постійних членів.

Зрештою непорушність суверенітету держави може бути захищена в рамках міжнародних організацій доктриною, у якій стверджують, що держави не зобов'язані виконувати договори, учасниками яких вони не є. Йдеться про право не виконувати рішення, прийняті за малої кількості й одностайності голосів (включаючи держави, що утримуються від голосування, оскільки вони не

зобов'язані це виконувати) виконавчими секретаріатами або радами, які могли діяти без певної згоди всіх членів організації. Звичайно, будь-яке втручання міжнародних організацій у внутрішню юрисдикцію держави заборонене.

Стаття 15 та Стаття 19 Конвенції Ліги Націй містять застереження у деяких параграфах, де зазначено, що країни-члени можуть виконувати дії проти своєї волі, проте лише за підтримки Ліги Націй. Статут ООН, дозволяючи прийняття рішень більшістю, відмовився від принципу одностайності. Крім того, у Статті 2.7 Статуту ООН зазначено, що жодна стаття, яка міститься в чинному Статуті ООН, не повинна дозволяти Організації Об'єднаних Націй втручатися в справи, які є внутрішньою компетенцією будь-якої держави, та вимагати у Членів Організації подавати такі справи на вирішення ООН, згідно з чинним Статутом. Далі у статті зазначено, як виняток, що «дане правило не може перешкоджати застосуванню примусу, згідно з Розділом 7».

Проти сумнівної моделі незалежної держави у сфері міжнародних відносин зазначимо той факт, що держави використовують свої суверенні права, дозволяючи несуверенним державам ставати членами міжнародних організацій; погоджуючись обмежити членство їхніх установ та виконавчих секретаріатів; дозволяючи принцип голосування більшістю або винятки, що стосуються справ, пов'язаних з внутрішньою компетенцією держав.

Модель державоцентричності у міжнародних відносинах дає змогу взаємодіяти між урядом однієї країни та суспільством іншої, і вимагає того, щоб міжнародна політика відбувалась у всіх сферах відносин між урядами двох або більше країн. Отож міжнародні організації трактують як міждержавні та міжурядові.

Проте це не завжди відповідає дійсності. До об'єднання, що зазвичай називають «міжнародними організаціями», часто входять члени, які не є державами чи урядовими представниками. Вони походять з групи, асоціації, організації або осіб певної держави. Це неурядові актори, які діють на міжнародній арені, і їхня діяльність збільшує транснаціональні взаємодії. Автори Р. Кохейн та Дж. Най дали визначення транснаціональним взаємодіям, що

виникають під час «переміщення матеріальних та нематеріальних предметів через державні кордони, якщо хоч один учасник, що бере участь у цих взаємодіях, не є представником уряду або міжнародної організації» [354]. Вони вирізняють чотири головні типи глобальних взаємодій – комунікації, транспорт, фінанси та подорожі, зазначаючи, що в багатьох напрямках діяльності міститься водночас кілька таких взаємодій.

Якщо такі відносини, принаймні між двома учасниками, з яких хоча б один не є представником уряду або міжнародної організації, закріплені договором про створення офіційної, постійно діючої структури, яка має на меті досягнення спільних інтересів учасників, то йдеться про заснування *транснаціональної організації* (ТНО). На противагу міжурядовим організаціям, ТНО змушені мати серед своїх членів щонайменше одного недержавного актора. В науковій літературі вирізняють три види ТНО:

1. Міжнародні неурядові організації, до яких належать лише члени неурядових установ. Такі організації об'єднують представників груп-одномумців з-понад двох країн, які мають спільні інтереси. Прикладами таких організацій є Міжнародний олімпійський комітет, Всесвітня рада церков, Армія спасіння, Всесвітня асоціація есперанто, Журналісти без кордонів тощо.

2. Змішані (гібридні) міжнародні організації, які мають урядових та неурядових представників. Якщо змішані організації засновані договором або конвенцією між урядами країн, то такі об'єднання варто вважати міжнародними урядовими організаціями. Прикладом є МОП, яка має профспілку, (неурядове) управління членством та міжурядових представників. Однак деякі міжнародні неурядові організації мають змішане членство і є результатом не лише міжурядової угоди. Прикладом є Міжнародна рада наукових союзів, яка формує своє членство з представників міжнародних наукових союзів, наукових академій, національних дослідницьких рад, асоціацій установ та урядів [339, р. 57].

3. *Трансурядові організації* (ТУО) утворюються внаслідок «відносин між урядовими представниками, чия діяльність не контролюється центральними зовнішньополітичними органами» [354]. Використовуючи термін *урядові*

актори в широкому значенні, ми враховуємо кожного, хто бере участь у здійсненні урядової діяльності країни – в законодавчій, виконавчій, судовій владі, на муніципальному рівні. Такі відносини охоплюють всі рівні влади, тому вони стають універсальними. Здебільшого такі відносини схиляються до неофіційних або не є закріпленими інституційно. Проте існують організації, такі як *Міжнародний союз муніципальних установ* (МСМУ), які об'єднують місцеві урядові органи влади Європейського Співтовариства; Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи; *Міжнародна рада з дослідження моря* (МРДМ), яка заснувала мережу співпраці між урядовими лабораторіями з дослідження моря; Міжнародна організація кримінальної поліції Інтерпол; Міжнародний міжпарламентський союз. Інколи виокремлюють четвертий вид транснаціональних організацій, які називають *міжнародними неурядовими бізнес-організаціями* (МНБО) або багатонаціональними підприємствами чи корпораціями.

Щоб вирішити, до якої групи зазначені поняття належать, потрібно їх виокремити за типами. Всі версії визначення цих термінів підпадають під певну критику. Використання поняття «міжнародні неурядові бізнес-організації», безперечно, маючи своїх прихильників, виключає ті міжнародні бізнес-організації, що є абсолютно урядовими або котрі мають сильний урядовий контроль («Британська нафта» до 1977). Використання слова «багатонаціональний» (або «міжнародний») для опису функціонування великих корпорацій у деяких країнах піддали критиці на підставі того, що їхнє управління складається з персоналу, що походить з різних країн, проте прийняття рішень цими корпораціями не відображається на жодній країні. Очевидно, це не справджується для компаній-лідерів США, що мають інтереси на заморських ринках. Дослідження 1970 р. виявили, що лише 1,6 % топ-менеджерів таких компаній походили з інших країн [159, р. 17]. З цього приводу ООН висловила думку, що слово «транснаціональний» краще розкриває уявлення про компанії, які здійснюють своє керівництво зі штаб-квартири в країні заснування, виходячи за межі «національних кордонів», без жодної форми державного контролю. Інша

дискусія ООН продукувала поділ між «транснаціональними корпораціями» для підприємств, що здійснюють керівництво зі штаб-квартири в країні заснування за межами національних кодонів і терміном *багатонаціональні корпорації* для тих компаній, які засновані за домовленістю між певною кількістю країн і здійснюють керівництво згідно з угодою [339, р. 35–36].

Оскільки Резолюція 288(X) ЕКОСОП 27 лютого 1950 р. виключає їх з категорії «Міжнародні організації», то транснаціональні бізнес компанії залишаються поза нашим детальним розглядом. Звідси *багатонаціональну корпорацію* (БНК) не можна трактувати як «офіційно постійно діючу структуру, що заснована угодою між представниками (урядовими або неурядовими) двох або більше незалежних держав». Насправді транснаціональна корпорація (ТНК), згідно з документом ООН, поданим вище, є розширенням бізнесу, постійно розташованого в одній країні, за межами національних кордонів.

Отож зазначимо, що корпорації, які не вважають міжнародними організаціями, усе ж є важливими акторами на міжнародній арені [591, р. 113], що можна побачити, аналізуючи літературу з проблематики міжнародних організацій. У той час, коли різні види структурних блоків поділяють міжнародні організації на урядові і неурядові, їхнє поєднання породжує різні типи міжнародних організацій.

У пошуку критеріїв класифікації за сферою діяльності вартим уваги є чинник географічного масштабу діяльності (впливу) організації, а також критерій функціонального типу організації. Саме функціональний тип організації дає змогу проаналізувати та оцінити роботу організації з огляду на завдання, передбачені установчими документами інституції багатостороннього співробітництва.

Важливим аспектом членства міжнародних організацій є географічна територія, з якої походять члени організації. Дві діаметрально протилежні категорії поширення членства становлять організації найбільш обмеженого типу, членами яких є принаймні дві країни, що походять з географічно суміжних територій, які мають загалом багато інших подібних чинників у економічній,

соціальної та політичній сфері. Митний союз країн Бенілюксу зі своїми асоційованими установами є, мабуть, найкращим прикладом цього обмеженого типу членства. Існує три члени – Бельгія, Нідерланди та Люксембург, які відповідають критеріям політичної та економічної подібності та водночас є географічно суміжними територіями. Протилежна категорія членства – універсальні організації, членами яких є представники майже всіх суверенних держав світу. ООН та багато її спеціалізованих установ підпадають під цю категорію.

За критерієм членства міжнародні організації часто поділяють на регіональні, глобальні та універсальні. Цей поділ вказує не лише на поширення членства, а й на прагнення міжнародних організацій. У багатьох наукових працях, які порушують зазначене питання, йдеться про напруження у тенденції вступу країн до регіональних або глобальних організацій. У дискусії щодо цього питання значну увагу приділяють міжнародним урядовим організаціям, оскільки членство в них найпростіше визначити. Однак загальне трактування може відобразитися і на міжнародних неурядових організаціях.

Отже, за *географічним масштабом* (впливом) міжнародні організації поділяють на:

- глобальні;
- міжрегіональні;
- регіональні;
- субрегіональні.

До глобальних зачислено ті організації, що мають доволі широке територіальне представництво членів (МАГАТЕ, ООН, СОТ, ЮНЕСКО) і вплив на глобальний розвиток людства. Водночас в умовах глобалізаційних процесів важко однозначно розмежувати вплив міжнародних організацій на глобальні процеси. Безперечно, до глобальних організацій можна зачислити структури, члени яких представлені державами з усіх континентів світу. Хоча, з іншого боку, такі організації, як НАТО та ЄС, маючи міжрегіональний чи регіональний характер за членством країн, здійснюють свою діяльність, яка значно виходить

поза межі регіону відповідальності чи компетенції. Проте варто зазначити, що й неурядові організації можна поділити за географічним критерієм, насамперед ті, які значною мірою впливають на розвиток подій і процесів у світі загалом (Міжнародна амністія, Репортери без кордонів, Грінпіс тощо).

До міжрегіональних належать організації за критеріями членства, до яких зачислено представників суміжних регіонів. При цьому під регіоном зазвичай розуміють географічний простір (Європа, Азія, Африка, Америка тощо). З огляду на це, прикладом міжрегіональних організацій можуть слугувати СНД, ГУАМ, НАТО та ін. Відповідно, регіональні організації – як міждержавні, так і неурядові – обмежують коло своїх учасників певним регіоном. Водночас поняття «регіон» насамперед містить географічне значення, проте деякі дослідники цим не обмежуються, вкладаючи в нього і соціально-політичний зміст. До регіональних міждержавних організацій можна зарахувати Організацію африканської єдності (трансформовану в Африканський Союз), ЄС, НАФТА, ЄБРР; прикладами регіональних неурядових організацій можуть бути Центральноєвропейська ініціатива, Європейська конфедерація профспілок тощо. Оскільки поняття «регіон» є багатозначним, не прив'язаним суто до того чи іншого континенту, часто як групу виокремлюють субрегіональні організації (наприклад, Бенілюкс, Вишеградська четвірка, Організація Чорноморського економічного співробітництва, Ліга Арабських Держав тощо).

Посилення цього регіонально-універсального протиставлення у працях на тему міжнародних відносин, очевидно, є результатом протистояння двох систем цінностей, кожна з яких прагне виокремити свою ідеальну організацію. Така регіональна організація об'єднує держави з подібними передумовами, що дає змогу розв'язати проблеми, які в іншому випадку неможливо вирішити на національному рівні або ефективно подолати з допомогою універсальної організації. Це може створити «безпечну» атмосферу між членами, які більше не вдаватимуться до сили у своїх двосторонніх відносинах, та сприятиме формі селективного захисту проти зовнішньої загрози; виникне політична сутність, що діятиме як компонент майбутнього світового уряду [189, р. 45; 243; 281].

Ідеальна міжнародна організація акцентуватиме увагу на важливості добробуту та миру у світі, допоможе об'єднати багаті та бідні території світу, стане основою колективної системи безпеки, завдяки чому всі країни об'єднуються для захисту від будь-якої небезпеки [602]. Залежно від позиції, яку займають міжнародні організації, їх вважають більш або менш гуманними, залежно від бажаних цілей, таких як міжнародний мир та безпека, економічне зростання та добробут. Ініс Клод зауважує, що «конституційна проблема досягнення рівноваги між універсальними та регіональними організаціями є далекою від її розв'язання» [196], проте зазначає необхідність додаткових елементів для обох систем. Насправді Статут ООН містить достатню кількість посилань до регіонального елементу в Статтях 23(1), 33(1), 47(4), 52-4, 101(3), а також доволі особливу Статтю 52(1), за якою чинний Статут у жодному разі не перешкоджає існуванню регіональних угод або органів для вирішення питань, що стосуються підтримання міжнародного миру та безпеки, що є відповідними для регіональних дій за умови, що така домовленість або органи та їхня діяльність сумісна з Цілями та Принципами ООН.

Безперечно, перевага ООН заради миру та добробуту зберігається. Передусім у Статтях 52(3) та 53(1) наголошено, що регіональні угоди та органи не повинні порушувати мирне врегулювання спорів та примусові дії Ради Безпеки. Наслідком цього стало укладення низки угод з такими регіональними акторами, як ОБСЄ, ОДКБ, ГУАМ, НАТО тощо.

Отже, класифікація, побудована на критерії географічного представництва, членства і сфери діяльності міжнародної інституції, не дає вичерпної відповіді на питання механізмів діяльності та спроможності аналізу ефективності досягнення цілей організації та кола питань, що є компетенцією тієї чи іншої міжнародної організації.

За *функціональним типом чи обсягом компетенції* міжнародні організації поділяють на *організації загальної та спеціальної компетенції*. До першої групи зачислено міждержавні організації, цілі яких зачіпають усі сфери відносин між її членами (соціально-економічна, військово-політична, гуманітарна тощо). Вони

можуть бути як універсальними глобальними за своїми сферами діяльності (ООН), так і регіональними (Ліга Арабських Держав, Організація Американських Держав, Співдружність Незалежних Держав тощо).

Говорячи про універсальну міжнародну організацію, варто послуговуватися визначенням, запропонованим Віденською конвенцією 1975 р. «Про представництво держав у їхніх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру», згідно з якою до міжнародних організацій універсального характеру зачислено «ООН, її спеціалізовані установи, Міжнародне агентство з атомної енергії та будь-які міжнародні організації, членський склад та відповідальність яких має широкий міжнародний діапазон» [382]. Знову наголосимо на доволі розгорнутому тлумаченні широкого міжнародного діапазону, який можна трактувати і як широке коло питань, як і доволі великий регіон. А оскільки поняття «регіон» доволі розмите, то такий критерій не можна застосовувати однозначно.

Цілі організацій спеціальної компетенції (як міждержавних, так, до слова, і неурядових) обмежені зазвичай однією або кількома наближеними сферами співпраці. Їхня класифікація здійснюється за функціональною ознакою: економічні (*Європейська асоціація вільної торгівлі* (ЄАВТ), ЄС, Андська група, Азійсько-Тихоокеанське економічне співтовариство (АТЕС)); фінансові (МВФ, Світовий банк, Африканський банк розвитку); військові та політичні (*Організація Варшавського договору* (ОВД), Західноєвропейський Союз); наукові (ЮНЕСКО, Пагуошський комітет); технічні (спеціалізовані установи ООН, Європейське космічне агентство); спортивні (ФІФА, МОК); правозахисні (Міжнародна амністія); гуманітарні; релігійні тощо.

Функціональний тип організації, насамперед цілі, які ставить у своїй діяльності кожна організація, можуть бути відправною точкою класифікації, а отже, й аналізу діяльності тієї чи іншої організації. У цьому контексті можна запропонувати класифікацію міжнародних організацій за їхніми зобов'язаннями і діяльністю. Ці два взаємопов'язані аспекти способу діяльності організацій є виявом їхньої сутності, і саме цими критеріями міжнародні організації

класифікуються найкраще. Водночас зазначимо, що чимало міжнародних організацій, незважаючи на їхню урядову чи неурядову природу, свої цілі зазвичай декларує у первинних документах, на основі яких вони засновані. Зрозуміло, що інтереси, задекларовані в установчих документах організацій, можуть відповідати намірам організації, хоча й не завжди цілковито збігатися з інтересами тієї чи іншої держави, що є членом цієї організації. Водночас декларативний та фактичний характер інтересів зумовлює певний вплив на діяльність тієї чи іншої міжнародної структури, отож відкидати наявність цього факту під час аналізу діяльності цих інституцій недоцільно.

Отже, розбіжності цілей держави з цілями організації не є ознакою того, що організація не має інших цілей, окрім задекларованих в установчих документах. Очевидним є той факт, що кожен член організації може переслідувати дещо інші цілі під час створення організації чи внаслідок вступу до неї. Проголошена ціль є очевидною заявкою на досягнення певної мети, що є основою існування та діяльності кожної міжнародної організації. Тим паче, раціональною видається думка про те, що діяльність міжнародних організацій як міжнародних акторів часто використовують окремі держави-«лідери» тієї чи іншої міжнародної інституції для втілення власних домінаційних, гегемоністських чи інших інтересів.

Отож сфера, що визначається офіційними документами організації, де перелічують усі здійснювані види діяльності, як засвідчує аналіз, може бути, доволі широкою. Вони можуть охоплювати найрізноманітніші аспекти, такі як: вивчення «наукових, технічних, соціальних і економічних аспектів» діяльності Організації ООН з питань продовольства і сільського господарства; сприяння виконанню Четвертого міжнародного договору про олово Міжнародної комісії з вивчення олова; розробка «тренінгових програм для навчання необхідного персоналу з метою задоволення постійно змінних потреб галузі вирощування кокосів чи Міжнародної комісії із захисту верб» Азійського кокосового товариства і Програми торговельної лібералізації Латиноамериканської асоціації вільної торгівлі, трансакцій Міжнародного валютного фонду і консультацій

Постійного арбітражного суду, заснованим положенням Конвенції 1907 р. [464; 465]. Як бачимо із запропонованого переліку, міжнародні структури можуть спрямовувати свою діяльність на найрізноманітніші ділянки зацікавлень від найдріб'язковіших, на перший погляд, до глобальних.

Прикладом можуть слугувати установчі документи міжнародних організацій, таких як ООН та Міжнародна організація з вивчення процесів охолодження.

Наприклад, преамбула Статуту ООН у вступній частині, що мотивує до цілей створення і визначення дефініцій на Конференції у Сан-Франциско, проголошує:

«Ми, народи Організації Об'єднаних Націй, одноголосно вирішили:

- врятувати прийдешні покоління від лиха війни, що вже двічі за час нашого існування приносили невимовне горе всьому людству;
- ще раз засвідчити вірність ідеалам у фундаментальні права людини, в честь і гідність людської особистості, в рівність прав чоловіків і жінок, великих і малих держав;
- встановити такі умови, за яких гарантуватимуть здійснення правосуддя і дотримання зобов'язань, що походитимуть від міжнародних договорів та інших джерел міжнародного права;
- сприяти соціальному прогресу і поліпшенню стандартів життя, побудованих на принципах демократії.

І для досягнення цих цілей потрібно:

- здійснювати політику міжнародної терпимості та жити один з одним як добрі сусіди, в мирі і злагоді;
- поєднувати зусилля для підтримання світового миру і безпеки та гарантувати їх через прийняття системи принципів та інституцій методів незастосування військової сили, окрім випадків, коли це стосується спільних інтересів держав;
- використовувати механізм міжнародного співробітництва для сприяння економічному і соціальному прогресу всього людства;

– прийнято рішення об'єднати наші зусилля для досягнення вищеписаних цілей» [190].

Як бачимо, ця частина, з погляду сьогодення, не дає повної уяви про спектр питань діяльності ООН, а лише акцентує увагу на осмисленні масштабу діяльності Організації, проголошеної країнами-засновниками. З іншого боку, формулювання певних цілей є обмеженим і неповним. Наприклад, стаття 1 Договору, що засновує Міжнародний інститут з вивчення процесів охолодження, визначає:

«Договірні сторони зобов'язуються тісно співпрацювати у вивченні наукових і технічних завдань, що стосуються процесів охолодження, а також у сфері розширення використання процесу охолодження заради поліпшення рівня життя людства» [465, р. 278].

У двох прикладах – ООН і Міжнародного інституту з вивчення процесів охолодження – цілі міжнародних організацій варіюють від загальних і всеохоплюючих до визначених і конкретних. Те саме можна сказати і щодо діяльності численних міжнародних організацій, що може коливатися від встановлення зони вільної торгівлі до вивчення процесу вирощування кави чи соняшнику. У цьому плані показовою є праця А. Песлі [464; 465] з вивчення установчих документів міжнародних інституцій, яка наочно демонструє суттєві розбіжності між цілями і діями організацій. Опираючись на класифікацію за функціональними ознаками, він пропонує п'ять груп організацій. Заголовки п'ятих опрацьованих томів говорять самі за себе:

I: загальна і регіональна, політична, економічна, соціальна, правова, оборонна сфери;

II: сільське господарство, товари, рибальство, сфера харчування, заводи;

III: освіта, культура, авторське право;

IV: наука, охорона здоров'я;

V: зв'язок, транспорт, туризм.

Отже, доволі слушними, на наш погляд, є твердження щодо важливості функціонального підходу, де виокремлюють групи функцій чи сфер діяльності організацій.

Водночас у рамках такого підходу інші автори схиляються до типологізації діяльності міжнародних організацій за дещо відмінними категоріями. Зокрема, М. Віраллі вказує і на відмінності між загальними та спеціалізованими організаціями, і на розбіжності між політичними та технологічними [573, р. 65]; Дж. Най використовує систему поділу на три групи: організації військової оборони, політичні та економічні організації [447, р. 430]. Схожу схему пропонує Норман Падельфорд, використовуючи поділ на три типи і називаючи організації Угодами, а саме: економічні і технологічні угоди; угоди, що стосуються питань оборони; угоди щодо забезпечення вироблення основ для розгляду всеохоплюючих політичних питань [458, р. 205]. Однак відкритими залишаються питання обсягу компетенції та «сфера впливу». Враховуючи це, дослідники міжнародних регіональних організацій Е. Гаас і Е. Рове пропонують класифікувати «регіональні організації» за їхнім поточним мандатом, вирізняючи з-поміж них створені для реалізації економічних цілей, для військової і дипломатичної діяльності та «багатоцільові організації, що працюють над досягненнями всіх або певних цілей, окрім виконання мандатів щодо культурної співпраці, щодо прав людини та щодо соціальних чи технологічних питань» [301, р. 15]. Водночас обираючи критерії класифікації, а саме – задекларовані в установчих документах сфери діяльності, варто брати до уваги наявність декларативних цілей та конкретно-історичні обставини творення такої організації. З іншого боку, погоджуємося з відомим дослідником діяльності міжнародних організацій Ч. Пентландом, котрий застерігає від надмірної впевненості щодо формально проголошених цілей за класифікації міжнародних організацій відповідно до сфери їхньої діяльності. Він наголошує, що багато організацій є «гнучкими і багатофункціональними» і що найкраще групувати їх за належністю до сфер, у яких вони найактивніше і найпослідовніше залучені [467, р. 628–629]. Він пропонує для розмежування цілей діяльності поділ між

поняттями «політика високого і низького рівнів». Причому політика високого рівня стосується «дипломатичних і військових питань, що прямо пов'язані з державною безпекою і суверенітетом, а також із фундаментальними основами міжнародної системи» [467, р. 628–629]. Політика низького рівня стосується «широкого кола щоденних ділових відносин, що реалізуються державами в межах політичного устрою. Це є діяльність, пов'язана з економічними, культурними, технологічними питаннями». Зокрема, Ч. Пентланд зазначає, що «політичні організації, здійснюючи політику на високому рівні ... зазвичай займаються питаннями суверенітету і безпеки країн-членів», а політичні організації низького рівня структуруються на такі, що діють в межах економічного менеджменту та розвитку, чи у межах вузькотехнічного чи функціонального сектору міжнародних відносин. Також він вирізняє організації, котрі діють у межах соціальних і культурних питань [467, р. 628–629].

Таку класифікацію високих і низьких політичних питань, незважаючи на її поширеність, зрідка застосовують сьогодні. Хоча наголосимо, що власне політика як діяльність є тим маркером, яким можна позначити активність тієї чи іншої організації. З огляду на це, можна висловити припущення, що класифікуючи міжнародні організації за такими параметрами, легше проаналізувати їхню ефективність в умовах, що динамічно змінюються. За умов відчутного зростання дефіциту ресурсів на сучасному етапі, навіть у благополучних регіонах світу безпека країни більше залежить від чинників економічних, ніж безпосередньо від дипломатичного чи військового характеру. Це зумовлено також сучасними процесами глобалізації та водночас регіоналізації міжнародних відносин. Зазначимо, що упродовж 70–80-х років минулого століття зустрічі глав держав і урядів, що представляли наймогутніші західноєвропейські і північноамериканські держави та Японію, вважали здебільшого такими, які стосуються економічних питань. Доказом цьому може слугувати ситуація, що склалася протягом цього періоду з Організацією країн-виробників та експортерів нафти (ОПЕК), *Міжнародним енергетичним агентством* (МЕА) та *Міжнародним валютним фондом* (МВФ), які були, за

висловом англійського дослідника А. Кліва, «втягнуті в кризи, що безпосередньо загрожували безпеці і суверенітету держав та фундаментальному устрою міжнародної системи» [142, р. 55–56]. До цього переліку варто додати й міжнародні структури країн соціалістичного табору – *Раду економічної взаємодопомоги* (РЕВ) тощо, перед котрими постало доволі непросте питання захисту економічних інтересів країн соціалістичного блоку. Як наслідок, сьогодні ми бачимо систему міжнародних організацій, котрі під час створення задекларували своїми цілями виключно економічні чи фінансові, військові чи безпекові питання, проте на фоні комерціалізації зовнішньої політики та дипломатії трансформуються в організації нового типу. До таких структур можна зачислити Співдружність Незалежних Держав, ЄврАзЕС тощо, створені як організації, де домінують економічні цілі, в міжнародно-правових документах декларують своїми цілями координацію зовнішньої та безпекової політики [66, с. 3–5].

Отже, аналізуючи класифікацію за цілями діяльності, можемо зробити висновок щодо невідповідності декларованих цілей з реальними практичними діями міжнародних інституцій. З іншого боку, існує два універсальні способи класифікації міжнародних організацій – за цілями і за діяльністю. Перший розглядає окремі сфери діяльності, в межах яких діє міжнародна організація, і класифікує їх у межах від «загальних до спеціальних». Результати такої класифікації можна подати в порядку пунктів, сформованих способами, які використовували вищезгадані автори (таблиця 2.2) [142, р. 55–56]. Цілі та діяльність представлених міжнародних міжурядових організацій і неурядових організацій, які дають чітке уявлення про масштаб міжнародних організацій, подано нижче.

Таблиця 2.2

Цілі та діяльність міжнародних організацій за функціональною сферою

Функції	ООН	ЛАН	НАТО	МВФ	ЄАВТ	ОПЕК	Північна рада	Міжнародний арбітраж	Північно-тихоокеанська комісія з риболовлі	Рада з олова	Міжнародний Олімпійський комітет	Федерація союзів асоціацій ООН	Всесвітня федерація асоціацій сприяння ООН
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Транскордонна політика	+	+	+				+						
Економічні	+	+	+	+	+		+						
Соціальні	+	+	+		+		+					+	+
Трудові	+						+			+			
Правові та юридичні	+	+					+	+					+
Безпекові та військові	+	+	+										
Продовольство та сільське господарство		+	+		+								
Торгівля та споживчі товари		+		+	+		+			+			
Рибні					+	+			+				
Промисловість		+			+								
Освіта	+		+				+						
Культура	+	+	+				+				+		

Закінчення табл. 2.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Права людини	+											+	+
Наука і технології			+				+						
Здоров'я	+	+	+				+				+		
Транспорт		+	+				+						
Інші сфери співпраці		+	+				+				+	+	+

Наведена таблиця представляє загальну картину сфери діяльності міжурядових та неурядових організацій, заснованих між 1693 та 1993 роками. Ймовірно, найтипівішими тенденціями у сферах діяльності є ті, як робить висновок відомий дослідник А. Клів, що пов'язані зі сталим розвитком економіки, харчової промисловості, сільського господарства, торгівлі, товарної сфери, промислових та освітніх організацій та спадом активності в розвитку нових правових, юридичних, адміністративних, культурних, релігійних, філософських, етнічних, миротворчих та, як не дивно, наукових і технологічних організацій [142, р. 55–56]. Беручи до уваги динамічний розвиток технологій та зростаючу роль міжнародних організацій, передусім спеціальних інституцій, комісій та появу неформальних акторів міжнародних відносин, можна стверджувати, що зростання чисельності міжнародних організацій у сфері захисту прав людини, юриспруденції та правових і судових інституцій у вигляді колективних міжнародних структур багатостороннього співробітництва лише активізується та набирає нових обертів.

Таблиця ілюструє широкий спектр функціональних сфер діяльності низки міжнародних організацій, однак, очевидно, приховує розрив між очікуваними і досягнутими результатами кожної організації. Наприклад, цілі Ліги арабських держав є доволі промовистими, оскільки охоплюють фактично весь перелік, однак діяльність цієї Організації сьогодні не відповідає очікуванням, що постають після ознайомлення з Пактом про створення. З іншого боку, головна специфічна мета *Європейської асоціації вільної торгівлі* (ЄАВТ), що полягає у

вільній галузевій торгівлі між її членами, досягнута задовго до її письмового викладення у Стокгольмській конвенції. Натомість ОПЕК, здається, вдалось досягти «сталого доходу країн-виробників нафти» і «ринкового доходу від капіталу тих, хто інвестував у сферу нафтового бізнесу» (п. 2с), хоча спірним питанням є те, чи змогла ОПЕК забезпечити «координацію і уніфікацію нафтової політики в країнах-членах» (п. 2а); «стабілізацію цін на світових ринках нафти (п. 2b)»; «ефективні, рентабельні та безперебійні поставки нафти державам-споживачам» [142, р. 57]. Така тенденція діяльності міжнародного картелю зберігається і на сучасному етапі. Хоча сьогодні ми бачимо зростаючу координацію зусиль щодо оптимізації діяльності цих організацій. З іншого боку, наголосимо на такому аспекті у діяльності частини міжнародних організацій, як декларативність цілей та реальність практичної діяльності. Про декларативні цілі щодо сфери економічного співробітництва та торгівлі в організаціях СНД, ЄврАзЕС, Митному союзу країн СНД тощо засвідчує використання цих організацій як інструменту «координації та об'єднання зусиль у сфері спільної зовнішньополітичної діяльності» [56].

Незважаючи на розбіжності між цілями і діяльністю організації, ці два елементи можуть мати вагоме значення у класифікації міжнародних організацій за критерієм їхньої очікуваної та фактичної діяльності.

Міжнародні організації можна класифікувати за їхніми цілями і діяльністю іншим способом – з урахування напряму реалізованих заходів, тобто ефективності чи відповідності декларованим цілям, беручи до уваги характер відносин між державами-учасниками. Дослідники міжнародних організацій Л. Канторі і С. Шпігель, розглядаючи поняття «регіональних» організацій, розрізняють три форми їхньої орієнтації:

- організації, які своїми цілями передбачають встановлення контактів між державами-членами, «що досягається за допомогою як дипломатичного процесу, так і через ретельно продуманий мирний механізм»;

- організації, покликані «бути загальним військовим чи, можливо, дипломатичним форпостом проти одного чи двох зовнішніх гравців»;

– організації, що «прагнуть до налагодження економічних відносин та співпраці в галузі інших технічних питань» [187, р. 362].

Отже, таку модель класифікації можна пов'язати не лише з цілями та сферами діяльності, а й акцентувати увагу на результат діяльності організації у контексті формування характеру відносин між державами у системі міжнародних відносин загалом. Беручи до уваги мирний, конфронтаційний та конфліктний характер відносин між державами, можна запропонувати одним з критеріїв класифікації тип характеру відносин між державами. З цього погляду прийнятним видається поділ на три групи:

1. Організації, метою яких є потреба спільних дій між державами-членами, які ще не конфліктують. Організації прагнуть розширювати уже існуючі взаємовідносини або вважати нейтральність однією з форм співробітництва (рис. 2.1).

2. Організації, метою яких є послаблення рівня напруженості між державами-членами шляхом застосування кризового менеджменту чи через попередження конфлікту. Такі організації допомагають змінити характер існуючих взаємовідносин від конфліктних (чи потенційно конфліктних) до менш конфліктних, нейтральних чи, навіть, відносин співробітництва, потреба співпраці.

3. Організації, метою яких є поширення конфронтації між членами різних поглядів чи між членами організації та країнами, які не є членами об'єднання. Це може погіршити уже існуючі стосунки або спрямувати їх з русла співробітництва чи нейтралітету в русло конфлікту.

Такий поділ можна відобразити схематично (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Спрямованість діяльності груп міжнародних організацій

Багато організацій поєднує елементи першого та другого напрямів їхніх цілей та діяльності; інші суміщають третій напрям з елементами першого чи (та) другого (див. рис. 2.1). Найважливішим орієнтиром, сформульованим у цілях і діяльності цих десяти організацій, як викладено в їхніх статутних документах, є положення, що стосуються співпраці, і, зрозуміло, вітаються. Потрібно, однак, зазначити, що викладені цілі і діяльність організацій не завжди відображені в їхній реальній поведінці. Благі наміри з проведення політики співробітництва іноді відходять на другий план, отож інструменти кризового менеджменту не спрацьовують завжди однаково ефективно.

Схожою до певної міри є ідея поєднання функціональної спрямованості діяльності організацій з їхнім географічним впливом, тобто сферою впливу, що в умовах глобалізації втрачає вичерпність та досконалість. Наприклад, Організація співробітництва країн Перської затоки, незважаючи на свій регіональний характер, впливає й на процеси поза межами регіону. Таких прикладів можна навести чимало. Модель відображено у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Розподіл міжнародних організацій за функціональним типом та географічним масштабом діяльності

Функціональний тип	Географічний масштаб діяльності організації			
	глобальний	міжрегіональний	регіональний	субрегіональний
Універсальні	ООН	Ліга арабських держав, СНД	ЄС	Вишеградська четвірка
Військово-політичні		Організація Північно-атлантичного договору	Західно-Європейський Союз	
Економічні	Світова організація торгівлі	Організація країн-експортерів нафти	Європейська асоціація вільної торгівлі	Економічний союз країн Бенілюксу
Фінансові	МВФ, МБРР, Світовий банк		Європейський банк реконструкції та розвитку	Чорноморський банк торгівлі та розвитку
Культурні	ЮНЕСКО			
Спеціалізовані	МАГАТЕ			

Отже, можна стверджувати, що чинник впливу міжнародної організації на той чи інший географічний простір може слугувати критерієм поділу організацій на глобальні та регіональні і проміжні – міжрегіональні та субрегіональні. Зрозуміло, що сьогодні говорити про однозначність впливу Організації Північноатлантичного договору лише на міжрегіональний рівень Північноатлантичного простору є безпідставним, оскільки вплив цієї організації, виходячи з нової Стратегічної концепції Альянсу, прийнятої 2022 р., розширює сферу її відповідальності щонайменше поза межі означеного Північноатлантичним договором регіону. Звідси висновок, що у контексті визначення термінів *глобальний*, *регіональний* чи *міжрегіональний* не варто концентрувати увагу лише на критерії приналежності членів Організації до того чи іншого регіону, а брати до уваги обсяг впливу та сферу відповідальності чи сферу інтересів держав-членів. Немалозначним є також критерій, що визначає структурні особливості тієї чи іншої організації.

Водночас зазначимо, що структурні елементи міжнародних організацій пройшли еволюцію разом з міжнародними структурами. З початку становлення міжнародних організацій з середини XIX ст. їхні інституції з кожним роком тільки ускладнювалися. Спочатку організації, такі як *Всесвітній поштовий союз* (ВПС) та *Міжнародний союз електрозв'язку* (МСЕ), мали постійне управлінське представництво, котре здійснювало підготовку та організацію зустрічей представників країн-членів для формування політики організації на кілька наступних років. Це, ймовірно, є найпоширенішим прикладом міжнародних об'єднань з надання послуг. Іншим прикладом, що чітко закріпився зі створенням Ліги Націй, було утворення Секретаріату, до компетенції котрого входило скликання пленарних засідань представників держав-членів і засідань керівного органу – Ради Ліги Націй, яку обирали із визначеного числа держав. Натомість Міжнародна організація праці, заснована 1919 р., як уже зазначено вище, у своїй структурі містила дві інновації: вона об'єднувала представників, обраних з неурядових груп (роботодавців і працівників) поряд з урядовими представниками на Генеральній Конференції і засіданнях керівного органу

Організації. Її розвиток зумовив творення у рамках інституційної структури Організації – адміністративного трибуналу 1927 р.

Окремі структурні елементи виникають, щоб репрезентовані економічні і соціальні угруповання стали більш звичними в організаціях, заснованих після 1945 р. (наприклад, в Економічному і соціальному комітетах Європейського Співтовариства), на прикладі створення повоєнних інститутів, таких як ООН, НАТО, *Організація економічного співробітництва і розвитку* (ОЕСР) та *Західноєвропейський союз* (ЗЄС). Ці структурні елементи значною мірою спрямовані на реалізацію співробітництва, тоді як новостворювані інституції правотворчого характеру зорієнтовані на виявлення суперечностей та спроб врегулювання суперечливих інтересів між країнами-учасниками. Прикладом слугує низка правових організацій з врегулювання суперечок – Міжнародна комісія з судноплавства по Рейну, Дунайська комісія та Мозельська комісія щодо мирного врегулювання спорів, що виконуються Постійним арбітражним судом і знаходяться в межах компетенції Постійного суду з Міжнародного права.

Сьогодні існує низка правових інституцій, пов'язаних з міжнародними організаціями для врегулювання спорів. Наприклад, найвідомішими є Міжнародний Суд ООН, Суд Європейського Союзу, Європейський Суд з прав людини тощо. Доволі специфічним є творення структур парламентського співробітництва – Парламентські асамблеї держав-членів – як у випадку Парламентської асамблеї Ради Європи, Міжпарламентської асамблеї СНД, Парламентської Асамблеї Організації Чорноморського економічного співробітництва, Північної Ради, Асамблеї Західноєвропейського союзу, Парламенту Європейського Співтовариства (до 1979 р.) чи Європейського парламенту (після 1979 р.) тощо.

Зі збільшенням чисельності міжнародних організацій з'являються можливості інституційних інновацій. Протягом минулих років деякі організації пройшли свій власний шлях інституційного розвитку. Зокрема, Північна рада, утворена як парламентська асамблея, створила Секретаріат і доповнила власну структуру Радою Міністрів; Співдружність Націй зараз має постійний

Секретаріат. Аналогічні процеси відбувалися упродовж останніх десятиліть на пострадянському просторі, де такі інституції як СНД, Митний союз РФ, Білорусії та Казахстану, додали у своїй структурі низку інституцій. З іншого боку, Організація Об'єднаних Націй сьогодні є своєрідною мережею, що складається з Ради Безпеки, Генеральної Асамблеї, Економічної і соціальної ради, Секретаріату, Міжнародного Суду, що складають структуру головних (керівних) органів, та різноманітних комісій, комітетів, конференцій, колегій і спеціалізованих агенцій, пов'язаних з цими верховними органами.

У цьому контексті доволі оригінальною, на нашу думку, є типологізація, запропонована британським дослідником П. Ройтером, який за критерій типологізації бере фактично дієвість тієї чи іншої міжнародної структури. Три головні питання щодо інституцій, запропонованих П. Ройтером, допомагають у формуванні кінцевої відповіді:

1. Які заходи прийняли в органах, щоб підтримувати баланс інтересів одного члена та інтересів інших чи групи членів на противагу інтересів групи членів? Як у такому випадку розподілили інституційні обов'язки?

2. Як баланс між могутністю та впливом на держави-члени та інститути організацій відображається в їхній структурі?

3. Яким є співвідношення між урядовим і неурядовим представництвом?
[485, р. 248]

Іншими словами, питання полягає в дієвості тієї чи іншої структури міжнародної організації для досягнення мети діяльності міжнародної інституції багатостороннього співробітництва. Наскільки ефективним є принцип побудови організаційної структури міжнародної інституції, через яку країни-члени реалізують власні інтереси різного характеру. Тобто через які структурні елементи будь-яка міжнародна організація здійснює свою діяльність, або ж формує власну політику. В книзі «Міжнародне інституціональне право» американський професор Г. Схермерс [510] запропонував поділити структуру організацій, виокремлюючи органи формування політики чи діяльності та контролюючі органи, діяльність яких спрямована на здійснення перевірки та

ефективності реалізованих рішень організації (імплементацийний критерій). Отож його типологію відображено у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Типологія міжнародних організацій за структурними елементами [510]

Органи формування політики	1. Пленарні: конгреси найвищого рівня, конгреси середнього рівня, спеціалізовані конгреси, пленарні конгреси. 2. Непленарні: виконавча рада, рада правління, комісії і комітети, президент організації. 3. Секретаріати
Органи контролю	1. Парламентські. 2. Судові

Така типологія на той час, можливо, частково відображала ситуацію. Водночас, як уже зазначено, зі зростанням чисельності міжнародних організацій та їхньої організаційної структури секретаріати, наприклад, не завжди є структурами формування політики, як і парламентські чи судові органи доволі часто не виконують контрольних функцій. Наприклад, Міжпарламентська асамблея СНД чи Європейський парламент беруть участь у розробці (формуванні) політики відповідних структур, тобто мають ознаку водночас керівного та контролюючого органу, оскільки наділені повноваженнями у положеннях установчих документів.

Дещо відмінною є типологія органів організації, запропонована польським дослідником З. Клепацкі, зміст якої наведено у таблиці 2.4 [366].

Такий поділ є логічним і достатнім, а також прийнятнішим при застосовуванні трьох традиційних питань щодо структури міжнародних організацій.

Таблиця 2.4

Типологія міжнародних організацій за правовим статусом та функціями [366]

Правовий статус членів органів	1. Міждержавні органи. 2. Органи чиновників міжнародного рівня. 3. Парламентські органи. 4. Органи представників груп інтересів з економічних і соціальних питань. 5. Органи змішаного членства
Функції органів	1. Міждержавні: генеральні, виконавчо-управлінські органи. 2. Чиновники: виконавчо-управлінських органів, адміністративних органів для врегулювання суперечностей та допомозі у вирішенні спорів. 3. Парламентські. 4. Представництво груп інтересів. 5. Змішане членство. 6. Допоміжні органи

Водночас зазначимо, що таке багатоманіття інституційних органів управлінського та розпорядчого характеру привертає увагу до відмінностей у повноваженнях та так званому «доступі до процесу прийняття та ухвалення рішень» усіма членами тієї чи іншої організації. Іншими словами, можна висловити припущення, що в різних міжнародних організаціях створена низка структурних елементів, покликаних забезпечити домінаційний характер інтересів тієї чи іншої країни-члена організації. З цього випливає, що повноваження членів організації, визначених в установчому документі, зазвичай є рівноправними. А от правова природа відстоювання власних інтересів через генеральні чи управлінсько-виконавчі органи визначається структурою та повноваженнями головних чи виконавчих органів тієї чи іншої міжнародної інституції багатостороннього співробітництва.

Звідси постає питання щодо розподілу повноважень між дорадчими пленарними органами, в яких представлені всі члени (генеральні органи за термінологією Клепацкі) і виконавчо-управлінськими органами, які не завжди мають у своєму складі всіх членів. Клепацкі стверджує, що як теоретичні засади, так і практика діяльності міжурядових організацій забезпечують «постійне представництво у виконавчо-управлінських органах держав, які відіграють провідну роль у галузі, що становить основну сферу діяльності конкретної міжнародної організації» [366, р. 31]. Прикладами можуть слугувати постійні місця, надані великим державам у Раді Ліги Націй і Раді Безпеки ООН, великим державам-кредиторам МВФ, МБРР, *Міжнародної асоціації розвитку* (МАР), *Міжнародної фінансової корпорації* (МФК), *Банку міжнародних розрахунків* (БМР) і розподіл десяти з 24-х місць управлінського органу *Міжнародної організації праці* (МОП) між ключовими індустріальними державами світу. З іншого боку, організація може створити виконавчо-управлінський орган, у якому всі члени представлені рівним числом голосів, або може мати інші структурні підрозділи, що відіграють консультативну дорадчу роль. Наприклад, Співдружність Незалежних Держав у своєму складі має низку Рад міністрів галузевого співробітництва, що виконують роль дорадчого органу, який розробляє відповідні рішення, передаючи їх на розгляд Ради глав держав Співдружності. Отож Рада міністрів підзвітна верховному органу – Раді глав держав, хоча у Раді всі члени представлені рівною кількістю голосів.

Однак, як впливає з аналізу діяльності СНД, домінуючий характер Російської Федерації не визначений установчими документами цієї інституції. З огляду на це, постає питання щодо наявності механізму прийняття тих чи інших рішень міжнародними структурами через застосування різного виду голосування. Іншими словами, певною альтернативою впливу на перерозподіл влади між членами у межах організації є вплив через виборчий механізм. Першим шляхом є автономне представництво держав – принцип, прийнятий ООН та його спеціалізованими установами, що дало змогу Радянському Союзу здобути кілька додаткових голосів за рахунок представництва Білорусії та

України як двох республік, що входили до його складу й мали забезпечений власний правовий статус повноправного члена Організації. Йдеться про розподіл впливу в рамках організацій через створення своєрідних блоків чи центрів впливу з держав-членів організації.

Отже, аналіз наукової літератури у сфері міжнародних відносин засвідчує широкий спектр наявних підходів до питання визначення сутності, правової, організаційної природи міжнародних інститутів багатостороннього співробітництва. Водночас відзначимо наявність спільного розуміння в тому, що міжнародні організації є продуктом політичної згоди між державами та необхідною умовою та інструментом реалізації національних інтересів держав на міжнародній арені.

Відтак для кращого розуміння природи діяльності, передусім, поліпшення ефективності діяльності міжнародних інституцій є доволі велика кількість класифікаційних моделей, розроблених різними дослідниками. Попри наявний широкий спектр класифікацій та типологій, на нашу думку, найоптимальнішим підходом до типології та класифікації є підхід, заснований на поєднанні функціонального (галузевого) та критерію ефективності (дієвості) у процесі реалізації поставлених (визначених) цілей діяльності. Безумовно під час розгляду діяльності тієї чи іншої міжнародної організації необхідно враховувати наявність організаційної структури, здатної забезпечити повноцінну реалізацію цілей організації, а також її відповідність сучасній системі міжнародних відносин. З іншого боку, це питання порушує винесення ще однієї проблеми – питання адаптації міжнародної організації до зміни міжнародного середовища.

Водночас можна стверджувати, що впродовж розвитку системи міжнародних відносин відбувався процес еволюції міжнародних організацій від виникнення інститутів примітивного характеру аж до створення своєрідної системи міжнародних організацій, яка є багатокомпонентною системою, що поєднує різні за своїм характером, функціями, інституційною архітектурою міжнародні інституції.

Висновки до розділу 2

Одержані результати дають підставу сформулювати такі висновки: розв'язано проблему дефініювання поняття «міжнародна організація» в сучасній політичній науці. Доведено, що класичні юридичні визначення, які обмежували природу цих інституцій суто формальними міждержавними договорами, є недостатніми для аналізу сучасних реалій. Обґрунтовано політологічне трактування міжнародної організації як складної, відносно автономної системи багатосторонньої взаємодії, що володіє власною інституційною суб'єктністю, системою нормативно-ціннісних координат та здатністю виступати самостійним актором міжнародних відносин, який трансформує інтереси держав-членів у колективні рішення та дії на міжнародній арені.

Ретроспективний аналіз засвідчив, що процеси інституціоналізації та поява нових хвиль регіоналізму завжди слугували прямим наслідком масштабних геополітичних зрушень, руйнації попередніх світоустроїв та загострення безпекових криз. Встановлено, що еволюція інститутів багатостороннього співробітництва відбувалася за логікою розширення їхнього функціонального поля: від суто технічної та координаційної кооперації в XIX ст. до комплексного безпекового, економічного та глобального управління у XXI ст.

Обґрунтовано, що в умовах сучасного розмивання жорстких географічних кордонів традиційний поділ на «глобальні» та «регіональні» структури потребує модернізації. Класифікаційну матрицю доповнено критеріями ареалу функціонального впливу, рівня інституційної адаптивності та характеру мережевої взаємодії з недержавними акторами. Це дало змогу чітко розмежувати жорсткі інтеграційні об'єднання, класичні оборонні альянси та гнучкі функціональні регіональні конгломерати.

Поряд із традиційними функціями (регулятивною, координаційною, правотворчою та миротворчою), виокремлено та концептуалізовано їхню новітню функцію – стабілізуючу. Доведено, що через інструменти превентивної дипломатії, мінімізацію трансакційних витрат та формування регіональних

безпекових стандартів ці організації відіграють роль головних провідників стабільності на регіональному рівні, що є критично важливим в умовах сучасної децентралізації та багатополярності.

РОЗДІЛ 3. ЕВОЛЮЦІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ

3.1. Формування та еволюція системи ООН як базису сучасного світового порядку

Питання формування системи міжнародних організацій тісно пов'язане з утворенням Організації Об'єднаних Націй та спробами міжнародного співтовариства сформулювати не лише принципи міждержавних відносин, а й ефективні інструменти регулювання відносин між державами, передусім у сфері гарантування миру та стабільності у світі. Творення ООН відбувалося у конкретно-історичних обставинах завершення Другої світової війни, коли проблеми повоєнного устрою світу у міжнародній політиці мали дискусійний характер. На це вказує історичний екскурс у процес творення інституцій співпраці, коли навколо питань щодо членства, повноважень та застосування політичних і правових механізмів точилися жваві дискусії. Від їхнього змісту значною мірою залежало творення ефективного механізму міжнародної співпраці.

Гостре обговорення відбулось і під час підготовки до проведення установчої конференції щодо створення ООН. Фактично Ялтинська конференція стала етапним рубежем у процесі обговорення та вдосконалення рішень, ухвалених у Тегерані та, більшою мірою, в Думбартон-Оксі. Оскільки на попередніх конференціях не вдалося досягти консенсусу щодо важливих питань функціонування інституції, покликаної забезпечити ефективність системи колективної безпеки, роль Ялти у цьому сенсі виглядає доволі переконливою. Учасникам вдалося досягти єдності стосовно «права вето» постійних членів Ради Безпеки та майбутнього членства.

США і Велика Британія різко заперечували радянську пропозицію, причому Лондон демонстрував поміркованіший підхід, оскільки мав на меті рекомендувати до ООН свої домініони. Глава британської делегації Кадоган

вважав за необхідне вивчити радянську пропозицію й припускав, що може виникнути проблема міжнародної легалізації цих республік. Думку Ф. Рузвельта оприлюднив заступник державного секретаря США Е. Стеттініус, який зазначив, що радянський приклад можуть наслідувати англійці й порушити питання щодо «входження в ООН англійських колоній» [97; 264].

Отже, дискусія стосовно основ функціонування майбутнього міжнародного порядку була жорсткою навіть на фоні підписання Главами трьох держав «Декларації про визволену Європу», в якій вони зобов'язувалися протягом періоду тимчасової нестабільності в Європі погоджувати політику своїх урядів у справі допомоги народам, визволеним від панування Німеччини, і народам її колишніх сателітів при розв'язанні ними життєвих, політичних та економічних проблем.

Одним з важливих результатів дискусії стала погоджена позиція щодо застосування великими державами «права вето» в усіх питаннях, окрім процедурних, у Раді Безпеки новостворюваної організації. Цей компроміс можна розцінювати як факт створення, з одного боку, ефективного, як на той час, механізму зважування інтересів різних держав, а з іншого – механізму закріплення «рухомої рівноваги» у Європі, яку назвали визволеною. Водночас можна висловити тезу щодо закріплення Ялтинською (Кримською) конференцією нового статусу Європи як території розподілу сфер впливу, одразу екстрапольованого на весь світ.

Показовою виглядає суперечка, що вилилася у незадоволення малих держав уже на конференції у Сан-Франциско під час обговорення питання застосування вето, яке надавало великим державам значно ширші права, ніж малим. Хоча варто наголосити на задекларованому принципі рівності та миролюбності усіх без винятку держав. Водночас варто нагадати, що у процесі розробки проєкту нової організації з питань безпеки ухвалено рішення щодо розширення сфери її компетенції й на інші питання співпраці – економічну сферу завдяки створенню Ради економічного і соціального розвитку.

Одним з результатів Кримської конференції вважаємо започаткування створення не лише Організації Об'єднаних Націй, а й низки міжнародних інституцій, покликаних вирішити проблемні питання, що назрівали. Серед них можна назвати використання судноплавної частини річки Дунай (створення Дунайської комісії), розвиток співпраці у сфері культури, освіти й науки (створення Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, культури та науки, ЮНЕСКО) тощо. Започаткування загальнополітичного діалогу з проблематики повоєнного устрою світу на Ялтинській конференції зумовило сплеск виникнення нових форм міжнародного співробітництва, які сьогодні є впливовими акторами міжнародних відносин. Актуальність їхньої діяльності не нівелюється навіть в умовах постбіполярного світу, хоча, безумовно, потребує нового підходу у подоланні нових викликів сьогодення.

Показовим у цьому плані є кількісний сплеск чисельності міжнародних інституцій багатостороннього співробітництва після Другої світової війни. Якщо станом на 1939 р. чисельність міждержавних організацій становила 48, то вже 1949 р. вона сягала 100. Значно зросла кількість міжнародних неурядових організацій як вияву соціалізації суспільства. Чисельність цих інституцій, за різними оцінками, сягала понад 850 одиниць. Отже, з одного боку, Ялтинська конференція відкрила шлях до створення ООН, а з іншого – заклала підвалини для формування нового міжнародного порядку. Можемо стверджувати, що ООН, як один з результатів творення біполярного міжнародного порядку, а також розширення сфер багатостороннього співробітництва, започаткувала створення «системи ООН», що об'єднала під своєю егідою низку міждержавних організацій.

Для певної частини теоретиків міжнародних відносин міжнародна організація виглядає як засіб досягнення гегемонії, що можна сміливо зачислити до створюваної системи ООН з її механізмами утримання рівноваги інтересів через впровадження механізму вето у роботі Ради Безпеки ООН. З цього погляду цікавим та слушним є зауваження відомого дослідника Дж. Гова стосовно того, що великі держави вважатимуть свою участь у міжнародних організаціях

раціональною і в їхніх інтересах підтримуватиме вже існуючі організації [289, р. 316].

Світовий порядок, інституціоналізації якого прагнули, наприклад, США після Другої світової війни, заснований на економічному і політичному лібералізмі. Хоча у цьому контексті слушною є думка американського дослідника Дж. Ная. Він зазначив, що «не стільки економічний чи політичний лібералізм творив гегемонію США, скільки "м'яка" сила або влада ідеалів» [446, р. 54]. Це ж стосується бачення ролі СРСР у системі багатостороннього співробітництва повоєнного світу.

Застосування терміна *Організація Об'єднаних Націй* може спричинити непорозуміння, адже він може стосуватись кількох різних за значенням визначень: просто групи країн, або групи певних інституційних структур, що розміщені в Нью-Йорку, чи усієї системи інституційних структур, які належать до сфери компетенції головуючої четвірки ООН. У дещо ширшому значенні термін може стосуватись «системи ООН» – великої групи МО, багато з яких жодним чином не належать до структури штаб-квартири ООН. Спробуємо пояснити, як такі різноманітні інституції, що є складовою системи ООН, пов'язані між собою.

ООН сформована з країн-членів (зараз їх 193), має конституційний документ (Статут ООН). В ООН функціонує шість основних органів: Генеральна Асамблея (ГА), Рада Безпеки (РБ), Секретаріат (С), Міжнародний суд правосуддя (МСП), Економічна та соціальна рада (ЕСР) та Рада з опіки (припинила діяльність). Ці органи керуються Статутом ООН. Багато з них створило свої допоміжні підрозділи. Існує також декілька самостійних підрозділів (агенцій), які є складовими системи, не підзвітними центральному органу ООН. Діють і регіональні організації, створені виконувати певні завдання, що покладені на них центральними органами та стосуються виключно регіональних питань. Як і самостійні підрозділи (агенції), ці регіональні організації не підзвітні центральним органам, а система ООН розглядає їх як мініпрототип ООН.

Рис 3.1. Організаційна структура «системи ООН» [86]

Поряд з ними існують регіональні організації, покликані забезпечити деякі функції центральних органів з регіональних питань. Як і у випадку самостійних установ, такі регіональні організації зазвичай не є адміністративно допоміжними щодо центральних органів, однак діють у рамках системи ООН.

Першим структурним елементом є Генеральна Асамблея (ГА) – центральний орган ООН, у якому постійно представлені всі країни-учасниці. Здебільшого її діяльність полягає у прийнятті резолюцій та створенні підконтрольних їй агенцій, що займаються конкретними питаннями. Резолюції не мають обмежувального характеру; вони лише вказують на думку більшості зі спільноти держав, однак їх не вважають міжнародним законом і, відповідно, вони не передбачають жодного покарання за їх невиконання. ГА працює за принципом «одна країна – один голос». Резолюції з більшості питань ухвалюють більшістю голосів, хоча «важливі питання», включаючи ті, що стосуються членства в ООН та бюджетної політики організації, вимагають більшості з двох третих усіх голосів. ГА об'єднує і пленарний орган (власне ГА), і кілька постійних комітетів, кожен з яких представлений усіма країнами-членами ООН.

У комітетах виконують значну частину роботи з обговорення та резолюцій щодо конкретних галузей.

Генеральна Асамблея ООН функціонує як квазізаконодавчий та дорадчий орган. Принципи її роботи, *de jure* функції, визначені Статутом ООН (Розділ IV) та складаються із п'яти пунктів. По-перше, Генеральна Асамблея може розглядати будь-яку проблему або питання, що виникає згідно зі Статутом. Хоча резолюції Генеральної Асамблеї не мають зобов'язуючого характеру, вона може висувати будь-яке питання, що стосується міжнародного миру, безпеки, роззброєння, та привернути увагу Ради Безпеки до проблеми, що може спричинити порушення миру. По-друге, вона відповідальна за проведення навчання та надання рекомендацій щодо сприяння політичній співпраці та прогресивному розвитку міжнародного права. По-третє, вона покликана сприяти міжнародній співпраці в економічній, соціальній, культурній, освітній сферах та у сфері охорони здоров'я. По-четверте, вона формує та затверджує бюджет ООН. По-п'яте, вона спостерігає за роботою ООН [463, р. 22].

Генеральна Асамблея побудована на ліберальних та демократичних принципах політичної рівності та верховенства права. Це пленарний орган, що означає, що держави-члени можуть відвідувати та брати участь у його засіданнях. Спочатку Генеральна Асамблея налічувала 51-го представника. У наш час представництво розширилось до 193-х держав. Як уже зазначено вище, рішення приймають за принципом «одна держава – один голос», питання вирішують більшістю голосів. Дві третини голосів потрібно для вирішення проблем з надання рекомендації щодо підтримання міжнародного миру та безпеки, або для вибору непостійного члена до Ради Безпеки. Генеральна Асамблея функціонує здебільшого як конгрес, або як парламент, водночас не створюючи зобов'язальних положень. Резолюції Генеральної Асамблеї відображають загальні принципи права, часто створюючи базу для «жорсткого» міжнародного права, що відображається через міжнародні договори. Генеральна Асамблея, завдяки своїй діяльності та резолюціям, найбільше відображає пріоритети «міжнародної спільноти».

Щороку ГА обирає нового президента та сімнадцять віцепрезидентів серед членів національних делегацій. Отож ГА розглядають більшою мірою як форум, як режим, аніж інституцію. Це місце, де міжнародне співтовариство вирішує питання, що однаково важливі для кожної з них, і цей орган є більшою мірою творінням цих країн, аніж незалежним актором на міжнародній арені. Він не наділений виконавчою владою, на відміну від багатьох його підрозділів. Однак він володіє значною бюджетною владою. Структура ГА, з її наголосом на рівноправному представництві та голосуванням за принципом більшості, поступається більшості при голосуванні країнам, що розвиваються, зокрема Групі 77-ми (G-77), Раді третини країн світу. Це дає G -77 ефективний контроль над розподілом більшості бюджету ООН. Цей контроль, однак, дієвий доти, доки країни, що сплачують найбільші внески у бюджет ООН, згодні платити. Насправді найбільші країни-донори (зокрема, США) можуть стримувати зростання бюджету ООН та ініціювати скорочення адміністрації ООН, погрожуючи і, що притаманне для більшої частини 90-х років, прямуючи до відмови від сплати за взятими зобов'язаннями. Тож ГА, насправді, є значно демократичнішою як форум, ніж як керуючий бюджетом ООН орган.

Рада Безпеки ООН є водночас і більш вузькоспеціалізованою щодо сфери своєї діяльності, і більш незвичайною за своєю структурою, ніж ГА. Рада Безпеки створена спеціально для вирішення питань, пов'язаних з міжнародною безпекою, і слугує організацією, уповноваженою статутом ООН санкціонувати застосування сили для підтримання колективної безпеки.

Структура Ради Безпеки здебільшого є відповіддю на невдачі механізму колективної безпеки Ліги Націй. З точки зору перспективи розвитку, нездатність Ліги забезпечити відкритість звела нанівець її вклад у забезпечення колективної безпеки. Раду Безпеки створили спеціально для того, щоб зменшити тривалість часу досягнення компромісу, притаманного моделі Ліги, та задля чіткого розуміння «прав власності» з метою забезпечення ефективнішої взаємодії. Модель Ліги зазнала невдачі, серед інших причин, тому, що її правила та процес ухвалення рішень не давали змоги ні швидко та злагоджено відреагувати на

загрози міжнародній безпеці, ні чітко визначати відповідальних за виконання вже узгоджених дій. Саме тому Лігу Націй вважали неефективним міжнародним режимом із захистом принципів колективної безпеки.

Раду Безпеки створили задля усунення цих недоліків через механізм обмеженого членства та чіткий взаємозв'язок між тими державами, що приймають рішення щодо колективної безпеки, та тими, що уповноважені їх виконувати. Згідно зі Статутом, членство в Раді Безпеки обмежено лише п'ятнадцятьма державами. Рада працює на постійній основі (на відміну від ГА), і кількість членів кожної національної делегації жорстко обмежена. Наслідком таких особливостей організації є найкоротші терміни ухвалення рішення. Адже процес обговорення просувається відносно продуктивно завдяки невеликій кількості держав-членів переговорного процесу. До того ж, Рада Безпеки має чіткі повноваження щодо визначення проблем, які становлять загрозу міжнародній безпеці, і щодо вжиття заходів – дипломатичних, економічних чи військових – для боротьби з такою загрозою. Водночас ефективність діяльності Ради Безпеки ООН стає дедалі дискутованішим питанням. Однією з серйозних причин цьому слугує невідповідність структури РБ структурі міжнародних відносин. Іншими словами, обмежене представництво держав з «більшими повноваженнями» (постійні члени) та непостійних членів зумовлює неспроможність дієвого функціонування цієї структури відповідно до сучасних умов.

Механізм голосування в Раді лише сприяє ефективному використанню її мандата на дії. Ключовою проблемою у спробах Ліги Націй на шляху вирішення питань, пов'язаних з колективною безпекою, були суперечності між тими, хто видавав мандат, і тими, кому, власне, доводилось їх виконувати. Мандат могла видати група маленьких держав, які разом налічували більшу половину членів, однак потім, навіть колективно, не могли його ж виконати. Натомість, здавалося б, Рада Безпеки створена так, щоб уникнути цієї проблеми. Це посилює вплив окремих держав на систему виконання рішень шляхом надання тим, хто безпосередньо втілюватиме рішення в життя, більш прямого та індивідуального

контролю над доцільністю застосування методів примусу. Проте, як засвідчують результати аналізу, право вето не є досконалою інновацією. Під час холодної війни вето СРСР та США спричинили застій у роботі Ради, протягом якого (а це чверть століття) Рада майже нічого не зробила [196, р. 157–158]. Надання права вето стало доволі суперечливою темою внаслідок значного перерозподілу сили і впливу у світі через понад 50 років після закінчення Другої світової війни. Ця інновація, однак, дійсно створила інституцію, яка є ефективнішою, і, безперечно, довговічнішою, ніж Ліга Націй.

З іншого боку, «право вето» як стримуючий елемент почав використовувати постійний член РБ – Російська Федерація – з початком російської агресії проти України для уникнення відповідальності за порушення миру та стабільності у світі. Це, своєю чергою, зайвий раз підтвердило необхідність реформування системи ООН та механізмів діяльності її структурних інституцій.

З погляду правотворчості, окрім ефективності, Рада Безпеки є також дієвим законодавцем у міжнародній політиці, мабуть, навіть більше, ніж Генеральна Асамблея. Проте, як виявилось, питання не лише в існуванні права вето. Рада Безпеки відіграє інституційну роль у визнанні законності діяльності держав, а через її роль – у прийнятті країн до ООН. Однак сучасний світ розглядає Раду Безпеки як єдиний орган, який може уповноважити ту чи іншу державу чи інституцію до застосування сили. Гарним прикладом її ролі у політичному узаконенні є дебати, що передували вторгненню в Ірак 2003 року. Питання щодо вторгнення переважно військами США не викликало жодних сумнівів. Хоча більша частина світу погоджувалась прийняти це вторгнення за умови, що Рада Безпеки схвалить його, незважаючи на широко розповсюджену думку, що таке визнання буде лише політичним шантажем між постійними членами.

З огляду на це, Раду Безпеки передусім можна розглядати як форум, а не як актора. Кілька характерних рис організаційної структури гальмують її діяльність як незалежного актора на світовій арені. Рада не має бюрократії, незалежної від її членів. Головуючого РБ обирають з-поміж делегатів, що

представляють п'ятнадцять країн-членів, і змінюють щомісяця, що вказує на швидку зміну інтересів у Раді. Водночас з п'ятьма постійними членами до складу Ради входять десять непостійних членів, яких обирають лише на два роки без права бути обраними повторно, що означає їхню часткову задіяність у Раді. Рада також не має незалежних повноважень щодо примусу, оскільки залежить від можливостей інших країн-членів ООН: навіть якби вона захотіла просунути свої інтереси в обхід держав-членів, то не змогла б зробити цього без їхньої згоди.

Отже, Рада Безпеки наділяє своїх членів певною владою. Її правова та договірна структура як організації ООН, наділеної владою санкціонувати застосування сили у світі, очевидно, допомогла повернути міжнародне співтовариство до реальності, щоб з нею рахувалися країни, що ухвалюють рішення щодо питань міжнародної безпеки. І членство, і структура голосування наділяють п'ять постійних членів владою за рахунок решти членів ООН. У сучасному світі це, мабуть, більшою мірою стосується США: світову домінуючу військову силу стримує санкціонування Ради Безпеки настільки, наскільки державі дозволяє її право вето у Раді. Це ще більшою мірою стосується інших чотирьох постійних членів, які, завдяки їхньому праву вето, мають значний вплив у питаннях міжнародної безпеки, тож їхня зацікавленість у суміжних сферах, чи їхній потенційний внесок у міри примусу, можуть бути виправдані. Саме постійні члени мають змогу більше, ніж інші країни, впливати на проблемні питання, яких безпосередньо стосуються ці питання чи які готові зробити свій внесок у їхнє вирішення.

На окрему увагу у цьому контексті заслуговує РФ, котра, порушуючи норми міжнародного права та Статуту організації, й надалі залишається постійним членом РБ та використовує право вето для реалізації виключно власних інтересів, чим дискредитує принципи діяльності цієї інституції.

Секретаріат є чиновницьким апаратом ООН. Він складається із Генерального секретаря та адміністративного персоналу, що відповідає за виконання завдань та функцій, що на нього покладає ООН. Генеральний секретар як головний дипломат представляє ООН державам-членам. Відбір персоналу

Секретаріату здійснюють на основі кваліфікаційних компетенцій та рівноправного географічного представництва. Під час відбору не враховують політичну складову. Комісії Секретаріату створює Генеральна Асамблея; хоча ЕКОСОР та Рада з опіки спеціально призначають власний персонал. Розміри, витрати та пріоритети бюрократії ООН часто зазнають критики; хоча більшість погоджується, що деякою мірою бюрократія необхідна для виконання великої кількості складних завдань, що характеризують міжнародні відносини сьогодні.

Реформа управління стала великою перевагою для ООН та її найбільшого донора – Сполучених Штатів. Держави-члени погодились щодо принципу зміцнення здатності ООН до контролю, передусім щодо Управління служб внутрішнього контролю та нового Управління етики. Вони також погодились аналізувати політику, що стосується бюджету, фінансів та персоналу, щоб спростити діяльність ООН. Сполучені Штати також вимагали від ООН змінити методи роботи, а корупційний скандал, що стосувався програми «Нафта за Продовольство» та Управління із закупівель, акцентував увагу на необхідності реформ. Специфіка цих реформ наразі не набрала жодних форм.

Секретаріат ООН небезпідставно можна вважати незалежним актором у світовій політиці значно більше, ніж будь-який з п'яти органів Організації Об'єднаних Націй. Секретаріат – центральний орган ООН – займається повсякденними питаннями управління великою організацією. У цьому сенсі він надає організаційну підтримку функціям відкритості та легітимності усіх інших організацій ООН. Це єдиний орган, який може рішуче та (деякою мірою) незалежно висловлюватись щодо міжнародної політики. Значною мірою це можливо завдяки Генеральному секретареві як уповноваженому статутом ООН бути «головним керівником Організації». Проте він не наділений повноваженнями, які дали б йому змогу відігравати активну роль у світовій політиці, окрім винесення «на розгляд Радою Безпеки будь-якої проблеми, яка, на його думку, може загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки». Згідно зі статутом, Генеральний секретар також повинен залишатись політично нейтральним та дотримуватися «міжнародних принципів».

Протягом багатьох років таке поєднання політичної нейтральності та повноважень піднімати питання на міжнародній арені надало Генеральному секретареві доволі незалежний голос щодо питань міжнародної політики. Його голос набуває впливу завдяки авторитету системи ООН. Статут ООН дає Генеральному секретареві право включати певні питання у порядок денний роботи Організації. Зазвичай, щоб зберігати авторитет, Генеральному секретареві необхідно мати репутацію інтернаціоналіста і залишатися політично незаангажованим. Окрім того, Генеральний секретар не наділений повноваженнями щодо видачі розпоряджень чи щодо їхнього виконання. Отож влада та ефективна діяльність його відомства залежать від уміння переконувати. Це, своєю чергою, означає, що ефективність будь-якого Генерального секретаря як незалежного актора в міжнародній політиці залежить від політичних навичок [506].

Як актор у міжнародній політиці, Генеральний секретар схильний відігравати роль спікера винесених на порядок денний питань. Як особа, що формує порядок денний, Генеральний секретар може використати надані йому посадою повноваження та доступ до масмедіа, щоб підняти конкретні питання та мотивувати держави до зміни їхньої поведінки на міжнародній арені. Як посередник Генеральний секретар використовує своє відомство для врегулювання вже загострених конфліктів та моніторингу потенційно загрозливих ситуацій. Генеральний секретар має у своєму розпорядженні понад десять повноважних Спеціальних представників по всьому світу. Певною мірою вони відіграють роль персональної дипломатичної служби для Секретаріату.

Зважаючи на широку сферу компетенцій Генерального секретаря, діяльність цієї інституції забезпечує штат Секретаріату з понад 8 900 осіб. Функціонально необхідність успішно управляти ООН вимагає вибудовування добрих відносин з країнами-членами загалом та з найбільшими країнами-донорами та постійними членами Ради Безпеки зокрема. Генерального секретаря обирає Генеральна Асамблея за рекомендації Ради Безпеки. Претендента на посаду Генерального секретаря спочатку схвалюють голосами РБ та без права

вето визначають 5-ма постійними членами, і лише тоді затверджують двома третинами голосів ГА. Іншими словами, його схвалює Рада країн, що мають право вето у Раді Безпеки, а згодом – Група-77. Цей процес зазвичай веде до компромісного кандидата.

Серед керівних органів Організації, що забезпечують урядування у міжнародних відносинах, чільне місце посідають Економічна і соціальна рада, Міжнародний суд ООН.

Економічна та соціальна рада заснована відповідно до Статуту ООН (Розділ X), щоб сприяти економічній та соціальній співпраці між державами-членами. Вона активно бере участь у питаннях щодо економічного розвитку, прав людини та соціального добробуту. ЕКОСОР складається із п'ятдесяти чотирьох членів, яких обирає Генеральна Асамблея на трирічний термін. Кожен член має право на один голос, рішення приймають більшістю голосів. Члени після завершення терміну мають право на повторне переобрання.

ЕКОСОР володіє декількома важливими функціями та повноваженнями. По-перше, вона «може ініціювати, або проводити дослідження, готувати доповіді щодо питань міжнародної економіки, соціальних питань, питань освіти та здоров'я, пов'язаних із ними проблем, а також надавати рекомендації щодо таких проблем Генеральній Асамблеї, членам Організації Об'єднаних Націй та її спеціалізованим установам» (Стаття 62, пункт 1). По-друге, ЕКОСОР має право надавати рекомендації щодо питань захисту та дотримання прав людини. По-третє, ЕКОСОР може готувати проекти конвенцій, що стосуються економічних та соціальних питань. По-четверте, вона може скликати міжнародні конференції щодо проблем, що стосуються її компетенції.

ЕКОСОР є об'єднаним органом із компетенцією скликати комісії, щоб гарантувати захист прав людини, економічної та соціальної співпраці. Організація запрошує усіх членів ООН та представників спеціалізованих установ та відповідних МНО брати участь у своїх заходах. Хоча вони не є членами ЕКОСОР і не мають права голосу, вони надають проекти та експертні оцінки для діяльності Організації.

Створення Міжнародного суду вкотре актуалізувало питання співвідношення політичної та правової природи творення та діяльності міжнародних організацій. *Міжнародний суд правосуддя*, також відомий як Міжнародний суд ООН, створений як основний судовий орган ООН. Переймаючи багато зі Статуту Постійної палати міжнародного правосуддя, Міжнародний суд має напівавтономний статус у системі органів ООН. Розділ XIV Статуту ООН уповноважує Міжнародний суд вирішувати суперечки, що виникають щодо Статуту та міжнародного права. Статут Міжнародного суду визначає, що його сформовано з п'ятнадцяти суддів, двоє з яких не можуть бути громадянами однієї країни. Суддів обирають на дев'ятирічний термін зі списків, наданих Генеральною Асамблеєю та Радою Безпеки. Вибірчий процес та процес призначення є важким. Судді заслуховують справи, подані державами-членами, рішення приймають більшістю голосів. Кворум із дев'яти суддів достатній для того, щоб заслухати справу, хоча суд не має абсолютної юрисдикції щодо усіх справ. Стаття 36 Статуту Міжнародного суду, відома як «Факультативне положення», дає змогу сторонам вирішувати, чи надавати Міжнародного суду універсальну юрисдикцію щодо теперішніх та майбутніх їхніх суперечок. Доволі невелика кількість суддів надала Міжнародного суду таку юрисдикцію, хоча держави здебільшого погоджуються із юрисдикцією Міжнародного суду щодо окремих справ.

Доступ до Міжнародного суду обмежений державами, тобто лише держави можуть бути сторонами у Міжнародному суді. Фізичним особам заборонено подавати справи на розгляд Міжнародного суду, та й сам Міжнародний суд не прийматиме скарги чи заяви від приватних осіб. Усі держави, що бажають розгляду справи, перед тим, як винести щодо неї рішення, повинні проголосувати, щоб Міжнародний суд заслухав справу. Як результат, Міжнародний суд заслуховує лише дві справи щороку, тому його вважають неефективним механізмом міжнародного правосуддя. Міжнародний суд залишається «незацікавленим до більшості справ, що стосуються міжнародних відносин» [269, р. 385].

Проте Міжнародний суд може впливати на міжнародну політику, оскільки він уповноважений надавати консультативні рішення щодо юридичних питань за запитом Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї. Міжнародний суд надав деякі консультативні рішення інституціям ООН від МОП та МВФ до *Міжнародної метеорологічної організації* (ММО). Наприклад, 2003 року Генеральна Асамблея (ES-10/14) попросила надати консультативне рішення щодо законності побудови бар'єру, зведеного Ізраїлем на окупованій ним палестинській території. У рішенні від 2004 р. зазначили, що побудова стіни порушувала міжнародне права та права палестинців, котрі проживають на окупованій території. Рішення спровокувало значні загальні протистояння, оскільки привернуло увагу до основного елементу стратегії безпеки Ізраїлю та ускладнило «шлях» до миру. Це також надало більше юридичної та моральної підтримки опонентам побудови стіни та укріпило палестинську позицію у майбутніх перемовинах щодо миру.

Створений з метою розгляду та винесення остаточних рішень при вирішенні суперечностей між державами, а також тлумачення міжнародного права, Міжнародний суд як інститут має кілька функцій. Деякі дослідники розглядають міжнародні організації як інструмент глобалізації, отож можуть сприймати Міжнародний суд як такий інструмент, оскільки його діяльність базується на міжнародному праві. Оскільки усі держави є суб'єктами міжнародного права, то Міжнародний суд слугує визначником державного суверенітету і міжнародної системи (міжнародного порядку). І тільки держави можуть постати перед ним, хоча прийняття арбітражу Міжнародного суду не є обов'язковим. Лише держави можуть постати перед Міжнародним судом, адже в міжнародному праві лише держави, а не окремі громадяни, володіють правосуб'єктністю. У цьому контексті Міжнародний суд підсилює ідею державоцентризму, що тільки держави є водночас головними акторами міжнародних відносин та суб'єктами міжнародного права.

Іншими словами, Міжнародний суд жодним чином не загрожує національному суверенітету держави, а лише вимагає від неї постати перед міжнародним арбітражем. Багато держав перебрало на себе зобов'язання постати

перед Міжнародним судом, коли це буде необхідно (такий процес називають обов'язковим правосуддям). Хоча зазначені зобов'язання мають певні особливості: їх застосовують не в усіх випадках і держави усе ж мають право анулювати свої зобов'язання [155].

Допоміжні підрозділи за своєю будовою нагадують більшість МО саме тому, що спільним між ними є те, що їх створюють, ними керують і розпускають вищі за статусом організації: вони підзвітні центральному органу ООН, а їхній бюджет частково формується із фондів ООН. На противагу цій схожості, допоміжні підрозділи можуть суттєво відрізнитись різновидом та об'ємом роботи, яку вони виконують. Обсяг їхніх повноважень охоплює питання міжнародної безпеки (наприклад, спецоперації з підтримки миру), питання зі сфери економіки та розвитку (наприклад, Конференція ООН з торгівлі та розвитку та Регіональна економічна комісія), а також питання прав людини та гуманітарної інтервенції (компетенція Уповноваженого представника ООН з питань біженців та Уповноваженого представника ООН з питань прав людини). Одні співпрацюють із Секретаріатом ООН (офіс координатора із безпеки ООН), інші мають свої власні секретаріати, головуючі четвірки та чиновницькі структури (наприклад, Дитячий фонд ООН). Одні зосереджують увагу на питаннях моніторингу та досліджень, інші – активно працюють у сфері втілення в життя цілей ООН. При цьому одні мають у штаті помірковану кількість працівників, а інші залучають тисячі осіб до цих допоміжних підрозділів. Одних активно контролює орган ООН, який їх створив, а інші діють майже незалежно від чиновницького центру ООН.

Самостійні підрозділи (агенції) і регіональні організації мають доволі слабкі адміністративні зв'язки з ООН. Самостійні підрозділи взаємодіють та звітують Економічній та соціальній раді, проте лише частково відповідають перед нею і не формують свій бюджет із фондів ООН. Вони задіяні в системі ООН, оскільки виконують функції, пов'язані із загальними завданнями ООН, і відповідають всесторонній політиці всієї організації. Можливо, вони б діяли як ООН, якби їхні зв'язки з центром були тіснішими. Так само ООН надає

підтримку регіональним організаціям зі співпраці, які відповідають політиці багатосторонності ООН і виконують регіональні завдання. Ці завдання мають здебільшого регіональний характер і виконують їх таким самим методом, що й ООН, водночас вони не зачіпають інші завдання, які можуть виконувати на місцевому рівні.

Між різними організаціями ООН та складовими внутрішніх урядів можна провести доволі узагальнену аналогію (наприклад, Генеральна Асамблея, за аналогією, належить до законодавчої гілки влади, Рада Безпеки – до виконавчої, Секретаріат – до постійної адміністрації, а Міжнародний суд – до Верховного суду). Ця аналогія наводить на думку щодо можливості ООН загалом представляти інтереси світової спільноти, маючи власну мережу агенцій. Однак ці агенції доволі розпорошені, а світова спільнота звикла, щоб конкретною сферою діяльності займалася відповідна організація.

Оскільки зарахувати агентства до складу ООН загалом важче, ніж до спеціальних органів та установ при ній, то важче трактувати ООН як єдине ціле, як концентрацію влади, ніж конкретні організації у структурі ООН та окремі центри концентрації влади. Це означає, що ті люди, які розглядають ООН більшою мірою як актора та можливе джерело світового уряду, ніж представницький зразок форми управління, значно переоцінюють її можливості як актора. Це стосується і тих, хто сподівається на світовий уряд під егідою ООН, і тих, хто боїться цього [397].

Якщо розглядати більшою мірою систему, аніж одного актора, то можна стверджувати, що ООН має різноманітний вплив на суверенні держави і певні типи повноважень. Систему ООН можна розглядати як таку, що переосмислює звичні механізми взаємодії держав, базові механізми функціонування держави. Іншими словами, система ООН передусім змінила визначення самого поняття суверенітету. Це не означає, що вона обов'язково послабила суверенітет як інституцію. Вона змінила зміст набору правил, міжнародний устрій, який ми розуміємо під поняттям суверенності. Система ООН запровадила ці зміни завдяки нормалізації та повторному використанню практик, що пов'язані з

мультилатералізмом (багатовекторністю), моделлю взаємодії держав, що націлена на ведення переговорів, метою яких є винесення рішень, ухвалених на основі системи правил щодо аспектів, що можуть спровокувати міжнаціональний конфлікт. Сьогодні мультилатералізм став очікуваною моделлю поведінки держави, яку лише пів сторіччя тому вважали неприпустимою. Держави все ще ухвалюють рішення в односторонньому порядку за першої нагоди, і якщо так стається, то їхні дії вважають недоречними.

Мультилатералізм завжди розглядали як форму глобалізації. Це зразок колективного прийняття норм і правил, що застосовують до всіх країн-учасниць. У цьому значенні можна вважати, що мультилатералізм підриває державний суверенітет, оскільки насправді зменшує автономію держав у прийнятті норм і правил, вигідніших для них. Водночас мультилатералізм конкретизує поняття суверенітету, адже серед держав світу саме ті держави, визнані суверенними, беруть участь у процесі прийняття спільних норм і правил. Отож мультилатералізм як модель функціонування системи ООН певною мірою сприяє глобалізації і водночас конкретизує поняття суверенітету.

Отже, проблематично приписувати підрозділи до системи ООН загалом, аніж до спеціальних органів та установ. Також важко сприймати ООН як єдиного носія влади, краще говорити про спеціальні установи всередині ООН як окремі носії влади [397]. Хоча й складові не роблять ООН настільки дієвим актором, якими є, наприклад, національні уряди. В цій ситуації можна розглядати уряд США як актора міжнародних відносин і балансера, який у міжнародних відносинах, незважаючи на усі прогалини та перешкоди, є і значним, і корисним, адже на практиці зовнішню політику частково провадять у відносно зв'язаному та цілісному вигляді. Тобто його не розглядають як окремого актора, оскільки він діє як одне ціле. Цього не можна сказати про складові ООН.

Коли ми сприймаємо ООН як систему, а не окремого актора, у цьому випадку ООН по-різному впливає на владу. Отож краще досліджувати ООН як окремого актора. ООН як систему можна розглядати як визначник шляху, за яким держави взаємодіють одна з одною, та як саме діє ця державна система.

Іншими словами, система ООН має визначити, заново встановити суверенітет. Не йдеться про те, що суверенітет як інститут занепав. Вірогідно, відбулися зміни у правилах, отож міжнародний режим надав йому нової ролі. Система ООН створила ці зміни шляхом нормалізації та переоцінки практики, пов'язаної із багатосторонніми відносинами. Модель державної взаємодії зосереджена на особливій співпраці, що має на меті вироблення рішень щодо проблем, які є потенційними міжнародними конфліктами, і ці рішення мали б також базуватись на правилах [156]. Багатосторонні відносини є явищем нормальної поведінки держави, але були непритаманними, наприклад, пів сторіччя тому [500]. Хоча держави часом діють в односторонньому порядку, однак це вже сприймають як щось неприпустиме.

Отже, створення системи міжнародних організацій пішло шляхом побудови централізованої моделі ООН як центру та відносно автономних спеціалізованих міжнародних організацій, які формально, а іноді й програмно були покликані вирішувати локальні та регіональні питання.

3.2. Регіональні організації як засіб актуалізації інтересів в умовах глобального світу

Створення розгалуженої інституційної структури ООН, орієнтованої на розбудову багаторівневого мультилатерального співробітництва, започаткувало процес формування регіональних інститутів співробітництва між державами. При цьому регіональні інститути міждержавної співпраці були зорієнтовані на вирішення питань регіонального масштабу, а з часом трансформувалися в елементи системи ООН. Це можна пояснити проблемами ефективного функціонування ООН у перші десятиліття її створення та необхідністю чи неминучістю регіоналізації системи міжнародних відносин. Отож, з одного боку, зі середини 70-х років XX ст. регіоналізму, як загальноприйнятому явищу, приділяли порівняно мало уваги. З іншого боку, факти, зібрані у 1980-х та подальших роках, засвідчують, що взаємозв'язки урядів з часом посилювалися

саме з регіональними, а не з глобальними організаціями. Це стосувалося не лише Європи, а й Африки, Азії, Північної і Південної Америки. Проте зростання кількості регіональних організацій не завжди можна вимірювати та ототожнювати з регіональною інтеграцією. Важливішим видається якісний підхід до аналізу досягнутих домовленостей та їхній вплив на масштаб і рівень інтеграції.

Питання регіоналізації міжнародної системи залишається доволі актуальним у сучасному науковому дискурсі як у контексті визначення тенденцій, так і в трактуванні самого поняття «регіон». Для чіткішого розуміння процесу творення регіональних міжнародних організацій необхідно відповісти на низку питань про регіон: щодо можливості ефективно ізолювати регіон від широкого міжнародного співтовариства; щодо визначення особливого регіону; щодо відмінностей між економічною, політичною і безпековою сферами. Ці питання сфокусовані на проблемах вилучення і приєднання в процесах побудови регіону та розмежування регіонального та глобального рівня. І вони мають реальну причетність для успішного розширення.

Зазвичай регіони ідентифікують як групи держав, які характеризуються високим рівнем економічної, політичної, культурної чи безпекової взаємозалежності. Отже, регіони є просторовими поняттями з чіткими територіальними межами. Вони також динамічні: показують виняткові моменти в часі і є наслідком тривалих, складних, багатоаспектних процесів навмисної чи ненавмисної побудови регіону, який є безперервним рухом, оскільки місцеві актори зацікавлені в постійних змінах, розвитку і можуть адаптуватись як до міжнародних, так і до внутрішніх умов.

Головна проблема концептуалізації регіонів виникає через неспроможність трактувати їх якомога простіше, адже вони насправді не національні і не глобальні. ЄС, наприклад, можна розуміти як сукупність держав-членів і як урядову регіональну організацію, структуру управління і творення політики. Якщо регіон є більшим, ніж сукупність його компонентів, то виникає питання щодо класифікації його позиції з того моменту, як регіони зайняли

проміжний і чіткий рівень між державою, котра має націю, і глобальною системою [319]. Головна проблема полягає в тому, що регіони, незважаючи на популярність регіоналізму, зберігають статус чогось недослідженого. Сучасний дискурс міжнародних відносин є центром глобалізації, що занепадає, постійно відновлюється в національну державу. Потрібно докласти більше зусиль, щоб зрозуміти постійність регіоналізму, регіональних відмінностей і продовжувати пошук, активно створюючи регіональні інститути.

Спочатку будь-якого аналізу вихідної ролі ЄС і регіонів загалом є розуміння, що національні держави – не лише важливі структури в міжнародній політиці. Значна кількість акторів, починаючи від місцевих, національних, субнаціональних, громадських, взаємодіє на міжнародному рівні. До них належать і суспільні, й неофіційні актори. Самі держави можна розглядати як політичні, соціальні та економічні конструкції, які охоплюють значну кількість різних акторів на внутрішньодержавному рівні.

Існує значний обсяг літератури, зосередженої на «акторності» ЄС. Відповідно до К. Хілла, «акторність» ЄС стосується відмінностей ЄС, як і інших політичних утворень, користується автономією в прийнятті свого власного законодавства (право ЄС) і різноманітними можливостями актора. Сама його «присутність» вже є впливом на глобальну систему [321, р. 107]. Майк Сміт і Девід Ален також говорять про присутність ЄС на міжнародній арені, беручи до уваги обидва аспекти: його зовнішню поведінку і те, як його сприймають інші міжнародні актори [528].

Однак питання стосовно того, як АСЕАН чи будь-який інший Східно-Азійський регіон вписуються в цю картину, залишається відкритим. ЄС часто розцінюють як максимально розвинений зразок створення регіону і його сприймають як еталон, до якого мають рівнятись інші регіони. Наприклад, Західна Азія не є такою впорядкованою, як Європа. В епоху політичної співпраці та офіційної формалізації існує суттєва підстава розглядати її як регіон зі схожим стилем, як ми бачимо Західну Європу. Регіональні інститути можуть бути орієнтовною позначкою для існування регіону, і побудова регіонального

інституту припускає певну форму консенсусу або встановлених регіоном правил. Звідси, як зазначає у своїй праці А. Хюррел, регіональна обізнаність та ідентичність, можливо, є одним серед найважливіших чинників у процесі побудови регіону [253].

Природа регіону насамперед визначається ідеями і переконаннями внутрішніх і зовнішніх акторів. Як зазначає А. Вендт, якщо актори співпрацюють між собою, і з ними також співпрацюють, ніби вони належать до окремого регіону, то, найімовірніше, їхні переконання сприймають. Як зазначено вище, інституалізація є потужною ознакою регіоналізму і його існування. Це явище описує суть і позицію акторів та забезпечує надихаючу ідею для створення регіону [593]. Регіональні інститути забезпечують регіональну згуртованість. Свого часу А. Хюррел запропонував два аспекти регіональної єдності: регіон відіграє важливу роль у відносинах між державами-членами і на глобальному рівні; регіон формує основу для внутрішньорегіональної координації політики [253, р. 337]. Регіональні інституції є центром цих процесів. Окрім того, формалізація полегшує розпізнавання регіону іншими державами, пояснюючи, що регіон дещо більше, ніж випадкове географічне розміщення.

Отож характерні риси регіону базуються на двох елементах: по-перше, на ролі регіону як унікального актора та його визнання іншими державами; по-друге, посиляючись до внутрішньої позиції, на спільних нормативних перспективах членів регіону. Ці спільні норми, принципи, методи і цінності визначають акторів, котрі залучені до побудови та соціалізації регіону, щоб адаптуватись до певної моделі поведінки для співпраці один з одним та з зовнішнім світом. Вони допомагають встановлювати свою схожість, і, що важливіше, свої відмінності. З іншого боку, важливі й вимоги для успішного формування індивідуальності. Однак, як засвідчує досвід, поняття та трактування регіону, як і його сприйняття, не може бути непорушним, навіть якщо це стосується ЄС.

Прикладом може слугувати 2003 р. Відмова ООН підтримати легітимізацію інтервенції США в Ірак поділила Європейський Союз на два

табори – «Стару Європу» і «Нову Європу», запозичуючи фразеологію Дональда Рамсфелда. Результатом цього поділу виявилась неспроможність сформувати єдину спільну точку зору ЄС у сфері зовнішньої політики, що сильно підірвало імідж ЄС як актора на міжнародній арені і зруйнувало репутацію ЄС у межах регіону і поза ним. Як наслідок, порушено питання щодо внутрішньої цілісності ЄС та дієвості в міжнародних відносинах. Незважаючи на те, що проєкт Спільної зовнішньої політики та політики безпеки тісно пов'язаний з просуванням відчуття приналежності серед членів ЄС, порушили також питання європейської ідентичності. Напружене обговорення щодо майбутніх планів Європи було на межі зриву, насамперед щодо цілісності ЄС як міжнародного актора. Певні внутрішні і зовнішні процеси визначають базові зміни в розвитку ЄС. Все це підсилюють процес глобалізації і взаємні зміни в міжнародній політиці. Демографічна динаміка, міграційні виклики та кризи, активність транснаціональних компаній та інша транснаціональна діяльність щораз сильніше впливає на державу, чим сприяє пошуку державних рішень на наднаціональному рівні.

Варто звернути увагу на низку аспектів, які засвідчують зростання чисельності регіональних організацій. По-перше, основним ресурсом є надзвичайно престижний Щорічник міжнародних організацій, який наводить кількісні дані у формі, що дає змогу визначити регіональний розвиток з 1980 р. По-друге, ці кількісні показники вказують на число організацій, членами яких були країни, групи людей чи окремі особи в межах країни. Йдеться не про кількість організацій, а про кількість членів. Однак з часом мова йтиме про окрему інформацію, за якою зрозуміло, що кількість міжурядових організацій у регіонах, таких як Африка, зросла швидше, ніж загальна кількість організацій. По-третє, таке групування має і свої недоліки, оскільки країни групують за їхнім розташуванням і вивчають зростання кількості організацій у цих регіонах. На основі такої інформації неможливо виокремити регіони, враховуючи членство в різних регіональних організаціях. Важко у цьому контексті виявити появу субрегіонів у межах обраних основних регіонів, якими є Європа, Африка, Азія та

Америка. Зрештою й визначення меж самих регіонів залишається доволі дискусійним питанням.

Основою є порівняння загальної кількості країн-членів міжнародних організацій у регіоні з числом членів у регіональних організаціях. Йдеться про міжурядові та міжнародні неурядові організації. З матеріалу зроблено два важливі висновки: по-перше, з початку 1980-х років загальна кількість міжнародних організацій зростала дивовижними темпами; по-друге, значно зросла важливість регіональних організацій, порівняно з міжнародними організаціями глобального характеру.

Статистика за десятиліття (1980-ті роки) виявляє зниження співвідношення кількості регіональних організацій щодо загальної кількості членів міжнародних організацій. Отже, для Європи загальна кількість членів міжнародних організацій 1981 р. перевищувала їхню кількість у регіональних організаціях у 2,89 раза [603], а 1990 р. – лише у 2,04 раза [604]. Якщо ж у такий спосіб оцінювати кількість регіональних організацій, яка помірно зросла у Європі, а вона певною мірою зросла, то співвідношення між регіональним і загальним членством становило 45,2 %. Такого порівняно незначного зростання варто було очікувати, з огляду на велику кількість регіональних організацій, які виникли напередодні вивчення регіону, в якому домінувало Європейське Співтовариство. Вражає й те, що показник змін був закономірним, з огляду на зростання кількості членів у неурядових організаціях. Іншими словами, соціальна взаємозалежність зросла, хоча участь урядів у регіональних урядових організаціях не посилилась. Дійсно, як повідомляв Щорічник, загальна кількість членів регіональних урядових організацій протягом 1984–1987 рр. зменшилась із 848 до 700 [604]. Цю тенденцію можна також пояснити доволі динамічним процесом творення регіональних міжнародних організацій та їхньої трансформації.

Однак у період 1981–1990 рр. доволі вражаючою виявилась тенденція до участі в регіональних організаціях в Африці. Незважаючи на значне зростання сукупної кількості членів міжнародних організацій, відношення кількості членів

регіональних організацій до кількості членів міжнародних зросло від 5,47 до 8,43, що засвідчує значне відсоткове зростання на 89,5 %. Зросла кількість учасників як у неурядових регіональних організаціях, так і в міжурядових, для яких цей показник зріс від 719 (1982 р.) до 1038 (1990 р.) [604]. Зазначимо, що даних за 1981 р. в Щорічник не внесено. Здавалося, що регіональні організації в Африці значно зміцнили свої позиції впродовж 80-х років ХХ ст., з огляду на ці показники.

В Азії кількість членів регіональних організацій також зросла, порівняно з кількістю членів світових організацій протягом 1980-х. Частка кількості членів регіональних організацій від загальної кількості членів міжнародних організацій була на 84,3 % більшою 1990 р., аніж 1981 р. [604].

На Американському континенті спостерігалась така ж сама тенденція: 1990 р. штати в цьому регіоні більшою мірою залучалися до участі в регіональних організаціях, порівняно з загальною кількістю членів міжнародних організацій, аніж 10 років до того, незважаючи на вражаючий сплеск загальної участі в організаціях. Тут, як і в інших регіонах, кількість членів у регіональних організаціях збільшувалась швидше, ніж загальна кількість цих організацій [604].

Отже, зростання чисельності міжнародних регіональних організацій зумовлювало розширення участі держав регіону водночас у міжнародних організаціях глобального чи універсального характеру та в організаціях регіонального типу. При цьому чисельність регіональних форумів галузевого співробітництва впливала на збільшення чисельності «членств» у різних форумах, унаслідок чого кількість багатосторонніх інтеракцій держав на міжнародній арені зростала й ускладнювалась міжнародна система. Отож, можна стверджувати, що у 80-х роках ХХ ст. виникла дворівнева система міжнародних організацій, у якій простежується глобальний та регіональний рівні співробітництва з їхніми специфічними ознаками.

Модель зростання в Африці, яку описано вище, може бути доволі шокуючою. Як засвідчують дані щорічника «Африка на південь від Сахари»,

перелік міжнародних організацій у цьому регіоні сягав 71 одиниці. Їх можна зачислити до міжурядових, оскільки вони не мають штаб-квартири поза межами регіону та налічують щонайменше три члени. Всі організації, що сформували систему ООН, вважали такими, що становлять єдину організацію. Аналогічний показник 1975 р. – 46, а 1988 р. – 76. Іншими словами, з огляду на ці показники, упродовж 1975–1988 рр. кількість членів у міжурядових організаціях в Африці на південь від Сахари зросла на 39,4 %.

Важко заперечити твердження, за яким 1980-ті роки стали періодом швидкого зростання кількості регіональних організацій. Однак наголосимо, що на дані подальших періодів вплинуло швидке формування нових держав та загальний розвиток міжнародних економічних відносин після пожвавлення економіки у промислово розвинених країнах 1950-х років. Це зумовило відповідне зростання чисельності багатосторонніх інститутів регіонального співробітництва у 80-х роках ХХ ст.

Тепер можна додати деякі кількісні показники щодо іншого регіону. Зазначимо, що у 1980-х роках 12 чи 13 організацій привертали увагу тим, що експерти оцінювали їх як вартіх окремого розгляду. Такими організаціями були Організація Об'єднаних Націй та її 15 спеціалізованих установ, що на той час діяли на території Африки, Африканський банк розвитку, Арабський банк економічного розвитку Африки, Співдружність націй, Економічне співтовариство Західної Африки, Рада Антанти (Рада про взаєморозуміння), Економічне співтовариство країн Західної Африки, Ломеські угоди, Зона Франка, Ісламський банк розвитку, Організація Африканської Єдності, Організація Ісламська конференція та Конференція з координації розвитку Півдня Африки). Зрештою до організацій, що сформувалися 1975 р., приєдналися ще 5 організацій, сфери діяльності яких можна окреслити як надзвичайно значущі, як організації з торгівлі та промислового розвитку (1988 р. існувало 15 таких організацій). Згаданий Щорічник під заголовком «Урядова політика та економіка» 1975 р. подає 9 організацій, а 1988 р. їх уже налічували 14 [290]. Такі дані засвідчують: завдання, що поставали перед організаціями,

кількість яких постійно зростала, не були тривіальними. Ці завдання, ефективно чи неефективно, стосувалися питань надзвичайної ваги, на думку країн-членів. Аналогічна ситуація складається й у Європейських регіональних організаціях. Це стосується й Азії та Америки.

Значущість питань, які вирішують регіональні організації, можуть також визначати мотиви осіб та інтереси держав, що ухвалюють рішення щодо створення тієї чи іншої міжнародної інституції та приєднання до них. Такі мотиви можуть видозмінюватися залежно від ступеня, за яким їх точно визнають лідери організації, і залежно від обставин, які зумовили їхнє заснування. Отож перед обговоренням таких питань корисно створити типологію, в рамках якої вони можуть бути систематизовані.

Стимули приєднання до регіональних організацій походять з різноманітних джерел.

Насамперед, на нашу думку, вони впливають, по-перше, з безпосередніх політичних обставин у державі. Їх варто назвати умовними стимулами (сприяють створенню умов).

По-друге, лідерів країн потрібно спонукати до приєднання до регіональних організацій, вважаючи це способом вирішення нагальних специфічних економічних чи соціальних проблем держави, або ж досягнення довготермінових соціальних чи економічних цілей. Звичайно, іноді лідерів держави в цьому напрямі скеровують державні служби чи інші радники, які чітко не висловлюють своїх намірів. У цьому випадку лідери лише частково усвідомлюють мотиви своїх дій, що більшою мірою є наслідком тривалого тиску, соціальних чи економічних тенденцій, аніж явних вимог (інтересів).

По-третє, особи, які приймають рішення, повинні мати бажання приєднатися до організації, адже вони відповідають за розгляд цього питання, що в реалістичній концепції назвали б «відстоюванням національних інтересів»: вони бажають розширити або зміцнити державу, якою керують, та бачити досягнення цілей у регіональних форматах співпраці.

По-четверте, існують виклики, що впливають з усвідомлення певних фундаментальних недоліків у тому, як докладають зусиль для вирішення проблем у межах держави чи загалом відносин держави з іншими країнами. Іншими словами, існують структурні проблеми, які децеденти політики можуть намагатися виправити шляхом приєднання до регіональних організацій.

Серед безпосередніх політичних обставин для держави, поза межами Західного світу, які з середини 1970-х років спонукали своїх лідерів до участі в регіональних організаціях, головною особливістю, безперечно, була невдача у ранніх спробах щодо перебудови глобальної системи у такий спосіб, щоб вона краще слугувала економічним інтересам конкретної держави. Спроба встановити новий міжнародний економічний порядок 1974 р. втратила свою значущість уже до початку 1980-х років, коли розвинені країни оговтались від шоку через першу нафтову кризу та поступово пішли на поступки, яких вимагала Група 77, а саме: створення Спільного фонду як достатньо великого гравця для стабілізації цін на товари до прийняттого рівня; формування взаємозв'язку між інфляцією та цінами на товари. Робота Конференції з міжнародного економічного співробітництва (Париж, 1976) значною мірою виявилась, на думку Групи 77, даремною. Багаті держави відмовлялись визнавати будь-яку значну перебудову існуючого порядку міжнародної економічної системи. Як наслідок розвинені держави потребували нової альтернативної стратегії: створення міжнародних регіональних організацій для задоволення насамперед соціально-економічних інтересів країн, що розвиваються.

Інші проблеми пов'язані з провалом нового міжнародного економічного порядку. Глобальні міжнародні інституції, включаючи ті, що сформувались під впливом держав третього світу, виявились недостатньо ефективними. Це, зокрема, торкнулося такої міжнародної організації, як ЮНКТАД. Оскільки на початку 80-х років XX ст. поглибилася боргова криза, почала з'являтися низка нових організацій, що виглядали, безумовно, конкуруючими («ворожими»). Зокрема, такою організацією став Міжнародний валютний фонд, який у гонитві за монетарною стабільністю накладав на держав-боржників жорсткі умови, що

для позичальників було істотним. Зростало усвідомлення того, що глобальні організації, в кращому випадку, були лише частиною вирішення різноманітних економічних проблем менш заможних держав. Наприклад, Європейське Співтовариство також заохочувало більші поступки до регіональних угод зі специфічними заходами для сприяння торгівлі між розвиненими країнами в межах Ломеської конвенції III. Наслідком можна розглядати консенсус серед співтовариства міжнародного розвитку: такі регіональні угоди між розвиненими країнами потрібно було заохочувати, адже зростання їхньої кількості насамперед залежало від зростання торгівлі. Хоча на глобальному рівні варто було продовжувати докладати зусиль, до середини 1980-х років серед Групи 77 з'явилося відчуття, що, попри докорінну зміну глобальної системи, на цьому рівні доведеться робити поступки. До кінця 1980-х років це переросло у схвалення права країн з найбільшими внесками на підсилення їхнього контролю над управлінням соціальною та економічною політикою ООН. Такий крок на цьому рівні супроводжувався значними зусиллями.

Іншим механізмом (інструментом) тиску на уряди держав третього світу, з метою їхнього заохочення приєднатися до організацій на регіональному рівні, була низка економічних і соціальних змін у межах їхніх держав. Головною серед таких змін була поява більшої кількості осіб з вищою освітою та з досвідом роботи за кордоном, які сподівалися на вищий рівень життя та модернізацію і були вмотивовані до того, щоб впливати на уряди своїх країн для досягнення цих цілей. Відповідно, щораз більше людей залучали до неурядових організацій, які стали способом вираження нових прагнень та їхнього наслідування. Прикладом слугує велика кількість неурядових груп на конференції з прав жінок у Найробі 1976 р. Очікували, що велика кількість таких груп залучатиме людей із кількох прилеглих держав, отож регіональні неурядові організації частково стали наслідком зростання хвилі великих очікувань.

З появою такої організації зароджувався процес самопідтримки, головною динамікою якого була схильність наслідувати організації та угоди, які вважали успішнішими в інших частинах світу. Тенденцію до наслідування не варто

недооцінювати, оскільки певний крок до обізнаності, як причина нових соціальних і економічних змін, відобразив зростання свідомості у людей. Європейське Співтовариство відіграло, ймовірно, найпотужнішу роль (наприклад, лібералізація торгівлі) хоча б тому, що забезпечувало економічне зростання в Західній Європі. Аналогічно, тиск на уряди з метою створення регіональних банків розвитку зростав, незважаючи на суперечки щодо їхніх специфічних формальних заслуг: існували прототипи Європейському інвестиційному банку, які здебільшого були імітацією, адже Світовий банк розглядали як інструмент експлуатації багатшими державами менш розвинених країн.

Наслідкування – важливий політичний чинник. Його вплив спонукав до переваг регіональної економічної діяльності. Адже могутніші виробники мали змогу зменшити собівартість одиниці продукції та витрачали більше коштів на нові інвестиції. Підтекстом було формування торгівлі між учасниками ринку та переорієнтація торгівлі між учасниками та неучасниками ринку. Різноманітні чинники сприяли економічній продуктивності у більших регіональних економіках та заохочували імпортозаміщення, що набуло популярності, адже давало змогу нагромаджувати цінні експортні надходження.

Американський економіст Саймон Кузнець розвинув теорії та обґрунтував доволі корисні для створення регіональних ринків ідеї. Незважаючи на переорієнтацію торгівлі, він доводив, що з продовженням розвитку частка зовнішньої торгівлі у *валовому національному продукті* (ВНП) завжди зростає, тобто зі зростанням зовнішньої торгівлі ВНП може лише зростати. Він також визнавав, що його концепція стосувалась усіх держав, незважаючи на їхні розміри, і що пропорційна частка зовнішньої торгівлі для великих держав була меншою на будь-якому етапі розвитку. Звідси, спільні регіональні ринки мали дві взаємопов'язані переваги: вони не тільки сприяли продуктивності бізнесу в межах регіону, а й посилювали зростання економіки [386].

Наступним інструментом стимулювання до створення регіональних організацій була стратегія, висунута Дж. Найом. Традиційні реалістичні

прагнення державного діяча вважали пов'язаними з надбанням ресурсів, передусім у вигляді територій. Однак у наш час це більше схоже, що державний діяч наслідував цілі, пов'язані з середовищем – цілі, що спрямовувались на зміну оточуючого середовища, в якому знаходиться держава, щоб це виглядало «природніше». Наприклад, уряди вбачали участь у регіональних організаціях як спосіб забезпечення утвердження домінуючих інтересів або регіонального лідерства. Це, як засвідчує аналіз, більшою мірою притаманне регіону Африки чи Азії, ніж Європі. Уряди прагнули створити таку регіональну організацію на власній території, щоб підсилювати свій вплив чи отримувати зиск. При цьому простежувалась тенденція до заснування штаб-квартир регіональних організацій у столицях незначної кількості держав Африки (Кенії, Нігерії, Сенегалі, Єгипті, зрідка – в Ефіопії, Алжирі та Кот-д'Івуарі), хоча дані Щорічника засвідчили помітне зростання чисельності таких країн у загальній кількості провідних держав у період між 1983 та 1988 роками [604]. Іншим чинником було те, що регіональні організації могли розглядати як складову частину місцевого урядування, адже одразу на місці легше проводити переговори, що стосуються спільних інтересів з державами-сусідами, і, як уже зазначено, сприяти безпосереднім зв'язкам між урядом та активною громадськістю в інших державах-членах.

Однак такі наміри були й предметом для керівних принципів. Наприклад, одним з критеріїв творення регіональних організацій є традиційні зв'язки, які вважають наслідком колоніалізму; вони і досі впливають на вибір партнерів. Франкомовні країни мають тенденцію до спільних дій, популярність Кот-д'Івуару є цьому доказом, що і робили держави-члени Співдружності націй, і, як згадував А. Саркісян, на континентальному рівні «дуже складно робити щось конкретне». Тим не менше, були певні свідчення, які припускали зміцнення організацій, що перетинали субрегіони.

Це відповідає тому факту, що частіше держави наслідують цілі, пов'язані з оточуючим середовищем, отож безпеку розглядають як усього лише питання військового потенціалу та стратегії. Зростало усвідомлення того, що потрібно

шукати економічну оборону проти можливої експлуатації ззовні і проти бурхливості в міжнародній економічній системі, хоча важкі економічні обставини часто робили ефективну гонитву за такими цілями проблематичною. Конкретніші оборонні механізми вважали необхідними, зокрема: для послаблення залежності від зовнішніх постачальників сировини та ресурсів, у тому числі їжі; для усунення залежності від вузького кола експортерів, яка розвинула підвищену вразливість до несприятливого руху на ринках товарів чи збуту; для уникнення надмірної залежності від певних ринків, які виробляли електроенергію для держави-одержувача через постачальника – синдром Маркса та Спенсера; для збільшення рівня торговельної залежності від внутрішніх виробників, усуваючи у такий спосіб економічні та політичні ризики.

Зазначені категорії спонукань до участі урядів у регіональних організаціях проводили за підтримки місцевого секторалізму. Регіоналізм у сенсі пошуку єдиного простору, щоб сприяти проведенню низки взаємопов'язаних функцій, заохочують трьома видами тиску. Перший вид – поява широко обговорюваної регіональної ідеї, яка схиляє держави до потреби рухатись у напрямі до більшої регіональної єдності. Другий – поява переконання серед державних діячів, що об'єднання буде бажаним, адже його розглядають як велике підприємство. Третій вид тиску – регіоналізація, що може бути результатом тривалого вияву не лише особливих переваг за рахунок її інтенсифікації, а й, навпаки, загроз виникнення втрат від її альтернативи – секторального підходу. Зазвичай на практиці процес регіоналізації, ймовірно, підживлювався сумішшю цих елементів. Варто описати третій вид тиску дещо чіткіше, адже його недооцінили.

Звернімо увагу, що саме реалістична оцінка інтеграційних перспектив у тому чи іншому регіоні, зважаючи на інтереси конкретної держави, може (й повинна) ставати основою для розробки та реалізації інтеграційної регіональної політики держави. Лише врахування можливостей та втрат від регіональної співпраці може слугувати ефективним елементом тиску на реалізацію тих чи інших зовнішньополітичних рішень.

Прикладом такого комплексного підходу може слугувати регіональна інтеграція на пострадянському просторі після розпаду СРСР на початку 1990-х років XX століття. Аналіз інтеграційних процесів на пострадянському просторі засвідчує наявність кількох стратегій інтеграції для реалізації інтересів державами регіону. Спроба, з одного боку, російських політичних еліт до відновлення регіонального домінування Росії шляхом створення системи регіональних міжнародних організацій (СНД, ОДКБ, ПА СНД, ЄврАзЕс тощо) стала поштовхом до альтернативних проєктів інтеграції державами, які обрали іншу модель регіонального співробітництва – через створення до певної міри альтернативних «російським» інститутам регіональної співпраці, таких як Організація за демократію і економічний розвиток – ГУАМ (ОДЕР-ГУАМ), Співдружність Демократичного вибору, ОЧЕС тощо. У цьому контексті особливої уваги заслуговує приклад зовнішньополітичних альтернатив міжнародної діяльності України, що продемонструвала еволюціонування концепції інтеграційної політики від концепції «спільного історичного минулого» до підходу, базованого на «зважуванні альтернатив» до європейської та євроатлантичної інтеграції [54; 396].

Проте політичній еліті країн, що розвиваються, необхідно усвідомлювати, що спонукання до регіоналізації формується на основі довготермінової еволюції міжнародного співтовариства. Як впливає з матеріалів, кількість регіональних інституцій зростає. Водночас виникає питання щодо ролі власне міжнародної системи у цьому процесі та характеру впливу на її трансформацію через творення регіональних інститутів багатостороннього співробітництва.

Відтак поява регіоналізму та його утвердження викликало жваві дискусії у середовищі дослідників. Заперечення регіоналізації представниками режимної теорії частково пов'язано з намаганням обґрунтувати міжнародні режими як елементи стабільності та консервації гегемонії у тогочасному світі. Активний розвиток регіоналізму 70–80-х років став певним викликом для існування тогочасної міжнародної системи з її усталеними центрами сили, позиціонування розвинутих держав на міжнародній арені. Цікаво, що представники режимної

теорії доволі часто уникали власне визначення регіоналізму, фактично заперечуючи, і трактували його як місцевий секторалізм.

З огляду на це, можна висловити припущення, що на той час не склалося повноцінного уявлення про регіоналізм як загрозу гегемонії і його перспективи були доволі песимістичними. Наприклад, відомий дослідник міжнародних відносин Дж. Най доводив, що місцевий секторалізм розвиватиметься, водночас зазначаючи, що це не змінить істотно міжнародну систему. Перспективу вбачали у тому, що протягом наступних кількох десятиліть функціональні регіони з'являтимуться щораз частіше й охоплюватимуть певні території, а їхні члени частіше діятимуть разом у вирішенні спільних питань з іншими державами. Проте не припускали, що виникатиме будь-яка необхідність верховного управління чи що цей процес пожвавлуватимуть появою регіонального націоналізму. Стверджували, наприклад, що пан-Африка стане вагомою силою, і важко знайти схожий аналог в Азії. Створення таких регіонів не буде наслідком будь-якого ентузіазму до федералізму. Найімовірніше, чіткіші межі регіонів будуть результатом намагань вирішити їхні практичні проблеми і досягти захисту від військових нападів та економічного домінування у відносинах з державами поза межами регіону.

Натомість приклад формування Європейського Співтовариства та його трансформація у потужне регіональне утворення майбутнього та переосмислення подій у Європі варті уваги через загальні уроки, які вони демонструють. З 1980-х років, передусім з початку 1984 р., ставало значно очевиднішим, що настав момент, коли державам-членам щораз важче опиратись цьому процесу, і вони бажали встановити обмеження на зростання інтеграції.

Запровадили низку подальших практичних заходів, виходячи з потреби досягнення певного рівня у масштабах інтеграції. Виглядало на спробу реалізувати сценарій, про який говорили неофункціоналісти, називаючи його «переливом» (непрямим впливом), що в новій формі експансивної логіки безпосередньо стосувалося лише масштабу інтеграції, а не її рівня. У такій ситуації державі доводилось зіштовхуватися з викликами, щоб втримати

досягнуте в результаті інтеграції та рухатись навіть далі, ніж прагнули, щоб отримати значніші здобутки у випадку «Європи без кордонів». Цих викликів неможливо уникнути для розширення масштабів інтеграції, що впливало з досягнення граничної більшості від попередніх спільних заходів. Відбулася якісна зміна тиску на інтеграційні процеси в напрямі подальшого їхнього розширення.

Зазначений факт можна поставити в умови, відповідні для регіону загалом. Адже зі зростанням масштабів інтеграції зростають шанси того, що подальше розширення цих масштабів посилює страх одного з партнерів щодо виникнення успішнішої коаліції їхніх партнерів. Така інтегративна динаміка вміщувала елементи як економічної корисливості, так і політичних побоювань. Отож її головною умовою є розповсюдження в державі переконання, що вигоди від інтеграції реальні та важливі, затрати на неї будуть значні, що спричинить не лише економічні втрати, а й політичне послаблення. Наголосимо, що це не означає прогресивного злиття суверенітетів, як передбачали неофункціоналісти. Такі об'єднання називатимуть симбіотичними відносинами між державами та регіоном: добробут кожної з держав вважатимуть необхідним для засобів існування інших. Якщо продовжуватиметься тенденція до зростання учасників регіональних організацій, аргумент, що ці організації породжують вигоди, має стати вагомим і для регіонів поза межами Європи. Очікується також поява модифікованих побічних впливів на ці регіони.

Власне такими є стимули до зміцнення регіональних угод, прийнятних у межах певної території. У тому ж контексті виникали певні загрози, що впливали з відносин у межах території та міжнародного співтовариства. Деякі з них були умовними. Вони залежали від припущень щодо можливих напрямів розвитку в тому чи іншому середовищі: передбачали пожвавлення в міжнародній економічній системі в тому сенсі, що угоди про лібералізацію торгівлі на глобальному рівні залишатимуться під загрозою та утисками до протекціонізму, а спеціальні торговельні домовленості діятимуть як «новий меркантилізм». Здавалось ймовірним те, що наддержави, незважаючи на їхню залученість у війні

в Перській затоці, матимуть тенденцію до меншої активності у своїй готовності втручатися до військових дій за межами власних територій та регіонів, стануть нейтральними або ж підтримуватимуть інші держави, щоб відігравати більшу роль на їхній же території. Після таких припущень виникає розуміння, що серед різноманітних регіонів, які формуються, існуватиме тенденція до вирівнювання можливостей держав. Однак справа не в тому, що вони всі стануть рівними, адже існуватиме тиск з боку міжнародного середовища, що наполягатиме на русі в тому напрямі. Модель відносин з зовнішнім світом посилюватиме внутрішню консолідацію регіону і матиме тенденцію до збільшення розмірів менших одиниць системи щодо більших. Зазвичай на практиці це означатиме намагання конкурувати з розмірами Європейського Співтовариства та Сполучених Штатів Америки.

Історія формування Європейського Співтовариства засвідчує, що масштаби інтеграції збільшились, тому посилилась тенденція до зростання кількості учасників. Три стадії розширення 1973, 1981, 1986 рр. та на початку 2000-х років спонукали уряди приєднатися, адже вважали, що учасники завершували фазу негативної інтеграції, усуваючи бар'єри для обміну між ними, та переходили до фази позитивної інтеграції – прийняття на місцях нових спільних домовленостей. Однак політичні зобов'язання щодо уніфікації в державах, що прагнули членства, були невизначеними. Простежувався незначний ентузіазм щодо приєднання до політичного союзу, хоча існували побоювання опинитися у скрутному становищі чи економічно, чи політично. З іншого боку, якби масштаби інтеграції залишались на низькому рівні, було б мало доказів для припущення, що Британія та інші держави турбуватимуться про приєднання чи що Швейцарія та інші непокоїтимуться щодо приєднання до такого ж економічного простору, водночас із власних причин призупиняючи повноправне членство.

Отож здавалось можливим, що зростання масштабів серед основних членів-засновників сприятиме розширенню інтеграції загалом. Приклад Європейського Союзу засвідчує очевидність далеко не риторичного питання,

коли очікувати припинення цієї експансії та розширення. Приклад Великої Британії засвідчує відповідь на це питання: це трапиться тоді, коли затрати від подальшої експансії покриватимуть прибутки. З іншого боку, з огляду на вичерпність ресурсів регіональних організацій, затрати будуть зростати з їхнім розширенням, адже держави-засновниці збагачуватимуться швидше, ніж кандидати, які вступили пізніше, і, найімовірніше, шукатимуть допомоги у держав-засновниць для свого економічного розвитку.

Як засвідчує практика регіональної інтеграції, держави-засновниці розвиваються швидше, ніж подальші кандидати на приєднання. Така тенденція обґрунтована свого часу [217]. З іншого боку, з погляду існуючих членів, подальше розширення для посилення економічної безпеки послабшає зі зростанням масштабів об'єднання. Отож існують певні рамки доцільності для обмеження (розширення) до оптимального рівня. Зазначимо, що до початку 1990-х років у Європі з'явилося застереження щодо вступу нових членів та опір держав-членів до цього процесу з тих міркувань, що це може нашкодити досягненню цілей регіонального об'єднання. На початкових стадіях помірному регіональному розвитку, коли подальше розширення не представляло собою такої загрози, існувала менша зацікавленість держав до приєднання та більше наголошувалось на вигодах від перебування поза межами такого об'єднання. Коли ж виникло побоювання, що таке розширення може нашкодити інтеграційному об'єднанню, бажання прилеглих країн приєднатися стало всезагальним. Значну увагу щодо розширення будь-якого регіонального об'єднання доволі часто пов'язували з питанням як економічної, так і політичної безпеки.

У такому розумінні метою економічної безпеки є прагнення до розширення регіональної організації до того рівня, коли держави спроможні разом протистояти анархічності у міжнародній економіці. При цьому рівень економіки зростатиме доти, доки затрати, що виникали, не переважатимуть над прибутками. У цьому випадку кандидати такого об'єднання можуть отримати

відмову щодо членства, насамперед у випадку, якщо їхній вступ загрожуватиме інтересам держав-членів та покладе важкий тягар на ресурси регіону.

Таке вирівнювання можливостей впливає з усвідомлення урядами держав обставин, що в їхніх інтересах є усунути анархічність та зрівняти рівень спільної вразливості на регіональному рівні. Щоправда, в коротко- чи середньотерміновій перспективі можуть виникнути й інші міркування. Однак можна висловити тезу, за якою держави, залучені до процесу регіональної інтеграції (і не лише), не повинні жертвувати своїм суверенітетом. Навпаки, симбіотичні відносини між ними та регіоном можуть заохочувати уряди вбачати у зміцненні регіону спосіб посилення власного суверенітету. В цьому контексті існує єдине важливе застереження: з розширенням масштабу неможливо уникнути твердження щодо необхідності змін у самому розумінні суверенітету, у тому числі в контексті політичного виміру.

Власне в політичному розумінні регіоналізація пов'язана з такими явищами, як міжнародна коаліція, альянс та сфери впливу. З досвіду Європейського Співтовариства та інших регіональних інтеграційних процесів бачимо, що з появою регіону змінюється динаміка будь-якого альянсу як субодиноці регіону та послаблюється компонент сфери впливу, яким раніше підпорядковували держави цього регіону. Це обумовлено перебуванням у континуумі економічних та військово-стратегічних інтересів: уряди здобувають ширше коло спільних економічних інтересів, унаслідок чого, ймовірно, зростає прагнення до створення спільної захищеності держав регіону. Отож наприкінці 1970-х років щораз частіше у Європі та інших регіонах звучала ідея зміцнення міждержавних регіональних домовленостей щодо спільної оборони в межах регіону. Наприклад, у Маастрихтській угоді, що регулювала питання європейської інтеграції, прописана можливість формування такої спільної системи безпеки та оборони. В середині 1980-х років виникла згадувана в ній ідея щодо відновлення Західноєвропейського Союзу та надання йому більш незалежної обороноздатності, щоб він зміг стати військовою силою, спроможною протистояти зовнішнім загрозам. Це також було логічним

продовженням розширення масштабів інтеграції; цілком ймовірно, що будь-який регіон більше схилився до пошуків спільної оборони, адже розширювалась низка спільних економічних та інших інтересів.

Натомість у країнах третього світу регіоналізація з'являлась лише за рахунок творення великої коаліції – G-77, яка твердо стояла за антиколоніалізм та підтримку Нового міжнародного економічного порядку. З кінця 1970-х років з'являлось щораз більше свідчень того, що цей консенсус перебував під загрозою розпаду. Згідно з Дж. Пітерсоном, якщо великі коаліції держав перебуватимуть під загрозою, то, ймовірно, на їхнє місце приходитимуть менші коаліції на прилеглих територіях у відповідь на різноманітні загрози щодо їхньої регіоналізації [470].

Показовим у формуванні регіональних альянсів може слугувати приклад НАТО та Організація Варшавського договору з метою створення регіональних систем безпеки й оборони та водночас просування й утвердження сфер впливу тогочасних наддержав. З одного боку, обидві міжнародні організації стали оборонним союзом держав, об'єднаних спільним політичним вибором. Тривалий час їх вважали військово-політичними блоками, підпорядкованими інтересам наддержав.

Наприклад, в альянсі НАТО, домінуючою силою якого були США, у 1980-х роках почали енергійно просувати таку ідею, за якою європейські країни, досягаючи більших економічних успіхів, повинні більше сприяти власній безпеці й обороні в рамках Альянсу. Необхідний справедливіший розподіл часток участі у спільних діях. Проте на певній стадії розвитку регіональної інтеграції в Західній Європі з'явилися нові стимули до створення регіональної військової оборонної організації. Тоді Уряд Сполучених Штатів Америки не вбачав у цій перспективі жодної загрози для НАТО, а розглядав це як можливість для європейських держав відігравати більшу роль у межах Альянсу. Така тенденція щоразу породжувала звернення європейських держав до ідеї створення власного регіонального об'єднання, незважаючи на стимул, щоб вкладати більше коштів до бюджету на власну оборону. Як засвідчив досвід,

європейські країни мали стимул для створення своїх власних домовленостей та реалізації спільних для них цілей. НАТО в цій ситуації змогла адаптуватися до змін у системі міжнародних відносин.

В інших регіонах світу такі загрози надання регіональній економічній інтеграції військового чи військово-політичного характеру були більш віддаленими та могли набувати інших форм. Однак важко заперечувати тезу, за якою організації з військової чи військово-політичної безпеки завжди слідують за організаціями з економічної співпраці та безпеки, де присутній елемент регіоналізації. Наприкінці 1980-х років та на початку 1990-х років зміни в межах регіонів обґрунтували висновок, що існує ймовірність виникнення мультиблоків.

Звідси випливає, що рівень залученості в міжнародних регіональних організаціях у різних регіонах світу зріс упродовж 80–90-х років XX ст., а поясненням цього розвитку вважають процеси, за яких у міжнародному середовищі домінуватимуть невеликі за чисельністю регіональні блоки, що відображатимуть ситуацію, характерну для того чи іншого регіону, а також стан відносин між регіонами та зовнішнім світом. Однак тенденції до регіоналізації притаманні міжнародній системі, а підґрунтям для сумнівів в істинності такого розуміння був час, протягом якого регіональним блокам варто було б продемонструвати свою ефективність. Усе це спричинить трансформацію міжнародного середовища.

Представники функціоналізму, як зазначено вище, трактували діяльність міжнародної організації як глобального, так і регіонального характеру через призму функціонального забарвлення. З погляду реалізації цілей та досягнення ефективної діяльності регіональних інститутів співробітництва, можна виокремити щонайменше три етапи становлення регіоналізму. На першому етапі відбувалося розхитування біполярної системи міжнародних відносин у контексті спроб до її послаблення протягом 1950–1960 рр. Другий етап – зростання регіоналізації – став наслідком виникнення розширеного місцевого секторалізму, що існував з кінця 1980-х до 1990-х років. Він характеризувався зниженням співвідношення взаємодій держав та організацій у міжнародному

середовищі. Світ ставав щораз більше диференційованим, адже посилювалась регіональна взаємодія. Третій етап розпочався з появою незначної кількості мультиблокових систем. Отож зв'язки між мультиблоками зростали, порівняно зі зв'язками між окремими державами на регіональному рівні.

Звідси можна висловити тезу, за якою створення регіональних мультиблокових систем має перевагу в регіональному розвитку. Адже досвід Європейського Співтовариства припускає зміцнення окремих держав у той час, як у регіоні зростала схильність діяти як єдине ціле у відносинах із зовнішнім світом (Єврорегіон як елемент Європи регіонів). При цьому суверенітет окремих держав не піддавали сумніву, незважаючи на той факт, що вони в очах зовнішнього світу щораз частіше діяли злагоджено. Процес регіоналізації через вирівнювання між державами враховував ту обставину, що глобальні секторальні домовленості часто розглядали як такі, що приносили більше вигод для великих і багатих держав, аніж для держав з незначним рівнем розвитку.

Однак існувала низка причин, щоб вважати, що на третій стадії «мережа» ставала менш диференційованою на глобальному рівні. Це слугувало відображенням модифікованого функціоналізму – відповідний компроміс між секторалізмом та регіоналізмом. Зазвичай у цьому вбачали натяк на четверту стадію, що могла виникнути у далекому майбутньому, відносна неефективність міжгрупового секторалізму якої спонукала до появи зростаючої кількості глобальних програм інтеграції.

Оскільки регіоналізація означала наявність меншої кількості елементів міжнародної системи, було легше переконати держави у вигодах від співпраці та в потребі участі в таких регіональних міжнародних угодах, щоб отримати ці вигоди. Природно, що глобальний секторалізм вважають спроможним принести значні здобутки. Керівні структури «всеохоплюючих організацій» великих елементів системи, найімовірніше, доводитимуть, що співпраця збільшуватиме сферу впливу, отож активне залучення було б для них важливим. Іншими словами, процес регіоналізації позитивно впливає на виникнення та творення міжнародних режимів.

З іншого боку, за визначенням, існуватиме скорочення кількості менших елементів системи, що може бути еквівалентом до особливих інтересів (за Олсоном) і, слідуючи його переконанням, спостерігатиметься зменшення тиску, спрямованого на перерозподіл багатства, як, наприклад, за рахунок радикального перевпорядкування міжнародного співтовариства, а не створення вільних елементів системи. Також М. Олсон пропонує, що міжнародне співтовариство, в якому домінує невелика кількість регіональних блоків, буде впорядкованим. Але ці припущення виглядають у перспективі довготерміновими [448].

Тепер є підстави проілюструвати, що в 1980-х роках регіональні організації з різних причин могли б зростати вражаючими темпами в Африці та Азії. Це було значним успіхом. Були також підстави для припущення, що це вийде за рамки місцевого секторалізму та розвиватиметься, за моделлю Європейського Співтовариства, як численні регіональні блоки, серед яких існувала зростаюча тенденція до розширення масштабів інтеграції, водночас між державами залишалися симбіотичні відносини та колективність. Вирішальну роль у такому трактуванні відіграв секторальний підхід, з формальних причин продукуючи затрати, які можна було б покрити координацією в програмах інтеграції. Ці затрати були джерелом тривалого основного стимулу в напрямі розширення масштабів інтеграції. І, як виглядає, про них давно забули в науковій літературі, висвітлюючи регіональну інтеграцію.

Наприклад, ЄС як регіональне інтеграційне утворення побудований на певній політичній культурі, нормах, цінностях і принципах: «членство ЄС містить в собі легітимні ознаки – вхід на добровільній основі і тягне за собою визнання прав і обов'язків у вигляді певного зв'язку» [488, р. 163]. Ця спільна нормативна структура вбачає свою важливість у Доробку Спільноти і прийнятті нових держав. На Раді Європи в Копенгагені 1993 р. ЄС заклав політичні та економічні стандарти, необхідні для вступу. Маастрихтський договір визначив, що «ЄС заснований на принципах свободи, демократії, поваги до прав людини, і до основних свобод, верховенстві права, – на принципах, які є загальними для усіх держав членів» [555]. Це, звісно, притаманне не лише ЄС. Характерним для

ЄС є те, яким шляхом ці норми і принципи впливають на держави-члени, і як ЄС формує свої інтереси й відповідні ідентичності. ЄС – це регіональний політичний суб'єкт, в якому поєднані міждержавні і наднаціональні ознаки. Окрім того, ЄС не просто виражає об'єднані бажання держав-членів. ЄС обмежує низку політичних альтернатив, котрі доступні для держав-членів, і змінює напрям у сприйнятті самих держав, а також формулює їхні національні інтереси. Вейн Сендгольц продовжив цю думку, заявляючи, що держави-члени ЄС вбачають розширення ідентичності, національних інтересів і зовнішньої політики з вступом до ЄС [508].

Певна форма ліберальної демократії і резолюція щодо мирного вирішення конфліктів є характерною рисою для держав-членів ЄС, і вони зобов'язані діяти відповідно до цих норм. Це закладено в межах принципів ЄС. Наприклад, політику розширення ЄС на Схід можна трактувати як певну форму сприяння і підтримки поширенню демократії в Центральній і Східній Європі [512]. Це приводить нас до другого аспекту регіональної ідентичності – регіональної єдності на глобальному рівні. Будь-яка ідентичність більшою мірою залежить від того, як її сприймають поза її межами. Незважаючи на Спільну зовнішню політику та політичну безпеку, ЄС зміг позиціонувати себе як визначного актора у багатьох аспектах міжнародних відносин, пліч-о-пліч з багатьма іншими державами. Звісно, ця програма і питання членства є зразком для багатьох міжнародних організацій.

ЄС став повноправним членом СОТ зі своїми власними правами, так само як і держави-члени ЄС, 1 січня 1995 року. Програма СОТ значно вплинула на ЄС, поширюючись у багатьох сферах міжнародних відносин, таких як: закупівля товарів і послуг для державного сектору, торгівля та інвестиції, соціальні проблеми і проблеми навколишнього світу [185, р. 22]. Іншими словами, ЄС став важливим для створення норм і принципів у державах. Приклад ЄС у СОТ є індикативним, посиляючись на присутність свого інституту, регіональної єдності з двох причин. По-перше, у рамках СОТ ЄС діє як єдина організація від особи держав-членів. Комісія спромоглась поставити себе як єдиний голос ЄС у сфері

переговорів. Безперечно, насамперед у СОТ і в міжнародних економічних переговорах, ЄС спроможний домагатися більшого, ніж сукупність країн-учасниць. Тобто будь-яка з держав-членів ЄС, діючи самостійно, може лише сподіватись на отримання таких доходів від торгівлі і мати такий вплив на світову політичну економіку, як ЄС. По-друге, членство ЄС у таких міжнародних організаціях, як СОТ, пришвидшує визнання ЄС на міжнародній арені як міжнародного актора і, відповідно, єдиного регіону.

ЄС спромігся посилити свою власну ідентичність шляхом впливових правил «прийнятної» поведінки не лише для створення дружніх відносин між державами-членами, а й для інших міжнародних акторів. ЄС побудував свою ідентичність через будову «інших». На думку Дж. Гілсон, регіон може відчутти свою регіональність «через діалог з іншими регіонами» [280]. Зокрема, в цьому контексті заслуговують бути висвітленими відносини між АСЕАН і ЄС. Це проявилось у політичному діалозі, що характеризується регулярними зустрічами, на яких обмін інформацією в різноманітних сферах є головною темою для обговорення. Цей діалог базується на відносно низькому рівні інституалізації, поважаючи інтереси АСЕАН, зазвичай на рівні міністрів, послів і вищих урядових рівнях, які доповнені групами експертів. Трансрегіональні відносини стали вигідними для обох сторін відтоді, як вони виявились важливим кроком у процесах побудови ідентичності і допомогли обоє регіонам розвивати характерні регіональні ідентичності та статус колективних міжнародних акторів.

ЄС, незважаючи на суперечливі твердження, зміг встановити свою ідентичність як відносно цілісний регіон. Членство в ЄС змінило самосвідомість національних держав, їхні національні інтереси, зовнішню політику і навіть вдарило по їхніх власних національних ідентичностях. Загальне розуміння приналежності в ЄС все ще не зайшло надто глибоко. Різноманітні опитування доводять, що Європа досі страждає від браку ідентичності. Прив'язаність все ще зорієнтована на національному рівні.

Водночас зазначимо, що це незначною мірою заважає акторству ЄС чи його регіональній ідентичності. Надзвичайно важливо пам'ятати, що сучасна

виразність національної ідентичності є наслідком тривалого й обережного процесу побудови держави. Цей процес не «природний» і не піднімається «знизу догори». Якщо побудова ідентичності є успішною на національному рівні, то існують причини припускати, що такі ж процеси на наднаціональному рівні можуть стати успішними. Консолідація національних держав у Європі і їхньої національної ідентичності не була плавним чи прямим процесом. Натомість вона характеризувалась зрушенням, систематичним конфліктом і різким придушенням розколу. ЄС – не національна держава, і фактично протилежна Вестфальній. ЄС – це взаємні зусилля держав для підтримки суверенітету і придушення націоналістських настроїв, які поширюють терор, спустошують і руйнують Європу. Отже, частина європейської ідентичності – це навмисна спроба влади існувати поза націоналізмом і державоцентризмом. Іронічно, намагаючись рухатись без націоналізму, ЄС спробував модернізувати європейську ідентичність, користуючись саме інструментами націоналізму.

Однак твердження Д. Рамсфелда щодо теперішнього поділу Європи і неспроможності ЄС досягти спільної зовнішньої політики і політики безпеки, уособлює в собі розчарування у сфері зовнішньої політики, що вказує на перелом ідентичності. Повторна неспроможність досягти єдиної позиції у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки ілюструє прогалину між можливостями і надіями ЄС та наголошує на реаліях держав-членів. Власні національні інтереси і суверенітет все ще домінують у ЄС. Можливо, передовий крок для ЄС полягає не в прийнятті ознак держави і символів державності. Незважаючи на це, все ще переважаюча мудрість в міжнародних відносинах, акторство і вплив не потребують цієї необхідної рівності в військовій силі. В промові щодо майбутнього Європи у Віденському університеті Ю. Габермас свого часу підтримував потребу в інституційних реформах, включаючи потребу посади міністра закордонних справ в ЄС і, звісно ж, посаду президента [306]. Не потрібно піднімати ці питання знову, адже вони створили великий набір передумов для побудови ідентичності АСЕАН, якщо порівнювати його з ЄС. Суверенність і національна приналежність недостатньо міцні, тому їх більше

просувають та охороняють. Водночас існує можливість стати на шлях розбудови регіону, також можна забезпечити спільне майбутнє, яке визначає АСЕАН як групу, як регіон. Регіоналізм АСЕАН змодельований для збільшення незалежності його членів.

Далеко не пошуки основи регіону, а шлях злиття суверенності й об'єднання економіки є основним. Національні лідери прагнуть зміцнити їхню непросту перемогу й уразливі системи уряду. Вони прагнуть зменшити зміни в їхніх внутрішніх правилах шляхом стримування внутрішньорегіональних суперечок через визнання перехрестя між стабільністю регіону і внутрішнім законодавством держав-членів.

Це пояснює деякі риси характеру регіоналізму АСЕАН. Еліта АСЕАН ретельно і точно утримується від Європейської моделі об'єднаної суверенності. Члени АСЕАН спромоглися узгодити численні норми і принципи, щоб співпрацювати у рамках так званого «шляху АСЕАН». Ці норми забезпечили базу для колективних дій на міжнародному рівні.

АСЕАН, як і Європейський регіон, постійно зазнає змін. ЄС, обмежений у рамках Західної Європи під час холодної війни, поширився в Центральній і Східній Європі власне під час спаду комуністичного режиму. Згодом ЄС став синонімом для Європи загалом, а не лише для Західної Європи, на що вказує динаміка регіональних ідей. Схожі процеси помітні в Південній Азії з «АСЕАН плюс 3 процеси» (саміт у Східній Азії). На відміну від ЄС, АСЕАН розширюється меншою мірою, проте щораз яскравіше проявляється як новий регіон – Східна Азія (замість Південної Азії). Дискурс щодо Південної Азії та АСЕАН під час холодної війни і в повоєнний період слугує цьому яскравим прикладом. Такий дискурс не лише акцентує на появі АСЕАН як регіональної організації, він також активно сприяє цьому процесу. Незважаючи на його скоріше низький рівень інституалізації, порівнюючи з ЄС, інституалізація АСЕАН, однак, є певною позначкою для існування Південної Азії як регіону. Як зазначено вище, припущення щодо розбудови інституалізації, певна форма консенсусу є тим, чим керується регіон.

Концептуалізація Південної-Східної Азії як регіону має відносно коротку історію. Це період, під час якого Південна Азія піднялась на видне місце під час Японсько-китайської війни та окупації Японії. К. Хеммер і П. Каценштайн помітили, що приватне спілкування між Т. Рузвельтом і В. Черчілем відображає поступову появу їхніх регіональних цілей.

У червні 1943 року В. Черчіль написав що настав час, щоб союзники задумались про «Японський фронт», і порекомендував створити нове командування для їхнього регіону. Згодом В. Черчіль повторив цю пропозицію, проте цього разу він вказав на уявне існування – «нове командування для Східної Азії». ... В. Черчіль підтримав ідею Т. Рузвельта щодо створення командування «Південно-Східна Азія» замість «Східна Азія» [316, р. 591].

Після Другої світової війни, а саме після «втрати Китаю», після перемоги там комунізму 1949 року, адміністрація Г. Трумена сфокусувалась на Південній Азії, на точці перетину її політики щодо Китаю, Японії, Великої Британії та Франції [316, р. 592]. Відправні точки у створенні Південної Азії як регіону перетворились у геополітичну конструкцію, сформовану шляхом сприяння могутніх держав того часу.

Оскільки ЄС та АСЕАН побудовані на вже існуючій регіональній концепції, проте вперше цей зв'язок проявився у реакції АСЕАН щодо кризи в Камбоджі. Війська АСЕАН 25 грудня 1978 року вторглися на територію Камбоджі. Вони також загрожували безпеці Тайланду, який шукав допомоги в Китаї [139, р. 14]. Для АСЕАН принципи невтручання і невикористання військових дій мають регіональну складову, і ці принципи не є обмежені для членів асоціації ТАС (Treatment Action Campaign). Наприклад, у них чітко висловлюються про «співпрацю в підтримці питань миру, гармонії і стабільності в регіоні». Не лише відмова В'єтнаму підписати угоду означала неприродний поділ в геополітичному зв'язку регіону. В'єтнам також діяв прямо протилежно базовим принципам АСЕАН щодо невтручання, коли вторгся на територію Камбоджі. У відповідь АСЕАН прийняв колективну позицію проти В'єтнаму, і цю позицію підтримував протягом 10-ти років. Коли безпека й основні погляди

АСЕАН опинились під загрозою, АСЕАН проілюстрував, що спроможний діяти одностайно. У листопаді 1979 року АСЕАН успішно лобіював у Генеральній Асамблеї ООН проти В'єтнаму і В'єтнамського усталеного режиму в Пномпені. У результаті резолюція 34/22 передбачала виведення усіх іноземних військ з Камбоджі, закликала всі держави стримуватись від будь-яких дій, або спроб агресії в усіх формах втручання в міжнародних відносинах до держав Південної Азії [139, р. 188].

Отже, АСЕАН у відповідь на вторгнення 1978 р. мотивував до формування регіональної єдності. Це виявило спільне рішення у підтримці його двох основних принципів щодо відновлення суверенітету Камбоджі [521, р. 239]. В об'єднанні міжнародної підтримки АСЕАН був ефективнішим, ніж кожна держава-член, у випадку якби вони діяли одноосібно.

Питання Камбоджі підняло імідж асоціації на міжнародний рівень. Китай, СРСР і США високо оцінили АСЕАН як інституціональне вираження Південної Азії. Можна законно сперечатись, що успіх АСЕАН у наданні підтримки проти В'єтнаму значною мірою залежав від зовнішніх чинників, таких як підтримка Китаю та США й, передусім, воююча зовнішня політика В'єтнаму. Отже, наголосимо, що зовнішні сили, такі як США і Китай, підтримували АСЕАН, без вагань визнаючи його як чітку регіональну реальність. Єдина, домовлена кампанія АСЕАН щодо проблеми Камбоджі сприяла регіональній ідентичності АСЕАН і його визнанню як регіонального актора.

Складні відносини між членами АСЕАН і Китаю повторювались декілька разів. Хоча члени АСЕАН традиційно мають різне ставлення і погляди щодо Китаю, територіальні претензії Пекіна в Південному Китайському морі створюють формування спільної зовнішньої позиції щодо цього питання [149]. Манільська декларація акцентує мотивації АСЕАН щодо залучення Китаю до співпраці з АСЕАН. Прояв спільності і колективної єдності переконали Пекін обговорити тему Південного Китайського моря без участі *Азійського регіонального форуму (АРФ)*. У грудні 1997 р. глави держав-членів АСЕАН і Цзян Земін, згодом президент КНР, провели свій перший саміт, де обговорювали

заяву, в якій зазначили своє рішення у сприянні добросусідських відносин і встановленні двосторонньої і багатосторонньої співпраці та довіри між Китаєм та АСЕАН: «Глави держав / урядів держав-членів АСЕАН і Президент Китайської Народної Республіки висловлюють задоволення зі швидко розвинених відносин між АСЕАН і Китаєм і звичайно між окремими державами АСЕАН і Китаєм. Вони узгодили консолідацію цих відносин, котрі послуговуються фундаментальними інтересами їхніх народів, такими як мир, стабільність і процвітання Азіатсько-Тихоокеанського регіону» [336].

Окрім визнання, котре також забезпечено внутрішньорегіональним обміном між АСЕАН і ЄС, АСЕАН є давнім партнером ЄС. До 1970-х років контакти Південно-Східної Азії з Західною Європою обмежувались двосторонніми контактами, зазвичай з колишніми колоніальними силами або торговельними зв'язками [S. 110]. Отже, заснування ЄС і АСЕАН додали новий вимір для контактів між регіонами [266]. Перша зустріч представників держав-членів Європейської спільноти, Європейської Комісії і представників АСЕАН у ЄС відбулась 1997 р. [547]. Перша зустріч міністрів відбулась у листопаді 1978 р. [258]. Через 2 роки угоду щодо співпраці підписали обидві сторони. В її преамбулі йшлося про «появу АСЕАН, як життєздатної пов'язаної групи» [204]. Отож АСЕАН визнано Європейською Спільнотою як окремий союз, який об'єднує групу особливо малих і середніх розмірів держав.

Зв'язок між ЄС і АСЕАН забезпечений шляхом створення політичного діалогу між двома регіонами, який веде за собою регулярні зустрічі міністрів, участь у нарадах на рівні міністрів, які відбуваються після щорічних зустрічей міністрів АСЕАН і АРФ. Відносини є вигідними для обох сторін, забезпечуються важливим кроком у процесах їхніх відповідних конструкцій регіональної ідентичності і допомагають обом регіонам розвивати і посилювати характерну акторність і статус як міжнародної групи акторів [502, s. 16].

У 1990-х роках АРФ (*ASEAN Regional Forum*) і АСЕМ (*Asia-Europe Meeting*) перебрали на себе багато основних функцій діалогу між ЄС та АСЕАН. У багатьох випадках АСЕМ відповідає за різні цілі ЄС і АСЕАН стосовно їхніх

існуючих зв'язків. Відповідно до Малайзійської ініціативи 1990 року щодо створення Східно-Азійської економічної групи, зустріч між лідерами Азії та Європи відбулась 1994 р. Прем'єр-міністр Сінгапуру Го Чок Тонг висунув ідею щодо розвитку тристоронніх відносин для балансу сил США в регіоні [523]. Коли зв'язок через Тихий океан виявився міцним за допомогою АПЕК, відносини між Європою та Азією не розвивались повною мірою (АСЕМ). Перший саміт АСЕМ відбувся 1996 року у Бангкоку, де зібрали глав держав і урядів АСЕАН, держав-членів ЄС і представників Європейської комісії [551, р. 79].

З конструктивістського погляду, важливість цих ініціатив полягає в їхньому сприянні докладання зусиль у розбудову регіональної ідентичності. Хоча держави беруть участь в одноосібній компетенції АСЕМ, на практиці вони частково діють на регіональних лініях, які базуються на існуванні чи зародженні регіональних ідентичностей. АСЕМ допомагає будувати ідею регіону АСЕАН шляхом низки координованих механізмів, отож учасники АСЕАН мають справу з чітко визначеною регіональною реальністю, як і ЄС. Додатково прийняття і ставлення держав-членів АСЕАН як колективної реальності підсилюють свою ідентичність: [...] АСЕМ також допоміг побудувати ідею Східно-Азійського регіону з низкою спільних культурних цінностей і ядром спільних інтересів. Побудову ідентичності і посилення співпраці Східної Азії, як описано вище, називають взаємними посилюючими процесами [502, s. 27].

Наведеним вище можна пояснити навмисне виведення зі складу держав, таких як Австралія і Нова Зеландія, з процесу АСЕМ на підставі того, що вони не «азійські» країни. Це також відповідає внутрішньорегіональним порядкам.

Одна з характерних рис ідейності та інституційних структур АСЕАН має назву «Шлях АСЕАН». Цю структуру норм, практик і принципів визначають по-різному. Як зазначає, зокрема, М. Гаас: «шлях АСЕАН базується на спільній культурній перспективі міждержавних відносин і підкреслює важливість досвіду азійських моделей, прийняття рішень на основі консенсусу. В'єтнаму, Лаосу і

Камбоджі дозволено приєднатись, незважаючи на їхні відмінні політичні системи» [305].

Акцент на зовнішній стабільності найкраще проілюстрований на прикладі концепції Індонезії про «національну еластичність» і «регіональну еластичність» – фрази, які стали слоганами для всіх країн АСЕАН. Отже, принцип невтручання у внутрішні справи держав-членів регіону зайняв одне з чільних місць у концепції регіональної інтеграції та функціонального характеру створення та діяльності АСЕАН.

На межі двадцять першого століття, що вимагало більше представницької, ефективної і злагодженої системи управління, з'являється нове покоління міжнародних організацій у відповідь на зміну характеру міжнародної системи. Ці нові та інноваційні «гібридні» міжнародні організації відрізняються за розміром, складом і функціональністю, а також походять від різних назв – глобальна державна політика мереж, міжорганізаційні мережі, *державно-приватні об'єднання* (ДПО), а також (ad hoc) глобальні альянси і коаліції. Вони представляють новий підхід до вирішення або управління складними питаннями і проблемами у сучасному міжнародному порядку денному і суттєво відхиляються від традиційної форми міжнародних організацій і традиційного розуміння їхніх ролей в управлінні міжнародної системи.

Це нове покоління міжнародних організацій відрізняється у багатьох аспектах від організацій, створених у другій половині XX ст. Зокрема, вони покликані враховувати всі «зацікавлені сторони» міжнародної системи, а не тільки держави й уряди, інституціоналізувати участь недержавних суб'єктів, таких як неурядові організації і транснаціональні корпорації, як авторитет у прийнятті рішень, і мають можливості або здатність діяти самостійно з низки глобальних питань і проблем. Переважно структуровані як державно-приватні об'єднання, ці механізми зацікавлених сторін «виникли на початку 1990-х років як краща форма організації міжсекторальних альянсів, які могли б спиратися на порівнянні переваг неурядових організацій, урядів і корпоративних суб'єктів» [265, р. 215]. Вони відображають перехід від традиційних структур «згори вниз»

або ієрархічних структур управління «знизу вгору» до горизонтальних форм колективного прийняття рішень і глобальної політики.

Отже, розгляд діяльності новітніх інститутів багатостороннього співробітництва засвідчує незворотність поступального розвитку системи міжнародних організацій. При цьому спостерігається тенденція щодо впровадження нових форматів формальної та неформальної співпраці учасників таких утворень. Відтак глобальний та регіональний характер кожної окремо взятої інституції не є взаємовиключаючим, а, найімовірніше, відіграватиме роль взаємопов'язаного процесу «перетікання компетенцій» через «перетікання і взаємодоповнення інтересів» учасників таких проєктів, як і міжнародних акторів загалом.

3.3. Діяльність міжнародних регіональних організацій у процесі глобального управління

Під час розгляду діяльності міжнародних регіональних організацій у контексті глобального управління доцільним видається акцентувати увагу на питаннях, які для глобалізованого світу відіграють вирішальну роль. У цьому контексті варто зазначити, що одним з ключових питань для міжнародного співтовариства є завдання збереження та підтримання миру та безпеки. При цьому трактування безпеки у широкому та вузькому розумінні знайшло своє відображення в історії розвитку міждержавних відносин.

Уряди держав завжди шукали шляхи для встановлених механізмів щодо запобігання війнам. Мирні конференції в Гаазі 1899 і 1907 років принесли перші універсальні кодифікації в міжнародне гуманітарне право і Постійну палату Третейського суду. Проте переговори щодо угод про контроль над озброєнням, а також утворення всеохоплюючої міжнародної організації миру в цілому провалилися [145; 234; 235]. Створення такої організації було успішним лише після Першої світової війни [163]. Створення Ліги Націй 1919 р. можна приписати жахам Першої Світової війни, яка яскраво продемонструвала

проблеми анархічної міжнародної системи, в якій дилема безпеки не була пом'якшена міжнародною організацією (проблема стану). На додаток до цього, створення Ліги Націй можна також пояснити офіційною заявою, що міжнародні організації могли б допомогти запобігти багатьом війнам (умова визнання) і провідною, проте суперечливою роллю США як зростаючої провідної держави у міжнародній політиці (стан гегемонії).

Головним завданням Ліги Націй було зміцнення міжнародної безпеки в усьому світі, а не лише серед головних сил Європи [277]. Вперше держави брали на себе зобов'язання заборонити використання сили в міжнародній політиці, проте із певними обмеженнями. Для виправдання цієї заборони, яку згодом підсилили Пактом Бріана-Келлога (1928), були закладені основи системи мирного врегулювання суперечок так само, як і система колективної безпеки. У багатьох питаннях ця нова організація продовжувала європейську домовленість, але відрізнялася від свого попередника структурними умовами, тобто мала у своєму складі менші держави, так само як і великі держави. Її головним органом була Рада, до якої входили як постійні, так і непостійні члени, яких обирала Асамблея. Постійними членами спочатку були Англія, Франція, Італія і Японія, а потім Німеччина і Радянський Союз. Ідея полягала в тому, що Рада продовжує підтримувати традиції консультативної системи Європейської домовленості, тим самим зберігаючи її спрямованість на велику силу. Проте інноваційними елементами були Асамблея, в якій кожен член мав один голос, і постійний Секретаріат.

Проблеми, що постали перед Лігою Націй в її зусиллях зі стабілізації миру, впливають з організаційної структури, яка залишила недоторканим суверенітет держав. Організація передусім намагалася підсилити свідомість світу, зміцнюючи тим самим широку громадськість в усіх державах-членах. За словами президента США В. Вільсона, це може стримати уряди держав-членів від вступу у війну, тому що демократичні уряди є відповідальними перед громадськістю. Спираючись на такі ідеалістичні вірування Ліга Націй спостерігала, як Японія агресивно розширювалась в Азії (1931) та як Італія діяла в Абіссинії (1935).

Важливо, що вона не реагувала на вирішальні події в Німеччині 1930 р. Це все посилювалось нездатністю сенату США затвердити членство США у Лізі, пізнішим вступом СРСР (1934), виходом з Ліги Японії (1931) і Німеччини (1933) та завершилось виключенням СРСР 1939 р. [143; 145].

Після Другої світової війни нове рішення для запобігання міждержавної війни було необхідне, проте зберігалася структурна проблема суверенних, але взаємозалежних держав, які зіштовхуються з дилемою безпеки. Цю структурну проблему вдалося б розв'язати з утворенням нової міжнародної організації і прискорити з початком Другої світової війни. Крім того, США як гегемон був глибоко зацікавленим у стабілізації миру за допомогою міжнародних організацій. Як і попередники, Європейська Угода і Ліга Націй, Організація Об'єднаних Націй виникла на основі переможної військової коаліції [400; 456]. Її Статут 1945 р. підписала 51 держава, а зараз її членство розширилось до 193-х держав.

Система безпеки Організації Об'єднаних Націй заснована на забороні використання сили або загрози силою між державами, як це визначено ст. 2 п. 4 Статуту. Як і Ліга Націй, Організація Об'єднаних Націй заснована на ідеї колективної безпеки [420; 590]. Держави-учасниці зобов'язуються прийняти колективні заходи проти будь-якої держави, яка поводить себе як агресор проти іншої держави, а їхні подальші спроби – відновити мир [145, р. 62; 479].

Проте під час холодної війни система колективної безпеки, як і раніше, ефективно блокується. У Раді Безпеки США та СРСР, а іноді й три інші постійні члени (Великобританія, Франція і Китай), використовували своє право вето, щоб захистити своїх союзників [494]. Унаслідок цього ООН довелося зміцнювати свою систему колективної безпеки. Згідно з положенням, Організація Об'єднаних Націй не може прямо діяти проти агресора, але замість цього змушена звертатися із закликом до держав, добровільно втягнутих, щоб відмовитись або відсунути загрозу чи застосування сили. ООН запропонувала застосовувати миротворчі заходи для практичної реалізації угод про припинення вогню. Операцію з підтримання миру розробили як альтернативу примусовим

методам. Тодішній І Генеральний секретар ООН Даї Хаммаршельд прагне обмежити ризик втягування в регіональні конфлікти СРСР і США через можливість загострення до прямого протистояння двох надпотужних держав. Згідно з Хаммаршельдом, ООН повинна мати такі важелі, які даватимуть змогу втрутитися, коли держави готові погодитися на припинення вогню, у такий спосіб стримуючи двох головних супротивників від можливого конфлікту [571, р. 575].

Статут Організації Об'єднаних Націй наголошує на важливості регіональних установ у підтриманні миру. Глава VIII, зокрема стаття 52 забезпечує правову основу для їх участі у підтриманні миру і міжнародної безпеки. У метушні післявоєнної розбудови регіональних організацій заснована Ліга Арабських держав (1945), *Організація Американських держав* (ОАД) – 1948 р., і *Організація Африканської Єдності* (ОАЄ) – 1963 р., перейменована в *Африканський союзу* (АС) 2002 р. Однак їхні успіхи у підтриманні миру загалом були доволі скромними. Під час холодної війни створити ефективну систему регіональної безпеки для Європи не вдавалося. Замість цього США і СРСР очолили установи та організації в рамках їх відповідних блоків, щоб зміцнити свою силову позицію. А 1949 р. світ став свідком створення першого з двох ексклюзивних альянсів безпеки – Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Організація Варшавського Договору (ОВД, зазвичай називали Варшавським договором) була наступною (1955).

Азіатсько-Тихоокеанський регіон незабаром дійшов згоди з Договором АНЗЮС між Австралією, Новою Зеландією і США(1951) та з організацією Південно-Східного Азійського договору (1955).

Головною відповідальністю НАТО був і залишається захист усіх її держав-членів від військової агресії. Проте не існує автоматичної допомоги з того часу: хоча напад на будь-якого члена у НАТО вважатимуть нападом на всіх, це залежить від кожної держави-члена, щоб вирішувати, які засоби вважати необхідними в таких ситуаціях. Військова стратегія НАТО змінювалася неодноразово з 1949 р. Початкова стратегія «масованої відплати» була заснована

на ядерній перевазі США, яка, своєю чергою, мала протидіяти переважаючим наземним силам Радянського Союзу. З часом застарілу стратегію замінили на доктрину «гнучкого реагування». З поступовим потеплінням відносин між Сходом і Заходом наприкінці 1980-х років стратегію гнучкого реагування, стратегічну концепцію, змінили на нову (1991), яка, серед іншого, передбачала, що ядерний удар у відповідь розглядатимуть лише як «останній засіб».

З закінченням холодної війни у стратегії НАТО відбулися глибокі зміни. Нова стратегічна концепція в листопаді 1991 р. наголошувала, що НАТО зосередиться на веденні справ щодо загроз безпеці, що випливають з так званих «нових війн» і «нового тероризму». Це завдання, спочатку погано визначене, вдосконалили 1992 р. як результат першого югославського конфлікту, коли союзники заявили, що вони готові втрутитись за умови надання мандату ООН [172, р. 125]. За повноваженнями Ради Безпеки ООН, сили НАТО вступили у конфлікт в Боснії (1993–1995). Такого мандату не було навесні 1999 р., коли НАТО бомбардувала колишню Югославію під час конфлікту в Косово [582, р. 44].

Натомість Варшавський договір, офіційно заснований як реакція на приєднання Західної Німеччини до НАТО (1955), також слугував для підсилення контролю СРСР над сферою впливу. Він мав на меті посилення військового співробітництва і співробітництва у зовнішній політиці країн, які підписали договір так само, як їх готовність до захисту. У разі збройного нападу на будь-яку з держав-членів, існував автоматичний обов'язок взаємної допомоги. До 1975 р. цей обов'язок Європа географічно обмежувала. Під час розширення Договору, 1975 р., слова «у Європі» у пункті 4 видалили, у такий спосіб розширивши Договір на Азійську частину колишнього СРСР. Крім Варшавського договору, між його членами існували й інші різні двосторонні угоди про допомогу та дислокацію військ. Після зближення із Заходом наприкінці 1980-х років СРСР втратив визначальний вплив на своїх союзників і після розпаду монополії комуністичних партій як політичної влади дозволив

державам східного блоку обирати свій власний захист. Унаслідок цього 1 січня 1991 р. Організацію Варшавського договору розпустили.

Біполярна реальність холодної війни не вела до встановлення пан-Європейської організації безпеки, яка б стримувала протилежні блоки. *Нарада з безпеки та співробітництва в Європі* (НБСЄ), скликана 1972 р., досягла консенсусу 1975 р., що викладено у заключному акті Наради у Гельсінкі. Однак із закінченням конфронтації Схід-Захід формування регіональної організації з безпеки можна було б передбачити в рамках НБСЄ. Підписання Паризької Хартії 1990 р. започаткувало трансформацію НБСЄ з організації консультативного характеру на організацію колективної безпеки.

Отже, на створені кілька органів НБСЄ покладали відповідальність реагувати на загрозу війни та насильницькі конфлікти, а також стабілізувати мир. Рада міністрів НБСЄ, Вища Рада, Парламентська Асамблея та Секретаріат у Відні уповноважили займатися загальними питаннями з провадження та подальшого розвитку НБСЄ. Створення форуму зі співробітництва в галузі безпеки у Відні і механізму з консультацій та співробітництва з огляду на надзвичайні ситуації («Берлінський механізм») означало, що врегулювання конфліктів може наразі проходити на основі чітко визначених процедур.

НБСЄ 1992 р. офіційно визнали як регіональну організацію безпеки згідно з Главою VIII Статуту Організації Об'єднаних Націй. Її характер змінився ще раз зі зміною її назви 1994 р. з Наради з безпеки і співробітництва в Європі на *Організацію з безпеки і співробітництва в Європі* (ОБСЄ). Проте рух до встановлення європейської ООН провалився через структурні політики держав-членів. Сьогодні ОБСЄ як структура бере на себе завдання, якими часто нехтують домінуючі європейські організації безпеки, такі як НАТО та ЄС, у питаннях підтримки демократії, захисту прав етнічних меншин, а також сприяння розвитку громадянського суспільства, які мають на меті запобігати насильницьким конфліктам [513, s. 30]. ОБСЄ вирішує деякі з цих завдань з Радою Європи.

Як НАТО і НБСЄ / ОБСЄ, Євросоюз також намагався діяти як система регіональної безпеки після закінчення «холодної війни» [440], докладаючи зусиль до створення спільної міжнародної політики і політики безпеки та *Європейської політики безпеки і оборони* (ЄПБО). Провал ЄС у намаганнях владнати балканські війни на початку 1990-х років відобразився у посиленні цих спроб. ЄС погодився перебрати на себе функції управління кризами, запобігання конфліктам, як це викладено в Амстердамському договорі 1997 р. Зокрема, були створені нові посади Верховного представника ЄС з загальної зовнішньої політики і політики безпеки та сил швидкого реагування, що налічували 60 тис. війська, яке за потреби могли розгорнути впродовж 60-ти днів. Окрім того, у процесі інтеграції *Західноєвропейського союзу* (ЗЄС) в ЄС цей союз поступово розвиває власний оборонний потенціал. ЗЄС відповідав за колективну оборону, викладену у зміненому Брюссельському договорі, і допомагав НАТО у звичайній війні [214; 329; 338].

Висновки до розділу 3

У третьому розділі здійснено комплексний аналіз специфіки функціонування та еволюції міжнародних регіональних організацій у контексті системної трансформації сучасного міжнародного порядку. Одержані результати дали підставу сформулювати такі висновки:

Визначено характер взаємодії регіональних інституцій із системою ООН як базисом сучасного міжнародного права. Доведено, що в умовах глибокої кризи універсальних інститутів (зокрема, через політичний параліч та неефективність Ради Безпеки ООН у реагуванні на сучасні акти агресії), роль регіональних організацій зазнала докорінної трансформації. Вони еволюціонували від підпорядкованих, допоміжних елементів системи ООН (у межах Глави VIII Статуту ООН) до відносно автономних безпекових та

політичних центрів, які змушені самотійно компенсувати дефіцит глобального консенсусу.

Розкрито механізм актуалізації національних інтересів держав через інструменти регіонального багатостороннього співробітництва в умовах глобалізації. Обґрунтовано, що в міру переходу від однополярності до складної, асиметричної багатополярності регіональні організації стають для держав головним засобом захисту свого суверенітету та колективного балансування проти глобальних загроз. Встановлено, що саме в межах регіональних структур відбувається агрегація локальних інтересів та їхня подальша легітимізація на глобальному рівні.

Спираючись на теоретичну модель нового регіоналізму, доведено, що сучасне глобальне управління втрачає суто державну та ієрархічну природу, перетворюючись на багаторівневу систему мережевої взаємодії. Регіональні організації в цій системі відіграють роль ключових вузлів («хабів»), які інтегрують зусилля урядів, транснаціонального бізнесу та неурядових акторів для оперативного реагування на транскордонні виклики (екологічні кризи, гібридні загрози, пандемії, безпекові дилеми). З одного боку, регіональні інституції діють як «стабілізатори» та регіональні регулятори, що знижують рівень системного хаосу та структурують локальні простори безпеки. З іншого боку, поява альтернативних і функціонально розмитих форматів (зокрема, за участю амбітних регіональних лідерів) може спричиняти фрагментацію міжнародно-правового поля та створення конкуруючих «зон впливу», що суттєво ускладнює відновлення стабільного світоустрою.

РОЗДІЛ 4

МЕХАНІЗМИ ПРИЙНЯТТЯ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ РІШЕНЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

4.1. Рішення міжнародної організації як інструмент діяльності. Політико-дипломатичне прийняття рішень

Діяльність інститутів багатостороннього співробітництва привертає увагу до себе через ухвалені та імплементовані рішення, які стають одним з головних критеріїв оцінки ефективності функціонування таких міжнародних інститутів. Отож видова та функціональна оцінка прийняття та імплементациї рішень слугує одним з ключових елементів процесу розробки їх ефективного функціонування та реалізації програмних цілей організації.

З цього приводу в науковому дискурсі точаться тривалі дискусії стосовно питання реформування інституційної чи функціональної структури низки як глобальних, так і регіональних інститутів міжнародного співробітництва. Головним змістом таких дискусій є проблема ефективного представництва локальних та, передусім, регіональних інтересів у діяльності, відповідно, регіональних і глобальних міжнародних організацій.

Трактування поняття рішення міжнародної організації в науковій літературі доволі узагальнене та охоплює надто широкий спектр підходів. Рішення можна трактувати у вузькому та широкому значенні слова. Доволі часто у правовій літературі рішення зводиться до міжнародно-правового документа як результату діяльності (правотворчості) організації, який має певні наслідки для членів організації та чинить вплив на міжнародне середовище. Цей підхід ґрунтується на правовій природі міжнародних міжурядових організацій, які характеризуються наявністю таких функцій, як правотворчість, та, відповідно, володіють правосуб'єктністю.

Урешті такий підхід ґрунтується на вже згадуваному визначенні міжнародної міжурядової організації, що «створена на основі міжнародного договору для виконання певної мети», має «відповідну систему постійно діючих органів», «міжнародну правосуб'єктність» і «заснована відповідно до міжнародного права» [6].

Аналізуючи ознаки міжнародних міжурядових організацій, зазначимо, що найважливішою відмінною рисою будь-якої з них є наявність договірної основи – ця ознака визначає юридичну природу міжнародної організації. Іншими словами, діяльність міжурядових організацій здійснюється на основі міжнародного установчого документа як вияву політичної волі держав до співробітництва у тій чи іншій сфері. Відповідно, він має погоджувальний характер і водночас його можна розглядати як рішення у вигляді узгодженої волі держав до спільних дій.

Звідси випливає теза щодо важливості у контексті прийняття рішень суверенної волі держав до узгодження своїх дій на міжнародній арені. Отже, суттєвою ознакою міжурядових організацій є прояв автономії волі. Самостійність волі виявляється в тому, що після того, як організація створена державами, вона (воля) вже набуває нової якості, порівняно з індивідуальною волею членів організації.

Важливою ознакою міжнародної міжурядової організації є також наявність міжнародної правосуб'єктності – наділення міжнародними правами й обов'язками: укладати договори з державами й іншими міжнародними організаціями; нести міжнародно-правову відповідальність за свої дії; звертатися до держав та інших міжнародних організацій із вимогою про відшкодування шкоди, заподіяної міжнародним правопорушенням; обмінюватися офіційними представництвами з державами та іншими міжнародними організаціями; наділяти своїх посадових осіб привілеями та імунітетами тощо [2].

Отже, як засвідчує аналіз наявної наукової літератури, головними ознаками міжнародних міжурядових організацій є: 1) договірна основа;

2) міжнародна правосуб'єктність; 3) автономія волі; 4) постійно діючий характер; 5) суверенна рівність учасників [2].

Водночас звернімо увагу на правову природу процесу розробки та прийняття рішень у рамках міжнародних організацій загалом. Відомий теоретик права Ласса Опенгейм після Другої світової війни написав, що з ухваленням Заключного Акту Віденського конгресу «квазізаконодавча діяльність міжнародних конвенцій вперше виправдала себе» [450, р. 4]. Вже перед Світовою війною думки Л. Опенгейма стали типовим прикладом доктрини позитивного права. За К. Вольфом, право базувалося на припустимій згоді членів міжнародної спільноти на те, що називається природною поведінкою. Однак позитивісти прагнули створити міжнародний правопорядок, що базується на реальній домовленості держав. Вони виводили правопорядок не з бажаного ідеалу, а з реально існуючих умов. Наприклад, Л. Опенгейм визначав право як «систему правил людської поведінки у суспільстві, що, за спільною згодою цієї спільноти, повинно застосовуватися назовні» [449]. На міжнародному рівні правозастосування через зовнішню владу трапляється, оскільки «у міжнародному праві держави повинні брати право у свої руки. Втручання з боку інших держав, що висловлюють свої співчуття постраждалій стороні, є причинами того, чому норми міжнародного права можуть і реально застосовуються» [450]. Отож Л. Опенгейм дотримувався реалістичних традицій Т. Гобса та Е. Ваттеля, а також комунітарних посилів Г. Гроція.

Як наголошував Л. Опенгейм, міжнародному праву «зовсім недостатньо повноважень впливати на зміни і створення норм внутрішньодержавного права» [449]. Воно відрізняється від внутрішньодержавного права у чотирьох аспектах. «Тоді як внутрішньодержавне право є правом верховенства над особами, що підпадають під його вплив, міжнародне право є правом, що стоїть не над незалежними державами, а між ними» [449]. Суб'єкти міжнародного права – держави – володіють суверенітетом, який Л. Опенгейм визначає як «верховну владу, владу, що є незалежною від будь-якої іншої земної влади» та «незалежність як в межах, так і поза межами державних кордонів» [511, р. 89].

Держави є абсолютно вільними; їхнім єдиним обмеженням є правила, на які вони добровільно погодилися. Однак цю свободу необхідно перевіряти свободою інших членів світової спільноти. У праві всі держави є рівними: наддержави, де факто, визнають політичні лідери менших держав, проте вони не є законно вищими за інші [449]. Єдиним результатом суверенності та правової рівності всіх держав є норма, за якою жодну державу, не важливо, наскільки мала вона є, не можна зобов'язати дотримуватися правила, на яке вона не давала своєї згоди.

Отже, «Міжнародне право має бути слабшим за внутрішньодержавне, оскільки не існує і не може існувати міжнародного уряду над національним, який міг би застосовувати норми міжнародного права так, як національний уряд застосовує норми внутрішнього права» [449].

Іншою відмінністю є те, що у національному парламенті обрані представники приймають рішення щодо законів більшістю голосів, і коли закон набуває чинності, громадяни повинні дотримуватися його. Проте у міжнародному середовищі через принцип суверенності та рівності жодну державу і жодну меншість не можна змусити дотримуватися міжнародних резолюцій, на які вони не дали власної згоди; і держави повинні ратифікувати резолюції перед тим, як вони наберуть чинності [511, р. 170]. Хоча держави на законодавчих конференціях здебільшого можуть приймати норми, що мають обов'язковий характер лише для більшості. Разом кілька держав може діяти на законодавчому рівні, формуючи позитивні норми права у міжнародній сфері, як кожна з них може творити норми у своєму національному праві [511, р. 85]. Зазначимо, що Л. Опенгейм називає це «загальним», а не «універсальним» правом, наголошуючи, що міжнародні норми можуть виникати не лише з явної, а й з невираженої згоди: «У загальному міжнародному праві існує тенденція до перетворення його в універсальне, оскільки держави, які досі не дали свою згоду на нього, у майбутньому або дають чітку згоду, або визнають відповідні норми невиражено, через звичай» [449]. Його ідеї, відповідно, базуються на його вірі в те, що міжнародні норми, справжні інтереси всіх держав та інтереси міжнародної спільноти є сумісними: «Хоча окремі держави є суверенними та незалежними

одна від одної, хоча не існує міжнародного уряду над національними, хоча немає центральної політичної влади, якій підкоряються різні держави, все ж існує щось сильніше за всі могутні розділяючі чинники, а саме – спільні інтереси. Ці інтереси та необхідні відносини, що сприяють цим інтересам, об'єднують окремі держави у спільноту» [449]. Отже, аналізуючи суто правову природу діяльності міжнародних організацій, доходимо висновку щодо пріоритетності національного (державного) інтересу у процесі творення спільних міждержавних (міжурядових) інституцій. Відповідно, спільні інтереси надають угодам між суверенними державами обов'язкової сили. У цьому контексті пояснення Л. Опенгейма близьке до поглядів Х. Вольфа про вигадану світову державу.

Зрештою Х. Вольф припускає світове міжнародне право [511, р. 82]. Хоча для позитивістів, таких як Л. Опенгейм, міжнародне правове суспільство є продуктом історії, причому не обов'язково світової. Маючи справу з державами поза «сім'єю народів», міжнародне право «не містить жодних норм.... члени сім'ї народів вступають у взаємодію з такими державами, керуючись свободою дій, а не міжнародним правом» [449].

Після Другої світової війни та утворення ООН розпочався масштабний процес, заснований на принципі самовизначення, пропагованого Лігою Націй. Починаючи з 60-х років XX ст., деколонізація, яка фактично завершилася до кінця XX століття, докорінно змінила міжнародну систему і стала одним з беззаперечних успіхів ООН. До 1991 р. 113 держав ратифікували чи приєдналися до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, що дало змогу застосовувати право на самовизначення громадянам усіх націй та зробило його обов'язковим для всіх держав звичаєвого права [270]. Отож норми права формуються в процесі діяльності міжнародних інститутів як результат узгодженої волі держав.

Звідси випливає, що рішення міжнародної організації можна визначити як волевиявлення держав-членів у компетентному органі згідно з правилами процедури та положеннями статуту цієї організації. Прийняття рішень є одним із найважливіших етапів діяльності міжнародної організації. Виходячи з логіки

волевиявлення держави до вирішення спільних питань на міжнародній арені та правової природи творення рішень, видається доцільним виокремити кілька етапів у процесі творення, прийняття та імплементації рішень організації через волевиявлення суверенних держав. Практична діяльність міжнародних організацій засвідчує, що головними етапами процедури ухвалення рішень є:

- 1) постановка питання;
- 2) розгляд питання по суті та розробка рішення;
- 3) прийняття рішення (голосування) та його імплементація.

Процес формування рішень починається з прояву ініціативи, яка виходить від держави (групи держав), від органів або посадових осіб міжнародної організації. Зазвичай ініціатор пропонує вивчити визначену проблему. Однак можливі випадки, за яких він може винести проект майбутнього рішення на обговорення. Свої проекти рішень можуть вносити й інші держави, а також групи держав. У міжнародних організаціях широко застосовують практику залучення до проектів співавторів. Після внесення питання до порядку денного його або обговорюють безпосередньо в самому органі, або передають на обговорення до спеціально створених комітетів чи комісій. Після цього питання знову подають на розгляд уповноваженого органу. Здебільшого у міжнародних організаціях рішення перед винесенням на обговорення пленарного органу передають на розгляд допоміжних органів (комісій, комітетів, робочих груп), де й готують проект майбутнього рішення. Отож роботі допоміжних органів надають більшої ваги [118]. Зрештою динаміка діяльності міжнародних організацій засвідчує необхідність та щораз більшу актуальність залучення до розробки тих чи інших рішень експертного середовища, представників аналітичних центрів, неформальних акторів. Така практика дає змогу розширити експертний потенціал організації, підвищити сприйняття того чи іншого рішення серед суспільства та його ефективність. Ще одним важливим чинником є техніка ухвалення рішень міжнародними організаціями.

З-поміж найдавніших технік прийняття рішень можна виокремити *акламацію* (від лат. *acclamo* – виголошення), яка передбачає ухвалення рішення

або його відхилення на підставі реакції учасників зібрання. За силою та інтенсивністю крику (галасу) визначають перевагу того чи іншого рішення. Таку процедуру використовують у роботі Генеральної Асамблеї ООН та низці міжнародних організацій.

Іншим доволі простим прийомом прийняття рішення, якому передують копітка праця у формі обговорення, переговорів, є *консенсус*. Процедура консенсусу передбачає зачитування заздалегідь підготовленого й узгодженого тексту того чи іншого документа, констатацію відсутності заперечень та оголошення набуття чинності рішення.

Серед найпоширеніших технічних прийомів прийняття рішень є *голосування*, в якому виокремлюють:

- звичайне (відкрите або таємне);
- поіменне;
- листовне.

Звичайне відкрите голосування запроваджують з питань діяльності організації шляхом підняття рук або вставання. При цьому позицію окремих членів організації не фіксують. *Звичайне таємне голосування* відрізняється лише тим, що волевиявлення членів організації здійснюють через потаємне (приховане від стороннього ока) заповнення анонімного бюлетеня чи анкети для голосування. Зазвичай його застосовують для прийняття важливих рішень у випадках, передбачених установчими документами або регламентом.

Поіменне голосування запроваджують здебільшого для вирішення принципових або спірних питань. Доволі часто його використовують як елемент здійснення морально-психологічного тиску на країну-члена організації з метою ухвалення певного рішення. Адже результати поіменного голосування передбачають не лише прийняття рішення у його чистому вигляді, а й оприлюднення позиції кожного учасника голосування. Таке голосування проводять з-поміж країн-членів організації за абеткою офіційної мови організації. За умови існування кількох робочих мов організації шляхом

жеребкування обирають мову, за абеткою якої відбуватиметься голосування. Першою проходить голосування держава, обрана шляхом жеребкування.

Листовне голосування передбачає отримання письмової відповіді учасника міжнародної організації на попередньо розіслані листи, анкети. Зазвичай такий вид голосування можуть застосовувати у невеликих міжнародних організаціях, неурядових та вузькопрофільних регіональних організаціях.

Модель голосування здебільшого адекватна, коли йдеться про юридично необов'язкові резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй. Ці резолюції можуть ухвалювати кваліфікованою більшістю. Хорошим прикладом є обговорення нового міжнародного економічного порядку в 1970-х роках. Під час цих тривалих і складних обговорень країни, що розвиваються, намагались використати всю масу своєї значної кількості голосів у Генеральній Асамблеї, щоб змусити розвинуті країни змінити структуру в рамках глобальної економіки. Більшість намагалась, проте не змогла сконцентрувати витрати на невеликій групі розвинених держав, а переваги та здобутки розділити поміж великою аудиторією, тобто серед більшості країн, що розвиваються [595]. Хоча ця більшість зуміла пройти різні резолюції, їхній необов'язковий характер дає змогу розвиненим країнам їх ігнорувати.

Доволі поширеним методом є голосування за пропорційною системою, запровадженою в організаціях групи Світового банку (МВФ, МБРР, МАР, МФК) відповідно до економічної ваги держав-членів як відображення їхніх внесків у статутний фонд організації. Представництво національних делегацій у парламентських, економічних та соціальних органах відповідних організацій часто обмежується чисельністю населення. У Європейському Співтоваристві Люксембург, наприклад, мав шість представників у Європарламенті, тоді як ФРН, Франція, Італія та Велика Британія – по 81-му кожна. Датська, фінська, норвезька і шведська делегації в Північній раді мають по 78 місць, незважаючи на те, що їхнє населення співвідноситься у пропорції 5–5–4–8, відповідно, тоді як Ісландія, населення якої налічує чверть мільйона жителів, має лише шість місць.

За даними експертних оцінок, більшість (понад 70 %) міжнародних організацій застосовує мажоритарний метод прийняття рішень, тобто використовує технічні прийоми голосування для легітимізації власних рішень (рис. 4.1) [83, с. 40].

Питання класифікації міжнародних організацій закономірно пов'язане з проблемою класифікації рішень міжнародних організацій і зумовлене відмінностями процедури ухвалення рішень, яка є багатоступеневою та складною. Процес постановки проблеми, обговорення, розробки проєкту рішення займає зазвичай доволі тривалий час. Не вдаючись у деталі процесу розгляду та розробки проєкту рішення, зупинимося детальніше на особливостях прийняття рішення, його затвердження, від чого, зрештою, залежить його ефективність. Отже, у практичній діяльності міжнародних організацій можна виокремити чотири методи ухвалення рішень шляхом голосування:

- одностайний;
- мажоритарний;
- консенсусний;
- метод зважених голосів.

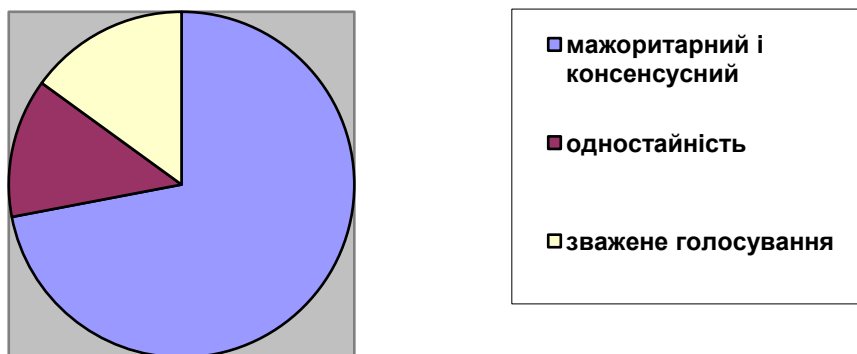

Рис. 4.1. Схема застосування методів прийняття рішень у міжнародних організаціях

Практична діяльність організацій, різноманітність варіантів ухвалення рішень вносить певні різновиди у структуру наведених вище методів. Його багатоманітність можна відобразити у вигляді схеми (рис. 4.2).

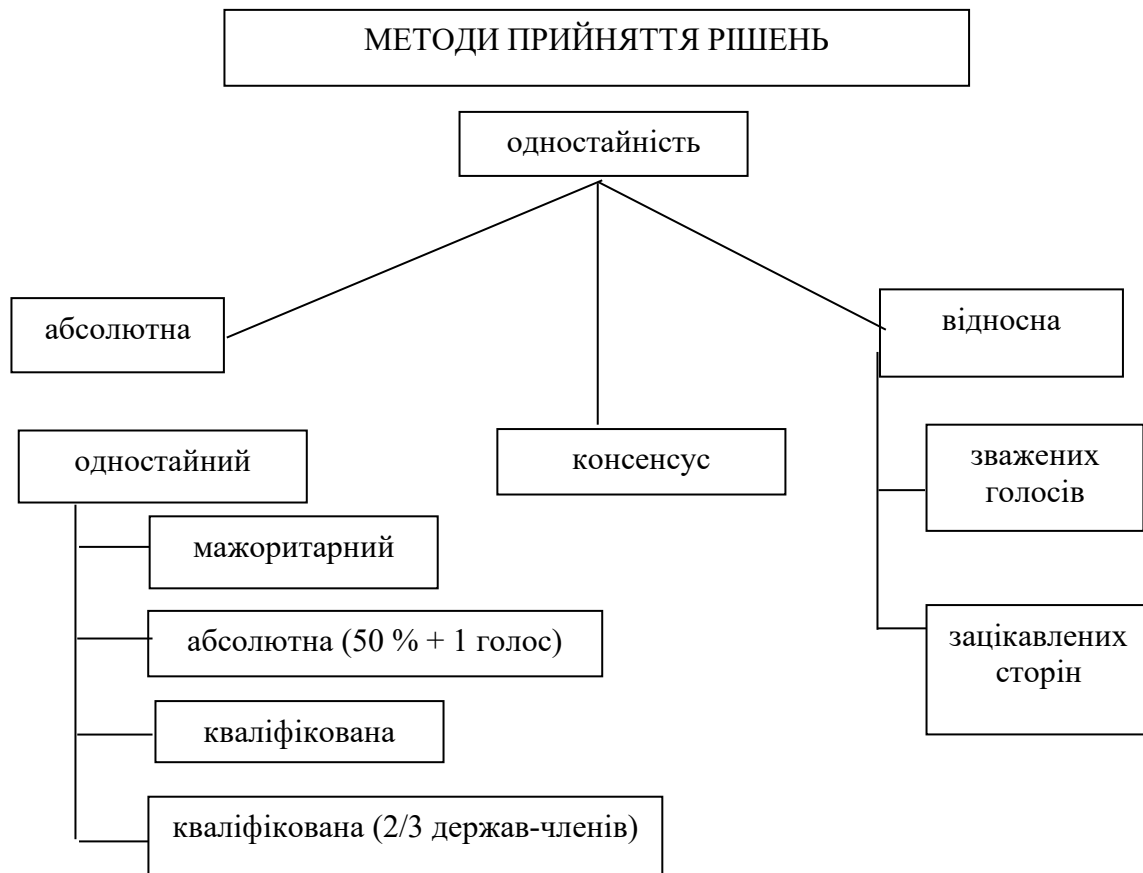

Рис. 4.2. Структурна організація методів прийняття рішень¹

При цьому під одноставністю розуміють позитивне голосування за рішення всіма без винятку членами організації. У випадку запровадження методу абсолютної одноставності рішення вважатимуть неприйнятним за відсутності або утримання від голосування навіть одного члена організації.

Відносна одноставність передбачає позитивне рішення членів організації; при цьому голоси держав-членів, які утримались при голосуванні, не впливають на прийняття рішення.

Кваліфікована одноставність передбачає одноставність великих держав або частини держав-членів організації. Такий механізм голосування застосовують у Раді Безпеки ООН, під час якого задля прийняття рішення необхідні голоси усіх постійних держав-членів.

Одноставність зацікавлених сторін передбачає позитивне голосування лише тих держав-членів, яких стосується питання, з якого приймають рішення.

¹ Власна розробка автора.

Мажоритарний метод прийняття рішення передбачає голосування або абсолютною (звичайною) більшістю – 50 % плюс один голос, або кваліфікованою, визначеною статутом організації. Зазвичай це голосування двома третинами держав-членів організації.

Консенсусний метод прийняття рішень зазвичай не передбачає голосування. Зміст його полягає в тому, що сторони досягають згоди (консенсусу) ще на стадії підготовки рішення до його прийняття, що позбавляє необхідності голосування по суті. Доволі часто такий метод використовують у неурядових організаціях. Водночас зазначимо, що консенсусний метод прийняття рішень набуває щораз більшого поширення й у міждержавних організаціях, таких як ОБСЄ, НАТО, ЄС тощо. Адже саме функціонування організації на основі консенсусної системи прийняття рішення зазвичай гарантує ефективність впровадження того чи іншого рішення, а отже, і реалізацію на практиці.

Зважене голосування застосовують у міжнародних організаціях, де існує неоднакова кількість голосів у кожного члена організації, обумовлена визначеними критеріями участі у фінансуванні, обсягу товарообігу тощо, про що зазначено вище.

Отже, йдеться про доволі широкий спектр методів прийняття рішень міжнародними організаціями, які впливають зі змісту і форм діяльності міждержавних утворень і пов'язані зі специфікою їхнього функціонування, визначеного нормативними документами.

Зазначимо, що у межах інституцій більшість у прийнятті рішень може варіювати. Перед Першою світовою війною Всесвітній поштовий союз та інші міжнародні об'єднання приймали рішення більшістю у дві третини складу. Незважаючи на те, що Ліга Націй продовжувала працювати за принципом одностайності, ухвалили, що пропозицію, винесену більшістю в дві третини складу, що ще не стала рішенням, можна розцінювати як ознаку побажань держав-членів («vœux»). ООН та багато пов'язаних з нею органів прийняли систему голосування простою більшістю – Генеральна Асамблея приймає

основну частину своїх рішень простою більшістю присутніх держав-членів, що голосують, тоді як «важливі питання» вирішують більшістю у дві третини складу. Держави переможниці у Другій світовій війні, що увійшли до Ради Безпеки як постійні члени, поставлені перед фактом представництва лише в один голос кожна, могли опинитися в ситуації диктату більшості набагато менших держав. Задля вирівнювання становища в Раді Безпеки, коли рішення приймають голосами «за» дев'ятьох з п'ятнадцяти членів, постійним членам РБ надали право вето. У цьому ключі варто звернути увагу на невідповідність структури Ради Безпеки ООН нинішній ситуації у світі, коли інтереси великих країн, перелік яких розширився, не відповідають реаліям часу. Варті уваги приклади непоодинокого використання права вето представниками Російської Федерації в Раді Безпеки ООН для блокування рішень щодо засудження російської агресії проти України, починаючи з 2014 року.

Оскільки рішень міжнародних організацій є доволі багато – за способом прийняття, політичною та юридичною спрямованістю, доцільно класифікувати такі рішення на основі різних критеріїв. Отож за видовою класифікацією рішення міжнародних організацій поділяють так:

- За юридичною силою – обов'язкові і необов'язкові.

Згідно з класичним варіантом, обов'язкові рішення приймають з внутрішніх питань діяльності організації (зазвичай процедурних), а інші рішення приймають у формі рекомендацій. На відміну від обов'язкових рішень, які мають внутрішню дію, рішення-рекомендації зазвичай спрямовані державам-членам, тобто назовні організації. Однак сьогодні частина рішень, призначених для внутрішнього користування в рамках організації, може мати рекомендаційне спрямування, а значна частина рішень, які приймають міжнародні міжурядові організації, є рішеннями наднаціонального характеру й адресовані державам-членам, мають обов'язкову дію на території цих держав. Вони обов'язкові для виконання не тільки державами, а й фізичними та юридичними особами (ЄС, АСЕАН, НАТО тощо) [83; 95].

- За сферою, до якої належить рішення – процедурні і з питань діяльності організацій.
- За адресатом – внутрішні і зовнішні.
- За географічною спрямованістю – національні, регіональні і глобальні.
- За методом прийняття – відповідно до описаних вище методів прийняття.

Для детальнішого розгляду різних видів рішень міжнародних організацій візьмемо за приклад рішення Організації Об'єднаних Націй, адже її роль в нормотворчому процесі є визначальною та не підлягає сумніву. До того ж, така класифікація є універсальною і стосується також регіональних акторів.

Питання про юридичну силу резолюцій Генеральної Асамблеї ООН викликає жваві суперечки серед дослідників. Основні розбіжності стосуються таких питань:

- чи є вказані резолюції обов'язковими для держав-членів ООН;
- чи ж їхнє значення не виходить за рамки рекомендацій;
- чи можна їх вважати джерелами міжнародного права.

Результати аналізу засвідчують, що науковці мають різне розуміння щодо зазначених питань.

Питання, з яких Генеральна Асамблея може ухвалювати резолюції, варто поділити на три основні групи:

- 1) питання внутрішньоорганізаційного спрямування;
- 2) питання співпраці держав у політичній, економічній, соціальній, гуманітарній та інших сферах;
- 3) питання підтримання міжнародного миру та безпеки [5].

По-перше, питання внутрішньоорганізаційного спрямування стосуються регламентації внутрішнього життя та діяльності власне організації і спрямовані на забезпечення ефективного її функціонування. Обов'язкова сила таких рішень виражає об'єктивні потреби організації як постійно діючого механізму. Такими, наприклад, є рішення щодо прийому нових членів організації, позбавлення (припинення) членства в організації, обсягу адміністративного бюджету та

розмірів членських внесків, вибору членів органів обмеженого складу, призначення керівників адміністративних органів, обрання керівництва міжурядових органів і першочергових питань їхньої роботи (внутрішньої структури, термінів засідань, порядків денних тощо). Рішення з цих питань не можна характеризувати як рекомендації, оскільки вони стосуються питань, що вимагають однозначного вирішення, без якого організація не може функціонувати або ж виявиться повністю паралізованою.

За В. Моравецьким, розрізняють три головні способи створення міжнародною організацією норм, безпосередньо обов'язкових для держав-членів: 1) внесення змін у Статут; 2) встановлення правил, що визначають поведінку держав-членів організації поза межами (зовнішня регламентація); 3) створення внутрішнього права міжнародної організації (внутрішня регламентація). Подібні рішення характеризуються не правотворчими, а виконавчими чи адміністративними рисами, оскільки вони є одноразовими і конкретними, а не загальними резолюціями.

Звідси можна вважати, що норми, встановлені самою організацією, які стосуються її структури і розвивають загальні принципи, що містяться в її статуті, пов'язані з функціонуванням її органів, або визначають процедури, обов'язкові в рамках цієї організації, є її внутрішнім правом [17].

Дещо іншого характеру набувають угоди, укладені між Генеральною Асамблеєю та іншими міжнародними організаціями (насамперед спеціалізованими установами ООН, регіональними організаціями та форумами) чи певними державами (наприклад, про надання технічної допомоги, про місцезнаходження центральних установ ООН тощо). У цьому випадку у правотворчому процесі бере участь не лише Генеральна Асамблея. Договір укладає інший орган ООН (від імені ГА), на рівних правах з яким у процесі розробки документа діє й інша сторона договору. Після її затвердження угода набуває обов'язкової сили для сторін такого договору.

По-друге, практика розгляду резолюцій Генеральної Асамблеї з питань співпраці держав у політичній, економічній, соціальній, гуманітарній сферах засвідчує, що вони мають лише рекомендаційне спрямування [5].

Водночас існують винятки із загального правила щодо рекомендаційної сили рішень так званого зовнішнього права міжнародних організацій. Обов'язковість таких рішень часто пов'язують з питанням передачі частини державного суверенітету організації, що має наднаціональні повноваження. Унікальним у цьому плані утворенням і чи не єдиним прикладом наднаціональної міжнародної організації на сьогодні є Європейський Союз. Держави-учасниці визнали повноваження Союзу ухвалювати рішення (директиви), що є обов'язковими, укладати міжнародні договори, представляти ЄС у відносинах з третіми країнами.

Щодо системи ООН розвиток наднаціонального елементу значною мірою відбувся внаслідок створення валютно-фінансових організацій, що становлять групу організацій *Світового банку* (СБ). Ці організації мають широкі повноваження у сфері регулювання валютно-фінансових операцій, до того ж механізми регулювання фіксують не в статутах, а в правилах, створених органами СБ і МВФ. Елементи наднаціональності притаманні також Раді Безпеки ООН у частині ухвалення рішення щодо застосування примусових заходів до держав.

Тенденції розвитку наднаціональних рис притаманні й іншим глобальним та регіональним організаціям. У практиці деяких організацій існують спрощені процедури для визнання державами-членами обов'язкової сили рішень організації. Це стосується регламентів Асамблеї Всесвітньої організації охорони здоров'я. Проте такі повноваження міжнародної організації не є в прямому розумінні наднаціональними, оскільки держави мають змогу відмовитися від обов'язковості того чи іншого ухваленого рішення організації [6].

Рада Безпеки, відповідно до Статуту ООН, уповноважена ухвалювати рішення з питань підтримання міжнародного миру та безпеки та вирішення суперечок між державами. Однак, як засвідчує практика, держави-члени ООН не

завжди вважають за необхідне виконувати її рішення. Наприклад, щонайменше 90 резолюцій Ради Безпеки не виконано протягом 1992–2002 рр. Для порівняння, за цей час виконано понад 1 300 резолюцій. Як відомо, рішення Ради Безпеки можна вважати прийнятим, якщо за нього проголосувало не менше 9-ти держав-членів Ради за умови, що 5 постійних членів не наклали на нього вето. З початку 1970-х років США застосовували право вето понад 50 разів – більше, ніж будь-який інший член Ради Безпеки. Як засвідчують результати аналізу, найчастіше рішення міжнародного співтовариства не виконували Ізраїль, Туреччина, Марокко, Індонезія [5].

Доволі цікавим підходом до вивчення процесу прийняття рішень міжнародних організацій є розгляд програмних та оперативних рішень. Програмні рішення – це комплекс норм і правил, спрямованих на керівництво поведінки суб'єктів. Програмні рішення міжнародних організацій здебільшого встановлюють такі нормативні стандарти поведінки для міжнародної бюрократії і держав-членів, які можна прирівняти до законотворчої діяльності на державному рівні, тоді як оперативні рішення стосуються втілення норм і правил існуючих програм. У міжнародних організаціях вони стосуються таких видів діяльності, як моніторинг дотримання державами-членами нормативних стандартів і примусове їхнє виконання в разі недотримання. На основі цієї відмінності між програмними й оперативними рішеннями можемо говорити про різні моделі, відповідно до яких розробляють та ухвалюють ці рішення.

Програмні рішення міжнародних організацій безпосередньо стосуються автономії держави, оскільки держава підпорядковується міжнародним нормам і правилам. Зазвичай держави ревно піклуються про збереження їхньої автономії. Вони неохоче визнають той факт, що рішення, які передбачають створення таких норм і правил, можуть приймати без їхнього контролю самого процесу прийняття рішень. Отож вироблення програмних рішень у міжнародних організаціях завжди контролюють держави-члени (рис. 4.3).

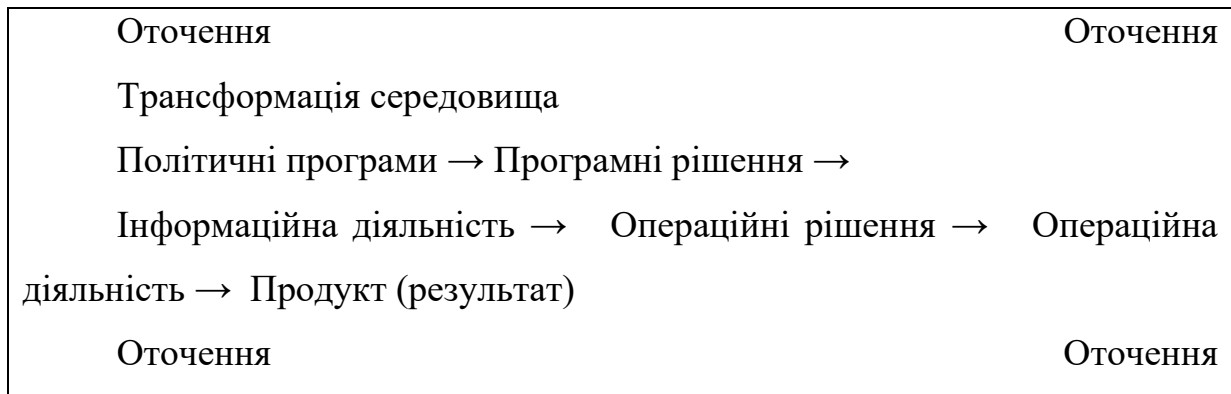

Рис. 4.3. Моделі прийняття рішень міжнародних організацій

Отже, програмні рішення навряд чи вкладаються в модель раціонального вибору, модель стандартних операційних процедур чи політико-бюрократичну модель. Усі три моделі прийняття рішень передбачають значний вплив власне бюрократичного апарату міжнародних організацій, а не контролюються державами-членами. Домінування держав у програмних рішеннях міжнародних організацій можна відстежити лише в міжурядових моделях переговорів та тих, де рішення приймають більшістю голосів.

Відповідно, чим більше програмне рішення міжнародної організації зачіпає питання про автономію держав-членів, тим більше можна очікувати, що ухвалення рішення відповідатиме міжурядово-переговорній моделі. Держави навряд чи готові підкоритися більшості голосів, якщо їхню автономію поставлено під сумнів. Однак чим більше програмних рішень залишають автономію держав-членів недоторканою, тим більше прийняття рішень може відповідати моделі голосування більшістю. Отож юридично обов'язкові програмні рішення міжнародних організацій зазвичай базуються на міжурядових переговорах, у той час як юридично необов'язкові програмні рішення мають за основу голосування більшістю, принаймні в деяких міжнародних організаціях.

Прийняття програмних рішень контролюють держави-члени та їхні представники. Незалежно від того, слідує процес прийняття рішень моделі міжурядових переговорів чи моделі мажоритарного голосування, держави-члени та їхні представники покликані діяти одночасно на двох рівнях, якщо вони хочуть досягти своїх цілей [250; 480; 607].

Навряд чи можна стверджувати, що в обох моделях програмні рішення міжнародних організацій задовольняють суворі критерії справедливості. Могутніші держави більшою мірою впливають на прийняття рішень, ніж усі інші держави. Це справедливо навіть для організацій, у яких всі держави-члени мають рівні права під час голосування. Проте прийняття рішень у рамках міжнародних організацій може бути справедливіше, ніж прийняття рішення поза цими рамками, де потужніші держави мають змогу частіше приймати свої власні рішення, ігноруючи інтереси менш могутніх держав. Процедури прийняття рішень міжнародних організацій дають змогу менш потужним державам висловити їхні інтереси, вимагаючи компенсацію від могутніших держав в обмін на їхню підтримку тих рішень, у яких зацікавлені найбільші держави. Передусім це стосується таких випадків, де менш могутні держави формують коаліцію між собою або приєднуються до коаліції на чолі з потужною державою, яка потім братиме до уваги їхні інтереси.

Обидві моделі можна використати для ілюстрації процедури прийняття програмних рішень у рамках Європейського Союзу. Наприклад, програмні рішення ЄС для реалізації на внутрішньому ринку і для створення спільної валюти, як зазначено у Єдиному Європейському Акті 1986 р. і Маастрихтському Договорі 1992 р., найкраще вкладаються в міжурядово-переговорну модель. У процесі прийняття рішень домінуючу роль відводили переговорам між трьома найпотужнішими державами-членами ЄС – Німеччиною, Францією та Великою Британією [429]. Отож рішення на спільному ринку проекту стало можливим тільки тому, що вперше три великі держави ЄС мали спільну зацікавленість у продовженні неоліберальної економічної політики і завершенні формування внутрішнього ринку, передбаченого у Римському договорі 1957 р. Позиції трьох держав збіглися, коли Франція, котра щойно прийняла неоліберальну позицію, що сприяла проекту спільного ринку, Велика Британія, яка в принципі на боці спільного ринку, а також Німеччина, яка рішуче підтримувала проект, стали одностайними. Президент Ф. Міттеран у своїй ролі голови Європейської ради

шість разів зустрічався з канцлером Г. Колем і прем'єр-міністром М. Тетчер з метою координації їхніх інтересів щодо проєкту Спільного ринку.

Аналогічно, рішення щодо створення єдиної європейської валюти могли досягти лише тому, що на початку 1990-х років у основних членів ЄС розвинувся спільний інтерес до економічного та валютного союзу, який уже передбачили в так званому Плані Вернера 1970 р. [429; 597]. Однак у цьому випадку лише Німеччина і Франція, які переслідували ті ж цілі грошово-кредитної (монетарної) політики, як і торговельної політики, ще з 1988 р. перебрали на себе ініціативу, тоді як Велика Британія залишалася дещо стриманішою. Після німецького возз'єднання міжурядові переговори про валютний союз контролював франко-німецький тандем під керівництвом президента Ф. Міттерана і канцлера Г. Коля.

Як і передбачала міжурядово-переговорна модель, Європейська комісія і під час переговорів про Єдиний європейський акт, і під час підписання Маастрихтського договору обмежилась роллю у визначенні проєктів для внутрішнього ринку і єдиної валюти у спосіб, що відображає спільні інтереси найбільших європейських держав [171]. Окрім того, результати цих двох договорів також характерні для міжурядових переговорів. З одного боку, обидва представляють собою найменший спільний знаменник інтересів найпотужніших держав-членів. В той час як внутрішній ринок та спільну валюту могли встановити, кроки в напрямі подальшої інтеграції, схвалені Німеччиною і Францією, заблокувала Велика Британія. З іншого боку, розширення структурних фондів через Єдиний європейський акт і створення Фонду об'єднання через Маастрихтський договір можна тлумачити як поступку з боку могутніх держав-членів, яка гарантувала підтримку менш потужним державам, таким як Греція, Ірландія, Португалія та Іспанія, в обмін на голосування за весь пакет [428; 429].

З моменту вступу в силу Єдиного європейського акта 1986 р. програмні рішення у рамках Європейського Союзу також можуть приймати більшістю голосів. На відміну від інших міжнародних організацій, голосування більшістю у ЄС, хоча й обмежене, стосується як необов'язкових рішень, так і юридично

обов'язкових. Спершу впровадження, а потім послідовне розширення кваліфікованого голосування більшістю в Раді ЄС не тільки пришвидшило прийняття рішень, а й змінило роль Комісії у прийнятті таких рішень. Це підтверджено. Рада майже завжди прагне до консенсусу і покладається на голосування більшістю, однак лише у 10 % усіх рішень вона може це зробити [323]. Хоча сама можливість того, що рішення можуть приймати в Раді кваліфікованим голосуванням більшістю, дала змогу підсилити роль Європейської комісії в ухваленні рішень у ЄС замість того, щоб діяти як посередник, покликаний вносити пропозиції, що відображають загальні інтереси усіх держав-членів.

Міжурядові переговори і модель голосування більшістю можна застосувати до аналізу процесу прийняття рішень в Організації Об'єднаних Націй. Модель міжурядових переговорів застосовують, коли ООН ініціює міжнародні конференції, покликані сприяти прийняттю рішень, обов'язкових для всіх держав-учасниць. Оскільки конференція ООН може приймати обов'язкові рішення лише за згоди усіх держав, то саме держави та їхні інтереси домінують у процесі прийняття рішень. Прикладом може слугувати третя *Конференція ООН з морського права* (КМП) впродовж 1973–1982 рр. Під час тривалого та інколи доволі складного процесу переговорів з метою переформулювати морське право постала проблема узгодження різних інтересів понад 150-ти держав у морських питаннях. Результатом, тобто колосальним досягненням, став переговорний пакет, який здебільшого відобразив інтереси держав з великою протяжністю берегової лінії такою ж мірою, як і інтереси великих військових держав. Розширення прибережних вод до 12 миль, виняткової економічної зони до 200 миль і континентального шельфу відповідає інтересам держав з великою протяжністю берегової лінії, в той час як безперешкодний транзит суден через ці зони відповідає комерційним та військовим інтересам великих держав. Згоду держав з незначною протяжністю берегової лінії та держав, що не мають виходу до моря, досягли за рахунок різних поступок. Держави з незначною протяжністю берегової лінії та держави, що не

мають виходу до моря, скористалися інтернаціоналізацією експлуатації морського дна через Міжнародне управління з морського дна, оскільки це передбачало їхню частку в доходах від такого використання. Держави, які побоювались, що експлуатація з боку Управління морського дна може спричинити зниження цін на видобуті корисні копалини, отримували вигоду завдяки узгодженим лімітам на експлуатацію морського дна. Цей багатосторонній пакет проілюстрував, як у міждержавних переговорах необхідно поважати та дотримуватись інтересів усіх держав. Це також засвідчує, що держави, які мають особливі енергетичні ресурси у своєму розпорядженні – морські держави і держави з великою протяжністю берегової лінії – можуть ефективніше впливати на остаточне рішення, ніж держави, що не мають однаково ефективних ресурсів [545; 598].

Оперативні рішення міжнародних організацій не впливають на автономію держав-членів настільки, як програмні рішення. Хіба що під впливом міжнародних норм і правил держави вже частково відмовилися від деяких зі своїх автономій. Отож державам легше погодитися із застосуванням норм і правил, які вони вже затвердили, і не висловлювати бажання щодо домінування в процесі ухвалення рішень. Як наслідок, завдяки оперативним рішенням бюрократія багатьох міжнародних організацій здатна діяти відносно автономно. Ні модель міждержавних переговорів, ні модель більшості голосів достатньо не пояснюють такої автономії. Це можна краще зрозуміти в рамках моделі раціонального вибору, стандартних операційних процедур або політико-бюрократичної моделі, оскільки (хоча і різною мірою) ці моделі визнають бюрократичну компетенцію, яка, принаймні частково, незалежна від компетенції держав-членів.

Можна стверджувати, що чим більше програми міжнародних організацій впливають на автономію держав-членів, тим менше держави готові до передачі бюрократії контролю над оперативними рішеннями, за допомогою яких ці програми втілюють у життя. І навпаки, чим менше програми посягають на їхню автономію, тим більше держави готові до передачі контролю над оперативними

рішеннями бюрократії. Отже, оперативні рішення, які приймають для втілення програм, що регулюють поведінку держав стосовно інших держав, можуть приймати відповідно до раціональної моделі вибору або до моделі стандартних операційних процедур, тоді як рішення, спрямовані на реалізацію програм, які регулюють поведінку держав щодо свого внутрішнього суспільства, майже завжди будують за політико-бюрократичною моделлю.

Однак у всіх трьох моделях міжнародна бюрократія відіграє роль, яка частково залежить від бюрократичного апарату держав-членів. Водночас усі три моделі допускають, що загалом процес прийняття рішень у міжнародних організаціях завжди передбачає багаторівневу координацію між різними гілками бюрократичної машини, принаймні на трьох рівнях:

- На наднаціональному рівні позиції різних гілок бюрократії міжнародних організацій потребують координації.
- На міжнародному рівні їх необхідно координувати з бюрократичними механізмами різних держав-членів, які водночас потребують скоординованості між собою.
- На національному рівні позиції різних міністерств необхідно скоординувати, а потім через національних представників подати до міжнародної організації.

Жодна з трьох моделей не дає підстав вважати, що позиції всіх держав-членів, незалежно від того, наскільки вони уповноважені, однаково впливають на рішення міжнародних організацій. Однак через незалежну роль, яку вони надають бюрократії міжнародних організацій, всі три моделі припускають можливості для військово могутніх і менш потужних держав впливати на процес ухвалення рішень.

Однак варто визнати, що могутні держави-члени значною мірою впливають на призначення керівників міжнародних адміністративних органів, унаслідок чого вплив потужних держав може бути ще більшим як всередині, так і поза межами міжнародної організації. Отже, з огляду на існування оперативних рішень, ми не можемо однозначно відповісти на питання щодо сили впливу між

потужними і менш сильними державами на процеси розробки та прийняття рішень.

Ці три моделі можна проілюструвати на прикладі Європейського Союзу, а також Організації Об'єднаних Націй. Оперативні рішення сумісні з моделлю раціонального вибору і є доволі рідкісними. Як уже зазначено вище, рішення *Європейського центрального банку* (ЄЦБ), яке приймають щодо європейської грошово-кредитної політики, є важливим винятком. Оскільки створення економічного і валютного союзу завершено 1999 р., ЄЦБ несе відповідальність за грошову політику діючих на той час дванадцяти держав-членів ЄС. Рішення приймала Рада керуючих, що складалася з 6-ти членів Виконавчої ради та керівників національних центральних банків з 12-ти європейських країн. Рада керуючих незалежна від рішень Уряду, Європейської Комісії та Ради ЄС у своїй грошово-кредитній політиці, отож може приймати рішення щодо відсоткових ставок остаточно відповідно до вимог, встановлених статутом, для забезпечення стабільності валютного курсу в єврозоні. Рада керуючих аналізувала домінуючу економічну ситуацію в єврозоні, передусім у зв'язку з можливим ризиком інфляції. Зваживши витрати і вигоди, пов'язані з різними сценаріями, вона ухвалила рішення, яке вважала максимально придатним для забезпечення стабільності валютного курсу. Отож доречно трактувати такі рішення Європейського центрального банку з точки зору моделі раціонального вибору.

Аналогічно, рішення Генеральних секретарів ООН Бутрос Бутрос-Галі і Кофі Аннана щодо реформування Секретаріату ООН можна однаково розглядати як сумісні з моделлю раціонального вибору. Обидва мали на меті зробити Секретаріат Організації Об'єднаних Націй ефективнішим за зростання його значущості в рамках системи Організації Об'єднаних Націй. Деякі департаменти, такі як Управління генерального директора з питань розвитку та міжнародної економічної співпраці чи Управління з політичних питань і справ Генеральної Асамблеї, скасували, а інші створили. Окрім того, створили нову посаду заступника Генерального секретаря та Бюро управління, що значно підвищило контроль Генерального секретаря над роботою Секретаріату [575].

Обидва продемонстрували порівняно великий ступінь автономії в реорганізації Секретаріату ООН. Бутрос Бутрос-Галі ігнорував рекомендації спеціального комітету в складі 30-ти послів ООН, а також резолюції Генеральної Асамблеї і запровадив власні ініціативи. Натомість К. Аннан скоротив кількість високооплачуваних заступників та помічників Генерального секретаря, незважаючи на шалений опір держав-членів. Автономію, з якою обидва проводили реформи Секретаріату та водночас розширення його компетенцій, можна розглядати як типове явище для моделі раціонального вибору.

У цьому контексті ми зіштовхуємося з ухваленням рішень відповідно до моделі стандартних операційних процедур як у Європейському Союзі, так і в Організації Об'єднаних Націй. Наприклад, у ЄС регулювання ринків сільськогосподарської продукції характеризується низкою стандартизованих і чітко визначених процесів ухвалення рішень.

У діяльності ООН існують також оперативні рішення, ухвалені зазвичай відповідно до стандартних операційних процедур, наприклад, погодження на звернення до Ради Безпеки. Тут апеляцію в РБ ООН можна порівняти з набором стандартних критеріїв: наприклад, важливо, щоб сторона, яка подає апеляцію, була визнаною державою. Якщо критерії дотримані, то зібрання Ради Безпеки відбудеться аналогічним чином; якщо Рада Безпеки прийняла рішення щодо створення миротворчих сил, багато необхідних рішень, таких як ті, що стосуються їхнього обладнання та транспорту, прийматимуть за стандартними оперативними процедурами у Секретаріаті ООН.

Оперативні рішення, що відображають бюрократичну модель, можна знайти практично у кожній міжнародній організації. У Європейському Союзі рішення з метою втілення програми внутрішніх ринків до 1992 р. є наочним прикладом. Програми внутрішнього ринку, як зазначено в Єдиному європейському акті, визначали основні риси внутрішнього ринку. Отож оперативні рішення необхідно приймати за співробітництва Комісії з відповідними комітетами, що складаються з представників держав-членів [242]. Комісія має представити проєкт пропозицій до комітетів. Залежно від процедури

комітети можуть повернути назад ці пропозиції, чим змусять Раду пришвидшити рішення. Зазвичай оперативні рішення приймають під час обговорень між Комісією та членами відповідних комітетів. Отож Рада, а отже і міністри держав-членів залишаються поза процесом прийняття рішень [578, р. 15]. Тим паче, що представникам національних бюрократій – міністерствам – зазвичай не потрібно звіряти свої позиції з міністром, хоча з іншими різними галузями національної бюрократії, на яку може вплинути пропозиція ЄС, доведеться звертати увагу.

В ООН, наприклад, ми також можемо бачити оперативні рішення, прийняті відповідно до бюрократичної моделі політики. Зокрема, наведемо рішення спеціальної комісії ООН, які передбачали перевірку ліквідації (демонтажу) зброї масового ураження в Іраку після війни у Перській затоці 1991 р. Перше з них прийняте й опубліковане 1991 р. Радою Безпеки в результаті ухвалення Резолюції № 687. Для того, щоб відстежити і знищити всі компоненти програми створення зброї масового ураження, спеціальним комісіям – перша UNSCOM, а потім UNMOVIC – довелося ухвалити багато рішень. Наприклад, вони насамперед визначили, у який спосіб перевірятимуть іракські об'єкти, підозрювані у зберіганні зброї масового ураження, як реагуватимуть на відмову Іраку дозволити доступ інспекційної комісії до певних об'єктів і як гарантуватимуть, що Ірак не вироблятиме постійно і не набуватиме нової зброї масового ураження. Необхідні оперативні рішення приймала спеціальна комісія у тісній співпраці з Генеральним секретарем ООН. Окрім того, голови спеціальних комісій зобов'язались регулярно звітувати через Генерального секретаря перед Радою Безпеки щодо виконання свого мандата. Отже, Спеціальні комісії не були повністю вільні у своїх рішеннях і не були повністю обмежені в прийнятті рішень ані Радою Безпеки, ані Генеральним секретарем. Здебільшого рішення сформували за допомогою засобів бюрократичної політики між спеціальними комісіями, передусім їхніми головами, Генеральним секретарем, Радою Безпеки і, зокрема, представниками постійних членів РБ.

Очевидно, що програмні та оперативні рішення організацій зумовлені прийнятими політичними програмами міжнародних організацій. Політичні

програми є набором норм і правил, спрямованих на управління поведінкою суб'єктів. Хоча вони встановлюють нормативні стандарти поведінки для держав-членів організації, вони також можуть торкнутися і взаємодії між державами-членами і власне міжнародною організацією.

Політичні програми відрізняються: по-перше, відповідно до тих наслідків, які передбачають їхні норми і правила чи які вони повинні мати; по-друге, залежно від ступеня юридичної обов'язковості їхніх норм і правил.

Норми і правила загалом, а не лише в міжнародних організаціях, можуть мати на меті різні наслідки, залежно від того, чи слугуватимуть вони регламентуючими нормативними програмами, розподільними програмами або ж перерозподільними програмами [399].

Нормативні програми націлені на управління поведінкою соціальних суб'єктів з метою уникнення небажаних взаємодій або для досягнення бажаних взаємодій. З цією метою встановлюють загальні норми і правила поведінки, які регламентують або забороняють певні види поведінки в конкретних обставинах. Вони діють як керівні принципи для сторін [399, р. 694]. Національним прикладом нормативних програм, чиї норми і правила регулюють взаємодію, є кримінальне, екологічне право, права людини та закон про захист споживачів. На міжнародному рівні такі програми допомагають державам уникнути небажаних взаємодій, таких як війни, або досягти бажаних взаємодій, таких як мир. Отож заборона Статутом ООН застосування сили є прикладом нормативних програм. Іншими прикладами є: Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, що забороняє придбання ядерної зброї для всіх держав, окрім США, Великої Британії, Росії, Франції та Китаю; Генеральна угода з тарифів і торгівлі, яка передбачає, що всі держави-члени СОТ повинні ставитись до інших держав-членів як до рівних; Монреальський протокол до Віденської конвенції, який передбачає, що всі держави повинні заборонити використання хімічних речовин, які спричиняють знищення озонового шару.

Натомість програми розподілу спрямовані на регулювання поведінки, яка стосується розподілу товарів і послуг. Вони призначені для отримання вигоди

багатьма без додаткових витрат для інших. Іншими словами, товар або послуги розподіляють, не забираючи їх від когось іншого. Класичним прикладом дистрибутивної політики на державному рівні є розподіл доходів держави від нафтового бізнесу між членами співтовариства (ОПЕК), наприклад, у таких державах, як Саудівська Аравія або Кувейт. Здебільшого міжнародні організації, які створюють програми розподілу, є винятком. Хоча з розвитком сучасних технологій з'являються нові формати такої співпраці. Присвоєння та розподіл доменних імен, які здійснюють через інтернет-корпорацію з присвоєння імен та номерів (ICANN) від 1998 р., можна розглядати як ще один з прикладів програм розподілу міжнародних організацій [325]. Врешті Міжнародна організація зі стандартизації також виконує розподільчі функції, надаючи доступ до використання та поширення стандартів у різних сферах. Одним з проявів реалізації програм розподілу можна вважати гуманітарні організації та інституції, створювані, серед іншого, регіональними міжнародними організаціями.

Також знаходимо програми розподілу, застосовані у діяльності Світового банку (МБРР), Програми розвитку ООН (ПРООН) та Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО). Їхнім головним завданням є передача ресурсів з розвинених країн в країни, що розвиваються. У рамках Європейського Союзу такі програми, як структурний і збірний фонди, перерозподіляють матеріальні ресурси між державами-членами. Хоча витрати на ці програми здійснюють усі держави-члени, їхні продукти сконцентровано у менш розвинених країнах-учасниках або бідних регіонах у держав-членів.

На додаток до диференціації, заснованої на можливому результаті дії норм і правил у сфері політичних програм, можна також розрізняти їх з огляду на те, чи їхні норми і правила мають обов'язкову юридичну силу [121]. Хоча ступінь юридичної сили не завжди корелює з рівнем дотримання норм державами-членами, важливою характеристикою програм залишається, безумовно, те, чи відображають вони юридично обов'язкові зобов'язання, чи просто політичні

рекомендації. Звичним є той факт, що в рамках однієї і тієї ж міжнародної організації співіснують юридично обов'язкові і необов'язкові програми.

Європейський Союз є однією із небагатьох міжнародних організацій, яка має повноваження приймати обов'язкові програми, що безпосередньо стосуються не тільки держав-членів, а й приватних осіб цих держав-членів. Такі повноваження насамперед стосуються його першого компонента (внутрішнього ринку), де він може застосовувати правила, а також директиви для своєї програмної діяльності. Директиви є обов'язковими і застосовують їх з моменту прийняття в ЄС. Водночас немає необхідності національним органам легалізовувати їх у внутрішньому законодавстві. Директиви, хоча й обов'язкові, надають владі держав-членів певну свободу в тому, як зробити їх чинними за допомогою внутрішнього законодавства. Окрім того, існують також програми ЄС, які не є юридично обов'язковими, що відображають рекомендації або думки, які ставлять політичні цілі, а не юридичні зобов'язання.

Щодо співробітництва між державами-членами у сфері кримінального судочинства вони є юридично обов'язковими і водночас залишають державам-членам певний вибір щодо того, як здійснити імплементацію у внутрішнє законодавство. Для порівняння, програми в рамках другого рівня Європейського Союзу зі спільної зовнішньої політики і політики безпеки не є юридично обов'язковими. Спільна зовнішня політика та політика безпеки має три види програм: із загальних позицій, спільних дій та загальної стратегії. Тоді як спільні дії і позиції спонукають держави-члени зайняти певну позицію або діяти певним чином у їхній зовнішній політиці, спільні стратегії передбачають стосовно конкретної держави загальні напрями у зовнішній політиці, які держави-члени повинні поважати.

В Організації Об'єднаних Націй багато програм не є юридично обов'язкової сили. За винятком рішень з бюджетних питань і внутрішньої організації ООН, резолюції, а також декларації Генеральної Асамблеї є насамперед рекомендаційними. Якщо програми, що містяться в таких резолюціях, часто повторюються, вони можуть стати юридично обов'язковими

як звичайне міжнародне право за умови, якщо більшість держав-членів ООН погодиться щодо цього. Для порівняння, резолюції Ради Безпеки ООН відповідно до глави VII Статуту ООН, є обов'язковими. Однак конвенції, угоди або договори, укладені в рамках ООН та її спеціалізованих установах, можуть також стати юридично обов'язковими для держав-членів. Зазвичай для цього потрібна їхня ратифікація державами, які є сторонами, відповідно, договору, угоди або конвенції. У випадку багатьох договорів, угод та конвенцій Генеральна Асамблея ООН використовує можливість рекомендувати якнайшвидше підписання і ратифікацію в резолюції державам-членам.

Як уже зазначено вище, рішення в міжнародних організаціях залежать від їхніх особливостей та природи впровадження в життя. Отже, простежується добре відома думка, що політика визначає політичні переконання [398, р. 299]. Операційні рішення здебільшого виходять з моделей раціонального вибору або з норм діючих процедур чи бюрократичної політики; програмні рішення здебільшого приймають відповідно до моделі міжурядових переговорів чи більшості голосуючих. Однак ми погоджуємося з тим, що програмні рішення, які суттєво впливають на автономію держав, можуть ухвалити відповідно до моделі міжурядових переговорів, а ті, що несуттєво впливають на автономію держав, можуть також розробити за моделлю більшості голосуючих.

Базуючись, з одного боку, на відмінностях між регулюючою, розподільною та перерозподільною програмами, а з іншого – на диференціації між юридично зобов'язуючими програмами, можемо детально визначити програми, які загалом складені відповідно до цієї моделі рішення. Звідси, юридично зобов'язуючі програми є певною мірою результатом міжурядових переговорів, тоді як незобов'язуючі програми приймають більшістю голосів. Зрештою можна стверджувати, що регулюючі програми розроблені завдяки міжурядовим переговорам, а перерозподільчі програми є результатом голосування більшості, доки вони не стануть частиною пакета, розробленого міжурядовими переговорами. Розподільні програми можуть розробляти як на рівні міжурядових переговорів, так і голосуванням більшості.

При цьому значна частина рішень міжнародних організацій набуває управлінського характеру щодо впровадження політичних програм діяльності. Конверсія починається з програмного рішення, за яким слідує програма діяльності. Реалізація програмної діяльності є результатом управлінських рішень. Відповідно, ми можемо виокремити 5 типів управління:

- специфікація та конкретизація норм і правил програм діяльності;
- впровадження через міжнародну організацію;
- моніторинг за впровадженням державами-членами;
- винесення арбітражних рішень у випадку суперечок чи непогодження щодо членства держав;
- накладання штрафних санкцій у випадку недомовленостей.

Отже, норми і правила програм діяльності вимагають подальшої деталізації щодо імплементації. Парламенти та уряди держав-членів обирають засоби для виконання зобов'язань, розроблених у програмах міжнародних організацій. Проте в багатьох міжнародних організаціях, таких як Європейський Союз, Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, а також в Організації Об'єднаних Націй специфікація програм стала обов'язком самих організацій. Наприклад, внутрішньомаркетингова програма ЄС вимагає гармонізації технічних та юридичних стандартів. Проте більш ніж визначення цих стандартів забезпечує той факт, що специфікацію актуальних стандартів повинні розробити самі органи ЄС. Отож і Світовий банк накреслює детальні умови для втілення проєктів у країнах, що розвиваються. А заходи, прийняті Радою Безпеки ООН, такі як встановлення умов щодо припинення вогню в Іраку наприкінці війни 1991 р., варто інтерпретувати як оперативне рішення, яке чітко визначає програму досягнення міжнародного миру та безпеки.

Завдяки такій деталізації програми міжнародних організацій не лише надають допомогу щодо виконання норм та правил, а іноді самі їх реалізують. Проте загалом ця можливість обмежена щодо виконання програм, які погоджені на міжнародному рівні та залишаються прерогативою установ держав-членів, їхніх парламентів та урядів. Наприклад, стандарти якості питної води

встановлюють для всіх держав-членів ЄС, однак засоби, необхідні для їхнього впровадження, такі як водоочисні споруди, залишаються справою урядів окремих держав. Пряме впровадження програм міжнародних організацій відбувається там, де ці організації на основі їхніх фінансових, інформаційних джерел, а також їхнього персоналу, можуть забезпечити підтримку дій, які вимагають членства держав. Наприклад: ЄС адмініструє безпосередньо систему фінансових цін для Європейських сільськогосподарських ринків; ООН та її спеціалізовані агенції наполягають на впровадженні гуманітарної допомоги для країн, які є об'єктами воєнних інтервенцій, надання технічної допомоги країнам, що розвиваються, надання допомоги фондам для розвитку та підтримки науково-дослідних інституцій. Приклади реалізації програм ООН можна побачити у діяльності щодо збереження (підтримання) миру. Наприклад, відповідно до Резолюції Ради Безпеки № 1244 1999 р., ООН взяла на себе повне адміністрування підтримання миру в Косово.

Перед багатьма міжнародними організаціями постало завдання моніторингу стану реалізації програм [191; 565; 607]. Відомим прикладом є Міжнародне агентство атомної енергії (МАГАТЕ), покликане моніторити за державами-членами згідно з Договором про «Нерозповсюдження ядерної зброї» від 1968 р., за яким держави повинні утриматись від поширення, використання ядерного матеріалу у військових цілях. МАГАТЕ може вимагати від держав, що підписали Договір, звіти про діяльність в ядерній сфері у цивільному секторі. Окрім того, Агентство має право моніторингу та інспектування цивільних ядерних об'єктів.

Багато міжнародних організацій, відповідальних за провадження міжнародних угод щодо охорони навколишнього середовища, може обирати форму та механізми проведення моніторингу. Наприклад, якщо Міжнародна китобійна комісія дозволить відновити комерційне полювання на китів, вона матиме право розмістити міжнародних спостерігачів на китобійних суднах для моніторингу за китобійним промислом. Такими прикладами є Договір допоміжних атомних сил, Договір про заборону стратегічних наступальних

озброєнь, Договір про звичайні збройні сили у Європі, Конвенція про хімічну зброю [474].

Безперечно, моніторинг не може надійно гарантувати виконання угоди. Серйозним джерелом незгод є той факт, що тоді, коли держави-члени заявляють, що серед них є згода, інші, які знаходяться під багатостороннім моніторингом, можуть звинувачувати їх у порушенні політичних цілей організацій. Згоду держав-членів можна очікувати тоді, коли вони не ігнорують вимог програм, трактуючи їх довільно. З цієї причини багатьом міжнародним регіональним організаціям надають право тлумачити зміст угоди держав-членів.

Отже, вони можуть вносити коментарі в неупереджену інтерпретацію своїх програм діяльності. Це насамперед стосується тих організацій, які не лише демонструють підтримку державам-членам за допомогою дипломатичних засобів, а й які також мають власні арбітражні органи, до компетенції яких входить розв'язувати суперечки щодо легалізації вимог та обов'язків.

Одним з таких прикладів є Міжнародний Суд ООН, покликаний розглядати та ухвалювати рішення у спрах держав-членів. Хоча іноді видається, що Рада Безпеки та Комісія з прав людини є важливішими щодо вирішення спорів у випадку незгоди держав-членів з програмами та принципами ООН. Згідно зі ст. 39 Статуту ООН Рада Безпеки може ухвалювати зняття заборони на використання сили або засуджувати порушення норм Статуту ООН. До компетенції Комісії з прав людини належить моніторинг та діяльність, спрямована на захист прав громадян. Отож можна стверджувати, що Рада Безпеки, як і Комісія з прав людини, може ухвалювати рішення щодо засудження держав-членів, які порушують правові зобов'язання перед Організацією.

До компетенції *Європейського Суду Правосуддя* (ЄСП) належить ухвалення рішень щодо зобов'язання держав-членів. ЄСП, на відміну від Ради Безпеки та Комісії з прав людини ООН, хоча й поряд з *Міжнародним Судом Правосуддя* (МСП), є політично незалежним. На відміну від МСП, як і Ради Безпеки та Комісії з прав людини, він може перевіряти дотримання політичних програм, хоча й залежить від них. Окрім того, на відміну від МСП, Ради Безпеки

та Комісії з прав людини, ЄСПП передбачає доступ не лише держав, а й наднаціональних інститутів та приватних осіб. Навіть приватні особи можуть за певних умов звертатися до ЄСПП, якщо держави-члени не виконують норм ЄС. Винесення рішень міжнародними організаціями може допомогти державам-членам узгодити норми і правила в їхніх політичних програмах. Фактично міжнародні організації у рамках діяльності докладають певні зусилля для застосування санкцій проти держав, які постійно ігнорують взяті на себе міжнародні зобов'язання. Міжнародні організації допомагають координувати зусилля держав-членів застосовувати санкції проти порушень окремими державами загальноприйнятих принципів та правил. Звідси санкції можна вважати окремим видом рішень, які, з одного боку, носять обмежувальний характер, а з іншого – є інструментом для утримання держав-членів у рамках певних принципів та правил поведінки на міжнародній арені, а отже, в рамках політичної програми тієї чи іншої міжнародної організації.

У багатьох міжнародних організаціях санкції як механізми обмеження держав-членів через порушення міжнародних зобов'язань використовують доволі широко. Через них держави-члени піддаються певному моральному тиску іншими державами на міжнародному рівні, передусім зацікавленими групами [490]. Така дія може зашкодити репутації держави як надійного та довіреного партнера, що не дотримується принципу «*pacta sunt servanda*», закладеного у міжнародному праві. Втрата репутації може створити помітні переговорні незручності для держави як всередині, так і поза межами міжнародних організацій. Вони можуть, наприклад, спричинити посилення моніторингової діяльності міжнародних організацій за торговельними угодами з державою, яка втратила довіру.

Деякі міжнародні організації можуть запроваджувати прості моральні санкції проти держав-членів або ж, навіть, виключати ті, які постійно порушують свої міжнародні зобов'язання перед організаціями. Це право покладено в основу угод багатьох міжнародних організацій. Наприклад, в ООН Генеральна Асамблея за рекомендацією Ради Безпеки може виключати ті держави-члени, які

вперто діють проти Статуту. Як засвідчують результати аналізу, під час повномасштабної агресії Росії проти України РБ ООН виявилася недієздатною та неспроможною виключити зі складу Організації державу, яка порушила основоположні принципи Статуту Організації. Наприклад, Статут Ради Європи містить чітко визначені положення щодо припинення членства для держав, які порушують принципи Організації.

Припинення членства у міжнародних організаціях є питанням доволі неоднозначним. З одного боку, організація може покарати порушника виключенням, а з іншого – може втратити можливість подальшого впливу на діяльність цих держав. Таких прикладів можна навести доволі багато. Серед іншого, можна навести приклад припинення частково чи повністю повноважень парламентської делегації РФ у ПАРЄ через агресію проти України та анексію території Автономної Республіки Крим. Щоправда, незважаючи на невиконання Росією ані взятих на себе зобов'язань в рамках Організації, ані дотримання принципів, у січні 2021 р. повноваження російської делегації в ПАРЄ відновлені та підтверджені.

У практичній діяльності міжнародних організацій можуть впроваджувати й інші обмежувальні заходи. Така можливість для деяких міжнародних організацій полягає в тимчасовому припиненні певних прав, якими володіла держава як член організації (право на участь у голосуванні, обмежити право на участь у діяльності в тих чи інших органах). Отож Генеральна Асамблея ООН, за рекомендацією Ради Безпеки, може позбавити державу-члена права голосування під час засідання Генеральної Асамблеї, якщо Рада Безпеки прийняла примусові обмежувальні заходи щодо неї (ст. 6 Статуту ООН). З часу ухвалення Амстердамського договору ЄС мав змогу обмежити права держав-членів, позбавляючи їх членства. Проте це неможливо зробити за просте порушення щодо політичних програм організації, що передбачає серйозне і постійне порушення принципів демократії, прав людини, основних свобод та норм права. Це порушення має одноголосно встановити Рада за згодою більшості голосів Парламенту перед тим, як відкликати права учасника.

Відколи набрав сили Маастрихтський договір, ЄС має змогу накладати штрафи на держави, які постійно порушують директиви чи резолюції ЄС. Якщо держава-член після того, як її засудив ЄСП за порушення директив або резолюцій ЄС, не хоче виправляти ці порушення, Комісія може просити ЄСП вирішити питання щодо штрафних санкцій [451]. Подібно в ООН, Рада Безпеки може застосовувати санкції невійськового характеру щодо держави, щоб протистояти загрозі миру чи агресивним діям. Проте зазначимо: щоб здійснювати такі санкції щодо зброї, повітряного або торгового ембарго, Рада мусить покладатися на підтримку інших держав-членів щодо впровадження санкцій. Навіть у випадках, де держави-члени фактично володіють санкціями, не варто сприймати ефективність таких заходів надто оптимістично. Наприклад, заборона на воєнне втручання в Південній Африці не спричинила режимне погодження з покараною державою. Низька ефективність санкцій дала привід замислитися над питанням ефективності санкцій як інструменту гарантування державам-членам безпеки угод з міжнародними зобов'язаннями. Інші автори підтримують так звані «різкі санкції», наприклад, фінансові санкції, бойкоти на специфічні товари (діаманти, нафту, лісопродукцію), подорожуючі санкції та воєнне ембарго, що стосується спеціалістів та територій, а не економіки загалом.

Якщо Рада Безпеки ООН вважає за необхідне, вона може ухвалити рішення щодо застосування військової сили для примусу, однак залежно від того, чи фактично, а ще краще на основі засад права, держави-члени готові забезпечити війська та розгорнути їх під формальною оперативною командою ООН. У Корейській війні 1950 р. і 1991 р. у війні в Перській Затоці Рада Безпеки дозволила коаліції держав-членів застосувати силові воєнні заходи в обох випадках під керівництвом США. До того ж, у 1990-х роках Рада Безпеки дозволила деяким державам-членам втрутитися силовим методом в гуманітарні катастрофи в Сомалі (1992), Руанді (1994) та на Таїті (1994), що і визначило прийняття Договорів про мир. У вересні 2001 р. Рада Безпеки дозволила військові заходи боротьби з міжнародним тероризмом. Як засвідчують результати аналізу здійснення операцій з примусу до миру, ООН доволі часто

виступала в особі узаконення такого втручання, як і інші міжнародні організації [20].

Зазначимо, що процес винесення рішень у міжнародних організаціях залежить від типу розробленого рішення. Програми і рішення зазвичай виносять або на основі міжурядових угод, або на основі більшості голосуючих. При цьому дієві рішення розробляють здебільшого раціональним вибором, стандартними процедурами або завдяки політикам-бюрократам. Оперативні рішення для визначення і впровадження існуючих в Організації політичних програм, як і діяльність щодо розробки та впровадження санкцій проти держав-членів, розробляють здебільшого відповідно до бюрократичної моделі. У протилежних випадках рішення, зазвичай щодо впровадження програм діяльності самої організації, як моніторинг за порушеннями держав-членів, передбачає оптимальний вибір моделі стандартних процедур.

Зростання ролі міжнародних організацій у міжнародному середовищі привертає увагу науковців. Вивчення значної кількості міжнародних організацій, створених з метою реалізації різноманітних цілей, виявило спільну закономірність: зазвичай поведінка міжнародних організацій на міжнародній арені мало залежить від їхніх формальних, юридичних характеристик. Насправді міжнародні організації систематично відходять від своїх правових норм, і такі дії не засуджує світова спільнота. Для того, щоб зрозуміти, як міжнародні організації функціонують, необхідно визначити роль, яку в цих організаціях відіграє неформальне управління.

Міжнародні інституції взаємодіють між собою багатьма складними способами, а вивчення цих взаємодій є важливою метою подальших досліджень. Формальні та неформальні міжнародні організації можуть не лише заміняти, а й доповнювати одна одну. Неформальні організації можуть бути невід'ємною складовою урядової структури формальних організацій, як у випадку з групами G-7 та G-20, які є частинами неформального механізму контролю за діяльністю МВФ та Світового банку. В управлінні СОТ важливу роль відіграють неформальні об'єднання держав. Неформальні організації можуть діяти в межах

формальних інституцій, часто установ ООН, які надають інструменти для їхнього ефективного функціонування, а також у межах секретаріатів. Наприклад, ООН забезпечувала секретаріат для ГАТТ до створення 1995 р. СОТ, а Банк національних розрахунків досі надає секретаріат Базельському комітету. Договори можуть опосередковано бути включені до інших договірних зобов'язань чи неформальних норм, щоб відсутні правозастосовні процедури можна було забезпечити деінде. Існування Ради Безпеки ООН чинить непрямий вплив на умови широкого кола угод.

Отже, процес прийняття рішень в діяльності міжнародних організацій складний і суперечливий. Рішення приймають для досягнення конкретної мети міжнародної організації. У міжнародній організації приймають стратегічні, тактичні, оперативні рішення, які мають свою мету та спрямованість. Процес прийняття рішення є циклічним і складається з таких взаємопов'язаних етапів, як підготовка рішення, його прийняття та реалізація. Для прийняття обґрунтованих рішень необхідною є своєчасна, достовірна та вичерпна інформація. Пріоритетними напрямками, в яких приймають рішення на рівні керівних органів, є: рішення щодо створення нових підрозділів; рішення щодо розвитку та реформування організаційної структури. На рівні структурних підрозділів зазвичай приймають рішення щодо стратегії розвитку, відповідальності за результати діяльності, власних функцій, внутрішнього контролю.

У сучасних умовах міжнародні процеси характеризуються посиленням ролі міжнародних міжурядових організацій. Безперечно, держави зі зміцненням ролі міжнародних організацій не втрачають свого значення, а тільки отримують зручний, такий, що відповідає духу часу, організаційно-правовий механізм для взаємодії. Як пише Л. Харебава, рішення міжнародних організацій відіграють важливу роль колективної легітимізації. Вона спирається на усвідомлення того, що надійним вирішенням проблеми можна вважати лише рішення справедливе, що враховує інтереси всіх зацікавлених сторін і співтовариств загалом [108].

Незважаючи на гострі дебати науковців щодо юридичної сили рішень міжнародних міжурядових організацій, практика засвідчує, що здебільшого ефективно виконують рішення щодо питань внутрішньоорганізаційного спрямування. Вони, зрештою, формують так зване внутрішнє право міжнародних організацій та зазвичай мають обов'язкову силу для держав-членів конкретної організації. Натомість рішення, що спричиняють певні обов'язки для держав-членів організації, до того ж якщо вони не збігаються з національними інтересами держави, виконують не завжди, з огляду на відсутність дієвих механізмів, що можуть змусити державу виконати те чи інше рішення. Зважаючи на це, проблематика реалізації рішень організації потребує подальшого вивчення та апробації в практиці міждержавних відносин ХХІ ст.

Водночас, як засвідчує розгляд процесу розробки й ухвалення рішень міжнародних організацій, окрему увагу необхідно звернути на питання міжнародної легітимності рішень і діяльності держав як на внутрішньоорганізаційному рівні, так і стосовно інших держав поза межами організації.

4.2. Правова природа рішень міжнародних організацій. Проблема легітимізму у діяльності міжнародних організацій

Рішення міжнародних організацій, як уже зазначено вище, є фактичним виявом волі інститутів багатостороннього співробітництва, що, своєю чергою, транслиують інтереси держав на міжнародній арені. Водночас, зважаючи на процес прийняття та втілення рішень міжнародних організацій на практиці, доволі часто виникає питання щодо доцільності та справедливості прийняття того чи іншого рішення. Зрештою під час аналізу діяльності низки універсальних та регіональних міжнародних організацій виникає необхідність розгляду питання легальності та легітимності (міжнародної легітимності) ухвалення, а також реалізації таких рішень у практичній діяльності міжнародних інституцій.

Найкращим, на наш погляд, прикладом розгляду проблематики міжнародної легітимності можна вважати діяльність організацій у сфері підтримання та гарантування міжнародного миру та безпеки, оскільки саме ця сфера доволі чутлива до питання суверенітету держав-членів та зачіпає сферу автономії держави у діях на міжнародній арені.

Так звана дилема безпеки, спричинена анархічністю структури міжнародної системи, визнає певні умови, за яких відбувається міжнародна співпраця в галузі безпеки. Через анархічність структури жодна держава не може покладатися одна на одну, щоб забезпечити свою безпеку, тобто будь-яка держава повинна самотійно вирішувати це питання. З того часу, як виникає загроза втратити безпеку в будь-який момент унаслідок застосування сили або погрози силою, усім державам необхідно навчитися захищати себе й утримувати інших учасників міжнародних відносин від погрози або фактичного застосування сили проти них. Така готовність передбачає зміцнення відповідних владних позицій всередині держави, а також створення потужних об'єднань. З іншого боку, таку владу можуть використати для підриву державної безпеки, що може перерости в подальшому у спробу вчинити замах із загрозою застосування сили або спробу погрози силою. Недовіра, властива такій дилемі безпеки, тягне за собою ризики і загрози застосування сили навіть серед держав, які згодні відмовитися від подібних дій [318]. Іншими словами, цю недовіру можна розглядати як найсерйознішу перешкоду для міжнародного співробітництва в галузі безпеки.

Наведемо чотири чинники, які ускладнюють міжнародне співробітництво у сфері безпеки. По-перше, держави зазвичай оцінюють не тільки свою абсолютну користь від міжнародного співробітництва загалом, а й свої вигоди стосовно кожної держави зокрема, оскільки будь-які відносні втрати від співпраці переростають у відповідне послаблення могутності, що підриває безпеку конкретної держави і може спричинити конфлікти щодо розподілу доходів, що робить співробітництво доволі нереальним [239; 240]. По-друге, у сфері безпеки держави особливо неохоче довіряють комусь чужому, оскільки

шансів на відновлення безпеки як умови їхнього фізичного існування і незалежності не існує. З цієї причини держави вважають за краще довіряти лише собі у захисті себе від потенційних загроз, що робить міжнародне співробітництво малоефективним [335, р. 359]. По-третє, недовіра щораз більше зростає від низького ступеня прозорості, властивій галузі безпеки. Військові програми і плани з оборони зберігають здебільшого в суворій таємниці. Ця практика секретності, активного маскуванню програм і планів і, навіть, введення в оману інших позбавляє довіри у процесі співпраці, тим самим зменшуючи перспективи співробітництва [335, р. 359]. І, зрештою, національно зацікавлені групи можуть висловитись проти міжнародного співробітництва у питаннях безпеки. Якщо вони мають значний вплив у суспільстві, як у випадку з військово-промисловим комплексом у Сполучених Штатах Америки і колишньому Радянському Союзу в період холодної війни, то зможуть стримувати держави від участі у спільних зусиллях міжнародного співтовариства (рис. 4.4).

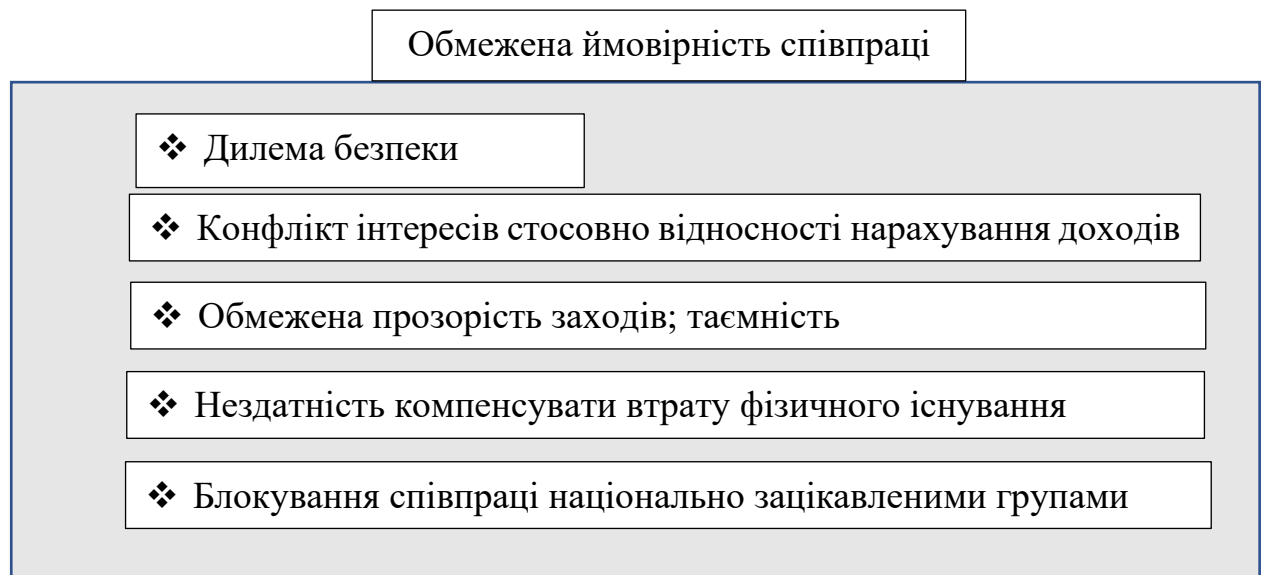

Рис. 4.4. Умови для співпраці у галузі безпеки

Міжнародні організації можуть допомогти змінити структурні вимоги задля сприяння співробітництву в галузі безпеки. Невід'ємною частиною дилеми безпеки є прихована загроза застосування сили з боку кожного окремого актора, незалежно від намірів, які приховують зацікавлені сторони. Отже, навіть акторів,

які надають перевагу взаємній відмові від агресивної поведінки, можна змусити погрожувати або застосовувати силу з метою забезпечення їхньої власної безпеки. Отож головна проблема безпеки полягає в стабілізації очікувань акторів про ненасильницьку поведінку собі подібних для того, щоб уможливити позицію утримання від погрози силою або її застосування. Міжнародні організації можуть сприяти стабілізації очікувань завдяки своїм політичним програмам, а також оперативній та інформаційній діяльності.

З огляду на це, питання колективної безпеки в контексті її формування та використання на практиці видається одним з ключових елементів міжнародної системи безпеки, а отже, і міждержавного співробітництва для досягнення міжнародної стабільності та миру. Система колективної безпеки пройшла доволі тривалий період трансформації в один з механізмів гарантування миру та набула універсального характеру.

Мирні конференції в Гаазі 1899 р. і 1907 р. принесли перші універсальні кодифікації в міжнародне гуманітарне право і Постійну палату Третейського суду. Проте переговори щодо угод про контроль над озброєнням, а також утворення всеохоплюючої міжнародної організації миру загалом провалилися [145; 234; 235]. Створення такої організації було успішним лише після завершення Першої світової війни [163].

Головним завданням Ліги Націй, як уже зазначено вище, вважали зміцнення міжнародної безпеки в усьому світі [277]. Вперше держави перебрали на себе зобов'язання заборонити використання сили в міжнародній політиці, хоча й із певними обмеженнями. Щоб виправдати цю заборону, яку згодом підсилили Пактом Бріана-Келлога (1928), сформували систему мирного врегулювання суперечок у вигляді системи колективної безпеки. Можна стверджувати, що у багатьох питаннях ця організація продовжувала європейську традицію. Щоправда, вона відрізнялася від свого попередника структурними інститутами. До складу її головного органу, яким була Рада, входили постійні та непостійні члени, обрані Асамблеєю Ліги. Постійними членами були спочатку Англія, Франція, Італія і Японія, згодом – Німеччина і Радянський Союз. Ідея

полягала в тому, що Рада продовжуватиме підтримувати традиції консультативної системи Європейського концерту, у такий спосіб зберігаючи її опертя на силу великих держав. Водночас нові елементи включали Асамблею, в якій кожен член Ліги мав один голос.

Зусилля зі стабілізації миру впливали із організаційної структури, яка залишила недоторканим суверенітет держав. Організація, за словами тогочасного президента США В. Вільсона, не може стримати уряди держав-членів від вступу у війну, оскільки демократичні уряди є відповідальними перед громадськістю. Спираючись на ці ідеалістичні переконання, Ліга Націй безпорадно спостерігала, як Японія вчиняла агресивні дії в Азії (1931), Італія схоже діяла в Абіссинії (1935). Важливо також, що вона не реагувала на події в Німеччині 1930-х років. Це все підсилювало нездатність сенату США затвердити членство США у Лізі, хоча ініціювали створення Ліги саме Сполучені Штати Америки. Вступ СРСР 1934 р., вихід з Ліги Японії 1931 р., Німеччини 1933 р., виключення СРСР 1939 р. засвідчило наявність проблем у діяльності Ліги Націй, а отже, і незначну ефективність у реалізації засадничих цілей Організації [143; 145]. Доволі часто діяльність та, передусім, занепад Організації пов'язують з крахом спроби створення системи колективної безпеки. Значною мірою неефективність Ліги Націй стала однією з передумов розв'язання нової війни в Європі та, зрештою, спричинила актуалізацію питання створення нової міжнародної інституції з безпеки у вигляді ООН. Як і попередники, Організація Об'єднаних Націй виникла на основі переможної військової коаліції [400; 456]. Як і Ліга Націй, ООН заснована на ідеї колективної безпеки [420; 590]. Керуючись цим принципом, держави зобов'язуються прийняти колективні заходи проти будь-якої держави, котра вчиняє агресивні дії проти іншої. Рада Безпеки як один з головних органів Організації, що відповідає за збереження міжнародного миру, визначає наявність будь-якої загрози або порушення миру і, відповідно до Глави VII Статуту, розробляє та ухвалює рішення щодо запобігання чи припинення актів агресії військовими силовими заходами [145,

р. 62; 479] або за допомогою інших інструментів, наприклад, регіональних міжнародних організацій, створення переговорних майданчиків тощо.

Для досягнення цілей Статут ООН вже містив програму, яку згодом доповнили резолюціями Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки, а також домовленостями, досягнутими на міжнародних конференціях, організованих ООН. Як результат, сьогодні існує нормативна програма, яка хоча й частково, проте намагається стримати прояви загроз і застосування сили. По суті, вперше в історії Статут встановлює загальну заборону на застосування або загрозу застосування сили між державами. Згідно зі ст. 2 (п. 4), «всі Члени ООН утримуються в своїх міжнародних відносинах від загрози силою чи її застосування як проти територіальної недоторканості або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями Організації Об'єднаних Націй» [190]. Цю загальну заборону на застосування або загрозу застосування сили доповнює ст. 2 (п. 3), відповідно до якої «всі Члени ООН повинні вирішувати свої міжнародні суперечки мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир і безпеку та справедливість» [190]. Отже, Статут не тільки забороняє ведення агресивних воєн, а й будь-яке інше застосування сили чи навіть загрози. Окрім того, Статут забороняє загрозу силою або застосування сили навіть для забезпечення дотримання міжнародних угод і вимагає, щоб суперечки щодо цих угод були врегульовані мирним шляхом.

Оскільки Статут ООН також нагадує про «невід'ємне право на індивідуальну або колективну самооборону» (ст. 51), використання військової сили зазвичай виправдовують як акт самооборони. Право на самооборону гарантують, проте це не варто використовувати як привід для зловживань і як прикриття агресивної поведінки. Визначити поняття агресії запропоновано Організації Об'єднаних Націй (Генеральній Асамблеї), що виявилось нелегким завданням. І лише після тривалих і напружених переговорів Генеральна Асамблея зупинилася на визначенні 1974 року (Резолюція 3314 (XXIX)). Акт агресії відбувається, коли держава перша використовує військову силу, проте,

щоб довести подібний акт агресії, згідно з Постановою, вимагає казуїстичних визначень дій, які охоплюють поняття агресії.

Політична програма ООН з безпеки забороняє втручання у внутрішні справи держав. У цьому контексті Статут передусім посилається на діяльність самої Організації Об'єднаних Націй. Окрім примусових заходів (Глава VII), Статут також виключає втручання ООН «у справи, які по суті належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави» (ст. 2, п. 7). Хоча питання, які належать до внутрішньої компетенції держав, також стали предметом змін. Генеральна Асамблея постановила, що питання деколонізації, расизму та апартеїду не належать до внутрішньодержавної юрисдикції. Рада Безпеки втрутитися у внутрішні справи держав-членів за умови, коли вони становитимуть загрозу для міжнародного миру і безпеки. Насамперед таку ситуацію можуть спричинити внутрішні конфлікти і війни, що використовують насильство як інструмент. Подібними є дії Іракської держави проти свого курдського населення на півночі країни 1991 р. Нагадаємо, що дії проти шіїтів на півдні країни Рада Безпеки засудила як загрозу миру (Резолюція 688). Зазвичай наслідки конфліктів за кордоном, коли масові відтоки біженців заблокували турецький кордон і фактичний рух біженців в Іран, відіграли неабияку роль. Однозначним щодо цього є визначення Радою Безпеки загрози миру у разі громадянської війни в Анголі 1993 р. (Резолюція 864) [482]. Такий висновок Ради ґрунтується цілковито на внутрішньодержавному погляді на ситуацію [193]. Після цих прецедентів Рада Безпеки також розглядала внутрішні війни, наприклад, в Сомалі, Боснії, Косово та Східному Тиморі як такі, що загрожують миру.

Також Рада Безпеки доволі часто розглядає тривалі і серйозні порушення прав людини в межах держав як загрозу міжнародному миру і безпеці, визначаючи їх підставою для втручання. Незважаючи на те, що захисту прав людини приділяють щораз більше уваги, аналізуючи реальну практику Ради Безпеки з 1990 р., видається, передчасно робити висновки про те, що принцип невтручання поступився місцем праву або навіть обов'язку Ради Безпеки санкціонувати гуманітарні інтервенції у разі серйозних порушень прав людини.

На цьому етапі можна лише відзначити тенденцію в практиці Ради Безпеки щодо зазначених питань [238]. Усі відповідні резолюції Ради Безпеки щодо застосування примусових заходів, у відповідь на масові порушення прав людини, посилалися на унікальність обставин, що склалися. Цей факт наводить на думку, що керівники досі утримувалися від визнання загальноприйнятих принципів гуманітарного втручання [193].

Статут ООН однозначно не забороняє втручання однієї держави у внутрішню компетенцію іншої. Проте Генеральна Асамблея створила подібні заборони в рамках низки резолюцій (Резолюція 290 (IV), Резолюція 1236 (XII), Резолюція 2131 (XX) та Резолюція 2625 (XXV)), відповідно до яких військові, а також економічні, політичні чи інші дії, що порушують суверенне право певної держави, заборонені [211, s. 510]. Заборона на взаємне втручання держав у справи одна одної, підтверджена низкою резолюцій Генеральної Асамблеї, може тепер претендувати на статус міжнародного звичаєвого права, незважаючи на неодноразові порушення на практиці [193]. Натомість інтервенція, здійснена державою на прохання іншої держави, викликає безліч спірних міркувань. Такі дії, не порушуючи міжнародного права, допомагають обійти загальні заборони на загрозу силою або її застосування, як у випадку інтервенції США в Гренаді 1983 р. або інтервенції Радянського Союзу в Афганістан 1979 р. Справді, у багатьох незначних місцевих конфліктах іноді незрозуміло, яка політична група в зоні військових дій має легітимну державну владу і має право просити втручання відповідно до міжнародного права [172, s. 129; 600].

Окрім цієї прогалини, у Статуті ООН також зазначені й інші обставини, за яких припустимі загроза силою або її застосування [238, s. 305; 273]. Наприклад, Статут (ст. 51) підтверджує права держав на індивідуальну та колективну самооборону в разі агресії ззовні. Окрім того, військові примусові заходи, визначені Радою Безпеки на підставі Глави VII, не підпадають під загальну заборону на застосування сили. Положення статей 53 і 107 Статуту про ворожу державу вже застаріли, хоча існують винятки щодо загальної заборони на застосування сили [273, р. 78]. Організація Об'єднаних Націй зобов'язує держави

вирішувати свої суперечки мирним шляхом, що забороняє загрози, а також застосування сили між державами, за винятком законного права на самооборону або втручання за проханням. Все це дає Раді Безпеки монополію в легітимізації рішень щодо застосування сили.

Щоб допомогти державам пристосуватися до заборони застосування або загрози застосування сили, Організація Об'єднаних Націй охопила три види діяльності: примус (колективна безпека), мирне врегулювання спорів (консенсус безпеки), а також підтримку миру (консенсус безпеки).

Статут ООН надає Раді Безпеки широкі повноваження для забезпечення колективної безпеки. Рада Безпеки може санкціонувати колективні примусові заходи спільноти держав у разі порушень або гострих загроз міжнародному миру. Тільки Рада Безпеки може визначити, чи відбулось порушення заборони на загрозу силою або її застосування. Насамперед держави, на які здійснений напад або в їхній бік звучали погрози, повинні самостійно проінформувати Раду Безпеки про будь-які агресивні дії щодо їхньої територіальної цілісності або політичної незалежності. Окрім того, інші держави або Генеральний Секретар ООН можуть довести до відома Ради Безпеки будь-які питання, які, на їхню думку, можуть загрожувати міжнародному миру та безпеці (ст. 99). Рада Безпеки зобов'язана визначити «існування будь-якої загрози миру, порушення миру або акту агресії» (ст. 39). Тільки такий висновок Ради Безпеки легітимізує подальші заходи колективних органів у рамках системи колективної безпеки ООН.

Враховуючи кількість воєн з 1945 року, за даними Ради Безпеки, кількість випадків актів агресії та можливих загроз миру була помірною. Окрім того, аналізуючи співвідношення внутрішніх і міжнародних воєн, зазначимо, що других було значно менше. Лише у протистоянні Південно-Африканської Республіки і Родезії за часів холодної війни у Раді Безпеки неодноразово зазначали про порушення чи загрозу миру, а також акти агресії. Після закінчення холодної війни ситуація дещо прояснилася, з'явилися розширені концепції загрози миру. Зокрема, засудження Іраку за агресію проти Кувейту (Резолюція 660 (1990)) визнали традиційним актом агресії, а саме – порушенням

територіальної цілісності держави-члена. Те ж саме стосується конфлікту в колишній Югославії, адже, як наголосила Югославія, зіткнення між державами, Сербією та Чорногорією, були переконливим доказом загрози міжнародному миру (Резолюція 713 (1991)). Відрізнялися випадки в Сомалі (Резолюція 746 (1992)) і Руанді (Резолюція 918 (1994)). Саме тоді Рада Безпеки побачила в гуманітарній кризі нову загрозу для світу, яка виникла в результаті внутрішніх збройних сутичок.

У випадку встановлення Радою Безпеки наявності порушення чи загрози миру, а також акту агресії, згідно зі ст. 39, вона в силі прийняти рішення про обов'язкові рекомендації для держав. Отож Рада Безпеки засудила вторгнення Іраку в Кувейт і зажадала негайного і беззастережного виведення своїх збройних сил (Резолюція 660 (1990)). Це одразу ж стало закликком для Іраку і Кувейту врегулювати свої розбіжності шляхом переговорів. Під час кризи у Косово Рада Безпеки засудила акти агресії з боку сербської поліції в Косово, а також акти терору з боку Визвольної армії Косово (Резолюція 1160 (1998)). Це пов'язано з потребою розпочати політичний діалог з конкретними пропозиціями, такими як відновлення автономного статусу регіону Косово. Рада Безпеки може вимагати припинення військових дій, виведення сил з окупованих територій, виявлення поваги суверенітету і територіальної цілісності держави, знешкодження ядерної зброї та припинення порушень прав людини. Іншими словами, Рада Безпеки встановлює чіткі обмеження свободи дій зацікавлених сторін і встановлює принципи поведінки, спрямовані на підтримання чи відновлення міжнародного миру та безпеки.

Натомість, як показує аналіз російської агресії супроти України (окупація АРК та частини східних областей України), РБ, засудивши акт агресії Росії, виявилася неспроможною виробити дієві рішення щодо припинення російської агресії та відновлення миру у регіоні. Це виявило неспроможність Ради вплинути на державу-порушника основоположних принципів Статуту Організації, постійного члена РБ ООН.

Проте під час холодної війни систему колективної безпеки «ефективно» блокували здебільшого постійні члени РБ ООН. Наприклад, США, СРСР, а іноді й інші постійні члени (Велика Британія, Франція і Китай) використовували своє право вето, щоб захистити союзників [494]. В результаті ООН доводилось змінювати основи системи колективної безпеки. Згідно з нормами, ООН не може безпосередньо діяти проти агресора, а замість цього змушена звертатися із закликом до держав, втягнутих у конфлікт, добровільно відмовитись від застосування сили один проти одного або запропонувати використати миротворчі заходи для досягнення угоди про припинення вогню. Відповідно, одним з нових елементів системи безпеки стала операція з підтримання миру, розроблена як альтернатива примусовим методам врегулювання суперечок. З іншого боку, тодішній Перший Генеральний секретар ООН Д. Хаммаршельд прагнув обмежити ризик втягування СРСР і США в регіональні конфлікти та можливість прямого протистояння двох наддержав. На думку Д. Хаммаршельда, ООН необхідна можливість втрутитися, коли держави готові погодитися на припинення вогню, у такий спосіб стримуючи двох головних супротивників від можливого конфлікту [571, р. 575].

Після завершення холодної війни, коли ухвалювали рішення про невійськові санкції, Рада Безпеки вважала за доцільне звернутися до держав-членів ООН (відповідно до ст. 48) забезпечити дотримання невійськових санкцій за рахунок використання збройної сили. Щодо Іраку Рада Безпеки закликала тих держав-членів, які співпрацюють з урядом Кувейту і розгортають в районі свої морські сили, відповідно до специфічних обставин і користуючись авторитетом Ради Безпеки, використовувати необхідні заходи для затримання усіх суден внутрішніх чи зовнішніх морських перевезень з метою інспекції та перевірки їхніх вантажів, місця призначення, а також для забезпечення суворого дотримання положень, викладених у Резолюції 661 (1990), що стосуються судноплавства в регіоні. Ембарго на постачання зброї проти колишньої Югославії охороняли морські сили НАТО і ЗСС в Адріатичному морі під егідою Організації Об'єднаних Націй.

Там, де невійськових примусових заходів виявляється недостатньо для забезпечення виконання рішень Ради Безпеки, ООН може вдатися до військових примусових заходів. Відповідно до Статуту, можна здійснювати «такі операції повітряними, морськими та сухопутними силами, які виявляються необхідними для підтримки або відновлення міжнародного миру і безпеки» (ст. 42). Щоб дозволити Раді Безпеки застосовувати військові заходи, Статут передбачив створення Військово-штабного комітету, що відповідатиме за стратегічне керівництво збройними силами (ст. 47). Його роль полягає у сприянні Раді Безпеки у здійсненні військових дій. Ст. 43 передбачає, що держави-члени «зобов'язуються надавати в розпорядження Ради Безпеки на її вимогу і відповідно до спеціальної домовленості або домовленостей ... необхідні збройні сили». Насправді таких спеціальних домовленостей не досягли, отож Організація Об'єднаних Націй не має збройних сил, які б постійно знаходилися в її розпорядженні [384, s. 295]. Хоча постійні члени Ради Безпеки 1946 р. прийняли резолюцію з проханням до Військово-штабного комітету обговорити наявність військ в ООН, проте головуючі держави не змогли погодитися на умовність таких сил в ООН у контексті конфліктів між Сходом і Заходом. Ситуація не змінилася й після завершення війни та краху біполярної системи міжнародних відносин. Відповідно, одна з умов ефективності системи колективної безпеки залишається невиконаною, а отже, Організації Об'єднаних Націй доводиться покладатися на збройні сили держав-членів (відповідно до ст. 48) або на регіональні домовленості (відповідно до ст. 53, п. 1).

У цьому контексті Статут ООН наголошує на важливості ефективної діяльності регіональних міжнародних організацій та інституцій у підтриманні миру. Глава VIII (зокрема, ст. 52) визначає правову основу для їхньої участі в діяльності з підтримання миру і міжнародної безпеки. В умовах повоєнної розбудови регіональних організацій створили низку регіональних форумів, серед яких: Ліга арабських держав, заснована 1945 р.; *Організація американських держав* (ОАД), 1948 р.; *Організація африканської єдності* (ОАЄ), 1963 р., перейменована в Африканський Союз (АС) 2002 р. Однак їхні успіхи у

підтриманні миру виявилися доволі несуттєвими. У деяких регіонах існують організації, які займаються не лише континентальними, а й субконтинентальними кризами. Африканський Союз, наприклад, створений, щоб частково займатися загрозами миру і безпеки в Африці загалом, тоді як військові сили Південноафриканського співтовариства розвитку і Економічного співтовариства Західноафриканських держав створені для того, щоб протистояти загрозам насамперед у регіоні Південної та Західної Африки, відповідно.

У цьому контексті особливе місце посідає Європа, на договори з регіональної колективної безпеки якої варто звернути увагу, оскільки на її території діє низка різних схожих за своїм характером договорів. Організації, що представляють ці домовленості, ОБСЄ і Організація Північноатлантичного Договору (НАТО), є достатньо консолідовані, щоб перебрати на себе значні повноваження у сфері безпеки. ОБСЄ повністю відповідає цій сфері згідно із Главою VIII Статуту ООН. З іншого боку, НАТО, що традиційно спеціалізується на питаннях безпеки, більшою мірою створена для захисту своїх членів від зовнішньої загрози (Радянського Союзу), ніж від внутрішніх загроз. Однак початкова місія цієї організації застаріла з завершенням холодної війни, отож НАТО трансформувалась у звичайний Альянс / регіональну організацію з колективної безпеки. В ОБСЄ входить 58 держав-членів, враховуючи всі країни Європи і всі 15 колишніх республік СРСР, тоді як НАТО налічує понад 30 країн-членів. США і Канада при цьому є членами обох організацій.

Для Європи в роки холодної війни створення ефективної системи регіональної безпеки виявилось доволі складним питанням. Натомість США і СРСР задля зміцнення власної геополітичної ваги та військового потенціалу очолили організації в рамках їхніх відповідних блоків. Отож 1949 р. світ став свідком створення першого з двох альянсів безпеки – Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та *Організації Варшавського договору* (ОВД) 1955 р. Азіатсько-Тихоокеанський регіон 1951 р. отримав Договір АНЗЮС між Австралією, Новою Зеландією і США, і з *Асоціацією Держав Південно-Східної Азії* (АСЕАН).

Головною метою діяльності НАТО був і залишається захист усіх її держав-членів від військової агресії. Стратегічна концепція НАТО неодноразово змінювалася з 1949 р., залежно від тенденцій холодної війни. Зрештою зміна міжнародної системи і поява нових трендів впливають на постійну зміну та адаптацію стратегії до нових умов у сфері безпеки. Початкова стратегія «масованої відплати», заснована на ядерній перевазі США, передбачала протидію переважаючим наземним силам Радянського Союзу. Коли ця стратегія застаріла, її замінили доктриною «гнучкого реагування». З поступовим потеплінням відносин між Сходом і Заходом наприкінці 1980-х років стратегію гнучкого реагування, насправді цілу стратегічну концепцію, змінили 1991 р. настільки, що ядерний удар у відповідь будуть розглядати лише як «останній засіб».

Завершення холодної війни спричинило глибокі зміни у стратегії НАТО. Нова стратегічна концепція у листопаді 1991 р. передбачала, що НАТО зосередиться на веденні справ щодо загроз безпеці, що випливають з так званих «нових війн» і «нового тероризму». Це завдання, спочатку визначене у загальних рисах, вдосконалили 1992 р. під впливом першого югославського конфлікту, коли союзники заявили, що вони готові втрутитись, якщо матимуть мандат ООН [172, с. 125]. За рішенням Ради Безпеки ООН, сили НАТО вступили в боснійський конфлікт з 1993 р. і завершили свою місію 1995 р. Такого мандата, проте, не було навесні 1999 р., коли НАТО бомбардувала колишню Югославію під час конфлікту в Косово. Насправді нова стратегічна концепція, узгоджена з нагоди 50-річчя НАТО, 1999 р. не виключала військового втручання без мандата ООН. Її стратегічні орієнтації на загальні загрози безпеки, як і зростання її присутності в Центральній та Східній Європі, дають привід констатувати зміни в характері НАТО з обмеженого міжрегіонального до відкритого необмеженого, а іноді й глобального альянсу безпеки [582, р. 44].

Іншим прикладом може слугувати Варшавський договір, офіційно заснований як реакція на приєднання Федеративної Республіки Німеччини (ФРН) до НАТО 1955 р., хоча він також призначений для підсилення контролю

СРСР над радянською сферою впливу. Договір передбачав підсилення військового співробітництва і співробітництва у зовнішній політиці країн, які його підписали, так само, як їхню готовність до захисту. У разі збройного нападу на будь-яку з держав-членів існував автоматичний обов'язок взаємної допомоги. До 1975 р. цей обов'язок географічно обмежувався Європою. Під час розширення Договору 1975 р. слова «у Європі» у ст. 4 вилучили. У такий спосіб дію Договору розширили на азіатську частину колишнього СРСР. Окрім Варшавського договору, між його членами існували й інші двосторонні угоди про взаємодопомогу та дислокацію військ. Після зближення із Заходом наприкінці 1980-х років СРСР послабив свій вплив на союзників, а після розпаду монополії комуністичних партій як політичної влади дав змогу державам східного блоку обирати власний захист. Унаслідок цього Організація Варшавського договору 1 січня 1991 р. припинила свою діяльність.

Біполярна реальність холодної війни не передбачала встановлення пан'європейської організації безпеки, яка б стримувала протилежні блоки. Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ), скликана 1972 р., досягла консенсусу 1975 р. у формі Заключного Акта НБСЄ у Гельсінкі, хоча й залишалася рамковим інструментом у блоковому протистоянні. Підписання Паризької хартії 1990 р. ознаменувало трансформацію НБСЄ з розпливчастої організації консультативної дипломатії на організацію колективної безпеки. Так у рамках НБСЄ створили кілька органів, на які поклали повноваження відповідати на загрозу війни та насильницькі конфлікти. Раду міністрів НБСЄ, Вищу раду, Парламентську Асамблею та Секретаріат у Відні уповноважили займатися загальними питаннями з упровадження та подальшого розвитку НБСЄ. Створення форуму зі співробітництва в галузі безпеки у Відні, а також механізму з консультацій і співробітництва, з огляду на надзвичайні ситуації («Берлінський механізм»), означало, що врегульовувати конфлікти можна на основі чітко визначених процедур.

Уже 1992 р. НБСЄ офіційно визнали регіональною організацією безпеки згідно з Главою VIII Статуту Організації Об'єднаних Націй. Її характер змінився

ще раз зі зміною назви 1994 р. з Наради з безпеки і співробітництва в Європі на Організацію з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Сьогодні ОБСЄ перебрала на себе завдання, якими часто нехтують домінуючі європейські організації безпеки, НАТО та ЄС, такі як підтримка демократизації, захист прав етнічних меншин, а також сприяння розвитку громадянського суспільства, які мають на меті запобігання насильницьким конфліктам [513, s. 30]. ОБСЄ розділяє деякі з цих завдань з Радою Європи.

Так само, як НАТО і НБСЄ / ОБСЄ, ЄС робив спроби створити систему власної регіональної безпеки після закінчення холодної війни [440], намагаючись запровадити і спільну зовнішню політику, і політику безпеки, і Європейську політику безпеки і оборони (ЄПБО). Провал ЄС у намаганнях перешкодити балканським війнам на початку 1990-х років зумовив посилення спроб, адже спільна політика полягала у забезпеченні управління кризами, запобіганні конфліктам, визначеним Амстердамським договором 1997 р. Отож створили нові посади Верховного представника ЄС зі спільної зовнішньої політики і політики безпеки та сил швидкого реагування (вони налічували 60 тис. військових і могли розгорнутись упродовж 60-ти днів). Окрім того, за умови інтеграції Західноєвропейського союзу (ЗЄС) в ЄС передбачали, що союз поступово розвиватиме власний оборонний потенціал та нестиме відповідальність за колективну оборону, викладену у Брюссельському договорі, а також допомагатиме НАТО у звичайній війні [214; 267; 329; 338]. Водночас трансформація ЄС як міждержавного інтеграційного утворення у напрямі уніфікації механізмів співробітництва та створення інституцій наднаціонального характеру зумовили поступове відмирання структур ЗЄС та перехід його функцій до інституцій ЄС у контексті еволюції Спільної політики у сфері безпеки і оборони. Зрештою на Європейському континенті склалася доволі специфічна безпекова ситуація, що характеризується поєднанням функціональних та інституційних форм гарантування безпеки. Адже до СПБО додається ОБСЄ, НАТО як організаційні структури з гарантування безпеки. Така

«конкуренція» зумовлює продовження дискусій щодо ефективної моделі співпраці у цій сфері.

ОБСЄ створена для надання можливості країнам-членам поліпшити співробітництво у Європі в галузі безпеки. Зі всіх багатосторонніх організацій з колективної безпеки ОБСЄ займається безпекою в найширшому спектрі, включаючи цивільну безпеку, безпеку навколишнього середовища, сприяння демократії і антикризового реагування. Має численний секретаріат (сюди входить понад 400 працівників) і різні асоційовані політичні органи (складаються з державних представників), що займаються різними питаннями у сфері безпеки, у тому числі правами національних меншин та мовними правами. Секретаріат працює на основі консенсусу, тобто не так, як Рада Безпеки або Генеральна Асамблея ООН. Він не має права закликати до застосування примусових заходів, як і військових та економічних, проте співпрацює з місіями Ради Безпеки, які мають право застосовувати силу.

Цікавим може бути порівняння ролі Ради Безпеки, ОБСЄ, НАТО з забезпечення миру та конфліктного врегулювання. Можна побачити використання механізмів НАТО у врегулюванні конфлікту в Боснії 1995 р. і Косово 1999 р. В обох випадках силу застосовували інші країни (США забезпечували повітряними силами), застосовували для того, щоб створити на цій території життєздатні місцеві урядові інституції. В обох випадках на ОБСЄ покладали відповідальність за цивільне управління та створення інституцій. У випадку з Боснією застосування сили здійснювала НАТО, а лише згодом приєдналась Рада Безпеки. У випадку з Косово з самого початку силу застосовували зі згоди Ради Безпеки. У Боснії застосування сили військами НАТО дало змогу переконати місцевих бійців підписати мирний договір, що якраз запросили війська НАТО наглядати за підтриманням миру в країні. Це «запрошення» засвідчувало взаємну згоду на присутність іноземних військ. В Косово таке запрошення не було потрібне, оскільки Рада Безпеки повністю узаконила перебування тут іноземних військових сил. Хоча роль ОБСЄ в обох місіях однакова (обидві відбувалися 2005 р.), проте їхні історії різні: Секретаріат

ОБСЄ координував місію в Боснії, а проблемою Косово займався Секретаріат ООН, який повністю відповідав за цю територію. Отож у цих двох прикладах виявилася проблема легітимності участі міжнародних організацій у вирішенні загроз миру і безпеці через надання мандата на її застосування.

Уперше в історії Рада Безпеки ООН 1994 р. дійсно вимагала військових примусових заходів, коли вона звернулася до НАТО з проханням вторгнення у заборонену для польотів зону над Боснією і Герцеговиною (Резолюція 816 (1993)) [93]. Масові удари НАТО з повітря по позиціях боснійських сербів обґрунтовані резолюціями Ради Безпеки (Резолюція 836 (1993)) [94], які уповноважували кілька держав-членів і регіональних установ забезпечувати підтримку захисними силами ООН шляхом застосування сили. На відміну від операції НАТО «Союзна сила», у конфлікті в Косово навесні 1999 р. що реалізовано без санкцій РБ ООН. Незважаючи на Резолюцію 1244 від 10 червня 1999 р., прийняту Радою Безпеки після припинення військових дій, удари НАТО проти колишньої Союзнаї Республіки Югославії не були санкціоновані відповідно до Статуту ООН [172, с. 129] і відбувалися поза рамками системи колективної безпеки [193, р. 213].

Відносна неефективність і поодинокість дій у галузі колективної безпеки в рамках ООН спричинила зосередження уваги на діяльності консенсусного характеру. Система консенсусної безпеки, як і колективної безпеки, є внутрішньоспрямованою. Її мета полягає в тому, щоб заспокоїти відносини між державами-членами, схильними до застосування сили. На відміну від системи колективної безпеки, яка передбачає застосування колективних примусових заходів проти окремих держав-членів, заходи у системі консенсусної безпеки завжди вимагають консенсусу всіх зацікавлених сторін. Отже, система Організації Об'єднаних Націй з консенсусної безпеки надає оперативні заходи, спрямовані на виконання зобов'язань, щоб дбати про мирне врегулювання спорів (розділ VI Статуту) [190].

Організація Об'єднаних Націй прагне розширити можливості для мирного врегулювання спорів за допомогою низки різноманітних методів. Такі методи

налічують «добрі послуги», які вживають здебільшого Генеральний Секретаріат ООН або його представники, за допомогою яких Генеральний секретар надає канали зв'язку для сторін, що беруть участь у конфлікті. Зацікавлені сторони можуть використовувати «добрі послуги», щоб узгодити умови для початку переговорів. Отож вони можуть спілкуватися без офіційного вступу в переговори, не визнаючи іншої сторони як партнера з переговорів. Генеральний секретар знижує витрати на зв'язок і тим самим робить свій внесок у початок переговорів, які можуть сприяти мирному врегулюванню спору. Генеральний секретар неодноразово пропонував свої добрі послуги у спорах, наприклад, між США та Іраком. Зазначимо, що 1998 р. Кофі Аннан допоміг врегулювати спір про збройні інспекції в Іраку. Використовуючи авторитет організації, він зміг переконати Саддама Хусейна дати згоду на продовження інспекцій ООН.

Іншим способом мирного врегулювання спору є проведення розслідувань Організацією Об'єднаних Націй. Їх часто проводять комісії, на які покладено завдання уточнити факти, що є основою суперечки. Це дає сторонам суперечки надійну інформацію, отриману від нейтральної третьої сторони. Хоча в суперечці сторони не пов'язані цими висновками, їх можна вважати корисними в досягненні врегулювання. Ст. 34 Статуту ООН регламентує порядок створення слідчих комісій Радою Безпеки. Отож Рада Безпеки використала цю можливість у кількох випадках: 1946 р. щодо Греції і 1948 р. щодо Кашміру.

Посередництво передбачає існування третьої сторони. Посередник відіграє активну роль у переговорах і може допомогти врегулювати спір шляхом переговорів чи запропонувати рішення. Посередництво, звісно, виходить за рамки можливостей «добрих послуг» і розслідування, оскільки пов'язане з процедурами, фактичною інформацією та конкретним змістом мирного врегулювання. Рада Безпеки неодноразово висувала звинувачення Генеральному секретарю за посередництво в конфліктах між державами або за використання їхнього представника як посередника. Останнім був випадок під час воєн у колишній Югославії, де представники ООН (Дж. Венс і Й. Столтенберг) співпрацюючи з посередниками ЄС (Д. Оуен і К. Більдт), прагнули забезпечити

мирний план. Однак посередницькі дії зумовили лише припинення бойових дій під керівництвом Сполучених Штатів за Дейтонською угодою 1995 р. [326].

У разі юридичних суперечок між державами-членами існує можливість судового рішення через Міжнародний Суд. Звернення до Суду, Статут якого є частиною Статуту ООН, може стати ефективним інструментом мирного врегулювання спорів, оскільки його рішення є обов'язковими. Однак це передбачає наявність заяв від сторін з офіційним визнанням юрисдикції Суду. До кінця 2004 р. лише 65 держав-членів ООН визнали юрисдикцію Міжнародного Суду. Інші держави повинні заявити про свою згоду в кожному конкретному випадку, коли Суд попросили внести рішення. З цієї причини багато міжнародних правових спорів не вдалося вирішити. З 1946 р. Суд виніс лише 89 рішень (наприкінці 2004 р.), проте станом на 2026 р. ця кількість зросла до понад 140 рішень у міждержавних спорах (не враховуючи 28 консультативних висновків).

Про підтримку миру у Статуті ООН не згадують, однак вона є головним видом діяльності ООН у сфері безпеки [590]. Діяльність з підтримки миру вперше почали розвивати за часів холодної війни і, як і з методами мирного врегулювання спорів, відповідно до Глави VI Статуту, вона потребувала консенсусу усіх зацікавлених сторін. Оскільки класична форма підтримки миру вимагає взаємної згоди сторін спору на розміщення спостерігачів ООН або сил ООН («блакитні шоломи»), вона належить до системи консенсусної безпеки (Глава VI), а не до системи колективної безпеки (Глава VII) [590, р. 37]. Неодноразові заклики до підтримки миру і його постійне згадування співтовариством держав стало частиною звичайного міжнародного права.

Рада Безпеки санкціонує всі операції з підтримки миру (ст. 24). Вона не тільки вказує розміщення спостерігачів ООН і миротворчих сил, згідно з відповідними завданнями і резолюціями розміщення, вона й обирає матеріальні умови розміщення, адаптуючи їх до вимог конкретного конфлікту. Окрім Ради Безпеки, важливу роль у визначенні змісту миротворчої операції відіграють також Генеральний секретар, сторони спору та країни-постачальники

миротворчих сил. Генеральному секретареві необхідно визначити зі сторонами місце розташування сил, завдання, повноваження персоналу ООН та аналогічні питання в Меморандумі про взаєморозуміння, яке потім необхідно підтвердити рішенням Ради Безпеки. Водночас Генеральний секретар повинен забезпечити весь цивільний персонал (поліцію, адміністративних і технічних фахівців) і військові контингенти держав-членів, а також повинен координувати їхнє розгортання з усіма державами-учасницями.

Миротворчі операції переслідують різноманітні функції, які поступово збільшуються. Традиційно такі операції виконують насамперед функцію контролю. ООН вводить групи спостерігачів або миротворчих сил з метою спостереження і контролю за дотриманням домовленості між сторонами суперечки щодо припинення вогню. Група спостерігачів або миротворчих сил також визначає, яка зі сторін у конфлікті несе відповідальність у разі порушення домовленості про припинення вогню. Отже, у разі порушення домовленості про припинення вогню сторона піддається міжнародному тиску і, можливо, навіть тиску з боку власного населення. Це допомагає звести до мінімуму очікування від довіри у здійсненні операції щодо припинення вогню. Присутність свідків також знижує ризик потрапити у невідгідне становище у випадку неоднакового ставлення сторін до операції з припинення вогню. Цікавим нововведенням є запобіжне розміщення військових спостерігачів ООН у колишній Югославській Республіці Македонії (СПРООН (запобіжне розгортання сил ООН) 1995–1999), де розгортали місію зі стримування спалаху військових дій.

Миротворчі операції, що відбувалися в рамках заходів підтримки миру, виходять здебільшого за рамки завдань, поставлених на початку. Особам, які проводять операції з підтримки миру, щораз частіше ставлять завдання створити умови, за яких суперечки можна мирно врегулювати. Отож спостерігачі ООН і миротворчі сили: спостерігають за проведенням виборів; беруть участь у процесі демократизації (наприклад, МООНБГ – місія ООН у Боснії та Герцеговині з 1995 р.); займаються або стежать за роззброєнням сторін у громадянській війні (наприклад, МНООНТ – місія ООН у Таджикистані після продовження мандата,

1997–2000); беруть на себе роль державної бюрократії (наприклад, МООНС – місія ООН I і II в Сомалі, 1992–1995); або надають гуманітарну допомогу (наприклад, у Македонії СПРООН 1995–1999).

Ці нові завдання також відображені в «Порядку денному Миру» 1992 р. (документ ООН A/47/277; S/24111), запропонованому колишнім Генеральним секретарем ООН Бутрос Бутрос-Галі (1992–1996). У цьому документі Бутрос-Галі наголошував на посиленні участі ООН у перехідному періоді між громадянською війною і початком розпаду держави у зв'язку з випадками громадянських війн, що спричинило подальше розширення операцій з підтримки миру. Оскільки завдання традиційних і багатовимірних миротворчих операцій виконують тільки в разі припинення вогню в районі, що часто не відповідає дійсності у цивільно-військових зонах, місії з підтримки миру санкціоновані на підставі Глави VII Статуту ООН, щоб створити безпечне навколишнє середовище (в разі необхідності – силою) і щоб уможливити свою місію.

Наприклад, операції з підтримки миру в Сомалі (ЮНОСОМ II, 1993–1995) і в колишній Югославії (СООН 1992–1995) – ще одна миротворча інновація під назвою «потужна підтримка миру». Однак це розширення мандата не є зовсім новим: його уже випробовували у період місії в Конго (МООНК) 1960 р., майже за 30 років до багатовимірної підтримки миру, яка почалася 1989 р. з ЮНТАГ (Група ООН з надання допомоги) в Намібії [226, р. 456]. Місії, які належать до категорії «потужної підтримки миру», вступили в систему колективної безпеки, відколи досягнення консенсусу в одній або декількох частинах конфлікту більше не є умовою для надсилання місії [226, р. 448].

Зрештою мандати миротворчих операцій у Косово (МООНК, з червня 1999 р.) і Східному Тиморі (1999–2002) засвідчують появу ще однієї категорії з підтримки миру. Ці комплексні завдання поєднують забезпечення миру шляхом розміщення збройних сил і зміцнення миру шляхом розміщення цивільного персоналу [385, с. 1357]. Останній характеризується прийняттям істотної політичної і адміністративної відповідальності; цивільний персонал приймає

відповідальність уряду на віру, доки місцеве чи регіональне самоврядування можна поставити на місце.

Системи консенсусної безпеки з її подальшим розвитком у сфері ООН з підтримки миру забезпечує, принаймні частково, відповідний приклад співпраці у галузі безпеки. Наприклад, миротворчі місії Намібії (1989–1990), Сальвадору (1991–1995) і Камбоджі (1991–1993) неодноразово представлені в літературі як історії успіху [273, р. 104–105; 590]. Щодо «потужної підтримки миру», відповідно до Глави VII Статуту, організація визнала необхідність втручатися, навіть проти волі однієї зі сторін конфлікту. Досі це не вдавалося – наприклад, у місіях в Сомалі (1992–1995), колишній Югославії (1992–1995) і Руанді (1993–1996) – через недостатність оперативного потенціалу і, більшою мірою, через нерішучість (передусім західних членів) у забезпеченні своєчасних і доцільних фінансових, матеріальних та кадрових ресурсів [273].

Проте комплексні місії з підтримки миру, як і значний потенціал Організації Об'єднаних Націй, намагаючись переосмислити свою роль, зіштовхнулися з великим розчаруванням в середині 1990-х років, як і в наш час. Незважаючи на активніше використання миротворчих сил, продовжуючи дискусії про докорінну реформу миротворчого апарату, чітко зазначено, що такі операції в їхньому нинішньому вигляді не можуть дати остаточної відповіді на конкретні питання у цій сфері.

Ідея колективної безпеки та тенденція збільшення колективного елементу в забезпеченні контролю за застосуванням сили та небезпекою вже давно є головними елементами ліберально-солідарної концепції міжнародного суспільства. Все це ґрунтувалось на збільшенні ролі ООН у сфері міжнародної безпеки та появі «нового втручання» у 90-х роках ХХ ст., коли жорсткі вимоги прогресували, «правління Вестфальської системи» занепадало. Було очевидно, що чітка перевага солідаризму виявлялась у збільшенні ролі ООН, у появі практики гуманітарної інтервенції, у спроможності міжнародної спільноти протистояти незаконному застосуванню сили, у визнанні та законності примусової інтервенції для сприяння ширшій інтерпретації загроз міжнародного

миру та безпеки та затвердження важливих норм та заборон у сфері контролю за озброєнням. Важливим у цій концепції є сподівання, що в своїх діях міжнародна спільнота керуватиметься загальними соціальними цілями. Зовнішні чинники, спонукаючи держави до використання узагальнених та загальноприйнятих форм забезпечення безпеки, були частково практичними та інструментальними. Хоча держави також керувались дією кантійського принципу «не повинно бути ніякої війни» у столітті, в якому близько 160 млн осіб загинуло через війну та через інші форми конфліктів із застосуванням сили.

Невідкладність переговорів щодо колективної безпеки з'являється з причин існування різних форм війни, застосування сили та небезпеки. Також необхідність переговорів впливає з раціональності війни та вигідності застосування сили. У ряді держав війна залишається головним інструментом урядової політики. Насправді важливо, що кінець холодної війни та зниження небезпеки атомної конфронтації посилили прийнятність війни та розширили коло цілей, задля здійснення яких збройну силу можуть застосувати законно та в рамках правового порядку. Застосування сили відігравало важливу роль щодо нетрадиційних загроз безпеці (таких як тероризм) та способів забезпечення ліберальних цілей (як застосування гуманітарної інтервенції). Зважаючи на зростання важливості силової дипломатії, сучасні виклики безпеки забезпечили нові виправдання застосування сили та нові форми втручання. Характер війни продовжував змінюватись відповідно до форм, в яких воєнна сила була організованою відповідно до суспільних відносин [208].

Загальною рисою вищезазначених аргументів є поступове зникнення «старої» програми [328, р. 64–65; 346]. Провідну роль політики застосування сили та неминучої і невідворотної дилеми безпеки, зумовленої нерівномірним розподілом влади між державами, важко узгодити з особливостями сучасної міжнародної системи. На першому місці, незважаючи на переконання теоретиків-неореалістів, нові «Великі Держави», такі як Німеччина та Японія, не видаються надто сильними, щоб взятись за захоплення територій. В обох випадках пропорційність між благополуччям та цілями забезпечення безпеки

порушується. Водночас як у Німеччині, так і в Японії відомі інші способи, щоб сприяти забезпеченню їхніх інтересів та цілей. Докорінні внутрішньодержавні зміни та змінені зовнішні обставини зумовили дуже різні дефініції інтересу і, що доволі важливо, визначення ідентичності.

Другий аргумент цього напряму припускає, що велика війна стала неактуальною. З цієї точки зору, військовий потенціал не надто важливий, враховуючи зниження ролі територіального управління та завоювання у визначенні державної влади. Це не стосується успіху та процвітання окремих держав, вирішення економічних, соціальних проблем та проблем навколишнього середовища, що є характерними рисами глобалізації. Для більшості це пов'язано з революцією ядерної зброї та зі збільшенням наслідків війни, що підірвали раціональність та контрольованість застосування сили як головного завдання плюралістичного світу. З цієї точки зору, неприпустимість великого сучасного конфлікту означає, що війну потрібно розглядати як занепад зовнішньої та внутрішньодержавної політики, а не спосіб досягнення цілі. Наслідки конфлікту та стійкість політики (витрати на війну чи конфлікт та політична спроможність їхнього забезпечення) помітно зростають у зв'язку з високим рівнем економічної взаємозалежності та впливом глобалізації, а також унаслідок підняття національної боротьби у країнах третього світу та соціальної мобілізації, що стало причиною неможливості подальшого здійснення старого імперіального та неоімперіального контролю, і, зрештою, через щораз більше незаконне та неправомірне застосування сили, а також посилення неспроможності з боку громадян розвинутих країн перекрити економічні витрати та людські втрати війни.

Натомість доцільність «великої війни», відповідно до теоретичних концепцій, була перекреслена розв'язуванням воєнних конфліктів Росією 2008 р. в Грузії та 2014 р. – в Україні всупереч раціональному підходу до реалізації зовнішньополітичних відносин. Водночас перехід війни Росії проти України в повномасштабну військову агресію перекреслив такі теоретичні обґрунтування балансу ресурсів та реалізованих цілей.

З одного боку, тоді класичні імперативи, чи то пов'язані з матеріальною вигодою, безпекою та страхом, чи доктриною та ідеологією, що спричинили основні війни XIX та XX ст. та необхідність військового потенціалу, з'явилися, щоб повернути втрачене. Впливи меркантилізму можуть зберігатись, однак вони не завжди допускають застосування військової сили, отож, вочевидь, не створюють загрози появи воєнного конфлікту. З іншого боку, сучасні розвинені країни припускають, що знають, що велика війна є «раціонально недопустима» [431] – думка, що спирається на глибокі ліберальні переконання, за якими «...фізична сила – це фактор що постійно зменшує своє значення у відносинах між людьми», як зазначив Норман Енджел 1910 р. [138, р. 129].

Безперечно, значення цих змін є визначним, однак у регіональному контексті. У багатьох регіонах (Європа, Скандинавія, Північна Америка, окремі регіони Африки) співробітництво між державами характеризувалось як обґрунтована загальновизнана спільнота для забезпечення безпеки – група держав, в якій «є гарантія, що держави-члени спільноти не застосовуватимуть фізичної сили один до одного, а вирішуватимуть спори іншим способом» [218, р. 5]. У рамках цієї спільноти існує певна ймовірність мирних змін з поступовим зникненням військової сили як можливого інструменту управління державою. Нерівномірний розподіл сил набирає зовсім іншого характеру. Організація з забезпечення безпеки повинна опиратись на силове потужне ядро, завдяки якому третя держава більше у відповідь не застосовуватиме силу, а розглядатиме її як зону миру та безпеки, і членство в такій організації має велике значення [124].

Навіть у рамках та поміж такими зонами регіональної миротворчості ліберальний оптимізм привів до перебільшення сенсу миру, незважаючи на власну ненадійність, наприклад, стосовно потенціалу політичного впливу важкої економічної дислокації, кризи ідентичності, спровокованої глобалізацією та взаємозалежністю, та співіснування міждержавного миру з внутрішньодержавним застосуванням сили чи громадянською війною. Справді, за безпосереднього зіставлення високого рівня економічного розвитку та успішної демократичної консолідації з громадянською війною, тероризмом,

мінімальним коефіцієнтом безпеки та правами людини виявляється суперечливість в тому, що в період після холодної війни світ можна було б чітко поділити на зони миру та конфлікту [526].

У багатьох інших регіонах простежується значно гірша ситуація: посилюється слабкість та нестабільність у багатьох втягнутих у конфлікт державах. У Південній Азії та на Середньому Сході застосування сили та нерівного розподілу влади продовжує відігравати головну роль у регіональній безпеці – наприклад, між Індією та Пакистаном, Іраном та сусідніми державами чи Ізраїлем та Сирією. Навіть ігнорування неминучості геополітичного суперництва у Східній Азії, нерівномірність розподілу сил та нерівність статусу залишаються надто очевидними. Загалом застосування військової сили залишається доречним у багатьох категоріях конфлікту: прикордонні конфлікти (Перу / Еквадор), забезпечення економічної вигоди (війни проти Іраку чи Китаю та островів Спратлі), підтримка ідеологічних цінностей чи релігій (Іран, Сирія), загальнолюдських цінностей (спроби Заходу забезпечити права людини та демократію), підтримка зміни режиму (Ангола у Центрально-Африканській Республіці, США на Гаїті чи в Іраку) чи, зрештою, розширення меж використання військового потенціалу та зміцнення дипломатії. Традиційними підставами для конфлікту є або ж у найближчому майбутньому стануть ресурси (нафта та, безперечно, вода).

Коли «стару» програму війни та миру відсунули на задній план, тоді в останні десять років актуальними стали наукові та політичні дискусії щодо появи нової програми безпеки. Відповідно до цього, наше розуміння безпеки потрібно розширити та відмовитись водночас від традиційних акцентів на військовому потенціалі та національній безпеці. Безпеку потрібно розглядати в умовах зовнішньої воєнної загрози державам. Експансіоністи виокремили три базові аргументи [557]. По-перше, найважливіше питання – «чия безпека?», відповідь на яке не може більше стосуватись виключно держав. Іншими словами, об'єкт безпеки повинен залучати, окрім держав, окремих осіб та інші спільноти (національні меншини, етнічні групи та корінних жителів) та людство загалом

(усіх людей, а не лише громадян окремих держав). По-друге, будь-які багатозначні дослідження безпеки повинні враховувати важливість «існуючих» загроз, включаючи ті, в основу яких покладено руйнування навколишнього середовища, недоліки економіки та порушення соціального порядку. По-третє, відповідальність за забезпечення безпеки покладено не лише на держави, а й на міжнародні інститути, неурядові організації та суспільства, що діють у рамках щораз активнішого транснаціонального суспільства, а також на щораз більшу кількість впливових приватних акторів.

Так само, як існує широка дискусія про значення безпеки, існує також дискусія щодо твердження, що «нові» війни періоду після холодної війни являють собою якісно новий феномен [195; 341]. З цього погляду, війни є новими відповідно до: їхніх цілей (зі значно більшим значенням визначення політики, порівняно з геополітичними чи ідеологічними цілями попередніх воєн); методів ведення війни (у старих війнах намагались захопити територію військовими воєнними способами; у нових війнах зазвичай намагаються уникнути застосування фізичної сили, а також намагаються контролювати територію за допомогою політичного контролю населення, спочатку застосовуючи силу проти некомбатантів) та методів фінансування (тоді як економіки під час старих воєн були централізовані, тоталітаризовані та автократичні, економіки під час нових воєн – децентралізовані та сильно залежать від зовнішніх ресурсів, часто включаючи діаспори і незаконні транснаціональні потоки).

Одним з «нових» видів застосування стала *гібридна війна* та, відповідно, поява у науковому та практичному політичному дискурсі поняття гібридної війни як поєднання різних механізмів воєнних дій, інформаційної війни, інформаційно-психологічних операцій тощо. Такий розвиток ситуації обумовив виокремлення групи загроз безпеці держав, які знайшли своє відображення в заключному документі Варшавського саміту НАТО 2016 р. Серед іншого, у ньому заявлено про необхідність захисту від гібридних загроз, якими є не фізичні загрози, а використання нетипових асиметричних загроз. Це спричинило актуалізацію питання адаптації системи колективної безпеки НАТО до нових

загроз, що знайшло своє відображення у новій Стратегічній концепції Альянсу до 2030 р.

Дослідники відрізняють «закінчені війни», які нібито впливають з минулих тенденцій (як з визвольними війнами та війнами за деколонізацію) та «початкові війни», які щораз більше набирають форми антиелітних протестів в умовах міграційних впливів, дефіциту ресурсів та збільшення межі між багатими та бідними [495]. Передусім у контексті боротьби з тероризмом утверджується роль нових форм переговорів та співпраці у сприянні розвитку нових форм політичних і військових об'єднань та нових форм системи примусу.

Вимоги оновлення оспорені: тими, хто вважає, що якісно не відбулося жодного збільшення кількості внутрішніх чи нетрадиційних воєн, чи що вирішальні зміни відбулись у 60-х роках ХХ ст., а не 1989 року [580]; тими, хто заперечує, що відбулись значні зміни. Громадянські війни не є єдиною рисою ситуації в світі після холодної війни; відмінність між застосуванням сили до громадян та окремої особи була головною ознакою багатьох історичних конфліктів, насамперед тих, що пов'язані з процесом формування держав; діаспори та союзи були важливими в попередніх ідеологічних конфліктах (Іспанська громадянська війна) та щодо боротьби за деколонізацію. Новими є характерні особливості багатьох внутрішньодержавних конфліктів, а не їхня зміна [165; 342]. Так само не є аргументом, що під впливом глобалізації деякі види застосування сили стають міжнародними. Відсутність розуміння політичної важливості більшості насильницьких конфліктів часто спричиняє фатальні наслідки. Також немає прямого зв'язку між глобалізацією та роллю держави. Справді, багато «нових воєн» привело до перегляду важливості міцності держави та пошуку вирішень за старими умовами: як відновити та перебудувати «життєздатні» держави-нації як «цеглини» локального та регіонального порядку. І, звичайно ж, інші конфлікти стали початком відродження потенціалу держави (військового потенціалу та з погляду контролю державних кордонів і громадян), а також традиційних ідей національного інтересу та національного суверенітету.

Протягом холодної війни структуру глобальної безпеки розбудували унаслідок ядерного залякування, розвинутої системи союзників супердержав і безлічі інститутів (включаючи норми і практику керування кризою, контролю за озброєнням і сферою впливу). Після холодної війни багато аспектів цієї системи усе ж відігравало неабияку роль, однак найпотужнішим став союз, яким керували США і який перекинув свою дію через Атлантичний і Тихий океани. Баланс військових сил і характер відносин безпеки між більшістю держав продовжують відігравати свою роль як важливі детермінанти у загальній структурі. У багатьох регіонах норми щодо безпеки структуровані навколо збалансованої ієрархічної влади. В цю владу входять інституції, проте, на відміну від Європи, сфера дії цих інституцій та їхній вплив обмежені. З міжнародних інституцій Департамент з підтримки і запровадження миру зосереджений на ефективності. Його спеціально створили для збільшення ефективності і прозорості миротворчості та використання збройних сил Радою Безпеки, зменшуючи затрати на співпрацю і збільшуючи обмін інформацією між учасниками. Діяльність Департаменту можна назвати підготовчою узаконюючою діяльністю через залучення у навчання військових, з яких формують місії Ради Безпеки, у такий спосіб зменшуючи ризик того, що ці війська діятимуть на полі бою, не дотримуючись положень Ради Безпеки. Однак це розширює інтерпретацію законних функцій, а неспроможність зазначеного Департаменту покарати за порушення правил ускладнює будь-який результат. Водночас викриття порушень солдатами, що діяли під егідою ООН, спричиняє нелегітимність миротворчих операцій Ради Безпеки. Такі порушення фіксують практично під час проведення багатьох миротворчих місій, що, своєю чергою, підриває авторитет Організації.

Ефективною в цій сфері є НАТО здебільшого тому, що організація традиційно є багатосторонньою організацією з колективної безпеки. Ресурси і можливості НАТО дають змогу цій організації відігравати провідну роль у максимізації ефективності військової діяльності країн-членів організації. ОБСЄ відіграє дещо більшу роль легітимізації, значною мірою сприймається у ролі створення держави і конкретною країною, і міжнародною спільнотою, ніж

іншими країнами і неурядовими організаціями. Цікавим індикатором різних рівнів легітимності, що надають ОБСЄ, НАТО, ООН, є Резолюція 1031 Ради Безпеки ООН, згідно з якою узаконено угоду, що поклала кінець війні в Боснії [92].

Рада Безпеки слугує тією міжнародною інституцією, в якій більше поєднані ролі законності й ефективності. Вона з самого початку створена як ефективна за своєю природою. Статут ООН передусім визначає її як таку, що має ключову місію у вирішенні питань міжнародного миру і безпеки. До її компетенції входять питання права застосування сили. Рада постійно діюча, до неї можна звернутися в будь-який час: засідання в термінових випадках скликають дуже швидко, що підвищує її імідж, роблячи форум переговорів швидким і доступним для всіх учасників. Невелика чисельність Ради сприяє більшій ефективності переговорів, а прийняття рішень – їхній гнучкості. Щоправда, у цьому контексті важко оминати український кейс з російською агресією, коли Рада Безпеки перетворилася фактично на майданчик виголошення заяв та засудження чи виправдання російської агресії та закликів до припинення війни. Така ситуація ускладнена тим, що один з постійних членів Радбезу є агресором і використовує весь інструментарій, у тому числі й право вето, для виправдання своїх дій. Неспроможність ООН адаптуватися до нових геополітичних реалій та трансформацій нового світоустрою обумовили наростання неефективності миротворення цією організацією.

До трьох базових принципів зводиться легітимність операцій з відновлення миру. До них належать повага державного суверенітету, заборона ведення агресивної війни і схвалення військових дій для забезпечення міжнародного миру і безпеки. Ці принципи походять з різних історичних періодів і з труднощами співіснують один з одним, однак разом вони лімітують види військових дій, які можуть визнати законними в сучасній міжнародній системі.

Військові інтервенції в інші держави є такими ж давніми, як і самі міжнародні відносини. «Історія Пелопоннеської війни» наводить хронологію таких інтервенцій включно із громадянськими війнами. Незважаючи на це,

перший принцип, який сьогодні є значущим для операцій з відновлення миру, бере свій початок з XVII ст., з часу виникнення Вестфальської системи міжнародних відносин. Хоча 1648 р. Вестфальський світ не розробив ні принципу «чия держава, того й релігія», ні сучасної системи держави, проте він відобразив появу територіально відокремлених держав як головних акторів світової політики і початки їхніх спроб регулювати свої взаємодії одна з одною. Партії у Вестфалії прагнули запобігти черговій релігійній війні шляхом скорочення тенденції держав (та інших акторів) втручатися в релігійне життя одна одної. З цього імпульсу поступово сформувалася дещо загальніша система невтручання у внутрішнє управління, під якою ми зараз розуміємо принцип державного суверенітету. Цей принцип часто порушували, проте, як уже зазначено вище, міжнародні норми не вимагають їхнього чіткого нормативного виконання державами для інтеграції в міжнародну спільноту. Навіть як «організоване лицемірство» принцип державного суверенітету і його логічне продовження, принцип невтручання у внутрішні справи інших держав залишаються суттєвими під час дискусій щодо легітимності у сучасній міжнародній системі. Незважаючи на те, що останнім часом тривають глибокі дискусії щодо ступеня недоторканності державного суверенітету, сам принцип є далеким від того, щоб бути ліквідованим чи забутим. Декілька інших принципів так само часто усталюють у дипломатичних промовах, а також у дебатах і резолюціях різноманітних органів Організації Об'єднаних Націй.

Другий міжнародний принцип, важливий для сучасних операцій з відновлення миру, – це заборона ведення агресивної війни. Століттями війну загалом сприймали як легітимну діяльність суверенних держав. Державний статус надавав право вести війни, переслідуючи чиїсь інтереси різного розмаху – від здобуття колоній до збирання боргів, приписаних державним підданам. Однак кривава бійня у Першій світовій війні і безвихідність позиційної війни підняли питання і щодо успіху тодішньої війни, і щодо її корисності як інструменту політики. Тодішня позиційна війна була водночас і небезпечно незавершеною (приводячи до війни на виснаження), і неймовірно витратною,

залишаючи переможців і переможених майже однаково зруйнованими. Це стало платформою для революції міжнародних норм.

Третім є принцип легітимності застосування сили з метою проведення миротворчих операцій. Принцип легітимності інтервенції заради міжнародного миру і безпеки зазнав значної еволюції з часу завершення холодної війни. Укладачі Статуту ООН виокремили сильні держави-агресори як головну загрозу міжнародній стабільності. Інтервенцію у внутрішні справи держав не вважали необхідною для забезпечення міжнародного миру і безпеки. Однак у 90-х роках ХХ ст. громадянські війни спричинили передусім міжнародне занепокоєння. Це нове відчуття загрози, поєднане з попередньо існуючим принципом, який давав змогу застосувати військову інтервенцію з метою захисту міжнародного миру і безпеки, відкрило шлях до легітимізації операції з відновлення миру в рамках суверенних держав [19]. Водночас говорячи про застосування гуманітарної інтервенції, варто звернути увагу на критерій справедливості та раціоналізму.

Один з головних критеріїв легітимності інтервенції – служіння інтересам міжнародної системи – відрізняє операції з відновлення миру від операцій, які слугують виключно власним інтересам, і від чисто гуманітарних інтервенцій. Трохи згодом спонсорована Канадою Міжнародна комісія з питань інтервенції і державного суверенітету розглянула їхню концепцію міжнародного «обов'язку захищати» осіб, уряди яких не можуть чи не хочуть захистити їх від геноциду, військових злочинів, етнічних чисток чи злочинів проти людяності. Ця концепція затверджена на Світовому саміті ООН 2005 року. У документі Саміту також наголошено, що інтервенція повинна залишатися предметом рішень Ради Безпеки на основі кожної окремої справи. Однак документ засвідчив і той факт, що держави все ще далекі від консенсусу щодо нового принципу виключно гуманітарних інтервенцій. На міждержавному рівні інтервенції продовжують захищати і з погляду їхньої необхідності для підтримки міжнародного миру і безпеки, і обґрунтовуючи їхнє гуманітарне підґрунтя. Ще з початку 90-х років ХХ ст. науковці доводять, що як загроза сучасності гуманітарні принципи навколишнього середовища та міжнародний мир і безпека тісно пов'язані.

Резолюції Ради Безпеки ООН також почали прирівнювати гуманітарні катастрофи до загроз міжнародному миру і безпеці з метою санкціонування військових дій у розділі VII Статуту ООН. Доки новий принцип, який дає змогу запровадити гуманітарні інтервенції, повністю не вступить в свої права, змішані виправдання, які посилаються на міжнародний мир і безпеку, залишатимуться пріоритетними у затвердженні міжнародної легітимності інтервенцій. Отож міжнародний принцип, який виправдовує, а отже, й легітимізує військові інтервенції у випадку підтримання міжнародного миру і безпеки, виник поруч з давнішими принципами державного суверенітету і заборони застосування агресії, а з 90-х років XX ст. цей принцип щораз більше розуміють як можливість використання інтервенцій у війнах. Це підвищує можливість міжнародного узаконення операцій з відновлення миру. Агресивна війна і порушення державного суверенітету заради національних інтересів залишаються табу, однак воно накладає строгу вимогу громадського схвалення держав, які бажають розпочати легітимні державні інтервенції. Непрохані міжнародні військові вторгнення можуть виправдати у випадку, якщо інші держави вирішать, що вони слугують більшою мірою міжнародним інтересам (чи хоча б однаковою мірою), а не чисто національним пріоритетам. Це застереження створює головну передумову для міжнародних організацій в операціях з відновлення миру.

Існування міжнародних принципів дає змогу говорити про легітимність у міжнародних відносинах, а описані вище принципи, які стосуються застосування військової сили, встановили параметри уявлень про легітимність операції з відновлення миру. Незважаючи на це, міжнародні уявлення про легітимність будь-якої окремої інтервенції обтяжуються двома проблемами.

Перша проблема полягає у визначенні обставин і їхньому оцінюванні згідно зі стандартами, встановленими загальновизнаними нормами. Видається логічним наявність двох аспектів у визначенні легітимності операцій з відновлення миру. По-перше, наскільки серйозним є конфлікт у державі перебування і які його ймовірні наслідки на світовій арені. По-друге, виправляє чи виправить ситуацію така військова інтервенція, а отже, чи слугуватиме більше

міжнародним (або однаковою мірою), ніж національним інтересам? Відповіді на ці запитання навіть неупереджених спостерігачів можуть відрізнятися, причому неупередженими спостерігачами є небагато держав. Не лише держава, яка здійснює інтервенцію, і держава перебування, а також їхні сусіди, суперники і союзники – всі вони мають національні інтереси, які впливають на їхнє ставлення до інтервенції. Так само їх мають і ті держави, яких безпосередньо не зачіпає таке розміщення, а викликає або захоплення, або страх прецеденту, який це розміщення може створити.

Друга складність виникає з тієї причини, що міжнародні судження про легітимність вимагають інтерпретації загальноприйнятих принципів у світлі специфічної ситуації. Ще критичнішими є інтерпретації того, на яких підставах визначається загроза міжнародному миру і безпеці, а отже, і виправдані інтервенції, незважаючи на принцип державного суверенітету. Як уже зазначено вище, ця концепція, що еволюціонувала у 90-х роках ХХ ст., передбачала внутрішні війни і намагалася охопити гуманітарні катастрофи, які загрожували безпеці. Окрім того, «міжнародну безпеку» щораз частіше інтерпретують як у регіональному, так і в глобальному масштабах.

Це питання ускладнює той факт, що, як уже доведено вище, міжнародні принципи є результатом соціальних договорів, які існують виключно зі згоди чи поступки держав у системі міжнародних відносин. На відміну від міжнародного права, вони не закріплені в договорах, прецедентах або визнаній практиці. Отже, все, що складає «загальноприйняті норми», є відкритим для коригування у будь-який час, якщо члени міжнародної системи його приймають. Дія, яка ламає попередньо прийняте розуміння міжнародних принципів, може усе ж залишатися легітимною, якщо міжнародна спільнота змушена прийняти або новий принцип, або нову інтерпретацію існуючих принципів. Окремі держави мають лише частковий погляд на це: вони мають власні переконання щодо загальноприйнятих принципів, яких дотримуються протягом усього часу взаємодій з іншими державами, проте вони не володіють прямим інструментом,

який би оцінював стандарти, які міжнародна спільнота загалом приймає за легітимні у кожному конкретному випадку.

У сучасній міжнародній системі міжнародні організації покликані вирішувати обидві проблеми. Теоретично очевидним рішенням проблеми упередженості в оцінці обставин є делегування цього завдання нейтральній третій стороні. У сучасній міжнародній системі нею часто вважають глобальну (ООН) чи регіональну (ОБСЄ, НАТО тощо), міжурядову організацію. За спостереженнями Р. Кохейна і Дж. Ная, після Другої світової війни специфічні питання у сфері міжнародних відносин традиційно вирішували міжнародні організації, які складались зі спеціального штабу і секретаріату. Припускають, що ці міжнародні організації здолають (або, принаймні, зменшать) проблему упередженості організованим нагромадженням переваг окремих держав-членів у поєднанні з внеском професійного міжнародного секретаріату. Отож ст. 39 Статуту ООН уповноважує Раду Безпеки розпізнавати загрози для міжнародного миру і безпеки, а ст. 99 уповноважує Генерального секретаря звертати увагу на потенційно небезпечні ситуації.

Зрештою, як засвідчує аналіз динаміки застосування механізму легітимізації воєнної інтервенції міжнародними міжурядовими організаціями задля гарантування миру і безпеки в тому чи іншому регіоні, варто зазначити прагнення практично усіх держав-ініціаторів таких воєнних втручань до отримання «дозволу» на проведення операції з підтримання миру.

З огляду на це, більшість операцій з підтримки миру через залучення до виконання різних функцій військового та невійськового характеру зумовила певний «розподіл повноважень між ООН та регіональними міжнародними організаціями (угодами) у контексті гарантування миру та безпеки у сфері відповідальності. Така ситуація зумовлена відсутністю власних збройних сил у розпорядженні ООН та можливістю оперативного реагування регіональних безпекових інституцій на основі мандата ООН на загрози у сфері підтримання миру та безпеки у регіоні відповідальності. Водночас проблема легітимності застосування механізмів миротворчих операцій зіштовхується з низкою питань

що виходять за межі суто правового регулювання, а більшою мірою зводяться до тлумачення принципів раціональної доцільності, невтручання у внутрішні справи держав та поваги до державного суверенітету.

4.3. Проблема ефективності діяльності організацій. Імплементація рішень як засіб актуалізації мети діяльності

Питання імплементації рішень міжнародних організацій як завершального етапу оперативної діяльності тієї чи іншої міжнародної організації усе ж залишається ключовим елементом в оцінці ефективності функціонування таких інститутів багатостороннього співробітництва. Водночас важливим, на нашу думку, є вивчення методики оцінки ефективності діяльності тієї чи іншої організації завдяки визначенню чинників, що впливають на ефективну реалізацію інтересів держав-членів через такі механізми співпраці. Діяльність з підтримки миру та функціонування системи колективної безпеки, як засвідчують результати досліджень, не є монопольною.

Колективна безпека – пріоритет у діяльності ООН, проте Організація вважає права людини та гуманітарну допомогу не менш важливими. Отож захист прав людини та надання гуманітарної допомоги стали одним з пріоритетів у системі ООН, а також міжнародних регіональних міжурядових та неурядових організацій у їх діяльності.

У преамбулі Статуту ООН наголошено на важливості прав людини. Через три роки після створення, 10 грудня 1948 р., у Загальній декларації прав людини визначили подальші дії на шляху до забезпечення цивільних, політичних, економічних, соціальних і культурних прав. Переговори щодо цієї декларації, не обов'язкової у міжнародному праві, призначені Економічною і соціальною радою (ЕКОСОП), координувала Комісія ООН з питань прав людини. Декларація виявилась своєрідним компромісом між ідеями прав людини ліберального заходу на чолі зі США і комуністичного сходу на чолі з СРСР.

Згодом комісія ООН з прав людини намагалась кодифікувати в міжнародному праві права, закріплені в Загальній декларації. Протиріччя в цінностях стосовно прав людини між державами ліберального заходу, комуністичного сходу та зростаючою кількістю держав, що розвиваються, змусили до переговорів, результатом яких стало прийняття 1966 р. двох конвенцій: Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (Цивільного пакту) і Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (Соціального пакту). Ще одне десятиріччя збирали достатню кількість ратифікацій, щоб положення цих документів були впроваджені в життя. Хоча менше 100 держав ратифікувало два пакти до 1989 р., їхня кількість зросла до 151-єї і 148-ми, відповідно, до листопада 2003 р. [221, р. 45]. Цивільним пактом ООН забезпечує особи нормами ліберальних прав проти зловживання держав владою. Вони декларують право на життя, свободу і захист особи, захист від дискримінації, захист від тортур і рабства, рівність перед законом, захист приватної власності, свободу думки, совісті і віросповідання, свободу слова, захист сім'ї, права голосу на виборах, заснованих на всенародному і рівному голосуванні. Права, закріплені в Соціальному пакті, передбачають: право на належний рівень життя, право на працю і користування заслуженими і відповідними умовами праці, відпочинок, відпустку і соціальну безпеку, а також на освіту.

Насправді лише кодифікація прав людини не могла відразу сприяти їхньому втіленню у життя. Те ж саме можна сказати й щодо чотирьох інших Конвенцій ООН з прав людини від 2004 р. – Конвенції з ліквідації всіх форм расової дискримінації (ратифікована 169-ма державами), Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (ратифікована 176-ма державами), Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (ратифікована 134-ма державами) і Конвенції з прав дитини (ратифікована 192-ма державами). Для підтримування відповідності з цими конвенціями створені комітети

експертів, які перевіряють звіти щодо періодичного виконання державами дотримання норм з прав людини.

Додатково до положень конвенцій ООН створила три процедури для сприяння відповідності міжнародним стандартам прав людини. Комісія з прав людини та її підкомісія зі сприяння і захисту прав людини, уповноважені 1967 р. і 1970 р. резолюціями ЕКОСОР у 1 235 і 1 503 голоси, для здійснення спеціальних розслідувань з забезпечення державами прав людини, з дозволу держави чи без нього, у якій триватиме розслідування, у 1980-х роках додали «тематичний механізм» або доручення, за яким Комісія може досліджувати міжнародні випадки порушень, які стали «основним феноменом порушень прав людини в цілому світі» [131]. Ця робота підсилюється неурядовими організаціями з прав людини, передусім Міжнародною амністією і Комісією з контролю за дотриманням прав людини, заснованими 1961 р. і 1978 р., відповідно. Серед іншого, зазначені неурядові організації отримали консультативний статус при Економічній та соціальній раді з правом офіційно брати участь у засіданнях Комісії з прав людини.

Одним з головних результатів Світової конференції з прав людини, скликаної у Відні 1993 р., було призначення Верховного комісара ООН з прав людини. Зокрема, на відкритті конференції Генеральний секретар ООН Бутрос Бутрос-Галі нагадав усім, що є нагальна потреба в узгодженій реакції на різноманітні, проте погано координовані процедури в рамках ООН. Незважаючи на це, вирішальна роль у здійсненні змін належала встановленню транснаціональної системи неурядових організацій з прав людини, щоб втілити це в життя [368]. Призначення Верховного комісара також спричинило реорганізацію відділення прав людини у Секретаріаті ООН: з 1997 р. його названо Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини.

Огляд політики ООН з прав людини буде вичерпним без визначення ролі Ради безпеки після завершення конфлікту між Сходом та Заходом. Хоча Статут ООН чітко наділяє Економічну і соціальну раду компетенцією в питаннях прав людини (стаття 62), Рада Безпеки поділяє безпосередню відповідальність за

захист прав людини, оскільки такі питання доволі часто стосуються міжнародного миру та безпеки. Завершення холодної війни сприяло поширенню ідеї порушення чи загрози міжнародного миру за міждержавним конфліктом. Положення Статуту ООН про права людини і Загальної декларації прав людини 1948 р. досі не набули значення всесвітньо визнаних легальних норм. Проте дії ООН, що вперше поширила початкову ідею загрози міжнародному миру та безпеці, мали значні наслідки для періоду після завершення холодної війни [191, р. 47]. Однак до кінця 1990-х років Рада Безпеки демонструвала свою готовність вживати заходи щодо внутрішніх конфліктів, які стосувались порушень гуманітарних принципів. Наприклад, мирні місії до Сомалі (1992–1995), Камбоджі (1991–1997) і Гаїті (1993–1996) зумовлені масовими порушеннями прав людини.

Окрім того, у 1990-х роках, після спалаху жорстокого етнополітичного конфлікту в колишніх Югославії та Руанді, Рада Безпеки ще раз впровадила практику заснування трибуналу з військових злочинів. Міжнародна спільнота наблизилася до притягнення до судової відповідальності воєнних злочинців 17 липня 1998 р., коли в Римі 120 представників держав підписали Статут *Міжнародного кримінального суду* (МКС), який згодом заснували зі штаб-квартирою в Гаазі. До березня 2004 року Статут підписали 139 держав і ратифікували 92 держави, що уповноважило МКС притягувати до судової відповідальності за воєнні злочини, злочини проти людства, які вчинені на територіях держав-учасниць Статуту МКС чи здійснені громадянами цих держав.

У сфері прав людини незаперечними авторитетами є три ключові організаційні інституції ООН: *Управління Верховного комісара ООН з прав людини* (УВКПЛ), Комісія з прав людини, а також інші комітети з прав людини. Їхня діяльність у глобальному масштабі відповідає ролі *Ради Європи* (РЄ) у питаннях захисту прав людини в Європі. У сфері гуманітарної допомоги обговорювали дві міжнародні організації – *Управління Верховного комісара ООН у справах біженців* (УВКБ) і *Всесвітню продовольчу програму* (ВПП) ООН.

Хоча поняття «права людини» не відображені безпосередньо в Статуті ООН, однак його вважають доволі важливим напрямом у діяльності Організації. Першим проявом такої діяльності стала Загальна декларація з прав людини 1948 р., прийнята всіма членами ООН. Раніше уклали низку договорів, які сьогодні визначають як угоди з прав людини. Це, зокрема, Конвенція щодо припинення работоргівлі та рабства (1926) і Конвенція про примусову працю (1930). Хоча у них фактично не використовували поняття «права людини», усе ж 1948 р. започаткували традицію міжнародної дискусії з прав людини, яка триває і сьогодні. Поряд із Загальною декларацією прав людини 1948 р., ухвалили Конвенцію із запобігання та покарання за геноцид та Конвенцію про свободу асоціації.

Після Загальної декларації з прав людини протягом багатьох років виникали й інші договори з прав людини. Це, зокрема, регіональні договори, які є загальними заявами про права людини (Європейська конвенція про права людини та Американська конвенція про права людини), а також інші угоди, що стосуються окремих видів прав, таких як громадянські і політичні права, трудові права, релігійні права і права національних меншин. Водночас є й інші угоди, спрямовані на ліквідацію певних видів дискримінації, таких як тортури, рабство, торгівля людьми, расова дискримінація, а також жорстоке поводження з військовополоненими або цивільними особами, що перебувають під іноземною окупацією. Існує чимало договорів, спрямованих на захист окремих категорій населення, таких як жінки, діти, біженці, мігранти, і корінні народи [221].

Здебільшого ці договори започаткували створення комітетів із нагляду за дотриманням відповідних прав. У них працюють експерти з прав людини, яких висувують і обирають держави-підписанти. Роль цих комітетів на місцях полягає у розгляді скарг країн, які підписали договір, у повідомленні кожної з них про ту чи іншу скаргу, а також обговоренні загальних питань, пов'язаних з цим договором. Вони підзвітні Генеральній Асамблеї, ЕКОСОР, і Генеральному секретареві, хоча офіційно підпорядковуються Генеральній Асамблеї. Зазвичай їхній персонал (близько десяти осіб) не працює на постійній основі, їхня

інституційна та фінансова підтримка обмежена. Комітети не мають прямих засобів примусу і не можуть брати участі у боротьбі з конкретними порушеннями прав людини.

Орган з питань нагляду за правами людини – Комісія з прав людини – створений у перші дні існування ООН і продовжує працювати як одна з функціональних інституцій ООН. Комісія створила і спостерігає за роботою груп та спеціальних доповідачів для вивчення порушень прав людини щодо конкретних питань і конкретних країн, які, своєю чергою, доповідають Комісії.

Численні спеціальні органи з прав людини в рамках системи ООН причетні до створення УВКПЛ 1993 р. Управління створено відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї. Його робота полягає в координації співпраці між державами та забезпеченні адміністративної інфраструктури, а також підтримки різних комісій та комітетів з прав людини ООН. Управління покликане надавати підтримку діяльності Верховного комісара, якого призначає Генеральний секретар, за умови схвалення Генеральної Асамблеї. Верховний комісар є публічною особою ООН з питань прав людини. Він представляє Генерального секретаря з питань прав людини, а також сприяє визнанню і повазі до прав людини. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини є обмеженим органом у своїх повноваженнях, однак він повинен координувати діяльність у сфері захисту прав людини у представництві ООН.

Результати легітимізації ролі Управління у перші десятиліття були неоднозначними. Багато кампаній зазнало невдачі. Можливо, найбільшою з цих невдач стала Всесвітня конференція проти расизму, що відбулася в Дурбані (Південна Африка) 2001 р. На практиці це перетворилось у непродуктивні дебати з приводу таких питань, як сіонізм, компенсації за рабство, кастові системи. Результатом дебатів стала декларація, яка закликала держави діяти, проте не запропонувала жодних механізмів контролю, не кажучи вже про здійснення примусу. Саме такий спосіб вираження публічності, політичності, зрештою, міг підірвати імідж ООН.

ООН не є єдиною організацією, яка активно здійснює свою діяльність у сфері прав людини. Безліч неурядових організацій працює у цій сфері. Найвідоміші серед них – Міжнародна амністія, Human Rights Watch, журналісти без кордонів тощо. Завдяки успіху цих інституцій, найкращим прикладом якого є Міжнародна амністія, вони домоглися справжньої влади у зміні поведінки держав у сфері захисту прав людини. Як неурядові організації, так і національні уряди зазвичай погоджуються з вимогами, прийнятими міжнародними організаціями, а також міжнародними договорами, які визначають базові принципи гарантування прав людини [343].

Мабуть, найпомітнішою Міжнародною регіональною організацією, яка займається питаннями прав людини, є Рада Європи.

Існує декілька форм регіональної співпраці у сфері захисту прав людини. Наприклад, у Європі рівень захисту значно вищий, ніж його визначено за Конвенціями ООН. Виходячи з вищої культурної однорідності, в Європі договір з захисту прав людини легше виконати, ніж на світовому рівні. Розвиток у Східній Європі також характеризувався інтенсивною активністю серед громадянського суспільства. Наприклад, Європейський рух, започаткований на Гаазькому конгресі 1948 р., відіграв вирішальну роль у створенні нормативної та інституційної структури з захисту прав людини у Східній Європі. Транснаціональний рух спроектував Європейську хартію прав людини і вимагав її дотримання європейськими судами. Це остаточно сприяло діяльності Ради Європи і підписанню *Європейської конвенції з прав людини* (ЄКПЛ) 1950 р.

Удосконаленню політичної програми Ради Безпеки з захисту прав людини згодом посприяли Європейська соціальна хартія 1961 р. і переговори з приводу численних додаткових протоколів ЄКПЛ. Один з таких протоколів, погоджений 1997 р., стосується питань біомедицини.

Моніторинг у європейській системі прав людини базується на трьох засадах, подібних до тих, що є в ООН: обов'язок держави відповідати за дії, позови держав і позови осіб. Якщо в системі ООН домінує обов'язок держави повідомляти, то основною особливістю європейської моделі є те, що кожна особа

чи держава має прямий доступ до Європейського суду з прав людини. Однак особі у випадку позову спершу необхідно виконати всі національні легальні процедури. У понад 50 % справ, де розгляд позову задовольнили, рішення суду прийняли на користь позивача. Це сприяло вищому ступеню прийняття Суду громадськістю.

Після краху біполярності Рада Європи поширила режим захисту прав людини у Східній Європі на всю Європу. Членство в Раді зросло з 16-ти 1990 р. до 47-ми держав станом на 2021 р. Проте це не запобігло вчиненню порушень прав людини такою державою, як Російська Федерація, у Чечні, Придністров'ї, Україні, що спричинило сумніви стосовно ефективності Конвенцій з прав людини.

Сьогодні Організація налічує понад п'ятдесят держав-членів і об'єднує у своїх лавах всю Європу. Усі держави-члени юридично зобов'язані дотримуватись своїх обов'язків згідно з умовами Конвенції. Країни завжди юридично взаємозв'язані договорами, які вони підписали, однак це не означає, що вони завжди їх дотримуються. Відмінним є Європейський суд з прав людини. Громадяни держав-членів мають право звертатись до нього, якщо уряд не виконує своїх зобов'язань згідно з Конвенцією і якщо вони не можуть отримати правового захисту в рамках національної судової системи. Держави зазвичай виконують рішення, ухвалені Судом.

На перший погляд, міжнародні організації є доволі критичними у створенні значних змін у питаннях прав людини. Різні органи ООН намагаються контролювати поведінку держав з питань прав людини, а також спонукають держави до дотримання прав людини. Хоча такі зусилля обмежені матеріальними ресурсами і легітимністю. Як результат, існують Міжнародні організації з прав людини, які виглядають слабкими в ролі суб'єктів міжнародної політики та мають слабку владу. Найбільшим винятком є Рада Європи та Європейський суд з прав людини унаслідок тісного зв'язку з Європейським Союзом, отож їхні принципи стосовно прав людини пов'язані зі значними ресурсами у будь-яких сферах питань, що надає право країнам-членам їх

використовувати. Такий своєрідний консорціум регіональних інституцій, які творять власну систему співпраці можна вважати виявом ефективності у реалізації регіональних цінностей та інтересів.

Протягом останніх шести десятиліть докладено величезних міжнародних зусиль (як міжурядових, так і неурядових) у сприянні поліпшенню норм прав людини, що докорінно змінило роботу міжнародної політики [157]. Широко відома концепція, яка сьогодні стала однією з головних перешкод у поведінці держави щодо своїх громадян. Гельсінський Заключний акт – угода про права людини – у роки холодної війни підписаний багатьма державами, включаючи Сполучені Штати Америки і Радянський Союз, під егідою НБСЄ. Радянська сторона погодилась підписати угоду, однак це виявилось безперспективним для міжнародної пропаганди. Наприкінці 1980 р. внутрішня опозиція у комуністичних режимах почала зростати у Східній та Центральній Європі, отож договір перетворився в осередок розбіжностей, які виникали між державами, і відіграв значну роль у процесі мирної зміни влади у низці посткомуністичних держав наприкінці холодної війни [553]. Отож можна стверджувати, що з плином часу механізми світового управління стали успішнішими у легітимізації норм щодо прав людини на міжнародному рівні. Як уже згадувалося вище, в системі ООН 2002 р. створили Міжнародний кримінальний суд, уповноважений розглядати справи, які стосуються військових злочинів, геноциду і злочинів проти людства. Він істотно відрізняється від більшості міжнародних судових органів, які мають справу з державами, а не окремими людьми. Це означає, що він покликаний відігравати провідну роль в усьому світі, як Міжнародний кримінальний трибунал з колишньої Югославії (МТКЮ) та його еквівалент щодо Руанди (МТР) відігравали для цих конфліктів [162]. На момент підписання установчого договору Міжнародний кримінальний суд ще намагався не засуджувати нікого, проте розпочав слідчі дії стосовно шести різних ситуацій, які відбувались в країнах Центральної та Східної Африки. Загалом Міжнародний кримінальний суд відіграє провідну роль у міжнародних питаннях з прав людини, хоча сьогодні ще занадто рано говорити про те, наскільки вирішує

проблеми порушення прав людини. Також актуальним залишається питання його співпраці з регіональними інститутами багатостороннього співробітництва.

До цього варто додати, що проблематика діяльності Міжнародного кримінального суду доволі актуальна для України в контексті збройної агресії Російської Федерації та, відповідно, справ щодо розгляду воєнних злочинів у судовому процесі. Отож доволі часто держави уникають долучення до договірних відносин з цією структурою. Тобто політична кон'юнктура таких держав націлена на ухиляння від юрисдикції МКС, а отже, і відповідальності за вчинені порушення щодо прав громадян.

Захист прав людини не обмежується лише питаннями свободи та демократії, а передбачає низку елементів життєзабезпечення людини. Відповідно, до цієї сфери належать також організації із захисту соціальних, економічних питань тощо. Низка організацій у рамках системи ООН орієнтована насамперед на надання гуманітарної допомоги для забезпечення основних життєвих потреб людей, які залишились без їжі й житла. Двома такими найважливішими міжнародними організаціями з гуманітарної допомоги в рамках системи ООН є Управління Верховного комісара ООН у справах біженців і Всесвітня продовольча програма ООН. Відомі також інші міжнародні організації, такі як *Міжнародний дитячий фонд ООН* (ЮНІСЕФ), який забезпечує значні обсяги невідкладної допомоги, проте це не є його основним видом діяльності.

Зазвичай міжнародні організації з гуманітарної допомоги значно потужніші інституційно, ніж міжнародні організації з прав людини. Як і УВКБ, так і ВПП ООН – великі організації з тисячною кількістю працівників, бюджетами в мільярди доларів, широкими зв'язками з міжнародними регіональними та неурядовими організаціями, з якими вони тісно співпрацюють, і активними програмами зі збору коштів. Їхні моделі фінансування подібні. Жодна організація не може розраховувати на дохід від загальних фондів ООН або членські внески. Всесвітню продовольчу програму ООН фінансують

винятково за рахунок добровільних внесків, і Управління Верховного комісара у справах біженців одержує від них приблизно 98 % коштів.

Представництво Управління Верховного комісара ООН з питань біженців створене 1950 р. Генеральною Асамблеєю і покликане розробити програму ООН з питань біженців та координації зусиль інших організацій. Верховний комісар звітує перед Генеральним секретарем, який його призначає за умови затвердження Генеральною Асамблеєю. Штаб-квартира організації знаходиться у Женеві. УВКБ бере активну участь у координації роботи широкої мережі неурядових організацій – як міжнародних, так і місцевих. Управління зберігає свою присутність у більшості країн світу з відділеннями на місцях у 120-ти країнах світу і штатом близько 5 000 осіб, надає правову допомогу біженцям, а також допомагає з поверненням на батьківщину.

ВПП створена 1963 р. спільним рішенням Генеральної Асамблеї та *Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО)* для спостережень за гуманітарними зусиллями обидвох організацій, пов'язаних із розв'язанням проблеми голоду. Із самого початку її створили як координатора діяльності інших організацій у цій сфері. Організація звітує перед секретаріатами ООН та ФАО (зазначені установи призначають виконавчого директора на нараді за умови схвалення Генеральної Асамблеї та Генерального директора ФАО). Штаб-квартира Організації знаходиться в Римі. Вона не відіграє такої активної політичної ролі в міжнародних відносинах, як Управління Верховного комісара у справах біженців, однак залишається важливим інструментом актуалізації питання голоду для міжнародної громадськості і країн-донорів. Всесвітня продовольча програма збільшує кількість своїх фондів для спеціальних продовольчих програм. Адміністративно вона залишається однією з найефективніших міжнародних організацій, оскільки лише 9 % свого бюджету використовує на адміністративні потреби, а понад 90 % витрачає безпосередньо на програми, спрямовані на забезпечення продовольством країн-реципієнтів.

Аналіз діяльності та співпраці на міжорганізаційному рівні засвідчує, що обидві організації – доволі ефективні постачальники гуманітарної допомоги.

Наприклад, у межах сучасних глобальних криз ВПП щорічно забезпечує продовольством понад 150 млн осіб [160], а Управління Верховного комісара у справах біженців надає допомогу та захист понад 120 млн примусово переміщених осіб по всьому світу [160]. Зобов'язання УВКБ щодо короткотермінової допомоги на місці і довготермінової репатріації передбачає, що частина мігрантів залишиться проживати у створених таборах для біженців.

У випадку із Всесвітньою продовольчою програмою, на перший погляд здається, що розв'язання проблеми голоду часто зводиться до питання надання невідкладної продовольчої допомоги для запобігання гуманітарній катастрофі. Водночас надзвичайна допомога продовольством часто має ефект руйнування місцевої сільськогосподарської інфраструктури та ринкових механізмів регулювання галузі сільгоспвиробництва. Отже, ВПП може відзначатись парадоксальними наслідками у середньостроковій перспективі унаслідок банкрутства місцевої сільськогосподарської інфраструктури. Відповідно, надання надзвичайної допомоги в короткостроковій перспективі підриває здатність країни прогодувати себе у середньостроковій перспективі. Цей результат часто називають «пасткою допомоги» [197; 410]. Звідси можна припустити, що надання допомоги для подолання наслідків голоду чи його запобігання негативно впливає на економічний розвиток на національному рівні, адже активізує розвиток економічного потенціалу держави-донора такої допомоги. Зважаючи на те, що боротьба з голодом часто зумовлена неефективним «розподілом продуктів харчування» у світовому масштабі, така гуманітарна діяльність держав у рамках міжнародних організацій і програм може пов'язуватися з отриманням вигод та преференцій у регіональному контексті. Отож середньострокова допомога, окрім створення різних «пасток допомоги», також втягує у конфлікт з однією зі своїх основних організацій – Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (ФАО). З огляду на вищевикладене, інфраструктуру надання надзвичайної допомоги підтримують такі організації, як Всесвітня продовольча програма і Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, які рятують життя багатьом людям. З іншого

боку, варто також відзначити координацію діяльності цих програм з регіональними організаціями, такими як Африканський Союз, оскільки питання боротьби з голодом здебільшого зачіпає країни Африки через низку об'єктивних обставин. Отже, можна стверджувати, що ці програми стають елементом мережі регіонального співробітництва та сполучною ланкою глобальної інституції, своєрідним представником у тому чи іншому регіоні.

З погляду інституційної ефективності, немає жодних сумнівів, що загалом організації ООН з гуманітарної допомоги значно ефективніші, ніж організації з прав людини. Організації з гуманітарної допомоги є більшими, краще фінансованими, мають потужну сферу впливу та чіткі цілі. Вони виявляють і оприлюднюють проблемні сфери, а також сприяють ефективному зосередженню на фінансуванні гуманітарної допомоги, отож задовольняють основні потреби мільйонів людей, які потребують її в складних матеріально-технічних ситуаціях. Такі організації створені для координації гуманітарних зусиль неурядових організацій та представляють джерело справжньої інформації та знань щодо надання невідкладної гуманітарної допомоги.

З іншого боку, говорячи про ефективність діяльності тієї чи іншої організації в контексті реалізації рішень (їхньої імплементації), доволі цікавим є дослідження Т. Бернауера, який звернув увагу на дилему «глибини залученості» держави до діяльності міжнародної організації власне через призму прийняття та імплементації рішень [552]. Фактично акцент зроблено на процесі прийняття рішення від його ухвалення й до реалізації через ратифікацію та практичні дії щодо втілення такого рішення у життя. Результати аналізу рішень засвідчують, що за умови, якщо укладені угоди містять чітко визначені цілі, то зменшується кількість держав, котрі беруть у них участь. Однак застосування механізмів моніторингу та примусового виконання майже не перешкоджає подальшому просуванню процесу ратифікації. Такий елемент, як необхідність значних фінансових затрат на приєднання до договору, підтримується лише частково. Хоча держави часто розглядають чітко визначені у договорі цілі як певні перешкоди в їх ратифікації. Водночас це не має вирішального впливу на

наявність в договорі механізмів моніторингу та примусового виконання, котрі за своєю природою покликані примушувати держав-порушників до виконання своїх договірних зобов'язань.

Дослідження засвідчує, що механізм вирішення спорів, сприяючи розширенню співпраці, підвищує прозорість між сторонами договору шляхом обміну інформацією, зменшення затрат, надання можливості сторонам врегульовувати конфлікти відповідно до передбачених правил та процедур. Наявність у договорі положень щодо надання технічної та/або фінансової допомоги також позитивно впливає на процес ратифікації. Допомога, передбачена всім учасникам такого договору, підвищує відсоток потенційної участі в договорі до 79 %, в той час як допомога державам, що розвиваються – до 648 %.

Натомість схильність до ратифікації договорів, якими передбачено створення окремого секретаріату, на 34 % нижча від тих договорів, де створення секретаріату не передбачено. Результати дослідження ставлять під сумнів твердження, що угоди, які передбачають створення секретаріату, важливі сторонам цих договорів, оскільки секретаріати надають інформацію та консультації з політичних питань, а також окрему допомогу державам у виконанні їхніх обов'язків. Цікаво, що всі угоди, котрі містять положення щодо надання допомоги країнам, що розвиваються, характеризуються високим рівнем прогнозованих ратифікаційних актів як окремо, так і з наявністю чи відсутністю в них визначених зобов'язань.

З урахуванням того, що держави, приєднуючись до міжнародних угод, переслідують передусім власні інтереси, очевидно, що для них важлива процедура голосування під час прийняття рішень щодо питань договору. Як уже зазначено вище, прийняття рішень одноголосно забезпечує реалізацію суверенних прав кожної держави-учасниці і означає, що рішення можуть прийняти лише за згоди всіх учасників переговорів. Кожна держава у цьому випадку має право своєрідного «вето». Процедура голосування простою або кваліфікованою більшістю не дає змоги тій чи іншій державі одноосібно

заблокувати прийняття рішення. На відміну від одностайності, під час прийняття рішень більшістю жодна з держав не має достатньої правової компетенції для того, щоб заблокувати або перешкодити прийняттю певного рішення. Відповідно, прийняття рішень за процедурою простої або кваліфікованої більшості передбачає більшу втрату суверенітету, ніж голосування за процедурою одностайності. Отож логічно зробити висновок, що держави приєднуватимуться до угод, що передбачають процедуру одностайного голосування як умову гарантування суверенітету кожної окремо взятої держави.

Умовами деяких міжнародних угод у прикінцевих положеннях передбачено проведення регулярних зустрічей учасників угоди. Під час таких зустрічей здійснюватимуть також координацію у прийнятті рішень між сторонами договору, узгоджуватимуть час і місце зустрічей, процедури прийняття рішень тощо. Такі угоди встановлюватимуть вищі вимоги, що теоретично може зменшити кількість держав, які ратифікуватимуть таку угоду.

Водночас варто зазначити, що процес ухвалення рішення та передусім його імплементації може створювати умови для суперечностей інтересів держав-учасниць угоди. Такі суперечності є водночас перешкодою в реалізації рішень, а з іншого боку – стають предметом переговорів та вирішення спорів. Така ситуація певною мірою відкриває перспективи адаптації організації до умов, що змінюються, без перспективи зміни інституційної структури організації чи цілей угоди. Тому варіант, закладений у можливість коригування діяльності чи творення нових механізмів співпраці та узгодження інтересів, на нашу думку, у цьому контексті є доволі позитивним.

Дослідження розглядає три види механізму вирішення спору: високоінституціалізований механізм у межах угод (*спір, ретельно розроблений*)²; такі механізми, які відображено в договорі на базі *ad hoc* (*спір, ad hoc*); такі складові, що делегують механізму вирішення спорів вже діючим зовнішнім

² Наприклад, Конвенція про запобігання забрудненню морського середовища з наземних джерел містить добре розроблені положення щодо механізму вирішення спорів.

незалежним установам (*спір, делегований*); без жодних положень щодо механізму вирішення спорів, котрі виконують функцію базової категорії.

Ефект, який матиме механізм вирішення спорів, залежить від типу механізму, встановленого договором. Положення щодо надання повноважень у сфері вирішення спорів зовнішнім інституціям (таким як Міжнародний Суд ООН) значно підвищує кількість ратифікаційних актів. Аналогічний наслідок щодо ратифікації має відображати в угоді положення про *ad hoc* механізм, хоча він і не досягає статистично високих рівнів. Такі положення передбачають необхідність зацікавлених держав дійти згоди з певного питання взаємоприйнятним способом, без цілковитого передбачення *ex ante* деталей цього механізму. Механізми вирішення спорів допомагають у зниженні рівня двозначності, сприяючи підвищенню зацікавленості державами. Однак зазначимо, що детально розроблені процедури вирішення спорів у рамках угод не завжди сприяють одержанню помітних результатів. У найпростішому випадку умови договорів можна трактувати як спільний знаменник компромісу інтересів. Оскільки не враховані чинники, що впливатимуть на специфічність результатів унаслідок переговорів, то результати потім впливатимуть на процес ратифікації.

Окрім того, як зазначено вище, привабливі для великої кількості держав договори мають бути договорами, що найбільше потребують таких складових, як секретаріат та механізм вирішення спорів. Зрештою договори, до яких виявляють інтерес і розвинені держави, і держави, що розвиваються, будуть, найімовірніше, договорами, що міститимуть найбільший відсоток позитивних стимулів, таких як, наприклад, положення про надання допомоги.

Отже, утворення міжнародних режимів шляхом укладання міжнародних договорів не завершується після закінчення переговорного процесу. Міжнародна співпраця може стати ефективною лише за умови втілення в життя державами, що ратифікували ці угоди, закріплених у них результатів переговорів. Наукова література, в якій досліджують етапи укладення міжнародних угод, зосереджує свою увагу на стадії переговорів та дотриманні умов, прописаних у договорі, їхній ефективності. Видається важливим зосередження уваги на

ратифікаційному процесі, а саме – ступені залежності держав-учасниць у договорах від окремих договірних характеристик.

Побіжний аналіз ратифікаційного процесу, який певною мірою взаємозв'язаний з процесами легітимізації рішень міжнародних організацій, засвідчує, що положення угод, котрі передбачають поглиблення співпраці (чітко встановлені терміни, інструмент моніторингового нагляду, механізм примусового виконання), насправді зменшують кількість потенційних учасників угод у зв'язку з підвищеними затратами на реалізацію умов договору та питаннями збереження повноти суверенітету. Водночас положення угод націлені на спрощення застосування норм договорів, такі як механізм вирішення спорів, надання технічної і фінансової підтримки, що також передбачають поглиблення договірної співпраці, отож матимуть позитивний ефект на учасників.

Показовим є те, що взаємозв'язок між демократизацією та членством і рівнем залученості національної держави у міжнародних організаціях можна спостерігати більшою мірою у багатьох міжнародних організаціях. Для дослідження цього питання доволі цікавою є методика аналізу неформального управління у міжнародних організаціях, яку запропонував американський дослідник Р. Стоун [540]. На думку автора, управління міжнародними організаціями відбувається за двома моделями врядування: формальними і неформальними. У міжнародних організаціях провідні держави можуть собі дозволити нехтувати нормами та правилами, обов'язковими для всіх членів організації відповідно до статуту. Це явище називають *маніпуляцією*. Отже, держави, котрі вирішують вступити в організацію чи обрати певний рівень участі в ній, повинні бути свідомі того, що згодом можуть стати об'єктом маніпуляції. Вони повинні враховувати, що ціна вступу у регіональну організацію може бути занадто високою, отож вони не зможуть виконувати вимоги, продиктовані провідною державою. Ця проблема є визначальною в обставинах, які впливають на рішення окремих країн щодо вступу до таких інституцій.

Як приклад розглянемо Співдружність Незалежних Держав (СНД), котра є доброю ілюстрацією недемократичної регіональної організації, оскільки

політичний режим провідної держави (Росії) та більшості держав-учасниць є гібридним або таким, що не відповідає демократичним засадам, тобто з проявами сильних авторитарних тенденцій. На підставі аналізу наявних матеріалів організації можна побачити різні рівні формальної участі окремих держав-членів у різних сферах співробітництва у різні часові періоди. Видається, що рівень залучення у СНД, на відміну від демократичних міжнародних організацій, є більшим для тих держав-учасниць, які відзначаються меншою демократичністю. Держави, в яких економічні реформи впроваджені послідовніше і які менше залежні від інших держав енергетично, найімовірніше, матимуть вищий рівень участі в СНД. Такі результати узгоджуються з принципами теорії неформального управління, які доводять, що участь в організації визначається можливістю виходу з неї, а отже, держави з більш структурованою владою, найімовірніше, демонструватимуть вищий рівень участі в недемократичних регіональних організаціях.

Отож, можна погодитися з твердженням дослідників проблеми неформального управління в міжнародних організаціях про існування двох мотивацій участі держав у регіональних міжнародних організаціях. Перша – міжнародна організація як зобов'язання – організація слугує інструментом підвищення зобов'язань стосовно демократизації [406; 472; 554] та ринкових реформ [228; 252]. Як наслідок, демократизація та участь в організації взаємозв'язані і підсилюють одна одну. Проте розвивається лише один теоретичний постулат, заснований на твердженні, що «організація повинна складатись лише з демократичних держав» [406, р. 137]. Альтернативна думка, що впливає з теорії неформального управління, полягає в тому, що здатність міжнародних організацій слугувати інструментом для підвищення зобов'язань щодо демократизації можуть поставити під сумнів через практику застосування маніпуляції державами-гегемонами цих міжнародних інституцій багатостороннього співробітництва. Більшою мірою маніпуляції застосовують у період криз, коли певні дії мають вирішальне значення для держав-лідерів, які задля досягнення власних інтересів нехтуватимуть існуючими формальними

правилами поведінки в рамках таких міжнародних інституцій. Саме можливість держави-лідера міжнародної регіональної організації використовувати маніпуляції та, відповідно, здатність держав-учасниць запобігати цим маніпуляціям напряду залежать від організаційної (інституційної) структури організації. Отож право окремо взятої держави припиняти членство в регіональній організації змушує держави, що залишилися, додатково витратитися на членство в таких організаціях, а отже, толерувати маніпулятивну діяльність держави-гегемона [227; 541; 542].

Залежно від механізму прийняття рішень у тій чи іншій організації і від розподілу повноважень між провідною державою та слабшими державами конкретної регіональної інституції, обидва вищезгадані твердження варто дещо відкоригувати. Зокрема, варто очікувати, що недемократичні організації, на відміну від демократичних, майже не слугують зобов'язуючим інструментом. Попри те, маніпуляції з боку домінуючої держави стосовно такої організації, що є ключовим елементом неформального управління цими організаціями, є виразнішими в недемократичних, ніж у демократичних інститутах багатостороннього співробітництва. Ці ефекти спричинені двома групами чинників. Низький рівень довіри у недемократичних та більша схильність домінуючих там держав займатися маніпуляціями може визначатись тією обставиною, що рішенням, які розробляють та приймають політики цих домінуючих держав, бракуватиме внутрішніх обмежень і прозорості. Натомість у демократичних організаціях, на думку деяких дослідників, рівень довіри може зрости за рахунок коштів країн-членів, адже недемократичні країни бідніші, ніж демократичні [180; 181; 254], чи за рахунок більшої кількості гравців з правом вето у демократичних країнах [178]. По-друге, вагомою причиною обох вищезгаданих рис недемократичних організацій є те, що всередині них країни-члени можуть застосовувати методи прийняття рішень, які вони використовують у країнах-гегемонах.

За цих умов баланс *затрати–вигоди* для країни, що має намір вступити у недемократичну організацію чи збільшити рівень участі у ній, за результатами аналізу, зводиться до впливу щонайменше кількох чинників.

По-перше, у своєму рішенні держава повинна керуватись балансом затрат та вигод від такого членства у «штатних ситуаціях», тобто у випадках, коли діють формальні правила управління, не перевантажені позастатутними маніпуляціями домінуючих держав. Серед усього іншого, користь від членства в організації може передбачати вигоди від нових ринків, позитивний ефект від масштабу (тобто від зниження витрат виробництва на одиницю продукції внаслідок збільшення обсягів регіонального виробництва), користь від фінансової, військової та політичної співпраці з державою-лідером. Використання організації як інструменту гарантування виконання зобов'язань є ще одним прикладом користі від членства. Аналогічно, затрати, пов'язані з повним чи частковим членством в організації, спричинені втратою ефективності через ризик, пов'язаний зі схильністю формальних структур до прийняття рішень, що суперечать інтересам конкретної країни.

По-друге, під час обговорення рішення приєднатись чи брати участь у роботі тієї чи іншої регіональної організації необхідно враховувати ризики маніпуляцій та спроможності країни протистояти цим маніпуляціям, насамперед здатності припинити членство у такій інституції через неспроможність протистояння негативним впливам.

По-третє, під час прийняття рішення необхідно враховувати існування інших регіональних організацій з урахуванням балансу затрат–вигод від членства в альтернативних структурах.

З цієї перспективи можемо сформулювати конкретні припущення для демократизації та розвитку ринкової економіки як чинників, що визначають участь країни у недемократичних регіональних організаціях. На відміну від демократичних інституцій, країни на етапі демократизації, що приєднуються до недемократичної організації, тим самим змушують сумніватись у щирості їхніх намірів. Фактично зниження рівня участі у недемократичній організації [26] інші

країни можуть сприйняти як сигнал про намір збільшити зусилля на шляху демократизації: країні доведеться готуватись до відмови від економічних зисків, пов'язаних з членством у недемократичній інституції, натомість покладатися виключно на можливу підтримку від демократичних організацій, яким притаманні вищі вимоги щодо впровадження політичних реформ. Отож специфічні вигоди у «штатних ситуаціях» для країн, що демократизуються, є нижчими у випадку недемократичних організацій і вищими, відповідно, для демократичних.

На відміну від демократичних, недемократичні країни можуть вирішити, що легше підігнати їхній метод прийняття рішень до того, як приймає рішення домінуюча в організації держава. Отже, недемократичні країни можуть легше передбачити ступінь маніпуляцій з боку домінуючої держави та планувати можливі відповіді.

Здебільшого демократичні організації практикують прийняття чіткого і зрозумілого порядку денного (політичної програми), що передбачає демократизацію, а недемократичні організації можуть діяти як інструмент сприяння автократичним методам [130]. Численні обмеження на членство, накладені демократичними організаціями, можуть ще більше ускладнити недемократичним країнам вступ у ці організації. Отже, на основі тверджень про регіональну організацію як про інструмент зобов'язання та про неформальне управління можемо сформулювати таку гіпотезу: рівень участі країни у недемократичній міжнародній організації, ймовірно, спаде, якщо потенційна країна-учасниця стане демократичнішою. Хоча у численних статтях йдеться про сильний взаємозв'язок між демократизацією та регіональною співпрацею, у дослідженні регіональних організацій, країни-члени яких не досягли високого рівня демократичності, не знайшли достатньо очевидних доказів такого взаємозв'язку.

У цьому контексті, якщо брати до уваги економічні реформи, ми доводимо наше аналогічне припущення. По-перше, твердження, яке характеризує організацію як інструмент-зобов'язання, не можна застосувати щодо

недемократичних інституцій, оскільки важко припустити, що провідна держава сприятиме економічним реформам у сусідніх країнах з суто егоїстичних причин. За певних обставин така ситуація можлива. Наприклад, у випадку, якщо економічна лібералізація сусідніх країн забезпечить транснаціональним корпораціям держави-лідера кращий доступ до економік цих країн. Однак у випадку недемократичних організацій, як засвідчують результати аналізу, це виглядає малоймовірним.

По-друге, економічні реформи можуть підвищити можливості країни щодо вибору шляху виходу з організації, надаючи країні-учасниці потенційну можливість доступу до інших міжнародних інституцій, які мають вищі вимоги щодо вступу та членства. Отже, такі реформи даватимуть змогу країні знизити рівень залежності від певної організації (або від економічної співпраці з тими чи іншими державами-партнерами в рамках міжнародної організації).

По-третє, розширення доступу держави до різноманітних інституцій багатостороннього співробітництва світу зробить країни з ефективно втіленими ринковими реформами стійкішими перед спокусою вступу у недемократичну регіональну організацію. Отож здатність МО бути інструментом примусу до виконання зобов'язань та існування механізму неформального управління справді дає змогу здійснювати прогнозування щодо впливу ринкових реформ на членство в недемократичних регіональних структурах.

Попереднє пояснення дає підставу вважати, що прискорення процесу переходу до вільного ринку мало б знеохотити країни вступати у ці організації. Проте за наявності суттєвих вигод у «штатних ситуаціях», тобто у випадках, коли діють формальні статутні правила і домінуюча країна не застосовує методів неформального управління (маніпуляцій), країна на вищій стадії ринкових реформ може не надто турбуватися стосовно загроз маніпуляцій, а більшою мірою цікавитись імовірним членством у цих інституціях.

З огляду на зазначене вище, можемо висловити деякі припущення. Рівень участі країни в недемократичній інтеграційній структурі, ймовірно, спадатиме прямопропорційно до здійснення у ній успішних ринкових реформ. Це

припущення працює, зокрема, у випадку СНД, адже вона пропонує цікаве заперечення аргументів [213]: вивчаючи вплив економічних ідей на участь у пострадянських регіональних організаціях, вона стверджувала, що ліберальні ідеї національних еліт (сприяння ринковим реформам та інтеграції у глобальні організації, такі як Світова організація торгівлі) негативно корелюють з мірою залученості країни до СНД [213].

Держави більшою мірою схильні делегувати прийняття рішень до компетенції організації у сферах, у яких очікується низький рівень загрози конфлікту (загроза маніпулюванням домінуючою державою спадає) [540]. Тобто структурна влада та можливості виходу з організації стають дещо важливішими, якщо зростає рівень загрози конфлікту. Якщо вплив демократизації та впровадження ринкових реформ у недемократичних міжнародних організаціях обґрунтовують міркуваннями структурної влади, ми можемо очікувати, що ці чинники будуть важливішими, якщо рівень конфлікту суттєво зросте. Якщо рівень конфлікту низький, то ймовірність маніпуляції знизиться, а отже, вихід з такої міжнародної організації буде менше затребуваним.

Розглянемо наведені теоретичні припущення на прикладі СНД як організації регіонального співробітництва, заснованої 1991 р. як постійно діючої організації, головною метою якої було відновлення розвитку співробітництва між колишніми радянськими республіками в різних сферах. Хоча наміри та амбіції СНД масштабні (повноцінний економічний союз, політичне та військове співробітництво, спільні соціальні та трудові норми), проте сьогодні ця організація показала слабкі результати [375; 394]. Водночас, на думку низки західних дослідників, членство в СНД може забезпечити істотні переваги у «штатних (стандартних) ситуаціях» [394].

По-перше, СНД забезпечує високоінтегрованою та керованою спільно інфраструктурою у сферах енергетики і залізничного транспорту. По-друге, СНД вдалось зберегти відносно інтегрований ринок праці завдяки впровадженню безвізового режиму для мігрантів. Протягом попереднього десятиліття деякі пострадянські країни отримали доволі великі грошові перекази від мігрантів, які

працюють в інших країнах СНД. По-третє, участь в СНД активно використовує керівництво низки країн у контекстах внутрішніх політичних дискусій; у деяких країнах громадська думка і надалі значною мірою сприяє пострадянській інтеграції. По-четверте, Росія зазвичай готова забезпечити вищий рівень неформальної підтримки країнам, які беруть активну участь в СНД. Ця підтримка може набувати різних форм, наприклад: низькі ціни на енергоносії або сприятлива інформація на російських телеканалах, які залишаються домінуючими в багатьох країнах простору СНД. Однією з причин є внутрішньополітична підтримка, яку надає російське населення, що дуже підтримує інтеграцію пострадянських країн. Ще одна причина – забезпечення інституційних рамок для «незадіяних» функцій СНД, котрі будь-якої миті можуть бути активовані. По-п'яте, СНД запропонувала проведення неофіційного форуму для регулярних зустрічей президентів і високопоставлених чиновників з країн пострадянського простору: такі зустрічі відіграють важливу роль для вирішення низки питань, що виникають у процесі діяльності організації [123; 213].

Членство та активна участь в СНД відзначаються низкою особливих вигод, актуальних лише для недемократичних країн: СНД часто підтримує недемократичні режими в просторі СНД [136]. До того ж, держави, які знизили свій рівень участі в СНД (наприклад, Україна, Таджикистан, Казахстан), зазнали утисків з боку Росії. Важливо розуміти: за винятком загальної інфраструктури, що існує між членами СНД, вигоди від участі в СНД фактично не є прямим результатом реалізації угод СНД, які мають широкомасштабний спектр цілей. Підписуючи ці угоди, країни демонструють лише свою готовність підтримувати зв'язки з Росією, а саме: з російським керівництвом та населенням; в обмін на ці прояви лояльності країни отримують підтримку з боку Росії та доступ на російський ринок праці. Проте країни СНД можуть вільно вирішувати, чи підписуватимуть угоди. Тому вони часто підписують ідентичні договори, які згодом просто ігнорують.

Отже, у випадку СНД неформальне управління варто видозмінити. За нормальних обставин держави-члени можуть ігнорувати більшість зобов'язань, які вони перебирають на себе, отримувати вигоду від підтримки Росії та можливості співробітництва в окремих сферах у рамках СНД. В екстраординарних ситуаціях особливо високих для Росії ризиків, коли під загрозу поставлений імідж Росії як панівної та провідної держави СНД, ситуація різко змінюється: провідна держава може спробувати відродити правову базу СНД і використовувати можливості, передбачені офіційними угодами Співдружності Незалежних Держав.

Насправді офіційні зобов'язання учасників СНД дають змогу цій організації істотно впливати на своїх членів. Зокрема, зобов'язання передбачають розгалужену мережу угод. Якщо їхній зміст певним чином порушений, то дії держав-учасниць СНД зазнають суворих обмежень. Значна частина обмежень, що накладають на основі чинних договорів СНД, діє на користь Росії або економічно (шляхом надання привабливих можливостей для розширення бізнесу російських ТНК), або політично (за рахунок обмеження можливостей учасників СНД до участі в інших регіональних організаціях). Як зазначає відомий американський політолог Г. Гейл, СНД зіштовхується з проблемою довіри, яку можна визначити як «труднощі, пов'язані з гарантуванням потенційним учасникам Союзу, що вони не будуть експлуатовані в цьому Союзі, а отримуватимуть вигоду» [308].

Протягом кількох серйозних криз, яких зазнала Росія у процесі взаємодії з пострадянськими державами упродовж попередніх десятиліть, вона відразу ж спробувала використовувати обмеження, передбачені договорами СНД, як один з інструментів для політичного тиску на своїх сусідів. Під час першої великої кризи 2003–2004 рр. у кількох пострадянських країнах (Україна, Грузія і Киргизстан) відбулись «кольорові революції», тобто масові протести, спричинені фальсифікованими виборами. Заворушення призвели до послаблення влади існуючих недемократичних режимів цих країн. Поширення кольорових революцій сприймали як серйозну загрозу російському режимові.

Задля розв'язання цієї проблеми Росія активізувала роботу спостерігачів на виборах від СНД. Позиції спостерігачів від СНД упереджені і політично вмотивовані: у багатьох випадках висновки спостерігачів СНД суперечать висновкам міжнародних спостерігачів від ОБСЄ або інших подібних організацій. Відомо, що спостерігачі від СНД описують сфальсифіковані вибори як такі, що відповідають демократичним стандартам, а законні та демократичні вибори критикують.

Отож Росія використовує СНД як інструмент для маніпуляцій та для того, щоб чинити тиск на уряди держав-учасниць СНД. Урядові зміни в країнах СНД, які не підтримала Росія, вилились у критичні звіти спостерігачів від СНД, які можуть поставити під сумнів легітимність критики виборів або ж їх можуть використовувати внутрішні політичні опоненти. Зрештою після неспроможності змінити ситуацію у відносинах між Росією та Україною російський політичний режим застосував «енергетичну дипломатію та низку торговельних воєн (газова, м'ясна, продуктова тощо), а з 2014 р. – військову інтервенцію та окупацію частини території України.

Під час чергового загострення війни Росії з Грузією (2008) Росія намагалася змусити пострадянські регіональні організації підтримати її дії. Зокрема, для досягнення цієї мети Росія прагнула використати три послідовні засідання: *Організації договору про колективну безпеку* (ОДКБ; колишній відділ безпеки СНД, який за певний час перетворився на незалежну організацію і діяв протягом тривалого часу), *Шанхайської організації співпраці* (ШОС) та СНД (списки членів цих структур здебільшого перекриваються). У вересні 2008 р. ОДКБ вирішила засудити агресію Грузії проти Південної Осетії, проте відмовилася прийняти будь-який колективний курс, спрямований на визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії. На саміті ШОС чітко заявили лише про стурбованість з приводу військового протистояння (на цьому саміті позицію Китаю, єдиної не пострадянської країни-члена цієї організації, вважають такою, що має вирішальне значення для перспективи ШОС). На саміті СНД щодо цієї війни не зроблено жодних заяв.

Черговим прикладом «неефективності» СНД до вирішення кризової ситуації стала її «неспроможність зібрати екстрене засідання Ради міністрів закордонних справ» для розгляду питання російського вторгнення на територію Автономної Республіки Крим 2014 р. після Революції Гідності в Україні та прагнення української влади до реалізації зовнішньополітичного курсу на європейську інтеграцію. Така «неспроможність» організації та подальша російська агресія вкотре проілюструвала реальну мету та підпорядкованість цієї інституції зовнішньополітичним інтересам російської держави.

Отже, можна стверджувати, що стратегія Росії була де в чому успішною (наприклад, Помаранчева революція в Україні не спричинила аналогічні події у Росії чи в інших ключових країнах пострадянського простору), проте використання Росією недемократичних регіональних організацій щодо війни у Грузії провалилося. Аналогічною виявилася ситуація із застосуванням механізмів СНД, пов'язана з окупацією Росією Автономної Республіки Крим та початком воєнної агресії на сході України, коли на неодноразові заклики України про скликання екстреного засідання Ради глав держав чи Ради міністрів закордонних справ, Секретаріат Організації не спромігся організувати засідання через «щільний графік та неможливість узгодження часу зустрічі» [26]. Така позиція організації під вирішальним впливом політичного режиму РФ актуалізувала питання виходу України зі Співдружності Незалежних Держав як організації, неспроможної виконувати завдання в рамках міжнародних угод. Практично до цього часу СНД не виявила позиції щодо російської агресії та окупації частини українських територій. Аналогічна ситуація спостерігається стосовно майже всіх «заморожених конфліктів» на пострадянському просторі.

Існує ще одна особливість СНД: участь у СНД не є бінарним рішенням типу «так» або «ні». Відповідно до нормативно-правової бази СНД, кожна країна має право обрати інтенсивність своєї участі в організації (особливість, яку ми називатимемо рівнем участі кожного члена СНД). Країни-члени СНД мають право утримуватися від участі у прийнятті будь-якого рішення інститутів СНД чи будь-якої підписаної в рамках СНД угоди. Отож СНД можна означити як

регіональну організацію, як меню різноманітних договорів, рішень та актів, і країни-члени можуть (майже) вільно вирішувати, чи виконуватимуть їх. У цьому контексті цікавою є дискусія щодо правового статусу участі України в рамках цієї Організації як повноправного члена між поняттями членства чи участі. У цьому питанні спостерігається наявність дискусії в керівних органах досліджуваної міждержавної інституції без прийняття та ратифікації установчих нормативно-правових актів у вигляді Статуту. Очевидним у нашому прикладі є задіяння неформальних механізмів управління через залучення українських представників до роботи в керівних структурах управління Організацією.

Такий алгоритм участі у різних структурах співробітництва в рамках Організації є предметом зовнішніх чинників та неформального торгу. Часто на цей вибір вирішальний вплив чинить Росія або інші впливові гравці, такі як Казахстан. Росія активно послуговується різного рівня неформальним тиском, наприклад, ціною на газ чи затримками у виведенні військових підрозділів баз з Придністров'я, Автономної Республіки Крим тощо. Внаслідок цього країни-члени СНД демонструють високу варіативність у кількості договорів, які вони підписали у різних сферах політичної співпраці [54].

Зважаючи на результати аналізу ефективності діяльності СНД через призму глибини залученості до процесів управління Організації та з огляду на використання неформального управління з боку Росії, можемо зробити висновок щодо політичної заангажованості та геополітичної спрямованості СНД як моделі інтеграційного утворення з метою домінування Росії на пострадянському просторі. Динаміка та кількісний склад держав-підписантів угод у рамках СНД засвідчує вибіркового характер співпраці, чітко підпорядкований неформальній моделі управління через використання механізмів прямого чи опосередкованого тиску. Проведена раніше низка власних досліджень та розробка сценаріїв знайшла апробацію у розвитку відносин України з державами СНД та втілення сценарію дезінтеграції (виходу України) з СНД [56; 66].

Отже, наголосимо, що рішення міжнародної організації є важливим елементом діяльності і мірилом ефективності цієї діяльності інститутів

багатостороннього співробітництва загалом. Процес розробки та ухвалення рішень міжнародних організацій зумовлений застосуванням низки моделей прийняття рішень з урахуванням галузевої приналежності та специфіки організаційної структури міжнародної організації. Враховуючи класифікаційні ознаки, можна припустити, що рішення обов'язкового характеру є не лише значно ефективнішими, а й впливають на зменшення кількості держав, які готові поступатися частиною власного суверенітету і схиляються до ратифікаційних дій з імплементації ухвалених організаціями рішень рекомендаційного характеру.

Політичний та бюрократичний механізми прийняття рішень є головними у процесі діяльності міжнародних міжурядових організацій. Їх застосовують як в організаціях глобального, так і регіонального характеру.

Неформальне управління та використання методів тиску застосовують здебільшого в діяльності так званих недемократичних регіональних організацій з домінуванням держав, режим політичної влади яких характеризується авторитарними методами управління. Власне така внутрішньополітична модель управління транслюється на структуру управління регіональних організацій як інструменту домінування на регіональному рівні державою – регіональним лідером (гегемоном).

Застосування моделі зважування затрати–вигоди через зменшення участі держави у міжнародній організації є одним з важливих інструментів планування глибини та моделі інтеграції держави та прогнозу ефективності в діяльності міжнародної організації. Відповідно, глибина участі найчастіше є ключовим чинником у зовнішньополітичному плануванні.

Висновки до розділу 4

Підсумовуючи вищевикладене, на основі комплексного політологічного та інституційного аналізу внутрішніх процедур, політико-правової природи та

критеріїв ефективності механізмів прийняття та імплементації рішень регіональних міжнародних організацій можна сформулювати такі висновки:

Процес прийняття рішень є складним політико-дипломатичним компромісом, у якому узгоджуються часто антагоністичні національні інтереси держав-учасниць. Встановлено, що перехід багатьох сучасних організацій від принципу консенсусу (який в умовах геополітичної поляризації часто спричиняє інституційний параліч) до різних форм мажоритарного голосування (кваліфікованої більшості тощо) є необхідною умовою збереження їхньої дієздатності як суб'єктів міжнародних відносин.

Виявлено суперечливу правову природу рішень та проблему легітимізму в діяльності сучасних регіональних інституцій, що засвідчує очевидний розрив між формальною легітимністю рішень (відповідністю внутрішнім статутам і нормам міжнародного права) та їхньою політичною легітимністю (готовністю держав-членів і міжнародного співтовариства визнавати та виконувати ці рішення). Доведено, що криза легітимізму окремих регіональних структур часто зумовлена спробами домінантних регіональних лідерів використовувати інституційні механізми для нав'язування власної волі та легітимізації експансіоністських або ревізійоністських геополітичних інтересів.

Доведено, що фінальним показником спроможності інституту багатостороннього співробітництва є не кількість ухвалених декларацій, а реальна конверсія рішень у практичні дії держав-учасниць на національному рівні. Визначено, що значними бар'єрами на шляху до ефективної імплементації є відсутність дієвих наднаціональних механізмів моніторингу та примусу, розмитість формулювань у програмних документах («політичний компроміс за рахунок конкретики») та прямий саботаж рішень з боку окремих акторів в умовах дилеми безпеки.

Унаслідок сучасних гібридних загроз, високої невизначеності та транскордонних викликів традиційні жорсткі бюрократичні процедури зазнають невдачі. Ефективність організації прямо залежить від її спроможності оперативно оптимізувати внутрішні процедури, створювати тимчасові

функціональні органи та гнучкі механізми прийняття рішень («мережеве управління») без повної та тривалої інституційної перебудови.

РОЗДІЛ 5. ПОЛІТИКО-ПРАВОВА РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

5.1. Проблема співробітництва регіональних міжнародних організацій як складової системи ООН

Розглянувши питання прийняття рішень та особливості діяльності міжнародних організацій як інструменту актуалізації інтересів держав на міжнародній арені, видається логічним перейти до питання ефективності співробітництва регіональних міжнародних організацій як складових елементів системи міжнародних організацій, які формують ієрархічну модель залежностей під егідою Організації Об'єднаних Націй. Як уже з'ясовано вище, система міжнародних організацій у XXI ст. сформувалася як сукупність взаємопов'язаних інтеракцій між державами, створена для реалізації їхніх спільних інтересів і потреб та стала уособленням системності у міждержавних відносинах. Отож діяльність МО підпорядкована низці чинників, серед яких чільне місце посідають інтереси, механізми та процедури ухвалення й імплементації рішень інститутів багатостороннього співробітництва. Відповідно, зміни у засадах реалізації зовнішньополітичних орієнтацій та геополітичного суперництва в умовах новітніх викликів і загроз спонукають держави трансформувати підходи до формування регіонального порядку денного та через використання інструментарію глобального й регіонального лідерства реалізовувати власні інтереси й потреби. У цьому контексті поза сумнівом роль міжнародних регіональних організацій зростає в сенсі механізму, з одного боку, актуалізації інтересів (потреб) конкретної держави, а з іншого – використання такого механізму для зміцнення своєї ролі у процесах глобального врядування. Отже, ефективність використання інструментарію багатостороннього співробітництва впливає з результативності втілення національних (державних) інтересів кожної держави чи групи держав [408].

Створення організації є справою ризикованою та доволі затратною. Можливо, було б вигідніше, зважаючи на фінансову складову, й надалі використовувати організації часів холодної війни (з дуже модифікованою їх кількістю) разом з новоствореними організаціями, щоб вирішувати післявоєнні проблеми, що стосуються співпраці та координації зусиль між державами, ніж брати участь в основоположній реконструкції організацій. Якщо ж питання є правильним, а післявоєнна розбудова не такою важливою [265] і, за результатами «форумного шопінгу», найвпливовіші держави шукають в організації найсприятливішого клімату, у якому можна було б вести свою діяльність, тоді вартість стає віддаленим, другорядним елементом [230].

Існує безмежна кількість засобів, за допомогою яких можна оцінити ефективність діяльності системи організацій, хоча здебільшого вони вимагають оцінки індивідуальних (окремих) організацій щодо специфічних мандатів та кола питань, у такий спосіб запобігаючи узагальненому аналізу ефективності системи міжурядових організацій. Однак ми можемо оцінювати частини системи, поділивши структуру на широкі мандати співпраці, в економічній, військовій чи політичній організаціях та прагнути визначити межу, до якої вони здатні відповідати їхнім мандатам (наприклад, збільшувати торгівлю та інвестиції або забезпечувати більшу безпеку своїм членам).

Враховуючи те, що є альтернативні межі ефективності, ми зупинимося саме на загальній ефективності. Метою всіх організацій є сприяння співпраці між державами-членами, незважаючи на їхню особливу спрямованість. Пряма ворожість між її членами може наражати на небезпеку роботу організації, коли держави-члени вже поглинуті питаннями безпеки, наголошуючи на здатності організації функціонувати належним чином. Ми оцінюємо ефективність організації у питанні її здатності зводити конфлікти до мінімуму. Щонайменше три вагомі аргументи щодо функції мінімізації конфліктів міжнародних організацій висвітлювали у міжнародній літературі. По-перше, міжурядові організації можуть стати, так би мовити, третейськими судами для вирішення міжнародних конфліктів. Організації забезпечують відповідне поле гри для

держав, щоб позмагатися щодо конкретних питань, не вдаючись до насильства [220]. Наприклад, держави можуть подавати скарги в рамках СОТ, і все ж змагатися у вирішенні питання, не вдаючись до насильства. По-друге, міжурядові організації можуть викривати та розповсюджувати інформацію, яка є недоступною хоча б одній потенційній стороні конфлікту [170]. Хоча організації можуть також збільшувати об'єм приватної інформації унаслідок міжорганізаційної взаємодії, де держави проявляють рішучість і правоздатність, та потенційно зменшувати ймовірність виникнення конфлікту. По-третє, організації можуть запропонувати державам-членам певну систему норм, завдяки яким держави створюватимуть спільну систему посиленої комунікації та взаємодії. Організації потім можуть застосувати санкції до тих держав-членів, які ухилятимуться від прийнятної поведінки чи змінюватимуть її, інколи, за допомогою вбудованого механізму вирішення конфліктів, підсилюючи систему норм, інституціоналізованих організацією [504].

Наведені вище аргументи щодо ефективності системи міжурядових організацій, які держави впроваджують як схожий феномен щодо природи міжурядових організацій, необхідно наділити достатньою владою, щоб вони досягали бажаних результатів. Так званим мірилом організаційної могутності є відмінність формальних неурядових організацій, про яку уже йшла мова. Крім того, ми пропонуємо ще три: тривалість функціонування організації, географічні межі та кошти, що витрачаються в рамках організації.

Інституційний проєкт побудови, відображений у міжурядових організаціях, має бути очевидним для кроків, завдяки яким участь у цих організаціях може мінімізувати кількість конфліктів між ними. Вимоги організації для співпраці за допомогою державних політичних діячів є ключем до стабільної взаємодії держав, що сприяє поширенню додаткової інформації та для побудови довіри [170]. Незалежність фінансування разом з автономною та ефективною бюрократією, схоже, даватиме змогу міжурядовим організаціям демонструвати автономію [122] і ставатиме передбаченою ареною конфліктів та їх вирішення.

Насправді всі три аргументи щодо функції мінімізації конфліктів у міждержавних організаціях пропонують організації, які підпадають під характеристику формальних міждержавних організацій.

Як уже зазначено вище, приблизно половину формальних міждержавних організацій у міжнародній системі створюють і підтримують як регіональні організації, іншу частину – як міжрегіональні або глобальні. Регіонально спрямовані організації відзначаються більшою однорідністю, ніж міжрегіональні чи глобальні організації, отож формальні міждержавні організації мають бути ефективнішими щодо потреб місцевих груп у державі.

Регіональні організації з меншою кількістю членів, ніж універсальні чи глобальні організації, мають бути чутливішими до будь-яких порушень, що впливають з конфліктів між її членами та, відповідно, більше прагнути до розширення їхніх ресурсів, щоб відновити відносини між її членами. Їхня зосередженість на регіональних проблемах, як і їхня вразливість до конфліктів між її членами, забезпечує регіональні організації більшою правоздатністю та прагненням до вирішення конфліктів.

Окрім географічних масштабів, тривалість функціонування організації має значення для зменшення кількості конфліктів між її членами. Організації потрібен час, щоб встановити законність та ефективність. Тривалість функціонування міждержавних організацій залежить, принаймні, від двох показників: структурного та культурного. Стосовно структури зазначимо, що необхідний певний період часу для удосконалення та інтеграції формальних процедур з неформальними правилами і процедурами в усіх організаціях. Схоже, що через певний період часу механізм діяльності тієї чи іншої регіональної організації стане значно досконалішим [307; 527], наповниться більшою кількістю правових механізмів та ускладненою процедурою їх діяльності. Ці зміни, ймовірно, підсилять інституційну міцність та адаптивність організації.

Чимало організацій розвиває також організаційну структуру, що складається з норм відповідної поведінки представників держав-членів та тих, хто залучений у бюрократію. Організаційна структура, разом з чіткою

структурною організацією, допомагає визначити поведінку в рамках організації, створюючи додаткову передбачуваність для тих, хто бере участь у діяльності організації. Проте розвиток організаційної структури та культури вимагає витрати часу. Тривалість функціонування організації має бути передумовою вдосконалення роботи самої організації.

Відповідно, однією з потенційних причин щодо збільшення тривалості функціонування організації є ймовірність або краху організації, або втрати ефективності її функціонування у зв'язку з її застарілістю. Лише деякі організації здатні адаптуватися до різких змін у зовнішньому середовищі, всім іншим це не під силу. Структури, мандати та владні відносини, втілені в міжурядових організаціях, відображають глобальні або регіональні умови часу їх створення. Чим більше змінюється навколишня ситуація, тим важче організації адаптуватися до змін.

Система міжнародних відносин ХХІ ст. перебуває у стані глибокої трансформації, зумовленої як традиційними викликами (збройні конфлікти, тероризм, порушення суверенітету), так і новими загрозами (кібератаки, зміна клімату, пандемії). В умовах, коли ресурси та спроможності Організації Об'єднаних Націй часто виявляються обмеженими, дедалі більшого значення набуває співпраця з регіональними міжнародними організаціями, які можуть оперативніше реагувати на кризи у своїх географічних зонах [190].

Згідно зі Статутом ООН (розділ VIII), такі організації можуть залучати до підтримання міжнародного миру і безпеки за погодженням з Радою Безпеки. Проте на практиці характер цієї взаємодії надзвичайно складний і варіативний, оскільки кожен регіон має певні особливості, а регіональні структури відрізняються за правовим статусом, функціональністю, політичною автономією та легітимністю [33].

Особливої актуальності тема набуває в контексті повномасштабної агресії Російської Федерації проти України, що зумовила безпрецедентний рівень регіональної підтримки з боку Європейського Союзу, НАТО, Ради Європи, ОБСЄ та інших організацій. Міжнародна реакція на цей конфлікт відобразила як

сильні сторони, так і недоліки механізмів взаємодії ООН із регіональними структурами, зокрема в питаннях гуманітарного реагування, санкційної політики, підтримки відбудови та притягнення агресора до відповідальності.

Дослідники міжнародної політики добре обізнані з феноменом ООН, відображаючи у своєму найважливішому органі – Раді Безпеки – владні відносини та питання безпеки, що домінували під час завершення Другої світової війни і знову актуалізувалися в умовах відродження російського ревізіонізму та прагнення до нового перерозподілу світу. Держави, що володіли правом вето, залишились тими самими, крім певних змін, що відбулися у міжнародній політиці за останні 80 років. Як уже зазначено вище, трансформація міжнародної системи обумовила необхідність переосмислення місця і ролі інститутів багатостороннього співробітництва. Наприклад, НАТО ідентифікувалася як «дитина» холодної війни і після 1989 р. мала адаптуватися та еволюціонувати, щоб відповідати різким змінам, що відбувалися у світі. Проте її здатність ефективно працювати за нових динамічних обставин є питанням надзвичайної важливості [437]. Згідно з М. Барнет та М. Фіннемор, останнім часом більшість організацій не відповідає новим вимогам міжнародної системи у післявоєнний період [160]. Водночас уже за останні два десятиліття після цих тверджень НАТО кілька разів поверталася до питання зміни пріоритетів та оновлення Стратегічної концепції з метою адаптації організації до нових умов та визначення стратегічних напрямів свого розвитку і розширення зони відповідальності як відповідь на нові тенденції у процесі трансформації нового світового порядку. У цьому контексті доволі цікавою виглядає наукова дискусія щодо вимірювання ефективності та адаптивності міжнародної (регіональної) організації через призму часового критерію тривалості функціонування. Водночас необхідно констатувати, що аналіз діяльності НАТО власне ілюструє високий ступінь адаптивності до нових обставин функціонування в умовах зростаючих загроз.

Звідси випливає припущення, що тривалість функціонування організації підвищує потенційну ефективність цих структур, однак усе ж з підвищенням тривалості функціонування організації ризикують втратити кошти та

актуальність протягом та після зміни глобальних обставин. Створення нової організації для вирішення проблем та регулювання владних відносин, що властиві новій ері, може також вирішити проблеми з витратами. Проте нові організації потребують досвіду функціонування та, схоже, є менш ефективними до досягнення зрілості у рамках їхньої структури та організаційної культури. Водночас зазначимо, що створення нової організаційної структури (класичної чи мережевої, з урахуванням попереднього досвіду) може полегшити налагодження ефективної діяльності новоствореної організації та її адаптації до трансформації міжнародної системи. Аналіз діяльності регіональних організацій та їхньої адаптивності засвідчує існування багатьох винятків. Деякі організації створені з уже впровадженою гнучкістю, щоб вирішувати змінні зовнішні проблеми, а інші не надто здатні адаптуватися до різких чи фундаментальних змін у їхньому оточенні, що властиво для більшості міжнародних організацій.

Говорячи про ефективність та адаптивність регіональних організацій до змін міжнародної системи, варто відзначити також, що регіональні організації стають невід'ємною частиною міжнародної системи, трансформуючись у своєрідні центри регіонального впливу та прийняття рішень. Безперечно, правову основу взаємодії між ООН та регіональними міжнародними організаціями визначено Главою VIII Статуту ООН. У ній зазначено, що Рада Безпеки може використовувати такі організації для врегулювання конфліктів і підтримання міжнародного миру та безпеки за умови дотримання принципів і цілей ООН. При цьому дії, які передбачають застосування сили, можуть здійснювати лише за санкцією Ради Безпеки, за винятком права на індивідуальну або колективну самооборону відповідно до статті 51 Статуту.

У міжнародному праві важливу роль відіграє Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 2625 (1970), яка розширює тлумачення принципу невтручання та обов'язку вирішувати спори мирними засобами. Документ визнає важливість регіонального співробітництва і створює передумови для інституціоналізації відносин між ООН і регіональними об'єднаннями [563].

Правова практика ілюструє значну різноманітність у структурі, цілях і процедурах таких організацій. Наприклад, Європейський Союз володіє розвиненою договірною базою (Маастрихтський договір, Лісабонський договір), яка регламентує його зовнішньополітичні й безпекові функції. Водночас такі структури, як Африканський Союз, мають гнучкіший, кризово орієнтований мандат, що передбачає активну участь у миротворчих місіях за погодженням з ООН [436].

У цьому контексті зазначимо важливість не лише декларувати партнерство між ООН і регіональними структурами, а й закріпити механізми відповідальності та звітності у разі спільних операцій. Це даватиме змогу зміцнити довіру до багаторівневої системи глобального врядування та сприятиме підвищенню легітимності миротворчих зусиль. Отож нормативно-правова база співпраці ООН з регіональними організаціями є доволі усталеною, проте вимагає подальшої адаптації до викликів XXI ст. Ідеться про вдосконалення механізмів правового регулювання, погодження мандатів, узгодження стандартів місій, забезпечення відповідальності за порушення та прозорості у прийнятті рішень.

У сучасній науковій літературі співробітництво між ООН і регіональними організаціями розглядають як один із ключових елементів багаторівневої системи глобального врядування. На думку Т. Вайса, сучасна міжнародна система поступово відходить від жорстко централізованої моделі глобального управління до мережевої структури взаємодії міжнародних інститутів [590]. У цій системі регіональні організації виконують не лише допоміжні функції, а й відіграють роль самостійних суб'єктів міжнародної безпеки.

Важливим теоретичним підґрунтям дослідження є концепція регіоналізації міжнародної безпеки. Відповідно до цієї концепції, більшість сучасних конфліктів має локальний або регіональний характер, а отже, регіональні організації володіють більшою ефективністю у сфері кризового реагування, превентивної дипломатії та миротворчості [270]. Як зазначає Дж. Най, регіональні структури здатні оперативніше реагувати на загрози через

географічну близькість, наявність регіональної експертизи та спільність політичних інтересів держав-учасниць [446].

Проблема співвідношення універсального та регіонального рівнів безпеки є предметом тривалих наукових дискусій. Частина дослідників розглядає регіональні організації як інструмент реалізації рішень Ради Безпеки ООН. Інші автори наголошують на поступовому посиленні автономності регіональних структур, насамперед НАТО та Європейського Союзу, які дедалі частіше здійснюють самостійну безпекову політику.

Особливого значення проблема співвідношення універсальної та регіональної безпеки набула після завершення холодної війни. Саме в цей період міжнародна система перейшла від біполярної моделі до складної багаторівневої структури міжнародних відносин. Зростання кількості локальних конфліктів, етнополітичних криз, гуманітарних катастроф та терористичних загроз призвело до активізації діяльності регіональних міжнародних організацій.

Водночас практика останніх десятиліть засвідчує поступове формування нової моделі міжнародної безпеки, у якій ООН та регіональні організації функціонують у форматі взаємодоповнення. Зокрема, ООН дедалі частіше делегує частину функцій регіональним структурам через перевантаження універсальних механізмів безпеки та політичні суперечності між постійними членами Ради Безпеки. Як засвідчують дослідження, особливого розвитку така модель набула в Африці. Спільні миротворчі операції ООН та Африканського Союзу стали прикладом нової форми міжнародного співробітництва у сфері безпеки. Зокрема, місія UNAMID у Дарфурі продемонструвала можливість інтеграції універсального та регіонального рівнів миротворчості [562].

Поряд із регіональними структурами демократичного світу існують організації, діяльність яких значною мірою визначається геополітичними інтересами окремих держав. Насамперед це стосується СНД та ОДКБ, у яких домінуючу роль тривалий час відігравала Російська Федерація. Повномасштабна агресія РФ проти України 2022 р. суттєво підірвала легітимність цих організацій та поставила під сумнів їхню ефективність як механізмів колективної безпеки,

здатних забезпечувати статутні цілі щодо гарантування миру та безпеки в регіоні. Ці інституції фактично стали центрами геополітичного впливу РФ та рупором російського ревізйонізму [33].

Сучасна міжнародна система дедалі більше характеризується поєднанням глобального та регіонального рівнів безпеки. Така модель передбачає, що ООН зберігає функції універсального центру міжнародної легітимності, тоді як регіональні організації виконують функції оперативного реагування, кризового менеджменту та практичної реалізації безпекових рішень. Особливого значення ця тенденція набула з початком повномасштабної війни Російської Федерації проти України. Агресія РФ продемонструвала кризу механізмів Ради Безпеки ООН через можливість блокування рішень державою-агресором, яка є постійним членом Радбезу. У цих умовах саме регіональні організації – НАТО, ЄС, Рада Європи та ОБСЄ – стали ключовими суб'єктами міжнародної підтримки України.

Сучасна російсько-українська війна стала глобальним викликом ліберальному міжнародному порядку та системі міжнародного права [272, р. 41]. Подібної позиції дотримується і Т. Снайдер, який розглядає агресію РФ як спробу ревізії післявоєнної системи міжнародних відносин та принципів міжнародної безпеки [530].

Отже, сучасне співробітництво ООН із регіональними міжнародними організаціями є важливим елементом трансформації глобальної системи безпеки. Воно відображає поступовий перехід від централізованої моделі міжнародного порядку до багаторівневої мережевої системи міжнародного врядування, у межах якої універсальні та регіональні структури взаємодіють у сфері підтримання міжнародного миру, безпеки та стабільності.

Звідси ще одним аспектом ефективності організацій є їхня роль у зведенні до мінімуму конфліктів, модифікуючи основоположну модель міждержавних конфліктів. Беручи до уваги порівняльний аналіз впливу організацій, створених у період холодної війни, та організацій сучасності, виявляється, що організації, засновані під час холодної війни, зменшили або й втратили свою здатність

впливати на вирішення конфліктів (через втрату авторитету чи адаптивності до нових реалій), а нові, післявоєнні організації є не надто ефективними щодо врегулювання конфліктів між її членами, ніж були їхні «колеги» у період холодної війни.

Доволі цікавим прикладом визначення ефективності є виконаний західними дослідниками аналіз щодо визначення рівня ефективності діяльності формальних міжнародних організацій у сфері врегулювання конфліктів, які дійшли висновку, що рівень адаптивності визначається низкою чинників, насамперед тривалістю діяльності, наявністю інституційного забезпечення та наявністю достатніх ресурсів. Насамперед це стосується міждержавних конфліктів високої інтенсивності [276; 407]. При цьому конфліктами високої інтенсивності вважають ті, які несуть високу загрозу, демонстрацію чи використання військової сили між двома державами. Результати дослідження засвідчують, що процедурні вимоги, географічний масштаб, тривалість функціонування та фонди впливають на здатність організацій послаблювати конфлікти між її державами-членами. Водночас формальні організації зменшують ймовірність військових міждержавних конфліктів, а регіональні організації зазвичай керують цими процесами. Також дослідження засвідчує, що організації, які діють тривалий час, мають підвищену здатність стримувати конфлікти. У зв'язку із розвитком ери регіональних організацій розвивається їхня здатність стримувати конфлікти між її членами. Зазвичай, як засвідчує подальший аналіз діяльності регіональних організацій, це стає можливим у випадку їхньої адаптивності до нових умов. Водночас новостворені регіональні інституції все ще не розвинулися настільки, щоб значно зменшити конфлікти та суперечності між її членами. Врешті суперництво за регіональне лідерство може слугувати стримуючим чинником для творення регіональних форматів співпраці. Це яскраво виражається у творенні інтеграційних інституцій за участі України, Польщі та інших східноєвропейських держав, виходячи з відмінних стратегій інтеграції в постбіполярний період [54; 396; 524].

Інституційний вимір співпраці між ООН і регіональними організаціями охоплює формальні та неформальні структури, координаційні платформи, спільні робочі групи та механізми спільного прийняття рішень. Ключову роль відіграє Департамент з політичних і миротворчих справ Секретаріату ООН, який здійснює зв'язок з регіональними партнерами, такими як ЄС, ОБСЄ, Африканський Союз, АСЕАН та інші [33].

Зокрема, між ООН і ЄС існує багаторівнева структура співпраці, яка передбачає регулярні зустрічі на рівні Генерального секретаря ООН та Високого представника ЄС із закордонних справ, спільні стратегічні документи (наприклад, Спільне комюніке 2015 р.) та оперативну взаємодію в рамках місій і операцій [434]. Подібна взаємодія простежується і в роботі з Африканським Союзом, який бере участь у спільних миротворчих операціях, таких як AMISOM у Сомалі або місії в Дарфурі [125].

Інституційні механізми передбачають створення спільних центрів планування, обміну розвідданими, підготовки персоналу, а також фінансування спільних програм. Водночас на практиці спостерігаються складнощі у визначенні відповідальності, поділі повноважень, дублюванні зусиль та проблемах координації. Здебільшого це пов'язано з проблематикою визначення повноважень та ролей. Зрештою, як уже зазначено вище, створення тієї чи іншої інституції багатостороннього співробітництва обумовлюється різними інтересами держав та їхньої ролі в ухваленні та імплементації рішень. Йдеться про реальні та декларативні інтереси у процесі багатосторонньої співпраці. У цьому контексті також можна говорити про проблему адаптивності організацій до змін, у тому числі й геополітичних, які визначаються не лише статичними, а й динамічними чинниками. Зважаючи на високу динаміку міжнародних процесів, регіональним організаціям щораз важче реагувати на постійні зміни без трансформацій власної організаційної структури, що доволі помітно, якщо йдеться про євразійський та євроатлантичний простір, після початку повномасштабного вторгнення Росії. Тоді багатьом міжнародним інституціям

довелося реагувати на порушення міжнародно-правових норм. Це, не в останню чергу, вплинуло на позиціонування таких інституцій на міжнародній арені.

Окремо зазначимо взаємодію ООН з НАТО. Хоча формально НАТО не є організацією з мандатом на підтримання миру в ООН, вона активно долучається до безпекових місій за погодженням із Радою Безпеки, зокрема в Афганістані та на Балканах. Координація між штабами НАТО та Департаментом операцій ООН потребує чіткої узгодженості стандартів, обміну інформацією та попереднього погодження стратегій [434]. Однак наявність мілітарного компоненту в Організації Північноатлантичного Договору та його відсутність в ООН часто виливається в затяжні консультації щодо залучення відповідних сил і засобів для потенційного врегулювання міжнародних криз і конфліктів.

Успішними прикладами інституціоналізації стали платформи діалогу та обміну досвідом, наприклад, щорічні консультації між ООН та регіональними організаціями, проведення навчань для спільного реагування на кризи, а також розробка спільних стандартів у сфері прав людини й міжнародного гуманітарного права. Говорячи про шляхи оптимізації та підвищення ефективності діяльності міжнародних регіональних організацій, можна стверджувати, що формалізація таких механізмів дає змогу уникнути конфліктів мандатів і сприяє ефективнішій реалізації спільних рішень, передусім у кризових регіонах.

У цьому контексті вважаємо, що інтернаціоналізація криз відкриває можливості щодо поглиблення та розвитку співпраці на міжнародному рівні між державою та міжнародними акторами, насамперед регіональними міжнародними організаціями і, відповідно, сприяє новій якості відносин та розв'язання конфліктних ситуацій. Зрештою така співпраця дає потенційний шанс для створення спільних механізмів антикризового врегулювання інтернаціоналізованих криз і конфліктів.

Один із добре відомих кейсів – це доволі активна взаємодія між ООН та Африканським Союзом як регіональною організацією у місії в Дарфурі (UNAMID), яка продемонструвала новий підхід до спільних операцій, що

базуються на партнерстві, розподілі ролей та взаємному мандаті. Серед інших прикладів – операції в Малі (співпраця з ECOWAS), Центрально-Африканській Республіці, а також ініціативи на Балканах, де ООН координувала дії з ЄС, ОБСЄ та НАТО в Косово.

Варто відзначити й досвід України. У відповідь на збройну агресію Росії регіональні організації відіграли вирішальну роль у розгортанні санкцій, забезпеченні гуманітарного доступу, евакуації населення та довгостроковій підтримці відновлення [452]. Європейський Союз (через інструменти Macro-Financial Assistance і Ukraine Facility), ОБСЄ (місія СММ), НАТО (технічна допомога) та інші структури координували свої дії із системою ООН, зокрема з Управлінням з координації гуманітарних питань та ПРООН.

Такі приклади демонструють гнучкість сучасної архітектури міжнародної безпеки, що дає змогу адаптувати формати партнерства до регіональних контекстів. Проте ефективність такої співпраці значною мірою залежить від чіткості мандатів, політичної волі сторін, достатнього фінансування та уникнення дублювання функцій.

Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., стала безпрецедентним викликом для сучасної системи міжнародної безпеки та міжнародного права. Війна продемонструвала обмеженість універсальних механізмів колективної безпеки Організації Об'єднаних Націй та водночас суттєво посилила роль регіональних міжнародних організацій у сфері політичної, військової, гуманітарної та санкційної підтримки України.

У сучасних умовах саме співробітництво України з НАТО, Європейським Союзом, Радою Європи, ОБСЄ та іншими регіональними структурами стало одним із ключових чинників забезпечення національної стійкості держави, міжнародної мобілізації підтримки України та стримування подальшої ескалації російської агресії.

На думку багатьох дослідників, російсько-українська війна стала каталізатором трансформації всієї архітектури європейської та глобальної

безпеки [313]. Особливого значення в цих умовах набуває аналіз конкретних кейсів співробітництва України з регіональними міжнародними організаціями, що дає змогу оцінити ефективність сучасних механізмів міжнародної підтримки держави в умовах війни.

Початок повномасштабного вторгнення Росії в Україну став поштовхом до розширення співпраці з Європейським Союзом у ключових сферах кризового реагування. В рамках співпраці запущено *Механізм цивільного захисту (UCPM) / rescEU*, який передбачає координацію екстреної допомоги держав-членів ЄС (постачання генераторів, проведення медичних евакуацій, енергопідтримка, освіта тощо). Результатом підтримки стали: близько 4 000 медичних евакуацій пацієнтів з України до лікарень країн Європи; закупівля та передача Україні понад 8 800 генераторів та понад 35 млн LED-ламп для зменшення навантаження на енергосистему. У рамках механізму закуплено та передано понад 380 шкільних автобусів та 1,5 млн підручників для дітей [246]. Іншим важливим напрямом співпраці у сфері продовольчої безпеки став запуск програми «Шляхи солідарності» ЄС (*Solidarity Lanes*) з метою створення альтернативних сухопутних, річкових, залізничних маршрутів для експорту / імпорту (продуктів харчування та критично важливих товарів) під час російської блокади Чорного моря. Така програма однієї з ключових регіональних інституцій Європейського континенту стала ключовим інструментом, з одного боку, для забезпечення логістичної стійкості України під час війни, а з іншого – інструментом реалізації продовольчої політики ООН у сфері боротьби з голодом. Станом на літо 2025 р. через «Шляхи солідарності», за статистичними даними, перевезено понад 189 млн т експорту (з них майже 87 млн т агропродукції) і 81 млн т імпорту. Загальний товарообіг сягав понад 225 млрд євро з травня 2022 р. до літа 2025 р. Станом на травень–липень 2025 р. через «Шляхи солідарності» проходило близько 80 % імпорту та до 60 % неаграрного експорту України [442; 531]. Одним з успішних проєктів інтернаціоналізації стала програма синхронізації енергосистеми Молдови та України з континентальною Європою, реалізацію якої розпочали 16 березня 2022 р. як реагування на кризову ситуацію в

енергосистемі України. У перспективі цю ідею використали для нарощування перетинних потужностей для імпорту / експорту електроенергії. Результатом синхронізації енергосистем стало підвищення доступної потужності перетоків упродовж 2024–2025 рр. у межах ENTSO-E. З липня 2025 р. цей механізм перейшов на щомісячне планування пропускної спроможності прийому-передачі електроенергії. А 2024 р. імпорт електроенергії в рамках системи зріс у 5,5 раза – до 4,4 млн МВт. Год [200; 202]. Розвиток такої співпраці у критично важливих сферах став черговою демонстрацією ефективного функціонування регіонального механізму співпраці між державами.

У рамках військової підтримки розвитку сектору безпеки та оборони України, за даними служби зовнішніх зав'язків ЄС, створено тренувальну місію європейських держав (EUMAM Ukraine), метою якої стала підготовка особового складу Сил оборони України у державах-членах ЄС. У рамках її діяльності станом на літо 2025 р. близько 65 000 військовослужбовців пройшло підготовку. Місію продовжили до 2026 р. Передбачено й додаткове фінансування для спорядження підрозділів, які пройшли тренування [245]. Також створено програму в рамках Європейського фонду миру (EPF) та «Ukraine Facility» з метою фінансування військової підтримки (EPF) і макрофінансової / бюджетної стійкості та відновлення (Ukraine Facility). Профінансовано понад 6,1 млрд євро допомоги з EPF і 5 млрд євро через Ukraine Assistance Fund у межах EPF; за «Ukraine Facility» з березня 2024 р. до серпня 2025 р. надано 22,7 млрд євро, що допомагає утримувати макростабільність і реформи. Загалом ЄС та держави-члени надали близько 168,9 млрд євро підтримки з 2022 р. [244]. Цей далеко не повний перелік форматів співпраці регіональної організації з державою-кандидатом засвідчує наявність широкого спектра механізмів співпраці, які виходять поза рамки традиційного (класичного) розуміння діяльності міжнародної організації. Це демонструє поєднання застосування політико-дипломатичних, правових та інституційних механізмів, а іноді й створення неформальних структур, таких як програми, фонди та фінансові механізми тощо. Водночас зазначимо, що така співпраця тривала в рамках реалізації програмних

цілей ООН щодо підтриманні миру і безпеки. Власне керуючись безпековою ситуацією в регіоні, ЄС перебрав на себе провідну роль у вирішенні питань гарантування європейської безпеки як багатокомпонентної проблеми. Отож Європейський Союз тривалий час розглядали переважно як економічне інтеграційне об'єднання. Однак поступово ЄС сформував власний безпековий вимір, який охоплює зовнішню політику, оборонне співробітництво, санкційні механізми та цивільні місії [249].

Особливу роль у розвитку безпекової політики ЄС відіграло запровадження Спільної зовнішньої та безпекової політики. У межах цієї системи Європейський Союз проводив миротворчі операції, місії цивільного кризового реагування та санкційну політику.

Сучасний ЄС поступово трансформується у самостійний геополітичний центр сили. При цьому безпекова діяльність Європейського Союзу дедалі більше координується з діяльністю НАТО та ООН.

З початком повномасштабної війни РФ проти України Європейський Союз став одним із ключових центрів міжнародної підтримки України. ЄС запровадив масштабні санкції проти Росії, здійснює фінансову допомогу Україні та реалізує програми військової підтримки. Війна в Україні продемонструвала необхідність посилення стратегічної автономії ЄС у сфері безпеки та оборони. У сучасних умовах Європейський Союз дедалі більше позиціонується як самостійний суб'єкт міжнародної безпеки.

Водночас ця регіональна інституція розширює свою діяльність через створення та розвиток широкої структури мережевого типу, поширюючи її на, здавалось би, нехарактерні для організації сфери. В умовах війни країни ЄС долучилися до реалізації гуманітарних завдань, зокрема гуманітарного розмінування деокупованих територій. У рамках програми підтримки національної системи протимінної діяльності з бюджету ЄС виділено понад 320 млн євро на розмінування від ЄС і держав-членів (у т. ч. 21,5 млн євро з бюджету ЄС). Така підтримка продовжується у вигляді нових внесків партнерів та масштабних операцій міжнародних організацій [331].

Координація гуманітарної відповіді, мультисекторна допомога, розмінування, відновлення критичної інфраструктури – проекти, реалізовані в рамках гуманітарної діяльності структур ООН. У рамках реалізації цих проектів лише за 2024 р. близько 8,4 млн осіб отримало допомогу; розміновано / обстежено понад 15 млн м² територій; понад 10 млн осіб скористалося відновленою / зміцненою енергетичною інфраструктурою тощо [119].

Активну співпрацю з розбудови антикризових спроможностей України можна проілюструвати участю в проектах під егідою місій ЄС з цивільної безпеки / кордону (*EU Advisory Mission (EUAM)*) – підтримка МВС, Нацполіції, ДБР, ДСА тощо у сфері верховенства права, кримінальної юстиції, управління кризами; EUBAM – інтегроване управління кордонами Україна–Молдова; окремі програми EU4BorderSecurity тощо.

Попри очевидні успіхи в інституційному розвитку, превентивна стратегія ЄС після 2014 р. та особливо після 2022 р. зіштовхнулася з фундаментальним викликом. Роберт Каган у праці «*The Jungle Grows Back*» зазначає, що ліберальний порядок, який будує ЄС, є «тендітним садом», що потребує захисту, а не просто догляду за ним [550].

Головна вразливість ЄС полягає в тому, що нормативна превенція була розрахована на держави, які також поділяють раціональну логіку міжнародного права. Коли на арену виходить гравець, що використовує «жорстку силу» (Hard Power) і відкрито зневажає норми, цивільні місії ЄС виявляються беззахисними перед воєнною агресією. «Стратегічний компас ЄС» (2022) став визнанням цієї помилки: Європа усвідомила необхідність доповнення своєї цивільної компоненти реальним оборонним потенціалом.

Отже, роль ЄС у превентивній дипломатії є еволюційною. Від чистого моніторингу (EUMM) до глибинної трансформації державного устрою (EUAM), ЄС створює каркас стійкості (резильєнтності), який у довгостроковій перспективі робить агресію проти держави-партнера «невигідною» з погляду внутрішньої дестабілізації. Проте, як засвідчує досвід України, без належного військового стримування нормативний вплив залишається лише «м'якою

силою», що потребує «жорсткого» гарантування безпеки для повного розкриття свого потенціалу.

Як зазначено вище, особливого значення проблема питання універсальної та регіональної безпеки набуло після завершення холодної війни. Саме в цей період міжнародна система перейшла від біполярної моделі до складної багаторівневої структури міжнародних відносин. Зростання кількості локальних конфліктів, етнополітичних криз, гуманітарних катастроф та терористичних загроз спричинило активізацію діяльності регіональних міжнародних організацій.

Суттєво вплинула на розвиток концепції міжнародної безпеки діяльність НАТО на Балканах у 1990-х роках. Військова операція Альянсу проти Союдної Республіки Югославії у 1999 р., проведена без прямого мандата Ради Безпеки ООН, стала предметом масштабних міжнародно-правових дискусій щодо легітимності гуманітарного втручання та меж повноважень регіональних організацій [129, р. 203].

Дослідники розглядають цей прецедент як початок трансформації міжнародного права у напрямі розширення практики гуманітарних інтервенцій. Інші автори, навпаки, вважають, що подібні дії створюють небезпечний прецедент порушення принципу незастосування сили [75, с. 318].

Водночас практика останніх десятиліть засвідчує поступове формування нової моделі міжнародної безпеки, у якій ООН та регіональні організації функціонують у форматі взаємодоповнення. Зокрема, ООН дедалі частіше делегує частину функцій регіональним структурам через перевантаження універсальних механізмів безпеки та політичні суперечності між постійними членами Ради Безпеки.

Важливою тенденцією сучасної міжнародної політики є поступове розширення функцій регіональних організацій. Якщо первинно їхня діяльність обмежувалася переважно консультативними або координаційними функціями, то сьогодні багато з них володіє власними механізмами санкційної політики, військового реагування, моніторингу конфліктів та миротворчості.

У цьому контексті особливого значення набуває діяльність НАТО, Європейського Союзу та ОБСЄ. НАТО поступово трансформувалося з класичного оборонного альянсу у глобального безпекового актора. Європейський Союз, своєю чергою, сформував власну систему спільної зовнішньої та безпекової політики, а ОБСЄ стала важливим механізмом превентивної дипломатії та моніторингу конфліктів у Європі.

Варто розглянути кейс співпраці з Організацією Північноатлантичного договору як інституцією, покликаною гарантувати безпеку, яка володіє мілітарним потенціалом та особливими механізмами співпраці, що виходять поза межі класичного інструментарію. Як уже зазначено, НАТО вдалося адаптуватися до трансформації міжнародної політичної системи: організація йде в ногу з часом, впроваджуючи в життя нові формати співпраці у сфері безпеки.

Співпраця України з НАТО започаткована ще 1994 р. завдяки запуску Програми заради миру та підписання Хартії про особливе партнерство, які стали основою для розширеної співпраці після початку російського вторгнення. Наявність цивільного (немілітарного) компоненту в діяльності НАТО дала змогу запустити функціонування трастових фондів як афілійованих структур Comprehensive Assistance Package (CAP) та NUC/NSATU, орієнтованих на проекти немілітарної підтримки України (паливо, транспорт, медична допомога, С-UAS, зв'язок, боротьба з кіберзагрозами), а також політичну платформу Комісію / Раду Україна–НАТО (NATO–Ukraine Council) і нове командування NSATU для координації безпекової допомоги, забезпечення тренувань особового складу тощо. Станом на червень 2025 р. внески до бюджету трастового фонду (CAP) сягали 1 млрд євро. Також ухвалено рішення щодо довгострокової допомоги й нарощування тренувальної та матеріально-технічної підтримки у форматі Ради НАТО–України [199]. У рамках співпраці України та НАТО задіяно структурні підрозділи Альянсу із цивільного реагування на надзвичайні ситуації та катастрофи техногенного характеру (НАТО / EADRCC) – цивільне надзвичайне реагування. Це Євроатлантичний центр координації реагування на катастрофи, котрий акумулює запити / пропозиції допомоги для

України у сфері цивільного захисту та соціально-гуманітарної допомоги. До його компетенції належать укриття, генератори, медичні матеріали, тренінги парамедиків тощо. У рамках співпраці створено системну координацію постачань і тренування парамедиків та з 2022 р. надають іншу допомогу цивільному сектору.

У новій Стратегічній концепції НАТО 2022 р. Росію визначено як «найбільш значну та безпосередню загрозу» євроатлантичній безпеці. Це засвідчило повернення Альянсу до класичної функції колективного стримування.

В умовах російсько-української війни НАТО стала ключовим механізмом координації військової допомоги Україні, посилення східного флангу Альянсу та зміцнення європейської системи безпеки. Водночас НАТО уникає прямого військового зіткнення з РФ, що демонструє прагнення зберегти баланс між підтримкою України та недопущенням глобальної ескалації. На думку Ф. Фукуями, саме війна РФ проти України призвела до «історичного відродження НАТО» як головного безпекового центру демократичного світу [272, р. 58].

Інтернаціоналізація криз – неминучий наслідок глобалізації та взаємозалежності сучасного світу. Для України цей процес є неоднозначним: з одного боку, він посилює міжнародну підтримку та увагу до нашої держави, а з іншого – створює додаткові ризики залежності та зовнішнього тиску.

Європейський регіон стає ключовим полем взаємодії національних і міжнародних безпекових структур. Війна Росії проти України продемонструвала, що внутрішня криза може трансформуватися у глобальну загрозу, впливаючи на енергетичні, продовольчі та політичні процеси в усьому світі. Отож Україні необхідно використовувати процес інтернаціоналізації криз як інструмент посилення власної суб'єктності, просування інтересів у міжнародних організаціях та інтеграції у європейський та євроатлантичний безпековий простір.

ООН та регіональні організації тісно співпрацюють у питаннях гуманітарного реагування, розвитку та посткризової відбудови. Програма розвитку ООН (ПРООН), Управління з координації гуманітарних справ та Світова продовольча програма координують свої дії з регіональними структурами, такими як ЄС, Африканський Союз, ASEAN, Організація американських держав (ОАД) та інші.

В українському контексті після 2022 р. реалізується кілька масштабних програм у партнерстві між ПРООН, Європейською комісією, урядами країн-членів НАТО та приватним сектором. За даними ОСНА, обсяг гуманітарної допомоги Україні за 2022–2023 рр. перевищив 5 млрд дол. США, з яких понад 60 % надано через механізми, скоординовані з регіональними партнерами [569].

Співпраця у сфері відновлення передбачає підтримку децентралізованого управління, цифрової трансформації, реформування публічного адміністрування. Наприклад, Програма ЄС «EU4Recovery» та ініціатива «Прозора відбудова України» реалізуються в координації з ПРООН, Світовим банком, МВФ та іншими інституціями [247].

Координація зусиль між ООН та регіональними організаціями у сфері гуманітарної допомоги та відбудови доводить важливість довготривалого підходу, заснованого на потребах населення, прозорості використання ресурсів та сталому розвитку. Український кейс є прикладом того, як багаторівнева кооперація дає змогу залучити великі ресурси, нові технології та політичну підтримку для подолання наслідків агресії.

Одним із новітніх прикладів взаємодії між ООН та регіональними організаціями є співпраця у сфері міжнародного правосуддя. Зокрема, йдеться про сприяння розслідуванням та судовому переслідуванню за злочини геноциду, воєнні злочини та злочини проти людяності. У межах українського кейсу це питання стало особливо актуальним у зв'язку з необхідністю створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії Російської Федерації проти України [534].

Європейський Союз, Рада Європи та ОБСЄ взаємодіють як основні регіональні ініціатори у цій сфері. Зокрема: Європейська комісія підтримала створення Міжнародного центру з переслідування за злочин агресії (ІСРА) у Гаазі, який діє на базі Євроюсту; Рада Європи заснувала Регістр збитків, а також ініціювала розробку механізмів компенсації; ОБСЄ через свої місії документувала факти порушень гуманітарного права та прав людини [455].

ООН офіційно підтримала окремі аспекти цих ініціатив, зокрема через Місії з оцінки фактів, звіти Управління Верховного комісара з прав людини (УВКПЛ), а також діяльність Спеціального доповідача Ради ООН з прав людини в Україні. Водночас саме механізм створення спеціального трибуналу потребує ширшої міжнародної згоди та мандата.

Доволі цікавим у контексті нових форм координації співробітництва між ООН та регіональними організаціями стала санкційна політика. Вона слугує одним із ключових інструментів, які використовують для впливу на держави, що порушують міжнародне право, зокрема у відповідь на акти агресії, анексії або систематичні порушення прав людини. Хоча накладення санкцій формально залишається прерогативою Ради Безпеки ООН, практика останніх десятиліть демонструє активне застосування санкцій також регіональними організаціями, часто у тісній координації або паралельно з ООН [169; 476]. Особливо показовим є приклад реакції на російську агресію проти України. Європейський Союз ухвалив низку пакетів санкцій проти РФ, що передбачають обмеження в енергетичному, фінансовому, технологічному секторах, а також персональні санкції щодо політичного керівництва Росії [248]. НАТО та Рада Європи також запровадили політичні обмеження, виключили РФ зі співпраці у низці форматів, зокрема Парламентської асамблеї Ради Європи. ОБСЄ, хоча й обмежена в інструментах санкцій, закликала до координації зусиль і засудила агресію.

ООН не змогла запровадити санкції через блокування в Раді Безпеки з боку постійного члена – Росії. Це посилює роль регіональних організацій як де-факто центрів прийняття рішень щодо санкцій. У цьому контексті важливо наголосити

на потребі в системній координації, щоб уникнути дублювання заходів або їх неефективності.

Також зростає роль міжрегіонального співробітництва: ЄС координує санкційну політику з G7, США, Канадою, Японією та Австралією, що засвідчує формування глобальної санкційної мережі (коаліції). Це підвищує тиск на державу-порушника і зменшує шляхи обходу обмежень.

Отже, санкції, накладені регіональними організаціями, є не лише реакцією на порушення міжнародного права, а й свідченням нових форм глобального врядування, де регіональні гравці частково компенсують обмеження чи недостатню ефективність організацій системи ООН.

Регіональні організації відіграють дедалі важливішу роль у формуванні механізмів фінансування проєктів відновлення та розвитку, передусім у кризових умовах або в періоди постконфліктної стабілізації. Особливої актуальності це набуло у зв'язку з війною в Україні, що потребує масштабної фінансової мобілізації зусиль як держав, так і приватного сектору [422]. Європейський Союз створив Фонд солідарності з Україною, а також залучає Європейський інвестиційний банк та інші регіональні інститути розвитку для фінансування інфраструктурних проєктів, енергетичної трансформації, цифрової модернізації та соціального відновлення. Провідні регіональні організації також забезпечують технічну допомогу – через надання експертизи, технологій, систем управління та завдяки обміну досвідом. Зокрема: НАТО реалізує програми з розмінування, енергетичної безпеки, кіберзахисту; ОБСЄ підтримує реформу сектору правосуддя та органів правопорядку, а Рада Європи – проєкти з верховенства права та прав людини.

Щораз частіше до співпраці долучається приватний сектор. Учасники Європейського банку реконструкції та розвитку, фінансові корпорації та донори об'єднуються у публічно-приватні партнерства, що дає змогу пришвидшити реалізацію ініціатив і водночас посилює контроль якості та ефективності [558]. Загалом мультиакторні моделі співпраці між регіональними організаціями,

приватними структурами та урядами держав утворюють нову архітектуру відбудови, де міжнародні стандарти поєднуються з гнучкістю локальних рішень.

У XXI ст. роль ООН і надалі полягатиме у превентивній дипломатії, підтриманні миру, поширенні миру, вирішенні конфліктів, економічному та соціальному розвитку. Хоча деякі випробування загрожують обмежити діяльність у цих напрямках. По-перше, ООН страждає від дефіциту ресурсів. Наприклад, 1999 р. домовленості між США та ООН були порушеними, що призвело до безвихідного становища [517, р. 18]. Саме вторгнення США в Ірак, звинувачення ООН у корупції та управлінські помилки ООН, що стосуються програми «Нафта за продовольство» для Іраку, ще раз спровокували непорозуміння між ООН та її найбільшим спонсором.

По-друге, ООН має проблеми у захисті свого персоналу. Із 1990-х років на працівників ООН нападали, їх викрадали, вбивали у рекордних кількостях у гарячих точках, таких як Ліван, Мозамбік, Афганістан, Ангола, Судан, Камбоджа, Сомалі, Руанда, Гаїті, Конго та Ірак. За недостатньої кількості ресурсів та небажання держав брати участі у військових заходах персонал ООН ризикує під час спроб доставки гуманітарної та необхідної допомоги. ООН постраждала від руйнівного удару 2003 р., коли її штаб-квартира в Іраку стала ціллю для терористів-смертників.

У вересні 2005 р. лідери держав проводили Всесвітній Саміт, щоб відсвяткувати шістдесятий ювілей ООН та офіційно вирішити питання щодо її реформування. Саміт наповнили суперечності, протистояння між Сполученими Штатами та іншими сильними членами, конфлікт між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, та загальне непорозуміння до майбутнього Організації. Наслідки Світового Саміту 2005 р. проілюстрували цілковите політичне безсилля цього часу. Майже кожна ініціатива була відхилена, відкладена. Незважаючи на те, що деякі важливі реформи відбулися (зокрема, створення нової Миротворчої Комісії та Ради з прав людини), їх ефективність страждала від невизначеності та недостатнього фінансування. Мабуть, однією вирішеною на Саміті пропозицією, що не викликала загального заперечення,

була пропозиція переглянути та вдосконалити Статут ООН щодо припинення діяльності застарілої Ради з Опіки. Політика Світового Саміту 2005 р. обумовила складність та неоднозначність поглядів на причини та наслідки найважливіших глобальних проблем сьогодення.

На тлі глобальних криз, що охоплюють безпекові, екологічні, економічні та гуманітарні виклики, актуалізується потреба у стратегічному партнерстві між ООН та регіональними міжнародними організаціями. Йдеться не лише про реагування на конкретні події, а й про довгострокове планування, узгодження стратегій і посилення колективної спроможності щодо глобального врядування [570].

ООН уклала низку меморандумів про взаєморозуміння з регіональними організаціями, зокрема з ЄС, Африканським Союзом, АСЕАН, ОАД, ЛАД тощо. У рамках цих домовленостей відбувається регулярний обмін делегаціями, спільне проведення тренінгів, координація позицій на міжнародних форумах. Наприклад, ООН та ЄС мають щорічні зустрічі високого рівня, де обговорюють спільні безпекові виклики, кліматичну політику, цифрову трансформацію, питання міграції тощо [570].

Також важливим є формування спільних стратегічних документів. Африканський Союз та ООН 2017 р. підписали спільну рамку партнерства з питань миру та безпеки, яка визначає пріоритети й напрями дій до 2030 р. [560]. Подібні документи сприяють синергії зусиль та зменшують ризик дублювання або конкуренції у відповідних регіонах.

В умовах російсько-української війни стратегічне партнерство між регіональними гравцями та ООН є вирішальним чинником ефективності гуманітарної, правозахисної, безпекової та інвестиційної відповіді. Україна активно підтримує такі формати співпраці, зокрема в межах роботи Платформи відновлення, Ради з міжнародного партнерства та Секретаріату з відбудови [559].

Отож стратегічне партнерство між ООН і регіональними організаціями має бути не лише технічним інструментом, а й основою для оновлення глобальної архітектури міжнародного врядування.

Отже, можна стверджувати, що регіональні міжнародні організації відіграють дедалі важливішу роль у забезпеченні ефективного функціонування глобальної системи безпеки. Їх співпраця з ООН має потенціал для синергії зусиль, зменшення дублювання мандатів і підвищення гнучкості реагування на локальні виклики. З початку російської агресії проти України у системі міжнародних відносин відбуваються динамічні трансформації, які впливають на зміну загальної архітектури міжнародної політичної системи, коли міжнародні регіональні організації трансформуються з додаткових (супутніх) елементів системи міжнародних організацій на самостійних регіональних гравців. При цьому вони відіграють роль каталізаторів та рушіїв регіонального розвитку і стабільності. Також зазначимо широке застосування та високий рівень залученості до регіональних процесів недержавних акторів, неформальні формати співпраці в різних сферах реалізації інтересів тих чи інших держав.

На основі виконаного аналізу можна сформулювати такі практичні рекомендації:

1. Удосконалити нормативно-правові основи співпраці ООН з регіональними організаціями шляхом прийняття рамкових угод нового покоління.
2. Створити спільні міжінституційні платформи для координації гуманітарних, миротворчих та відновлювальних місій у кризових регіонах.
3. Запровадити інтегровані цифрові платформи обміну інформацією та спільного планування між ООН та регіональними структурами.
4. Посилити участь регіональних організацій у розробці стратегічних документів ООН, зокрема в рамках «Порядку денного ООН 2030» та ініціативи «Our Common Agenda».
5. Підвищити рівень фінансування спільних програм через змішані механізми залучення донорських коштів, державного та приватного секторів.

5.2. Трансформація ролі та форм участі регіональних міжнародних організацій у сучасній системі міжнародних відносин

Високі темпи динамічних змін міжнародної політичної системи, поява нових акторів, відхід від класичної моделі міждержавного співробітництва обумовили зміни в геополітичному ландшафті загалом та внесли серйозні корективи в регіональне співробітництво. Як уже зазначено вище, міжнародні регіональні організації еволюціонували у функціональному сенсі від елементів глобальної системи міжнародних організацій, яка відводила їм роль допоміжної ланки в налагодженні та розвитку співробітництва на регіональному рівні, до повноцінних регіональних інституцій координації співробітництва у доволі широкому спектрі актуальних питань. Звісно ж, вони слугують регіональними центрами впливу та центрами актуалізації регіональних потреб та інтересів. Ця тенденція стає ще одним чинником актуалізації питання необхідності реформування ООН, яке, за твердженням багатьох фахівців, постало одразу після її створення. Друге десятиліття ХХІ ст. стало поворотним моментом для багатьох інтеграційних утворень у світі та на євразійському просторі зокрема.

У листопаді 2003 р. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй Кофі Аннан зазначив, що попередній рік розхитав основи колективної безпеки та підірвав впевненість у можливості колективної відповіді на наші спільні проблеми та виклики. Також він показав глибокі розбіжності в поглядах щодо обсягу та природи викликів, з якими зіштовхнулись і, вірогідно, ще не раз зіштовхнемось у майбутньому. Багато міжнародних норм та інститутів зіштовхнулось з певними проблемами, і доказів цьому більш ніж достатньо. Сполучені Штати та їх союзники 2003 р. розпочали війну проти Іраку без будь-яких повноважень з боку Ради безпеки. Багато хто скаржився на те, що без відповідної санкції ООН таку війну вважали незаконною, тоді як інші звинувачували ООН в очевидній неспроможності покласти край загрозі Іраку та порушенням резолюцій Ради безпеки: «Рада безпеки не змогла досягти домовленості стосовно Іраку» [137]. Війна розгорнулась слідом за такими ж

суперечливими військовими діями НАТО в Косово 1999 р. Ці та інші події деякі експерти пояснювали тим, що наймогутніші держави перейшли на спеціалізовану «коаліційну» модель військових дій. Деякі країни відкрито піддають сумніву встановлені правила використання військової сили і вважають, що для протидії прихованим загрозам у мінливій стратегічній обстановці необхідно створити превентивну силу поза рамками структури ООН.

Згідно з затвердженням Генеральним секретарем ООН 2004 р. плановим звітом, основний глобальний багатосторонній режим, який відповідає за поширення та захист прав людини, «потерпає від браку легітимності, ставлячи під сумнів всезагальну репутацію Об'єднаних Націй» [120]. Кіотський протокол з контролю за кліматичними змінами знаходиться під загрозою внаслідок того, що ключові держави відмовились його підписати. Втрачається ефективність та легітимність численних багатосторонніх угод та конвенцій з контролю за роззброєнням, включаючи Договір про обмеження систем протиракетної оборони та Договір про нерозповсюдження ядерної зброї. Інші ж, на кшталт Міжнародної конвенції про заборону використання протипіхотних мін, не знаходять підтримки ключових держав [284, р. 15]. Водночас одні аналітики стверджують, що владна політика підриває діяльність багатосторонніх інститутів, інші ж дійшли висновку, що такі організації, як ООН, «самоізолюються» внаслідок свого ідеалізму та неефективності.

Класична модель багатосторонніх відносин заснована на стабільних відносинах регулярного характеру між життєздатними державами на шталт «Вестфальської» моделі міжнародних зносин. За нею, держави – головні актори, які зберігають свою незалежність та територіальну цілісність. Проте існують певні концептуальні та практичні обмеження; багато спостерігачів погоджується з думкою П. Хейнбекера, що Статут ООН «написаний в і для іншого сторіччя» [314, р. 273]. Дійсно, неоднорідність держав – головне джерело широкого спектра нагальних проблем. Одна з головних цілей міжнародних організацій – підтримання міжнародного миру та безпеки серед держав, проте переважна більшість збройних конфліктів носить внутрішній, а не міжнародний характер,

хоча нерідко їхні наслідки відчуються і в сусідніх державах. Традиційна проблематика безпеки – доволі актуальне питання і сьогодні.

Революція у сфері *інформаційних і комунікаційних технологій* (ІКТ) є потужним джерелом глобальних змін: вона стрімко змінює політичну, економічну і соціальну сфери міжнародної системи. Як рушійна сила глобалізації ІКТ кардинально змінює спосіб роботи людей, гру і взаємодію, а також відносини між суспільством, державою і бізнесом. Вони збільшили кількість дійових осіб на світовій арені, порушили (і підірвали) традиційні ієрархії, розширили владу й авторитет [285; 295; 509]. Революція у сфері ІКТ, а також динамічне поширення і зростання мережі Інтернет у світі створює проблеми для існуючої структури міжнародного управління. Широке поширення інтернету, зокрема в «просунутих» інформаційних суспільствах, стало революцією в комунікаційному середовищі, створюючи доволі децентралізовану універсальну систему зв'язку, обміну інформацією, розваг і комерційних операцій, що підтримує контроль над централізованою вертикально структурованою та територіально розташованою системою управління. Очевидно, що децентралізовані, горизонтально пов'язані глобальні взаємодії знаходяться в суперечності з міжнародною системою організаційних структур, які призначені для роботи вертикально, і підривають здатність органів влади контролювати або регулювати суспільство, здійснюючи традиційний підхід «згори вниз» до управління ІКТ, і «створюючи нові дилеми для управління, особливо у відносинах між державами» [271, р. 3]. За словами Вільяма Драке, з середини 1990-х років глобалізація, комерціалізація і масова популяризація інтернету докорінно змінили світ міжнародних комунікацій. Інтернет сприяв появі нових і унікальних моделей міжнародного співробітництва... Уряди і фірми співпрацюють із різними ступенями вагомості у різноманітних форумах, щоб розробити загальні правила поведінки та міжнародну електронну торгівлю, створену в рамках цієї інфраструктури [548]. Як «гібридні форми управління» ці партнерські механізми є відносно новим явищем і спектром «від вільних форм співпраці до юридичних обов'язкових домовленостей для реалізації конкретних

проектів» [514]. Багато глобальних своєрідних гібридних державно-приватних об'єднань створено для вирішення конкретних проблем або потреб у галузі розвитку та/або для реалізації «міжурядових зобов'язань, таких як Цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ) під егідою ООН» [514], і діють вони через політику та програми існуючих міжнародних організацій. Інші створюють приватні неприбуткові об'єднання з власними центральними офісами, штаб-квартирами і бюджетами, мають свої процеси прийняття рішень і вироблення політики та інші процеси, які значною мірою діють незалежно від існуючих міжурядових організацій [265, р. 220; 272, р. 41]. Як інституційні плани або організаційно-правові форми, їх обирають залежно від ситуаційної структури, складності питання або проблеми, і/або виникнення питання, яке доведеться вирішувати. У багатьох випадках ці чинники зумовлюють більш неформальні структури, які доповнюють або посилюють здатність чи потенціал існуючих міжнародних організацій для управління та/або вирішення складних міжнародних питань, таких як розвиток або гуманітарні кризи. Однак є кілька прикладів нових формальних організаційних утворень, насамперед у проблемних галузях, які не узгоджуються з традиційними міжурядовими структурами або процесами [310; 491]. Точаться жваві дебати щодо ефективності, легітимності і підзвітності цього нового покоління міжнародних організацій, зокрема юридично незалежних партнерських структур, таких як Міжнародна ініціатива з розробки вакцини проти СНІДу або Глобальний фонд з боротьби зі СНІДом, туберкульозом та малярією чи низки вузькоспеціалізованих організацій. Щодо нових механізмів управління зазначимо, що багато з цих організацій досі розвивається в межах їхніх повноважень, цілей або функцій і незалежності, і досі розвиток організаційних ресурсів та інституційної компетенції вважають необхідним для виконання управлінських завдань або надання суспільних благ.

Говорячи ж про нові формати співробітництва та перспективи їхнього розвитку та адаптації до сучасних умов, як приклад можна навести українську регіональну ініціативу створення регіонального формату співпраці – Організацію за демократію та економічний розвиток ГУАМ. Вона стала

прототипом регіональної міжнародної організації напівформального характеру з доволі неформальним визначенням функцій та повноважень, ставши фактично платформою різнопланового співробітництва між державами, об'єднаними спільними цінностями. Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ – перша інституційна спроба держав, що вийшли зі складу СРСР, вибудувати безпекову та економічну парадигму без участі Російської Федерації. Для розуміння її ролі у превентивній дипломатії варто розглянути ГУАМ як інструмент геополітичного самовизначення. ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова) виникла як відповідь на інституційну асиметрію СНД. Стратегічна логіка її засновників базувалася на розумінні того, що безпека не може бути забезпечена організацією, де агресор одночасно є арбітром. Формування ГУАМ (спочатку як ГУАМ – Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова; згодом додано Узбекистан, який з часом вийшов з організації) не було випадковим кроком. Цей процес став відповіддю на інституційну стагнацію СНД та спробою чотирьох держав-засновниць повернути собі контроль над власною зовнішньополітичною траєкторією.

Ключовим елементом логіки ГУАМ у 2000–2004 рр. став нафтопровід Одеса–Броди. Цей проєкт був не просто інфраструктурною ініціативою, а інструментом економічного стримування. Доступ до енергоносіїв Каспійського регіону дав змогу Україні та Молдові зменшити свою критичну залежність від поставок з РФ, що раніше використовували як важіль для політичного шантажу. Стратегічна логіка ГУАМ полягала в тому, що економічна інтеграція з Європою через енергетичні коридори автоматично посилює політичний суверенітет. Саме тому проєкт викликав гостру протидію з боку Росії: спроби перепрофілювати нафтопровід на реверсне використання 2004 р. стали демонстрацією того, наскільки ефективно Москва може блокувати альтернативні шляхи превенції залежності. Саміт у Києві (2006) став піком стратегічного розвитку ГУАМ. Організація отримала нову назву, що офіційно закріпила її ідеологічний фундамент: демократія, верховенство права та ринкова економіка. У цей період стратегічна логіка змістилася від «протистояння» (анти-СНД) до «побудови

паралельної архітектури». Це вилилося у створення постійного Секретаріату. Організація стала об'єктом зацікавленості з боку західних акторів, що на певний час створило зовнішню «парасольку» легітимності для демократичних перетворень у країнах-учасниках.

Аналізуючи період 1997–2006 рр., необхідно враховувати «генетичну суперечність» ГУАМ. З одного боку, організація прагнула діяти як регіональна платформа для превентивної дипломатії в ООН (ініціювання резолюцій про затяжні конфлікти). З іншого боку, кожна держава-член ГУАМ мала власні «вразливі точки» (наприклад, заморожений конфлікт у Придністров'ї для Молдови чи Карабах для Азербайджану), які РФ вміло використовувала, щоб гальмувати розвиток організації зсередини.

Отож стратегічна логіка ГУАМ до 2006 р. – це спроба побудови «інституційного імунітету» проти реімперіалізації. Попри те, що організації не вдалося створити повноцінний військовий союз, її функція як майданчика для дипломатичної солідарності та координації дій у міжнародних інстанціях (ООН, ОБСЄ) стала безпрецедентною для пострадянського простору. Це був перший в історії приклад, коли країни регіону спробували змінити «правила гри», перевівши конфлікти з російського до міжнародного правового поля.

Як засвідчує аналіз, ГУАМ зіштовхнулася з проблемою «безпекової незахищеності». Попри амбіції, організація не змогла трансформуватися у військовий союз, оскільки фундаментальним чинником, що обмежив ефективність ГУАМ як інструменту превентивної дипломатії, стала відсутність надійної «безпекової парасольки». Хоча країни-члени намагалися координувати політичні кроки, вони не змогли створити інституційні механізми, які могли б забезпечити реальне військове стримування агресора. Це створило ситуацію «безпекового вакууму», яку РФ використовувала для дискредитації організації. Звідси можна висловити припущення, що будь-яка організація, яка не має підкріплення реальними військовими гарантіями, є вразливою до «дипломатії примусу». У випадку ГУАМ держави-члени зіштовхнулися з вибором: або радикальна мілітаризація союзу, що негайно викликало б відкриту агресію, або

обмеження формату виключно консультативними та економічними питаннями [54]. Створення спільного військового контингенту в рамках ГУАМ Москва розглядала як «червону лінію». Росія використовувала механізм постійних провокацій у зонах заморожених конфліктів, щоб продемонструвати країнам-членам ГУАМ: їхня безпека залежить від лояльності до Росії, а не від солідарності з партнерами по блоку. Важливою причиною відсутності безпекової парасольки було небажання НАТО та ЄС на той час (кінець 1990-х – 2000-ні роки) брати на себе пряму відповідальність за безпеку країн, що перебували у сфері «стратегічних інтересів» Росії. Західні актори розраховували, що превентивна дипломатія в межах ГУАМ зможе стабілізувати регіон через економічне співробітництво та демократичні реформи. Це спричинило виникнення ілюзії, що демократизація сама по собі є гарантією безпеки. Проте, як засвідчує досвід, демократичні держави без військових гарантій стають привабливішими мішенями для гібридної агресії, оскільки їхня політика передбачуваніша, а інституції – вразливіші до інформаційних атак.

Відсутність єдиної «безпекової парасольки» поглиблювалася різною природою загроз для кожної країни ГУАМ: для Грузії головною загрозою була пряма військова присутність РФ та окупація територій; для України – складний комплекс енергетичної залежності, інформаційної експансії та політичного тиску; для Азербайджану – питання територіальної цілісності в контексті регіонального балансу з Вірменією та РФ. Ця асиметрія не сприяла формуванню єдиної доктрини колективної безпеки. Організація залишилася «інституцією солідарності», а не «інституцією захисту». В результаті, коли одна з держав-членів зазнавала тиску, партнери по ГУАМ часто обмежувалися дипломатичною стурбованістю, не маючи реальних інструментів для надання військово-технічної чи безпекової допомоги.

Історія ГУАМ доводить критичну тезу: превентивна дипломатія, не підкріплена силовим стримуванням, перетворюється на «дипломатію поступок». Відсутність безпекової парасольки змусила країни ГУАМ діяти в режимі постійного «лавірування». Це не давало змоги організації виробити власні

механізми примусу, які могли б реально запобігати ескалації. Натомість організація стала для РФ «зручним тренажером» з випробування методів гібридної агресії на кожній із країн-членів окремо.

Попри інституційну вразливість перед лицем «жорсткої сили», ГУАМ виконала функцію унікальної «лабораторії» превентивної дипломатії. Саме в рамках цієї організації держави-члени вперше випробували механізми, які згодом стали стандартами міжнародної діяльності щодо протидії ревізійністським стратегіям РФ. Головним здобутком ГУАМ як дипломатичної лабораторії стала зміна стратегії «заморожування». До 2000-х років Росія успішно маніпулювала конфліктами, тримаючи їх у «сірій зоні» пострадянських форматів (СНД). ГУАМ стала інструментом, що «виштовхнув» ці питання на глобальний майданчик – до Генеральної Асамблеї ООН. ГУАМ ініціювала розробку та ухвалення серії резолюцій ГА ООН про «затяжні конфлікти на пострадянському просторі». Це був акт дипломатичної превенції: замість двосторонніх «торгів» з агресором країни ГУАМ домоглися міжнародного закріплення статусу територій як окупованих. Це позбавило РФ монополії на інтерпретацію конфліктів як «внутрішніх справ».

У ГУАМ апробовано модель регіональної організації, яку сьогодні ми називаємо «мінілатералізмом». Держави-члени створили систему постійної координації на рівні міністерств закордонних справ, що дало змогу діяти синхронно під час самітів ОБСЄ та ООН. Коли одна з держав ГУАМ зіштовхувалась з тиском (наприклад, інформаційною атакою чи економічним шантажем), інші країни-члени використовували свої дипломатичні канали для інтернаціоналізації проблеми. Це стало першою спробою побудови системи «колективного дипломатичного захисту», що суттєво обмежувало простір для маневру агресора.

Лабораторний характер ГУАМ проявився і в розвитку галузевої співпраці, яка мала превентивний ефект: створення робочих груп з питань безпеки, боротьби з тероризмом та нелегальною міграцією дало змогу країнам-членам налагодити прямі канали зв'язку між спецслужбами, мінаючи російську

посередницьку ланку. Це стало критично важливим для забезпечення інформаційного суверенітету. ГУАМ розробила концепцію «енергетичного коридору», що стала підґрунтям для сучасних ініціатив (наприклад, розширення потужностей Південного газового коридору). Це була превентивна стратегія економічного відмежування від енергетичного шантажу. Значення ГУАМ як «лабораторії» полягає в тому, що вона довела: пострадянський простір не є монолітним «російським світом». Організація довела, що навіть слабкі в мілітарному плані держави можуть ефективно використовувати інструменти міжнародного права для стримування агресора. В Україні досвід ГУАМ став фундаментом для побудови сучасних альянсів. Координація в межах ООН, яку ми бачимо сьогодні щодо засудження агресії РФ, є прямою спадкоємицею дипломатичних лекал, розроблених у «лабораторії» ГУАМ на початку 2000-х років.

Сьогодні ідея ГУАМ переживає інтелектуальне переосмислення у формі «мінілатералізму». Досвід організації довів: регіональна превенція успішна лише тоді, коли вона інтегрована в глобальний правовий порядок (ООН) і підкріплена європейською перспективою. Для України кейс ГУАМ – це урок того, що суверенітет потребує «інституційної стіни». Без власного безпекового каркасу будь-яка ініціатива буде розмита через інституційні формати, контрольовані агресором.

У контексті системної кризи великих міжнародних організацій (зокрема, ОБСЄ та ООН) концепція мінілатералізму стає домінуючою відповіддю на загрози гібридної агресії. Еволюція від ГУАМ до сучасних мінілатеральних форматів (наприклад, Люблінський трикутник, Кримська платформа, «Асоційоване тріо») демонструє перехід від спроб побудови «всеохопних блоків» до створення динамічних мереж безпеки.

Мінілатералізм – це стратегія створення гнучких, вузькоспеціалізованих альянсів з обмеженим колом учасників, які поділяють ідентичне бачення безпекових загроз. На відміну від ГУАМ, що прагнула стати «організацією-парасолькою», сучасний мінілатералізм не намагається підмінити собою ООН чи

НАТО. Його мета – оперативна синхронізація. ГУАМ вимагала інституційного консенсусу (який блокували), тоді як мінілатералізм оперує на рівні «коаліцій охочих» (*Coalitions of the Willing*). Це дає змогу уникати внутрішньої бюрократизації та діяти в режимі реального часу. Сучасна актуальність ідей ГУАМ полягає у зміні вектора: замість побудови «стіни» проти агресора, держави регіону вибудовують мережу стійкості. Це передбачає, що традиційна безпекова парадигма ХХ ст. базувалася на концепції «захисного щита» – побудові лінійних оборонних альянсів, які мають стати фізичним бар'єром на шляху агресора. Однак досвід ГУАМ, а згодом – повномасштабна агресія проти України, продемонстрували, що в умовах гібридної війни «щит» стає вразливим. Агресор не намагається «пробити» його в лоб, він його «обходить» через диверсії, енергетичний шантаж та дестабілізацію інституцій зсередини. Отож безпековий вимір переходить від стратегії щита до стратегії мережі стійкості (Resilience Network). Концепція «щита» (колективної безпеки класичного типу) передбачає монолітність. У пострадянському регіоні ця монолітність була ілюзорною. Російська Федерація, використовуючи мережі впливу («п'яту колону»), корупційні зв'язки та залежність від енергоносіїв, створювала «інституційні тріщини» в обороні держав. «Щит» ГУАМ не спрацював, оскільки він не мав внутрішньої цілісності: держави-члени були пов'язані спільними деклараціями, але не були пов'язані інтегрованими системами безпеки. Мережа стійкості – це функціональна модель, де безпека не концентрується навколо одного «центру» або «договору», а розподіляється між вузлами (мінілатеральними форматами). Якщо раніше безпека вимірювалася кількістю дивізій, то в новій моделі вона вимірюється здатністю держави функціонувати під час криз. Спільні енергомережі, синхронізовані системи кіберзахисту, єдині логістичні хаби – це і є «вузли» мережі стійкості. Вони роблять державу «невразливою» для спроб точкового знищення. Мережа не має «слабкої ланки» у вигляді одного договору. Якщо один вузол (наприклад, дипломатичний формат) блокується агресором, безпекова функція миттєво перерозподіляється на інший (наприклад, на оборонну співпрацю чи економічну блокаду агресора).

У новій архітектурі безпека будується на функціональній взаємозалежності. Це означає, що безпека України стає невід’ємною від безпеки її партнерів у «мережі» (Польща, країни Балтії, Румунія) не через абстрактні підписи під договором, а через реальну технічну інтеграцію. Такий мережевий підхід дає змогу Україні використовувати ресурси (технологічні, розвідувальні, фінансові) водночас кількох партнерів, не чекаючи на консенсус всієї організації. Це перетворює країну на «активного суб’єкта», здатного самостійно ініціювати оборонні проєкти. Пріоритет переноситься з «переговорних майданчиків» на створення спільних виробництв озброєнь та систем захисту кордонів. Створення спільних центрів моніторингу дезінформації, де інформація про загрози передається автоматично між вузлами мережі, дає змогу випереджати кроки агресора (превенція через інформаційну перевагу).

Перехід до «мережі стійкості» – це шлях до реальної суб’єктності. Коли держава будує безпеку через мережу функціональних зв’язків, вона перестає залежати від «парасольки» великої організації, яку можна паралізувати одним голосом. Вона стає частиною системи, яка здатна до самовідновлення. Це можна вважати стратегічним уроком ГУАМ: не намагайтеся побудувати ще один «щит», який знову розіб’ють. Будуйте систему, яка не має центру для удару, але має критичну масу зв’язків, що роблять агресію технічно й економічно безперспективною.

Сучасні мінілатеральні формати співпраці (наприклад, між Україною, Польщею та Литвою) зосереджені на конкретних проєктах: кіберзахист, захист енергетичної інфраструктури, спільне оборонне замовлення. Це превенція, де результат вимірюється не резолюціями, а конкретними показниками захищеності інфраструктури. Якщо ГУАМ намагалася «винести» проблему на рівень ГА ООН як абстрактний конфлікт, то сучасні формати (як Кримська платформа) створюють цілий «екосистемний тиск», залучаючи до нього не лише регіональні держави, а й глобальних лідерів. Це приклад того, як локальна ініціатива переростає в інструмент глобального стримування.

Для України та регіональних партнерів стратегія подальшого розвитку має базуватися на таких трьох стовпах:

1. Відмова від побудови «ще однієї загальної організації» на користь спеціалізованих безпекових хабів. Наприклад, створення «Чорноморського безпекового хабу» (Україна, Румунія, Туреччина) для контролю морських коридорів, що є логічним продовженням енергетичної логіки ГУАМ.

2. Розбудова спільних центрів раннього попередження про гібридні загрози (кібератаки на енергосистеми, дезінформаційні кампанії). Це сучасний аналог того «обміну даними», про який мріяли засновники ГУАМ. Сьогодні він має базуватися на технологіях ІІІ та спільному моніторингу простору.

3. Будь-який мінілатеральний формат має передбачати фонд для швидкого реагування, який не залежить від рішень Ради Безпеки ООН. Це урок ГУАМ: фінансова залежність від агресора чи відсутність власних ресурсів для реагування роблять навіть найсильніший союз вразливим.

Оскільки такі формати є гнучкими, їх неможливо «заблокувати» однією маніпуляцією в межах великої організації (як це робили в СНД). Вони забезпечують безперервність дипломатичного тиску. Для України розвиток мінілатеральних форматів є єдиним способом підтримувати високий рівень безпеки до моменту повноцінного членства в Альянсах. Це не заміна НАТО, а шанс, який робить країну та регіон суб'єктами, що самостійно визначають правила гри, а не об'єктами, що підпорядковуються метрополії.

Звідси порівняльний аналіз засвідчує, що успіх превентивної дипломатії міжнародної регіональної організації залежить від таких трьох чинників:

1. Ціннісна гомогенність: члени блоку повинні поділяти спільне бачення загрози (відсутність «п'ятої колонії» всередині організації).

2. Наявність зовнішнього арбітра: безпекові ініціативи організації потребують зовнішнього стимулу (наприклад, статусу кандидата в ЄС або партнерства з НАТО).

3. Автономія даних: здатність організації проводити власний моніторинг ситуації, незалежно від політичної позиції домінуючого гравця.

В умовах глобальної цифрової трансформації поняття національної та регіональної безпеки виходить далеко за межі фізичних кордонів. Для європейських регіональних організацій, насамперед Європейського Союзу, цифровий суверенітет став невід'ємною складовою «стратегічної автономії».

Цифровий суверенітет Європи визначається як здатність регіону встановлювати власні правила у кіберпросторі, контролювати дані своїх громадян та інфраструктуру незалежно від зовнішніх технологічних монополій. ЄС використовує свою ринкову вагу для встановлення глобальних стандартів. Прийняття EU AI Act (2024) стало першою у світі спробою комплексного регулювання ШІ, що базується на ризик-орієнтованому підході. В межах оновленої Директиви NIS2, МРО розширюють сферу безпекового нагляду на хмарні обчислення та центри обробки даних, розглядаючи їх як стратегічні активи безпеки.

Цифровий суверенітет та регулювання ШІ стали новими «м'якими» інструментами «жорсткої» безпеки. Здатність європейських організацій контролювати власний технологічний простір визначатиме їхню життєздатність упродовж 2026–2035 рр. ШІ-регулювання є не лише економічним бар'єром, а й фільтром, який захищає демократичні інститути Європи від алгоритмічної дестабілізації. Для стратегічних партнерів, таких як Україна, участь у європейських цифрових програмах (Digital Europe) слугує ключем до отримання доступу до колективної парасольки кіберзахисту.

Доволі цікавим видається питання подальшого розвитку міжнародної політичної системи та місця і ролі в ній регіональних організацій різних форматів. Як засвідчує аналіз наявної літератури та опрацьований матеріал, можна висловити припущення про наявність щонайменше двох сценаріїв розвитку міжнародної системи та системи міжнародних організацій.

Першим найамбітнішим можна вважати «технологічний», заснований на тенденції всеохоплюючого застосування інформаційних технологій та цифровізації дипломатії, комунікації та створенні різноманітних інформаційних

мереж. Його прихильники вбачають ключову роль штучного інтелекту та його застосування для оптимізації діяльності міжнародних організацій.

Міжнародні організації перетворюються на мережу ШІ-протоколів, що автоматично узгоджують торгові, кліматичні та міграційні політики.

Регіональні блоки (ЄС, АСЕАН) стають вузлами глобальної обчислювальної мережі. Статус ООН відіграє роль хостинг-платформи для «Глобального Консенсусного Алгоритму». Традиційна дипломатія зіштовхується з межами людської спроможності обробляти дані в реальному часі. Виникає попит на «швидкісний консенсус», що базується на моделях, описаних у теоріях «Data-driven governance» [414]. У світі, де геополітична недовіра блокує класичні переговори, математично обґрунтовані рішення сприймають як «арбітрів без упереджень». Це розвиває концепцію «технократичної легітимності» [259; 260]. Необхідність миттєвої перевірки виконання угод стимулює перехід від політики до виконання протоколів (smart contracts), що спирається на теорію «Polycentric governance», адаптовану для цифрової ери [457]. Отож уся діяльність організацій базується на зміні пріоритетів та так званій автоматизації процесів. Такий розвиток подій є загрозливим для міжнародної співпраці, оскільки втрачається відчуття живої комунікації та політичний процес. Головними трендами стає протоколізація міжнародного права. Парадигма «Code is Law» виходить на рівень міжнародних відносин. Міжнародні договори трансформуються з текстових документів у виконувані коди. Легітимність базується на «прозорості коду» (open-source diplomacy) [393].

Головним контекстом другого сценарію є поліцентризм міжнародної системи, заснований на міжблоковій конкурентності, мінілатералізмі та державному лідерстві. Міжнародні організації виконують функції оборонних та логістичних штабів, координаторів санкційних режимів і регуляторів торгівлі всередині блоків. За ООН зберігається роль майданчика для деконфліктизації та «гарячої лінії» для запобігання глобальним військовим зіткненням. Відродження класичного реалізму в міжнародних відносинах, де держави надають перевагу

відносним вигодам над абсолютними. Така система характеризуватиметься зростанням ролі регіональних інституцій через повернення до моделі «сфер впливу», де Великі держави (США, Китай, Індія) формують власні правила, ігноруючи універсальні норми.

Висновки до розділу 5

Отже, варто зазначити, що початок XXI ст. позначився радикальними змінами міжнародного порядку, невід'ємною частиною якого є регіональні міжнародні організації. Наслідком фрагментації нового міжнародного порядку стала еволюція ролі регіональних інституцій з елементів системи ООН в автономні регіональні центри впливу та прийняття рішень. Регіональна наближеність держав-членів формує регіональну ідентичність через актуалізацію регіональної самобутності та активну участь в регіональному порядку денному.

Водночас впровадження інформаційних технологій у політико-дипломатичні процеси через розвиток цифрової дипломатії обумовлює не лише переоцінку місця і ролі міжнародної регіональної організації, а до певної міри абсолютизує її, роблячи центром прийняття рішень та центром мережевої інституції, покликаної вирішувати регіональні питання. За такого розвитку ситуації процес діяльності та ухвалення рішень із застосування інформаційно-комунікаційних технологій та штучного інтелекту може усунути людину від традиційної політико-дипломатичної діяльності. Звідси новою тенденцією стає цифровий суверенітет держави.

Аналіз наявних тенденцій розвитку системи міжнародних відносин засвідчує наявність нових напрямів розвитку міжнародних регіональних організацій – шляхом їхнього перетворення в центри мережевого управління міждержавним регіональним співробітництвом із залученням широкого кола акторів та створенням неформальних форматів співпраці по горизонталі.

Міжнародне співробітництво на сучасному етапі характеризується новою хвилею мінілатералізму, який стає ефективним інструментом реалізації національних інтересів держави на міжнародній арені. Цей інструментарій може стати одним з ефективних механізмів кооперації із залученням сучасних засобів цифрової дипломатії.

ВИСНОВКИ

Дослідження феномену регіональних міжнародних організацій у системі міжнародних відносин знайшло своє відображення у різних теоретичних концепціях. Їхній аналіз засвідчує наявність широкого спектра підходів до дефініювання поняття «міжнародна організація» та його поступової трансформації, пов'язаної зі змінами у розвитку самої системи міжнародних відносин, її ускладненням, появою нових елементів тощо. Цей факт можна пояснити складністю міжнародних відносин у традиційному розумінні та наявністю різних підходів до трактування процесу творення й визначення програми діяльності тієї чи іншої інституції багатостороннього співробітництва. Таке різноманіття у підходах до визначення міжнародних організацій дає підстави стверджувати, що міжнародні організації є специфічною категорією міжнародних політичних інститутів. Зокрема, можна виокремити два види міжнародних організацій: міжнародні організації як інститути колективних дій, а також міжнародні режими. У цьому контексті і перші, і другі є міжнародними соціально-політичними інститутами, які характеризуються певними моделями поведінки, що базуються на основі міжнародних норм і правил, а в аналогічних ситуаціях сприяють зближенню взаємних позицій та очікувань. Попри це, міжнародні режими завжди належать до конкретних сфер діяльності (обмеження озброєнь, подолання проблем збереження клімату тощо), оскільки такі важливі глобальні питання потребують глобального вирішення. Отож ці питання стають предметом діяльності галузевих чи спеціалізованих політичних механізмів міжнародного характеру. Міжнародні режими – це міжнародні інститути, які діють у конкретних сферах, характеризуються основними принципами, нормами, правилами і процедурами прийняття рішень.

Виконане дослідження, побудоване на засадах поліпарадигмальності, історизму, системності та компаративістики, дало підставу сформулювати такі наукові результати, теоретичні узагальнення та практичні висновки:

Теоретико-методологічний аналіз еволюції наукових підходів до вивчення природи, передумов виникнення та функціональної ролі регіональних міжнародних організацій у світовій політиці, засвідчив очевидну вичерпаність та обмеженість монопарадигмальних моделей в умовах сучасного руйнування біполярних та однополярних архітектур світоустрою. Традиційна для XX ст. наукова дихотомія між політичним реалізмом (та неореалізмом), з одного боку, та ідеалізмом (лібералізмом) – з іншого, на сучасному етапі розвитку міжнародної політичної системи втратила свою монопольну пояснювальну здатність.

У межах неореалістичної парадигми створення та діяльність регіональних організацій інтерпретується суто прагматично – як спроба суверенних держав мінімізувати безпекову дилему, максимізувати власну силу, сформувати оборонні альянси та збалансувати потенціал геополітичних конкурентів, закріплюючи специфічні «зони впливу» великих держав. Натомість ліберальний та неоліберальний інституціоналізм акцентує увагу на раціональній здатності інститутів багатостороннього співробітництва виступати автономними «стабілізаторами» системи, які знижують рівень системного хаосу, формують тривалі та передбачувані «правила гри», мінімізують трансакційні витрати та уможливають тривалу взаємовигідну кооперацію держав навіть за умов відсутності жорсткого глобального консенсусу.

Результати дослідження засвідчили, що для адекватного аналізу сучасного динамічного стану міжнародних відносин необхідний синтез цих підходів із залученням конструктивістських підходів, які розкривають роль регіональних інституцій як інкубаторів спільної регіональної ідентичності, що продукують колективні норми, цінності та специфічні безпекові культури, трансформуючи первісні егоїстичні інтереси держав у солідарні стратегії дій.

Головним висновком є обґрунтування цінності та адаптації до сучасних умов теорії нового регіоналізму та концепцій мережевого управління. На відміну від старого регіоналізму часів холодної війни, який мав виключно державноцентричний, ієрархічний та закритий характер, сучасний регіоналізм

розвивається за логікою «знизу вгору». Він перетворює регіональну організацію на складну, багаторівневу та відкриту мережу взаємодії, де суверенні уряди діють у постійній кооперації з недержавними акторами – транснаціональним бізнесом, міжнародними неурядовими організаціями та регіональними лідерами думки. Саме така поліпарадигмальна аналітична матриця дає змогу збагнути логіку функціонування інститутів багатостороннього співробітництва в епоху гібридних загроз та глобальної децентралізації.

Ретроспективний аналіз та систематизація понятійно-категоріального апарату міжнародно-політичної науки дали змогу розв'язати тривалу наукову дискусію щодо дефініювання та класифікації міжнародних організацій. Доведено, що класичні юридичні підходи, які визначали міжнародну організацію суто як похідну форму міждержавного договору (конвенційне утворення), позбавлену власної політичної волі, є анахронічними. У результаті проведеного дослідження обґрунтовано комплексне політологічне визначення міжнародної організації як відносно автономної, інституціоналізованої системи багатосторонньої політичної взаємодії, що володіє специфічною міжнародною суб'єктністю, власною системою нормативно-ціннісних координат, розвиненою структурою органів та здатністю формувати колективну волю, яка не зводиться до простої суми національних інтересів її держав-членів, а являє складну взаємопов'язану систему взаємовпливу.

Історико-хронологічне дослідження еволюції інститутів багатостороннього співробітництва в широких часових межах (від появи перших міжнародних адміністративних спілок наприкінці XIX ст. до динамічних процесів сучасності) дало змогу виявити чітку циклічну закономірність: кожна масштабна хвиля інституціоналізації та виникнення нових форматів регіоналізму була прямим наслідком глибоких геополітичних криз, руйнації попереднього світоустрою та завершенням великих збройних конфліктів. Розвиток організацій відбувався за логікою послідовного ускладнення та розширення їхнього функціонального поля – від первісної вузькотехнічної та координаційної кооперації в XIX ст. (Міжнародний телеграфний союз, Рейнські

судноплавні комісії) через перші спроби створення універсальних безпекових структур у першій половині ХХ ст. (Ліга Націй) до формування розгалуженої, диференційованої системи глобального та регіонального управління у постбіполярний період.

Доведено, що традиційний поділ організацій на «глобальні» та «регіональні» за суто територіальним критерієм є недостатнім у ХХІ ст. внаслідок розмивання географічних кордонів та віртуалізації багатьох сфер міжнародного життя. Запропоновано модернізовану класифікаційну матрицю, де базовими критеріями є ареал реального функціонального впливу, рівень інституційної адаптивності та характер мережевої взаємодії з недержавними акторами. Це дало змогу чітко типологізувати сучасні інституції, розмежувавши жорсткі інтеграційні блоки наднаціонального типу (Європейський Союз), класичні воєнно-політичні альянси (НАТО) та гнучкі, транскордонні функціональні конгломерати й діалогові платформи, що суттєво полегшує аналіз їхньої операційної спроможності.

Отже, можна констатувати, що міжнародна організація як інститут міжнародного політичного співробітництва пройшла доволі складний шлях становлення і трансформації. Це, своєю чергою, зумовило неоднозначність оцінок та визначень поняття «міжнародна організація» та його смислового наповнення. У сучасній політичній науці важливою залишається розробка комплексного підходу до трактування багатосторонніх механізмів співробітництва між державами – міжнародних організацій як важливого елементу системи міжнародних відносин. Відповідно, розробка моделі функціонування різних типів міжнародних організацій повинна стати основою для ефективного відстоювання власних національних інтересів у рамках міжнародних політичних інститутів.

Розглядаючи проблему дефініювання поняття міжнародної організації, доходимо висновку, що політична наука вдосконалювала трактування складових цього терміна під впливом історичного розвитку людського суспільства. Проте і досі поза увагою дослідників залишаються питання, пов'язані з причинно-

наслідковими процесами у розвитку багатосторонніх механізмів співпраці між державами. На наш погляд, акцентування уваги на цьому аспекті може дати розуміння природи мультилатерального співробітництва, його підвалин та рушійних механізмів.

Отже, можна стверджувати, що чинник впливу міжнародної організації на той чи інший географічний простір може слугувати критерієм поділу організацій на глобальні та регіональні і проміжні – міжрегіональні та субрегіональні. Зрозуміло, що сьогодні говорити про однозначність впливу Організації Північноатлантичного договору лише на міжрегіональний рівень Північноатлантичного простору безпідставно, оскільки вплив цієї організації, виходячи з нової Стратегічної концепції Альянсу, прийнятої 2022 р., розширює сферу її відповідальності щонайменше поза межі означеного Північноатлантичним договором регіону. Звідси висновок, що у контексті визначення термінів *глобальний*, *регіональний* чи *міжрегіональний* не варто концентрувати увагу лише на критерії приналежності членів Організації до того чи іншого регіону, а брати до уваги обсяг впливу та сферу відповідальності чи сферу інтересів держав-членів. Немалозначним є також критерій, що визначає структурні особливості тієї чи іншої організації.

Зі збільшенням чисельності міжнародних організацій з'являються можливості інституційних інновацій. Протягом минулих років деякі організації пройшли свій власний шлях інституційного розвитку. Зокрема, Північна рада, утворена як Парламентська Асамблея, створила Секретаріат і доповнила власну структуру Радою Міністрів; Співдружність націй зараз має постійний Секретаріат. Аналогічні процеси відбувалися упродовж останніх десятиліть на пострадянському просторі, де такі інституції, як Співдружність Незалежних Держав (СНД), додали у своїй структурі кілька інституцій. З іншого боку, Організація Об'єднаних Націй сьогодні є своєрідною мережею, що складається з Ради Безпеки, Генеральної Асамблеї, Економічної і Соціальної ради, Секретаріату, Міжнародного суду, що становлять структуру головних (керівних)

органів, та різноманітних комісій, комітетів, конференцій, колегій і спеціалізованих агенцій, пов'язаних з цими верховними органами.

Отож аналіз наукової літератури у сфері міжнародних відносин засвідчує широкий спектр наявних підходів до питання визначення сутності, правової, організаційної природи міжнародних інститутів багатостороннього співробітництва. Водночас зазначимо наявність спільного розуміння того, що міжнародні організації є продуктом політичної згоди між державами, необхідною умовою та інструментом реалізації національних інтересів держав на міжнародній арені.

Відповідно, для розуміння природи діяльності, передусім поліпшення ефективності діяльності міжнародних інституцій, є доволі велика кількість класифікаційних моделей, розроблених різними дослідниками. Попри наявний широкий спектр класифікацій і типологій, на нашу думку, найоптимальнішим підходом до типології та класифікації є підхід, заснований на поєднанні функціонального (галузевого) критерію та критерію ефективності (дієвості) у процесі реалізації поставлених (визначених) цілей діяльності. Безумовно, під час розгляду діяльності тієї чи іншої міжнародної організації необхідно враховувати наявність організаційної структури, здатної забезпечити повноцінну реалізацію цілей організації, а також її відповідність сучасній системі міжнародних відносин. З іншого боку, це питання порушує винесення ще однієї проблеми – питання адаптації міжнародної організації до зміни міжнародного середовища.

Водночас можна стверджувати, що впродовж розвитку системи міжнародних відносин відбувався процес еволюції міжнародних організацій від виникнення інститутів примітивного характеру аж до створення своєрідної системи міжнародних організацій, яка є багатокомпонентною системою, що поєднує різні за своїм характером, функціями, інституційною архітектурою міжнародні інституції.

Аналіз специфіки функціонування регіональних міжнародних організацій в умовах системної трансформації сучасного міжнародного порядку дає змогу виявити глибокі структурні зрушення у глобальній архітектурі управління.

Доведено, що класична модель взаємодії, закладена у Главі VIII Статуту ООН, яка передбачала чітку ієрархічну підпорядкованість регіональних інституцій універсальній організації та визначала їх як допоміжні інструменти Ради Безпеки ООН у сфері підтримання локального миру, у XXI ст. зазнала системної руйнації.

Сучасний етап розвитку міжнародних відносин характеризується глибокою кризою та фактичним функціональним паралічем універсальних інститутів безпеки, насамперед Ради Безпеки ООН, через зловживання правом вето з боку окремих постійних членів, які є безпосередніми агресорами та ревізіоністами світового порядку. За цих умов регіональні організації здійснили кардинальний еволюційний стрибок, перетворившись на автономні центри безпекового та політичного регулювання. Вони змушені самотійно, в межах своїх географічних та функціональних зон, компенсувати хронічний дефіцит глобального консенсусу, беручи на себе першочергові функції щодо превентивної дипломатії, врегулювання збройних конфліктів та локалізації транскордонних загроз.

Звідси можна стверджувати, що в умовах переходу до асиметричної багатополярності регіональні організації стають для середніх та малих держав головним і найефективнішим інструментом актуалізації, захисту та легітимізації їхніх національних інтересів. Саме на регіональному рівні відбувається первинна агрегація інтересів, які згодом транслиують на глобальний рівень.

Водночас обґрунтовано амбівалентну природу сучасної регіоналізації. З одного боку, вона діє як чинник стабілізації, структурує локальні безпекові простори та знижує загальний рівень системного хаосу. З іншого боку, хаотична поява альтернативних, функціонально розмитих та ідеологічно неоднорідних форматів (часто під егідою амбітних авторитарних регіональних лідерів) веде до небезпечної фрагментації міжнародно-правового поля, створення конкуруючих, закритих «зон впливу» та виникнення міжінституційних конфліктів, що суттєво ускладнює відновлення єдиної, стійкої та передбачуваної системи глобального управління.

Дослідження внутрішньої інституційної динаміки регіональних організацій дало змогу концептуалізувати рішення міжнародної організації як складний, багатовимірний продукт політико-дипломатичного компромісу, в якому відображається баланс сил та інтересів держав-учасниць. Доведено, що тривала відданість багатьох організацій класичному принципу консенсусу (одноголосності) в умовах сучасної геополітичної поляризації перетворюється на чинник інституційної деградації та паралічу. Натомість організації, які спромоглися впровадити гнучкі мажоритарні процедури ухвалення рішень (принцип кваліфікованої більшості, зваженого голосування або формули «консенсус мінус один»), демонструють значно вищий рівень політичної дієздатності та суб'єктності.

У результаті аналізу природи сучасної кризи легітимізму в діяльності міжнародних інституцій виявлено глибокий розрив між формально-юридичною легітимністю рішень (їхньою відповідністю статутним документам та процедурним нормам) та їхньою реальною політичною легітимністю (готовністю держав-членів і ширшого міжнародного загалу сприймати та визнавати ці рішення справедливими та обов'язковими до виконання). Особливу увагу приділено аналізу деструктивних практик, коли автократичні регіональні лідери використовують фасади кишенькових регіональних організацій для легітимізації власних експансіоністських намірів чи агресивних дій, що дискредитує саму ідею багатостороннього інституційного співробітництва.

Центральним аналітичним результатом дослідження є обґрунтування того, що реальна ефективність будь-якої регіональної організації вимірюється не кількістю підписаних декларацій чи проведених самітів, а ефективністю реальної імплементації рішень держав-учасниць у практичні кроки на національному рівні. Водночас відзначено, що на шляху ефективної імплементації таких рішень з'являються перешкоди функціонального характеру, а саме:

- відсутність у більшості регіональних інституцій наднаціональних механізмів верифікації, моніторингу та примусу;

- свідоме розмивання формулювань у фінальних документах-рішеннях задля досягнення компромісу;
- прямий політичний саботаж взятих на себе зобов'язань з боку окремих акторів в умовах загострення безпекової дилеми.

Отож процес прийняття рішень у діяльності міжнародних організацій складний і суперечливий. Рішення приймають для досягнення конкретної мети міжнародної організації. У міжнародній організації приймають стратегічні, тактичні, оперативні рішення, які мають свою мету та спрямованість. Процес прийняття рішення є циклічним і складається з таких взаємопов'язаних етапів, як підготовка рішення, його прийняття та реалізація. Для прийняття обґрунтованих рішень необхідною є своєчасна, достовірна та вичерпна інформація. Пріоритетними напрямками, в яких приймають рішення на рівні головної компанії, є: рішення щодо створення нових підрозділів; рішення щодо розвитку та реформування організаційної структури. На рівні структурних підрозділів зазвичай приймають рішення щодо стратегії розвитку, відповідальності за результати діяльності, власних функцій, внутрішнього контролю. Загалом важко сказати, які оперативні рішення і в яких організаціях можна адекватно описати кожною з трьох моделей.

У сучасних умовах міжнародні процеси характеризуються посиленням ролі міжнародних міжурядових організацій. Безперечно, держави зі зміцненням ролі міжнародних організацій не втрачають свого значення, а тільки отримують зручний, такий, що відповідає духу часу, організаційно-правовий механізм для взаємодії.

Незважаючи на гострі дебати науковців щодо юридичної сили рішень міжнародних міжурядових організацій, практика засвідчує, що здебільшого ефективно реалізують рішення з питань внутрішньоорганізаційного характеру. Вони, зрештою, формують так зване внутрішнє право міжнародних організацій та мають обов'язкову силу для держав-членів конкретної організації. Натомість рішення, що спричиняють певні обов'язки для держав-членів організації, до того ж якщо вони не збігаються з національними інтересами

держави, реалізують не завжди, з огляду на відсутність дієвих механізмів, що можуть змусити державу виконати те чи інше рішення. Зважаючи на це, проблематика реалізації рішень організації потребує подальшого вивчення та апробації в практиці міждержавних відносин XXI ст.

У цьому контексті можна стверджувати, що здатність організації оперативно модифікувати свої внутрішні процедури, створювати гнучкі функціональні органи та запроваджувати тимчасові мережеві формати реагування на транскордонні кризи (збройні конфлікти, гібридні атаки, пандемії) в режимі реального часу без проведення тривалої, капітальної перебудови своїх базових статутних структур є важливим аспектом інституційної адаптивності. Власне інституційну адаптивність визначено як головну умову життєздатності організацій у XXI ст.

Аналіз еволюції політико-правової ролі міжнародних регіональних організацій у сучасних міжнародних відносинах зафіксував їхнє остаточне перетворення на центральні елементи архітектури безпеки, які діють в умовах ускладнення конфліктогенності та гібридизації форм насильства. Доведено, що класичні інструменти миротворчості та превентивної дипломатії, розроблені в епоху домінування симетричних міждержавних конфліктів, виявляються неефективними проти асиметричних загроз – кібератак, дезінформаційних кампаній, економічного шантажу, використання нелегальної міграції як зброї та дій недержавних мілітарних акторів.

Застосування методу сценарного аналізу та прогностичного моделювання дало змогу окреслити контури та тренди розвитку архітектури регіональних організацій на перспективу наступного десятиріччя. Обґрунтовано, що за умов прогресуючої децентралізації світоустрою найжиттєздатнішими виявляться дві моделі інституцій:

– наявність оборонних альянсів, що характеризуватимуться високим рівнем довіри та спільних цінностей, що формуватимуть своєрідну ідентичність. Такі інституції характеризуватимуться наявністю жорстких зобов'язань на кшталт НАТО;

– гнучкі мережеві регіональні міжнародні організації зі швидким ухваленням необхідних рішень та залученням недержавних акторів.

Організації, які неспроможні адаптуватися до мережевого принципу управління та застрягнуть у жорстких бюрократичних процедурах і консенсусних пастках, неминуче маргіналізуються, перетворившись на суто декларативні форуми без реального впливу на світову політику.

На основі концептуальних результатів дослідження розроблено розгорнутий комплекс практичних рекомендацій, спрямованих на радикальну оптимізацію та підвищення ефективності зовнішньополітичної стратегії України у сфері взаємодії з міжнародними регіональними організаціями. Доведено, що в умовах триваючої екзистенційної російської агресії, глибокої руйнації європейської безпекової архітектури та нагальної потреби у формуванні умов для стабільної постконфліктної відбудови Україна має докорінно змінити саму філософію свого міжнародного інституційного позиціонування.

Головними стратегічними орієнтирами для органів державної влади та дипломатичного корпусу визначено такі:

- Перехід від пасивного інституційного залучення до активного інституційного ініціювання. Україна має припинити сприймати себе суто як реципієнта рішень чи здобувача членства у вже існуючих, часто малорухливих міжнародних структурах. Спираючись на унікальний бойовий, безпековий, логістичний та антигібридний досвід, держава повинна виступати безпосереднім архітектором і драйвером створення нових, гнучких, функціонально орієнтованих регіональних альянсів.

- Пріоритетність розбудови регіональних безпекових та економічних мереж (безпековий мікрорегіоналізм). В умовах дефіциту глобального та загальноєвропейського консенсусу життєво необхідним є форсування та інституційне зміцнення малих, вискоєфективних регіональних форматів у Балто-Чорноморському, Адріатичному та Центральноевропейському просторах. Україна має ініціювати трансформацію існуючих діалогових платформ (як-от Люблінський трикутник, Квадрига, формати взаємодії з країнами Вишеградської

групи та Балтійського регіону) у тривалі інституційні мережі із чіткими зобов'язаннями у сферах військово-технічного співробітництва, спільного захисту критичної інфраструктури, кібербезпеки та протидії дезінформації.

- Інституціоналізація інструментів антигібридної резильєнтності (стійкості). Рекомендовано ініціювати створення спеціалізованої регіональної інституції (або розгалуженої мережі Центрів стійкості) під егідою зацікавлених держав-партнерів, яка б займалася акумуляцією, аналізом та практичним упровадженням методів протидії асиметричним загрозам. Це даватиме змогу конвертувати практичний досвід України у вагомий міжнародний інституційний капітал.

- Отримані теоретичні висновки щодо інституційної адаптивності та мережевого управління мають бути безпосередньо впроваджені у процес підготовки кадрів за напрямом «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». Необхідно посилити експертний супровід зовнішньополітичних рішень через створення постійно діючих аналітичних груп при РНБО та МЗС України, які здійснюватимуть моніторинг інституційної динаміки регіональних організацій та оперативне моделювання сценаріїв їхнього розвитку.

Підсумовуючи, можна стверджувати на необхідності подальшого розвитку досліджень проблематики міжнародних організацій як напряму у вітчизняній політичній науці, пов'язаного із комплексним переосмисленням місця і ролі регіональних організацій як динамічних мережевих суб'єктів глобального управління, а запропоновані рекомендації створюють надійне підґрунтя для суттєвого підвищення ефективності захисту національних інтересів, зміцнення національної безпеки та утвердження суб'єктної ролі України у творенні нової, тривалої та справедливої архітектури міжнародних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багінський А. В. Заходи держави в постконфліктному суспільстві. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Вип. 1(41). С. 17–20.
2. Биков О. Роль міжнародних міжурядових (міждержавних) організацій у сфері забезпечення та реалізації релігійних прав і свобод. *Наше право*. 2011. № 2. Ч. 2. С. 151–156.
3. Боклаг В. А., Мерзляк А. В., Скрябіна Д. С. Публічне управління постконфліктними територіями та напрями їх відновлення. *Актуальні проблеми у сфері публічного управління*. 2023. Вип. 37. С. 185–189. DOI: <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.37.34>.
4. Гоббс Т. Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної та цивільної ; пер. з англ. Р. Димонт. Харків : Фоліо, 2025. 655 с.
5. Гогоша О. І. Політико-правові аспекти миротворчих операцій ООН. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2007. Вип. 21. С. 9–17.
6. Градецька Н. М. Сучасні тенденції правотворчої діяльності міжнародної міжурядової організації. *Право та державне управління*. 2010. № 1. С. 73–77.
7. Гурак І., Цепенда І., Дерев'янко С. Sweden's rejection of neutral/non-aligned status or why Ukraine's membership in NATO should have no alternative. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2023. Вип. 47. С. 73–85.
8. Гурак І., Цепенда І. New Trends in the Domestic and Foreign Policies of Putin's Russia in Early 21st Century (Part 2). *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2022. Вип. 45. С. 57–70.
9. Декларація незалежності США. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript>.
10. Дорошко М., Алексеиченко О. Війни і «заморожені» конфлікти в політиці Російської Федерації на пострадянському просторі : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2025. 192 с.

11. Дорошко М., Балюк В., Черкас Б. Участь України в реалізації проекту «Міжмор'я» в контексті українсько-польського стратегічного партнерства. *Вісник Київського університету. Міжнародні відносини*. 2024. № (1)58. С. 5–11.
12. Дорошко М., Волошенко І. Політика Європейського Союзу на пострадянському просторі Центральної Азії: теоретичні і прикладні аспекти. *Вісник Київського університету. Міжнародні відносини*. 2019. № 2(50). С. 5–12.
13. Дорошко М., Копійка В., Балюк В. Гібридна війна Росії проти України після Революції Гідності. Київ : Ніка-Центр, 2018. 280 с.
14. Дорошко М. С. Неоголошені війни Росії проти України у ХХ – на початку ХХІ ст.: причини і наслідки : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2024. 192 с.
15. Дорошко М., Чекаленко Л. Структурні перетворення пострадянського простору: виклики для України. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2017. Вип. 1(3). С. 140–157.
16. Кант І. До вічного миру. *Філософія протесту* ; пер. з нім. Л. Кононович. Харків : Фоліо, 2021. С. 89–134.
17. Коваль О. В. Акти «внутрішнього права» в діяльності міжпарламентських організацій. *Форум права*. 2009. № 3. С. 317–321.
18. Копійка В. В. Східне партнерство як вияв реалізації регіональної політики Європейського Союзу: еволюція та перспективи. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 100(1). С. 13–22.
19. Кучик О. «Криза ефективності» механізмів інститутів багатостороннього співробітництва в умовах новітніх викликів і загроз. *Зовнішня політика і дипломатія: український та світовий досвід* : збірник тез доповідей (Київ, 23 грудня 2015 р.) ; за заг. ред. В. Г. Ціватого. Київ : ДАУ при МЗС України, 2015. С. 110–112.
20. Кучик О. «Криза ефективності» міжнародних інституцій в умовах зміни міжнародної системи безпеки у контексті трансформацій міжнародного порядку. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2017. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка. Вип. 41. С. 97–103.

21. Кучик О. Актуалізація багатостороннього безпекового співробітництва у зовнішньополітичній стратегії України на сучасному етапі. *Криза сучасної системи безпеки: нова карта геополітичних протистоянь* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 16 квітня 2021 р.) ; упорядники: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик, П. Байор. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. С. 69–71.

22. Кучик О. Мальський М. Російсько-український конфлікт як чинник інтеграційних трансформацій у євразійському регіоні. *Міжнародні конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 11 грудня 2019 р.) ; упорядники: М. З. Мальський, О. С. Кучик, Р. В. Вовк. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2019. С. 41–43.

23. Кучик О. Міжнародні організації в контексті становлення Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин. *Наукові записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філософія. Культурологія. Політологія. Соціологія»*. 2014. Том 27(66). № 1–2. С. 300–307.

24. Кучик О. Організація міжнародна. *Український дипломатичний словник* ; за ред. М. Мальського, Ю. Мороза. Київ : Знання, 2011. С. 329–331.

25. Кучик О. С. Еволюція поняття міжнародної організації: теоретико-методологічний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2012. Вип. 30. С. 24–32.

26. Кучик О. С. Геополітичні проекти інтеграції в Євразійському регіоні: українська візія. *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 15–16 травня 2018 р.) ; упорядники: М. З. Мальський, О. С. Кучик, Р. В. Вовк. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. С. 22–25.

27. Кучик О. С. Еволюція поняття міжнародної організації: теоретико-методологічний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні*

відносини. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2012. Вип. 30. С. 24–32.

28. Кучик О. С. Зовнішня політика України : підручник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 448 с.

29. Кучик О. С. Інститути міжнародного безпекового співробітництва в умовах геополітичних та цивілізаційних викликів початку XXI століття. *Виклики політики безпеки: історія та сучасність* : збірник тез доповідей Міжнар. наук. конференції (Львів, 16–18 червня 2016 р.) Львів : НАСВ, 2016. С. 32–33.

30. Кучик О. С. Механізми та форми реалізації колективної безпеки у діяльності міжнародних організацій. *Актуальні проблеми міжнародних відносин* : збірник наукових праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, 2011. Вип. 99. Ч. 2. С. 34–39.

31. Кучик О. С. Міжнародна організація як інструмент розв'язання міжнародних конфліктів у другій половині XX століття. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. Вип. 15. С. 113–118.

32. Кучик О. С. Моделі постконфліктного врегулювання у системі миротворчої діяльності міжнародних безпекових організацій: досвід для України. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/about>.

33. Кучик О. С. Питання адаптації діяльності міжнародних безпекових організацій в умовах новітніх викликів міжнародній системі безпеки. *Політичне життя*. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. Вип. 1. С. 61–68.

34. Кучик О. С. Політичні наслідки міграційних процесів у контексті глобальних викликів для країн Східної Європи. *Політикус*. 2025. Вип. 1. С. 181–188. URL: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-1.28>.

35. Кучик О. С., Репоретри без кордонів *Сучасна дипломатія. Термінологічний словник* ; за ред. М. З. Мальського, Ю. М. Мороза, І. І. Іжніна. Львів ; Дрогобич : Коло, 2021. 300 с. С. 142–144.

36. Кучик О. С. Регіональний вимір інтеграційних проєктів в контексті геополітичних трансформацій у сучасних міжнародних відносинах. *Безпекові виклики у геополітиці XXI століття* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 23–24 листопада 2017 р.) ; упорядники: М. З. Мальський, О. С. Кучик, Р. В. Вовк. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 149 с.

37. Кучик О. С. Реінтерпретація ролі міжнародних безпекових організацій у контексті зростання конфліктогенності на пострадянському просторі. *Конфлікти на пострадянському просторі: глобальний та локальний виміри* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 13 грудня 2016 р.) ; упорядники: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. Івана Франка. 2016. С. 32–36.

38. Кучик О. С. Російсько-український збройний конфлікт у контексті трансформації сучасного світового порядку. *Виклики політики безпеки: історія і сучасність* : збірник тез доповідей Міжнар. наук. конференції (Львів, 18–19 жовтня 2018 р.) Львів : НАСВ, 2018. 255 с. С. 71–73.

39. Кучик О. С. Співвідношення механізмів примусу та дипломатичних процедур в діяльності міжнародних організацій в умовах загострення російсько-українського військового конфлікту. *Сучасні тенденції міжнародних відносин: політика, економіка, право* : зб. наук. праць IV щорічної Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 16–17 квітня 2015 р.). Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. 444 с. С. 158–160.

40. Кучик О. С. Сутність та роль міжнародних організацій у лібералістичній концепції. *Міжнародні відносини: теорія і практика* : збірник наук. праць. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. Вип. 1. С. 3–11.

41. Кучик О. С. Трансформація зовнішньополітичних орієнтацій України в умовах переформатування міжнародної системи: геополітичний та цивілізаційний вимір. *Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики* : збірник тез доповідей (Київ, 24 квітня 2014 р.) ; за заг.

ред. М. А. Кулініча, Н. О. Титаренко, В. Г. Ціватого. Київ : ДАУ при МЗС України, 2014. 160 с. С. 35–36.

42. Кучик О. С. Трансформація ролі міжнародних організацій у сучасних міжнародних відносинах. *Міжнародні відносини: політичні, правові, економічні, лінгвістичні аспекти* : матеріали наук. конф. факультету міжнародних відносин Львівського національного університету (8–9 лютого 2011 р.). Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011 С. 3–5.

43. Кучик О. С. Україна в багатосторонньому міжнародному співробітництві: нові виклики та тенденції 2018 року. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2018. Вип. 45. С. 62–70.

44. Кучик О. С. Україна в багатосторонньому міжнародному співробітництві. *Зовнішня політика України – 2015: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети* ; за ред. Г. М. Перепелиці. Київ : Стилос, 2016. С. 202–219.

45. Кучик О. С. Україна в міжнародних організаціях : підручник. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. 412 с.

46. Кучик О. С. Україна в сучасних міжнародних відносинах. *Міжнародні відносини: історія, теорія, економіка, право* : навч. посібник ; за ред. М. З. Мальського, Ю. М. Мороза. Київ : Знання, 2010. 469 с. С. 308–354.

47. Кучик О. С. Функціональні особливості діяльності міжнародних організацій. *Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. Вип. 16. С. 100–106.

48. Кучик О. С., Гогоша О. І. Вплив глобалізаційних процесів на трансформацію механізмів здійснення миротворчих операцій ООН в 1990-х роках. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. Вип. 20. С. 28–35.

49. Кучик О. С., Гогоша О. І. Концепція «гуманітарної операції» в теорії міжнародних відносин. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні*

відносини. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2015. Вип. 37. Ч. 3. С. 28–34.

50. Кучик О. С., Гогоша О. І. Участь неурядових організацій у гуманітарних місіях та операціях ООН. *Дослідження світової політики* : зб. наук. праць Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України. Київ, 2012. № 3(52). С. 163–169.

51. Кучик О. С., Гогоша О. І. Політико-правові елементи участі ОБСЄ в системі миротворчості Організації Об'єднаних Націй. *Evropský politický a právní diskurz*. 2014. Svazek 1. С. 161–169.

52. Кучик О. С., Заяць О. А. Зовнішня політика України : навч. посібник. Київ : Знання, 2010. 572 с.

53. Кучик О. С., Кучик Г. Б. Регіональне безпекове співробітництво Польщі та України: від концепції регіонального лідерства до геополітичного суперництва. *State Security in the Contemporary World*. Kraków, 2019. S. 78–83.

54. Кучик О. С., Мальський М. З. Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ як проект регіонального лідерства України: проблеми та перспективи. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2013. Вип. 32. С. 47–54.

55. Кучик О. С., Мальський М. З., Мороз Ю. М., Іжнін І. І. та ін. Україна у сучасних міжнародних відносинах. *Міжнародні відносини: Політика. Економіка. Право* ; за ред. М. Мальського, Ю. Мороза. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 476 с. С. 399–445.

56. Кучик О. С., Плевако І. Г. Країни Співдружності Незалежних Держав у сучасних міжнародних відносинах : навч. посібник. Львів–Острог : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 314 с.

57. Кучик О. С., Суховолець І. Р., Стельмах А. Б. та ін. Міжнародні організації : навч. посібник ; за ред. О. С. Кучика. Київ : Знання, 2005. 497 с.

58. Кучик О. С., Суховолець І. Р., Стельмах А. Б., та ін. Міжнародні організації : навч. посібник. Видання 2-е доп. і перероб. ; за ред. О. С. Кучика. Київ : Знання, 2007. 749 с.

59. Кучик О. Система європейської безпеки в умовах гібридних викликів російсько-української війни. *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 13 травня 2021 р.). Львів, 2021. С. 78–81.

60. Кучик О. Східне партнерство як субрегіональний механізм європейської інтеграції в контексті українсько-польських відносин: геополітичний та цивілізаційний виміри. *Stosunki polsko-ukraińskie 1991–2014. Próba bilansu*. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2016. S. 281–299.

61. Кучик О. Трансформація багатосторонніх механізмів співробітництва в умовах кризи міжнародної системи. *Криза сучасної системи безпеки у пошуках нового міжнародного порядку* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 4–5 квітня 2019 р.) ; упорядники: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик, П. Байор. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ імені Івана Франка, 2019. С. 81–83.

62. Кучик О. Україна у багатосторонньому співробітництві в умовах трансформації сучасного міжнародного порядку. *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 19 травня 2016). Львів : факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2016. С. 10–13.

63. Кучик О. С. Мілітарні та дипломатичні виміри діяльності міжнародних інституцій у контексті російсько-українського воєнного конфлікту. *Глобалізаційні виклики та багатостороння дипломатія* : збірник тез доповідей (Київ, 18 березня 2015 р.) ; за ред. В. М. Кулініча, Н. О. Татаренка, В. Г. Ціватого. Київ : ДАУ при МЗС України, 2015. 276 с. С.47–48.

64. Кучик О., Кучик Г. Вплив російського чинника на формування клімату безпеки в євроатлантичному просторі в умовах трансформації міжнародних відносин: глобальний та регіональний виміри. *Міжнародні*

конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 3 грудня 2021 р.) ; упорядники: М. З. Мальський, О. С. Кучик, Р. В. Вовк. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. С. 84–87.

65. Кучик О., Кучик Г. Формування концепту «міжнародні організації» в системі наукових дисциплін: концептуальні засади дослідження. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2017. Вип. 42. С. 84–96.

66. Кучик О., Мальський М. Геополітичні виміри транскордонної безпеки в контексті інтеграційних тенденцій пострадянського простору. *Транскордонна безпека: політико-правовий, соціально-економічний та гуманітарний виміри* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 14 квітня 2016 р.). Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2016. С. 3–5.

67. Кучик О., Москалик А. Європейський та євроатлантичний вимір співробітництва Республіки Польща у Веймарському трикутнику. *Філософія і політологія у контексті сучасної культури*. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 6(2). С. 159–164.

68. Кучик О., Москалик А. Субрегіональні інтеграційні механізми в контексті Веймарського трикутника в контексті трансформаційних процесів міжнародної системи. *Науковий вісник Дипломатичної Академії України. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Серія політичні науки*. Київ, 2014. Вип. 21. Ч. 2. С. 49–55.

69. Кучик О., Червінка І. Погляди реалістів та неореалістів на функції та роль міжнародних організацій. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. Одеса, 2013. Т. 18. Вип. 1(17). С. 99–105.

70. Кучик О. С. Трансформація системи міжнародної безпеки в умовах російсько-українського військового конфлікту: проблема ефективності діяльності міжнародних інститутів. *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції

(Львів, 15 травня 2015 р.). Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. С. 19–21.

71. Кучик О. С. Трансформація форм та механізмів співпраці України з НАТО в умовах сучасних викликів та загроз. *Імплементація стандартів НАТО в Україні: здобутки та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 23 вересня 2015 р.) ; упорядники: М. З. Мальський, О. С. Кучик. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. 52 с. С. 15–17.

72. Кучик О., Мальський М. Переосмислення безпекового виміру співробітництва України з державами Центральної та Східної Європи на сучасному етапі. *Транскордонна безпека: політико-правовий, соціально-економічний, гуманітарний та екологічний вимір* : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 21 квітня 2017 р.) ; упорядники: М. З. Мальський, О. С. Кучик, Р. В. Вовк. Львів : Факультет міжнародних відносин, 2017. С. 4–7.

73. Локк Д. Два трактати про врядування ; пер. з англ. О. Терех, Р. Димерець. Київ : Основи, 2001. 264 с.

74. Локк Д. Два трактати про правління ; пер. з англ. П. Содомора. Київ : Наш Формат, 2020. 312 с.

75. Лукашук І. І. Міжнародне право. Загальна частина. Київ : Либідь, 2018. 488 с.

76. Мак'явеллі Н. Державець ; пер. з іт. А. Перепадя, Я. Мишанич. Харків : Фоліо, 2025. 507 с.

77. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин : підручник. 4-те вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2011. 406 с.

78. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин : підручник. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2007. 461 с.

79. Манжола В. А., Муравйов В. І., Філіпенко А. С., Сапсай А. П., Копійка В. В. Інтеграція України в європейські правові, політичні та економічні системи : монографія ; за ред. В. А. Манжола, Л. В. Губерський. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2007.

80. Маруховська-Картунова О. О. Поліфункціональність етнополітичної конфліктології як цілісної системи теоретико-прикладного наукового знання. *Політикус*. 2016. Вип. 2. С. 177–183.

81. Маруховська-Картунова О. О. Філософсько-релігійний та політологічний виміри витоків наук про мир і врегулювання етнополітичних конфліктів. *Політичні дослідження*. 2021. № 2. С. 45–60.

82. Михальська В. В. Постконфліктні управлінські практики в економічній політиці. *Політичне життя*. 2018. № 2. С. 55–60. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.9.

83. Міжнародні організації : навч. посібник ; за ред. О. С. Кучика. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2007. 749 с.

84. Мовчан М., Зайченко І., Бондаренко М., Ковальчук Р. Модель аналізу сучасних збройних конфліктів і політичні практики управління конфліктами. *Empirio*. 2024. Т. 1. № 2. С. 65–75. DOI: <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.2.65-75>.

85. Моргентгау Г. Політичні відносини між націями. Боротьба за владу і мир [Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace]. Нью-Йорк : Кнопф, 1948. 489 с.

86. Організаційна структура системи ООН. *Офіційний вебсайт Організації Об'єднаних Націй*. URL: <https://www.un.org/en/delegate/page/un-system-chart>.

87. Пенн В. Досвід про теперішній і майбутній мир у Європі шляхом створення європейського Конгресу, Парламенту чи Палати держав. *Трактати про вічний мир* ; упоряд. та наук. ред. І. С. Андронов. Київ : Основи, 2000. С. 85–102.

88. Перепелиця Г. Безпека чи мир як проблема української дипломатії в умовах глобального протистояння. *Україна дипломатична*. 2024. Вип. 25. С. 731–746.

89. Перепелиця Г. Воєнна доктрина України та її відповідність євроінтеграційному курсу. URL: www.ier.com.ua/.../Military%20strategy_ukr.pdf.

90. Перепелиця Г. Політичний статус неконтрольованих територій у зовнішньополітичній стратегії Росії як виклик українській атиповій дипломатії. *Україна дипломатична*. 2020. Вип. 21. С. 755–770.

91. Перепелиця Г. Формула миру Володимира Зеленського до і після Вільнюського саміту НАТО. *Україна дипломатична*. 2023. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/jpdf/ukrdip_2023_24_10.pdf.

92. Резолюція 1031 (1995), ухвалена Радою Безпеки на її 3607-му засіданні 15 грудня 1995 року. Організація Об'єднаних Націй. URL: [https://undocs.org/uk/S/RES/1031\(1995\)](https://undocs.org/uk/S/RES/1031(1995)).

93. Резолюція 816 (1993), ухвалена Радою Безпеки на її 3191-му засіданні 31 березня 1993 року. Організація Об'єднаних Націй. URL: [https://undocs.org/uk/S/RES/816\(1993\)](https://undocs.org/uk/S/RES/816(1993)).

94. Резолюція 836 (1993), ухвалена Радою Безпеки на її 3228-му засіданні 4 червня 1993 року. Організація Об'єднаних Націй. URL: [https://undocs.org/uk/S/RES/836\(1993\)](https://undocs.org/uk/S/RES/836(1993)).

95. Репецький В. М., Лисик В. М.М., Микієвич М.М., Андрусевич А. О., Буткевич О. В. Міжнародне публічне право : підручник. 2-ге вид., стер. ; ред.: В. М. Репецький. Київ : Знання, 2012. 437 с.

96. Роттердамський Е. Похвала глупоті ; пер. з лат. В. Литвинова. Київ : Основи, 1993. 320 с.

97. Україна в ООН: від співавторства до партнерства ; відп. ред. В. А. Смолій; НАН України, Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2015. С. 42–45.

98. Український дипломатичний словник. 2-е видання, перероблене і доповнене ; за ред. М. З. Мальського, Ю. М. Мороза. Київ : Знання, 2014. 814 с.

99. Федонюк С. Відкрите співробітництво у політичній комунікації. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2010. Вип. 21–22. С. 134–137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ippss_2010_21-22_27.

100. Федонюк С. Відкрите співробітництво як чинник соціального прогресу. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету*

імені Лесі Українки. Міжнародні відносини. 2018. Вип. 1(374). С. 91–96. URL: <https://surl.li/mpkqma>.

101. Федонюк С. Інструменти масового співробітництва в українській революції гідності. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2015. Вип. 29–30. С. 190–195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ippss_2015_29-30_26.

102. Федонюк С. Підстави менеджменту знань в умовах глобального масового співробітництва. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини*. 2017. Вип. 6(355). С. 83–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnun_2017_6_16.

103. Федонюк С. Реалізація політики ЄС у сфері відкритого співробітництва. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини*. 2017. Вип. 10. С. 85–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnun_2017_10_16.

104. Федонюк С. Стратегічні комунікації в контексті спільної безпекової політики ЄС. *Стратегічні комунікації ЄС: протидія деструктивним впливам ; за ред. Н. Карпчук. Луцьк : Вежа-Друк, 2023. С. 195–209. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/22712/1/Strateg_kom_monogr.pdf*.

105. Федонюк С., Карпук І. Концепції інформаційної безпеки в аспекті інтересів основних міжнародних акторів. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022. Вип. 3(14). С. 111–123. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2022-03-111-136>.

106. Федонюк С., Карпук І. Розвиток концепції стратегічних комунікацій ЄС. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022. Вип. 2(13). С. 44–65. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2022-02-44-65>.

107. Федонюк С., Ткачук А. Комунікативний складник сучасних протестів. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2020. 1(9). С. 174–188. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2021-01-174-188>.

108. Харебава Л. Юридичне значення рішень Європейської Комісії «За демократію через право». *Наукові праці МАУП*. 2010. Вип. 3(26). С. 209–213.

109. Хома Н. М. Вепонізація енергоресурсів: викопне паливо як зброя у міжнародній політиці. *Політикус*. 2023. № 4. С. 213–220.
110. Хома Н. М. Енергетична геополітика: трансформація в контексті нових викликів. *Політикус*. 2023. № 5. С. 167–173.
111. Хома Н. М. Співфінансування в системі технологій миробудівництва: на прикладі допомоги Україні під час російської військової агресії. *Політикус*. 2022. № 3. С. 52–59.
112. Хома Н. Національна стійкість: зміст та стратегія забезпечення в умовах війни та повоєнного відновлення. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2024. № 38. С. 119–128. URL: <https://doi.org/10.34079/2226-2830-2024-14-38-119-128>.
113. Хома Н. Оцінка інституційної спроможності спорту щодо реалізації миробудівничої функції в умовах збройних конфліктів. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2024. № 49. С. 165–173. URL: <https://doi.org/10.31861/mhpi2024.49.165-173>.
114. Хома Н. Резильєнтність України в умовах збройної агресії росії та підготовки до післявоєнної відбудови. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2024. Т. 2. Вип. 19. С. 287–307.
115. Хома Н., Вдовичин І. Оцінка діяльності ЄС щодо зміцнення демократії в державах-учасниках останніх «хвиль» розширення. *Гуманітарні візії*. 2021. Т. 7. Вип. 1. С. 11–16.
116. Цепенда І., Статкевич М. НАТО – ключова платформа українсько-канадської безпекової кооперації. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2021. Вип. 44. С. 45–51.
117. Швець К. А. Світові моделі управління постконфліктними територіями. Досвід для України. *Політичне життя*. 2022. № 2. С. 61–69. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.2.10>.
118. Шпакович О. Особливості ухвалення правових актів органами міжнародних організацій. *Європейські перспективи*. 2010. № 4. С. 162–165.

119. Щорічний звіт про результати діяльності ООН в Україні за 2024 рік UNDP. URL: <https://ukraine.un.org/en>.
120. A More Secure World: Our Shared Responsibility. *Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change*. United Nations. 2004. P. 62. URL: https://www.un.org/peacebuilding/sites/www.un.org.peacebuilding/files/documents/hlp_more_secure_world.pdf.
121. Abbott K. W., Keohane R. O., Moravcsik A., Slaughter A.-M., Snidal D. The Concept of Legalization. *International Organization*. 2000. No 54(3). P. 401–420.
122. Abbott K. W., Snidal D. Why States Act through Formal International Organizations. *Journal of Conflict Resolution*. 1998. Vol. 42. No 1. P. 3–32.
123. Abdelal R. National Purpose in the World Economy: Post-Soviet States in Comparative Perspective. Ithaca: Cornell University Press, 2001. 221 p.
124. Adler E., Barnett M. Governing Anarchy: Security Communities in Theory, History and Comparison. Cambridge : Cambridge University Press, 1998.
125. African Union Peace and Security Department. Cooperation with the United Nations. URL: <https://www.peaceau.org/en/>.
126. Aguilar SLC. European Union military operations and global security: Ambitions and reality. *Revista Brasileira de Estudos de Defesa*. 2023. No 9(2). P. 167–195. URL: <https://doi.org/10.26792/rbed.v9n2.2022.75266>.
127. Al Midfa N. Assessing Past UN Peacekeeping: Lessons for Future Missions. 2024. URL: <https://trendsresearch.org/insight/assessing-past-un-peacekeeping-lessons-for-future-missions/?srsltid=AfmBOooZKvOblw-1weyXcOa1mAClofNSA9xs3v8i7IsbXjRX9FocCrq2>.
128. Albrecht P., Patey L., Abrahamsen R., Williams P. D. From peacekeeping missions to global peacekeeping assemblages. *International Affairs*. 2024. No 100(3). P. 899–917. URL: <https://doi.org/10.1093/ia/iaae064>.
129. Allison R. Russia, the West, and Military Intervention. Oxford : Oxford University Press, 2018. 312 p.

130. Allison R. Virtual regionalism, regional structures and regime security in Central Asia. *Central Asian Survey*. 2008. Vol. 27. No 2. P. 185–202.
131. Alston Ph. The Commission of Human Rights. *The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal*. Oxford: Clarendon Press, 1995. P. 126–210.
132. Alvarez J. International Organizations as Law-Makers. Oxford, UK : Oxford University Press, 2005.
133. Alvarez S. E. Contradictions of a «Women's Space» in a Male-Dominant State: The Political Role of the Commission on the Status of Women in Postauthoritarian Brazil. *Women, International Development, and Politics: The Bureaucratic Mire*. Philadelphia, PA : Temple University Press, 1997. P. 59–100.
134. Alwis M. The Purity of Displacement and the Reterritorialization of Longing: Muslim IDPs in Northwestern Sri Lanka. *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*. Berkeley, CA : University of California Press, 2004. P. 213–231.
135. Ambrose S. The Reise to Globalism: American Foreign Policy Since 1938. New York : Penguin Books, 1988.
136. Ambrosio T. Insulating from contagion: international coalitions and the advancement of authoritarianism. *Politics & International Relations Journal*. 2007. Vol. 14. No 2. P. 232–252.
137. American Interests and UN Reform. *Report of the Task Force on the United Nations*. Washington DC : United States Institute of Peace, 2005.
138. Angell N. The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power in Nations to the Economic and Social Advantage. London : Heinemann, 1910.
139. Antolik M. ASEAN and the Diplomacy of Accommodation. Armonk, NY : Routledge, 1990. 200 p.
140. Antolik M. The ASEAN Regional Forum: The Spirit of Constructive Engagement. Vol. 16. No 2. Singapore : Institute of Southeast Asian Studies, 1994. P. 117–136.
141. Anzilotti D. Cours de droit Internationale; G. Gidel (Trans.). Paris : Sirey, 1929. P. 210–214.

142. Archer C. *International Organizations*. 2nd ed. – London, New York : Routledge, 1992. 205 p.
143. Archer C. *International Organizations*. 3rd ed. London : Routledge, 2001. P. 14–34.
144. Arlettaz F. Can the OSCE (still) contribute to European security? *Revista de Estudios en Seguridad Internacional*. 2022. Vol. 8. No 1. P. 165–184. DOI: <https://doi.org/10.18847/1.15.10>.
145. Armstrong D., Lloyd L., Redmond J. *From Versailles to Maastricht: International Organizations in the Twenties Century*. London : Macmillan, 1996.
146. Aron R. *Peace and War: A Theory of International Relations*. New York : Taylor & Francis, 2003. 846 p.
147. Aron W. *Science and the IWC. Toward a Sustainable Whaling Regime*. Seattle : University of Washington Press, 2001. P. 105–122.
148. Ascher W. New Development Approaches and the Adaptability of International Agencies: The Case of the World Bank. *International Organization*. 1983. No 37(3). P. 415–439.
149. ASEAN Declaration on the South China Sea (Manila, 22 July 1992). *Association of Southeast Asian Nations*. URL: <https://asean.org/asean-declaration-on-the-south-china-sea-manila-22-july-1992/>.
150. Aubrey L. *The Politics of Development Cooperation: NGOs, Gender, and Partnership in Kenya*. New York : Routledge, 1997.
151. Baldwin D. A. Neoliberalism, Neorealism, and World Politics. *Neorealism and Neoliberalism. The Contemporary Debate* ; ed. by David A. Baldwin. New York : Columbia University Press, 1993. P. 3–28.
152. Baluk V., Dorosko M. Historia – płaszczyzna wpływu w relacjach rosyjskougraińskich w latach 2014–2022. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. 2022. T. 20. Вип. 4. С. 133–176.
153. Baluk V., Dorosko M. *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie w latach 2014–2016*. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017. 277 c.

154. Bara C., Hultman L. Just Different Hats? Comparing UN and Non-UN Peacekeeping. *International Peacekeeping*. 2020. No 27(3). P. 341–368. URL: <https://doi.org/10.1080/13533312.2020.1737023>.
155. Barker C. J. International Law and International Relations. London : Continuum, 2000.
156. Barkin J. S. International Organization: Theories and Institutions. New York : Palgrave Macmillan, 2006. C. 53–64.
157. Barkin J. S., Cronin B. The Evolution of the Constitution of Sovereignty and the Emergence of Human Rights Norms. *Millenium*. 1998. No 27. P. 229–252.
158. Barkin J. S., Cronin B. The State and the Nation: Changing Norms and Rules of Sovereignty in International Relations. *International Organization*. 1994. No 48. P. 107–130.
159. Barnett R. K., Muller R. E. Global Reach: The Power of the Multinational Corporations. London : Clarendon Press, 1975.
160. Barnett M., Finnemore M. The Politics, Power, and Pathologies of International Organizations. *International Organization*. 1999. No 53(4). P. 699–732.
161. Basic Facts about the United Nations. 42nd ed. New York : United Nations Publication, 2019. 294 p.
162. Bass G. J. Stay the Hand of Vengeance: The politics of War-Crimes Tribunals. Princeton, NJ : Princeton University Press, 2000.
163. Baumgart W. Vom Europäischen Konzert zum Völkerbund: Friedensschlüsse und Friedenssicherung von Vien bis Versailles. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1987.
164. Becker M., Gehring Th. Explaining EU integration dynamics in the wake of COVID-19: A domain of application approach. *Journal of European Public Policy*, 2022. P. 1–20. URL: <https://doi.org/10.1080/13501763.2022.2027000>.
165. Berdal M. How «New» Are «New Wars»? *Global Governance*. 2003. No 9/4. P. 477–502.
166. Bergmann J. Neofunctionalism and EU external policy integration: the case of capacity building in support of security and development. *Journal of European*

Public Policy. 2018. Vol. 26. No 9. P. 1253–1272. URL: <https://doi.org/10.1080/13501763.2018.1526204>.

167. Bessis S. International Organizations and Gender: New Paradigms and Old Habits. *Sign*. 2004. P. 52–63.

168. Biersteker Th. J., Eckert S. E., Tourinho M. UN Targeted Sanctions: The Impacts and the UN's Role. Cambridge : Cambridge University Press, 2016.

169. Biersteker Th., Weber C. State Sovereignty as a Social Construct. Cambridge : Cambridge University Press, 1999.

170. Boehmer C., Gartzke E., Nordstrom T. Do Intergovernmental Organizations Promote Peace? *World Politics*. 2004. Vol. 57. No 1. P. 1–38.

171. Bornschier V. Western Europe's Move Toward Political Union. *State-Building in Europe: The Revitalization of Western European Integration*. Cambridge : Cambridge University Press, 2000.

172. Bothe M., Martenczuk B. Die NATO und die Vereinten Nationen nach dem Kosovo-Konflikt: Eine völkerrechtliche Standortbestimmung. *Vereinte Nationen*. 1999. No 47(4). S. 129.

173. Bove V., Ruffa C., Ruggeri A. Composing peace: Mission composition in UN peacekeeping. Oxford : Oxford University Press, 2020. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198790655.003.0002>.

174. Bowett D. W. The law of International Institutions. London : Stevens and Sons, 1970.

175. Bozeman A. Politics and Culture in International History. Princeton, NJ : Princeton University Press, 1960.

176. Braithwaite J., Drahos P. Global Business Regulation. Cambridge : Cambridge University Press, 2000.

177. Broad R. Global Backlash. Citizen Initiatives for a Just World Economy. Lanham, MD : Rowman and Littlefield, 2002.

178. Bueno de Mesquita B., Morrow J. D., Siverson R. M., Smith A. An institutional explanation of the democratic peace. *American Political Science Review*. 1999. Vol. 93. No 4. P. 791–807.

179. Bueno de Mesquita B., Morrow J. D., Siverson R. M., Smith A. Policy Failure and Political Survival: The Contribution of Political Institutions. *The Journal of Conflict Resolution*. 1999. Vol. 43. No 2. P. 147–161.
180. Bueno de Mesquita B., Smith A. Domestic politics and international relations. *International Studies Quarterly*. 2002. Vol. 46. No 1. P. 1–9.
181. Bueno de Mesquita B., Smith A. The Dictator's Handbook: Why Bad Behavior is Almost Always Good Politics. New York : PublicAffairs, 2011. 352 p.
182. Buhlai N., Bukina T., Nagornyak M., Plevako K., Kuchyk O. The case study of historical contexts in the process of developing modern diplomatic relations on the example of Ukraine and Poland. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2022. Vol.12. Issue 1. Special XXVI. P. 45–49.
183. Burton J. World Society. Cambridge : Cambridge University Press, 1972.
184. Butler W. E. International Law, foreign policy and the Gorbachev style. *Journal of International Affairs*. 1989. No 42(20). P. 363–375.
185. Cameron F. The Future of Europe: Integration and Enlargement. London : Routledge, 2004. 184 p.
186. Campbell H., Stein H. Tanzania and the IMF: The Dynamics of Liberalization. Boulder, CO : Westview Press, 1992.
187. Cantori L. J., Spiegel S. L. The International Politics of Regions: A Comparative Approach. NJ : Prentice-Hall, 1970.
188. Caporaso J. A. International Relations Theory and Multilateralism: The Search for Foundations. *Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of an Institutional Form*. New York : Columbia University Press, 1993. P. 51–90.
189. Carr E. H. The Twenty Years' Crisis, 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations. New York : St. Martin's Press, 1964.
190. Charter of the United Nations Organization. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf>.
191. Chayes A., Chayes A. The New Sovereignty: Compliance with International Regulatory Agreements. Cambridge, MA : Cambridge University Press, 1995.

192. Checkel J. Ideas, Institutions, and the Gorbachev Foreign Policy Revolution. *World Politics*. 1993. Vol. 45. No 2. P. 271–300.
193. Chesterman S. Just War or Just Peace? Humanitarian Intervention and International Law. – Oxford : Oxford University Press, 2003.
194. China's World View. *Society for Anglo-Chinese Understanding*. London : Anglo-Chinese Educational Institute, 1979.
195. Clarke M. War in the New International Order. *International Affairs*. 2001. No 77/3. P. 663–671.
196. Claude I. L. Swords into Plowshares: The Problems and Progress of International Organization. 4th ed. New York : Random House, 1971. 514 p.
197. Clay E., Stokke O. Food Aid Reconsidered: Assessing the Impact on Third World Countries. London : Frank Cass, 1991.
198. Coase R. The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*. 1960. No 3. P. 1–44.
199. Comprehensive Assistance Package (CAP) for Ukraine. URL: <https://www.nato.int/en/what-we-do/partnerships-and-cooperation/comprehensive-assistance-package-cap-for-ukraine>.
200. Conditions for electricity import for businesses in Ukraine. URL: <https://www.legal500.com/developments/thought-leadership/conditions-for-electricity-import-for-businesses-in-ukraine/>.
201. Connors J. NGOs and the Human Rights of Women at the United Nations. *The Conscience of the World: The Influence of Nongovernmental Organizations in the UN System*. Washington, DC : Brookings Institution, 1996. P. 147–180.
202. Continental Europe successful synchronisation with Ukraine and Moldova power systems. URL: <https://www.entsoe.eu/news/2022/03/16/continental-europe-successful-synchronisation-with-ukraine-and-moldova-power-systems/>.
203. Cook H. Amnesty International and the United Nations. *The Conscience of the World: The Influence of Nongovernmental Organizations in the UN System*. Washington, DC : Brookings Institution, 1997. P. 181–213.

204. Cooperation Agreement between the Member Countries of ASEAN and the European Economic Community. *Official Journal of the European Communities*. 1980. https://eur-lex.europa.eu/eli/agree_international/1980/1440/oj/eng.
205. Cox R. W. Globalization, Multilateralism and Democracy. *ACUNS Reports and Papers*. 1992.
206. Cox R. W. Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory Neorealism and its Critics. New York : Columbia University Press, 1986. P. 204–254.
207. Crawford N. Argument and Change in World Politics: Ethics, Decolonization, and Humanitarian Intervention. New York : Cambridge University Press, 2009.
208. Creveld M van. The Transformation of War. Basingstoke, UK : Macmillan, 1991.
209. Csanyi P. Impact of immigration on Europe and its approach towards the migration (European Union states vs Visegrad group countries). *Journal of Comparative Politics*. 2020. No 13(2). P. 4–23. URL: <https://www.proquest.com/docview/2416481842?fromopenview=true&pq-origsite=gscholar&sourcetype=Scholarly%20Journals>.
210. Cusumano E., Bures O. Varieties of organised hypocrisy: security privatisation in UN, EU, and NATO crisis management operations. *European Security*. 2021. No 31(2). P. 159–179. URL: <https://doi.org/10.1080/09662839.2021.1972975>.
211. Czempiel E.-O. Intervention. *Welt Politik im neuen Jahrhundert*. Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 2000. S. 509–518.
212. D'Amico F. Women Workers in the United Nations: From Margin to Mainstream. *Gender Politics in Global Governance*. Boston, MA : Rowman & Littlefield, 1999. P. 19–40.
213. Darden K. A. Economic Liberalism and Its Rivals: The Formation of International Institutions among the Post-Soviet States. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 320 p.

214. Deighton A. The European Security and Defence Policy. *Journal of Common Market Studies*. 2002. No 40(4). P. 719–741.
215. DeSombre E., Kauffman J. The Montreal Protocol Multilateral Fund: Partial Success Story. *Institutions for Environmental Aid: Pitfalls and Promise*. Cambridge, MA : MIT Press, 1996.
216. Destradi S., Plagemann J. Populism and International Relations: (Un)predictability, personalisation, and the reinforcement of existing trends in world politics. *Review of International Studies*. 2019. No 45(5). P. 711–730.
217. Deutsch K. Problems of world modeling: Political and social implications Hardcover : Ballinger Pub. Co, 1977. 423 p.
218. Deutsch K. W., Burrell S. A., Kann R. A. Political Community in the North Atlantic Area. Princeton, NJ : Princeton University Press, 1957.
219. Dirks J., Liese A. and Senghaas-Knobloch E. International Regulation of Work in Times of Globalization: The International Labour Organization (ILO) in the Perspective of Organizational Learning. Bremen : University of Bremen, Forschungszentrum Arbeit und Technik, 2002.
220. Dixon W. J. Third-Party Techniques for Preventing and Managing International Conflicts. *International Organization*. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. Vol. 50(4). P. 653–681.
221. Donnelly J. International Human Rights. Boulder, CO : Westview Press, 1998.
222. Doroshko M. «Frozen» conflicts on the territories of countries participating in «Eastern Partnership» as a toll of russian influence in the region. *Eastern Chessboard. Geopolitical Determinants and Challenges in Eastern Europe and the South Causes*. Kraków : Księgarnia Akademicka, 2015. P. 83–88.
223. Doroshko M. Ethno-political Conflicts in Post-soviet Countries Participating in «Eastern partnership» as a tool of Russian Influence in The Region. *Journal of International Relations of KNU*. 2015. Т. 1. Вип. 43.

224. Doroshko M., Alexeichenko O., Voloshenko I. The Theoretical Aspects of the Studying of the Problem of the Settling the «Frozen Conflicts» in the Post-Soviet Area. *Actual Problems of International Relations*. 2018. Вып. 135. С. 4–16.
225. Doroshko M., Tsyrfya I. Baltic-Black Sea Area as a Geopolitical Reality: Does It Exist? *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*. 2021. Вып. 1. С. 107–136.
226. Doyle M. W. Conclusion: International Organizations, Peace, and Security. Tokyo : United Nations University Press, 1999. P. 445–457.
227. Dreher A., Jensen N. M. Independent actor or agent? An empirical analysis of the impact of US interests on IMF conditions. *The Journal of Law and Economics*. 2007. Vol. 50. No 1. P. 105–124.
228. Dreher A., Voigt S. Does membership in international organizations increase the credibility of commitment to reform? *Journal of Comparative Economics*. 2011. Vol. 39. No 3. P. 326–341.
229. Dreis-Lampen B. ASEAN und die Europäische Union: Bestimmungsfaktoren ihrer Beziehungen. Hamburg : Institut für Asienkunde, 1998. S. 110.
230. Drezner D. W. All Politics Is Global: Explaining International Regulatory Regimes. Princeton : Princeton University Press, 2009. 256 p.
231. Duffield J. S. Explaining the Long Peace in Europe: The Contributions of Regional Security Regimes. *Review of International Studies*. 1994. No 20. P. 369–388.
232. Duffield J. S. International Regimes and Alliance Behavior: Explaining NATO Conventional Force Levels. *International Organizations*. 1992. No 46. P. 819–855.
233. Duffield J. S. NATO's Functions After the Cold War. *Political Science Quarterly*. 1994. No 109. P. 763–788.
234. Dülffer J. Die Haager Friedenskonferenzen 1899 und 1907 im internationalen Staatensystem. *Die Friedens-Warte*. 1999. No 71. S. 1–2, 98–111.
235. Dülffer J. Regeln gegen den Krieg? Die Haager Friedenskonferenzen 1899 und 1907 in der internationalen Politik. Berlin : Ullstein, 1981.
236. Duursma A., et al. UN Peacekeeping at 75: Achievements, Challenges,

and Prospects. *International Peacekeeping*. 2023. No 30(4). P. 415–476. URL: <https://doi.org/10.1080/13533312.2023.2263178>.

237. Duverger M. *The Study of Politics*. London : Nelson, 1972.

238. Ebock K. *Der Schutz grundlegender Menschenrechte durch kollektive Zwangsmassnahmen der Staatengemeinschaft*. Frankfurt, 2000. S. 295–298.

239. Efinger M., Rittberger V., Zurn M. *Internationale Regime in den Ost-West-Beziehungen: Ein Beitrag zur Erforschung der freundlichen Behandlung internationaler Konflikte*. Frankfurt : Haag und Herchen, 1988. S. 92–98.

240. Efinger M., Zurn M. *Explaining Conflict Management in East-West-Relations: A Quantitative Test of problem-Structural Typologies*. London : Pinter, 1990. P. 64–89.

241. Elfridge P. J. *Non-government Organizations and Democratic Participation in Indonesia*. New York : Oxford University Press, 1995.

242. Engel Ch., Borrmann Ch. *Vom Konsens zur Mehrheitsentscheidung: EG-Entscheidungsverfahren und nationale Interessenpolitik nach der Einheitlichen Europäischen Akte*. Bonn : Europa Union, 1991. P. 51–55.

243. Etzioni A. *Atlantic Union, the southern continents, and the United Nations*. *International Conflict and Behavioural Science*. New York : Basic Books, 1964.

244. EU delivers over €4 billion to Ukraine ahead of its Independence Day. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_1978.

245. EU military & defence support to Ukraine. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-military-defence-support-ukraine_en.

246. EU-Funded Project in Ukraine. URL: <https://eu4ukraine.eu/category/what-we-do-ua/facts-and-figures-ua>.

247. European Commission. EU4Recovery Programme. URL: <https://www.undp.org/ukraine/projects/eu4recovery-empowering-communities-ukraine-eu4recovery>.

248. European Commission. International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/international-centre-for-the-prosecution-of-the-crime-of-aggression-against-ukraine>.
249. European Union Global Strategy. Brussels : European Union, 2016.
250. Evans P. B., Jacobson H. K., Putnam R. D. Double-Edged Diplomacy: International Bargaining and Domestic Politics. Berkeley, CA : University of California Press, 1993.
251. Falk R. A. The Interplay of Westphalia and Charter Conceptions of International Legal Order. *The Future of the International Legal Order*. Princeton : Princeton University Press, 1969. P. 68–69.
252. Fang S., Owen E. International institutions and credible commitment of non-democracies. *The Review of International Organizations*. 2011. Vol. 6. No 2. P. 141–162.
253. Fawcett L., Hurrell A. Regionalism in World Politics. Oxford : Oxford University Press, 1995.
254. Fearon J. D. Domestic political audiences and the escalation of international disputes. *American Political Science Review*. 1994. Vol. 88. No 3. P. 577–592.
255. Fedoniuk S., Karpchuk N., Yuskiv B. Ukraine's Information Security Policy: on the Crossroads between the West and Russia. *Czech Journal of Political Science. Politologický časopis*. 2023. No 3/23. P. 161–182. DOI: <https://doi.org/10.5817/PC2023-3-184>.
256. Finnemore M. National Interests in International Society. Ithaca, NY : Cornell University Press, 1996.
257. Finnemore M., Sikkink K. International Norm Dynamics and Political Change. *International Organization*. 1998. No 52(4). P. 295–305.
258. First ASEAN-EU Ministerial Meeting (Brussels, 20–21 November 1978): Joint Declaration. *Bulletin of the European Communities*. Brussels: Commission of the European Communities, 1978. Vol. 11. No 11. P. 112–115.

259. Floridi L. *The Ethics of Information*. Oxford : Oxford University Press, 2013. 357 p.
260. Floridi L. The Green and the Blue: Naïve Ideas to Improve Politics in a Mature Information Society. *Yearbook of the Digital Ethics Lab*. 2019. P. 183–221.
261. Foley C. *The Protection Paradox: How the UN Can Get Better at Saving Civilian Lives*. Springer Nature. 2023. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-27427-5_3.
262. Foot R. *Rights Beyond Borders: The Global Community and the Struggle over Human Rights in China*. Oxford : Oxford University Press, 2000.
263. Foot R., MacFarlane S. N., Mastanduno M. *U.S. Hegemony and International Organizations*. New York : Oxford University Press, 2003.
264. *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1944. General: Economic and Social Matters*. Washington, D.C. : Government Printing Office, 1966. Vol. 1. P. 741–743.
265. Forman S., Segaar D. New Coalitions for Global Governance: The Changing Role of the UN. *Global Governance*. 2006. Vol. 12. No 2. P. 205–225.
266. Forster A. The European Union in Southeast Asia: Continuity and Change in Turbulent Times. *International Affairs*. Vol. 75. 1999.
267. Forster A., Wallace W. *Common Foreign and Security Policy*. 2000. P. 461–493.
268. Forsythe D. *Human Rights in International Relations*. Cambridge : Cambridge University Press, 2000.
269. Forsythe D. P. The International Court of Justice at Fifty. *The International Court of Justice*. The Hague : Kluwer Law International, 1998.
270. Franck Th. M. The Emerging Right to Democratic Governance. *American Journal of International Law*. 1992. No 86(1). P. 46–91.
271. Franda M. *Launching into Cyberspace: Internet and Politics in Five World Regions*. Boulder : Lynne Rienner Publishers, 2022. 297 p.
272. Fukuyama F. *Liberalism and Its Discontents*. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2022. 178 p.

273. Gareis S. B., Varwick J. The United Nations: An Introduction. New York : Palgrave Macmillan, 2005.
274. Gati T. L. The Soviet Union and the United Nations in the Gorbachev Era. *The Washington Quarterly*. 1989. Vol. 12. No 4. P. 143–155.
275. Gauthier Vela V. MINUSMA and the Militarization of UN Peacekeeping. *International Peacekeeping*. 2021. No 28(5). P. 838–863. URL: <https://doi.org/10.1080/13533312.2021.1951610>.
276. Ghosn F., Palmer G., Bremer S. The MID3 Data Set, 1993–2001: Procedures, Coding Rules, and Description. *Conflict Management and Peace Science*. 2004. Vol. 21, No 2. P. 133–154.
277. Gill G. The League of Nations from 1929 to 1946. Garden City Park, NY : Avery, 1996.
278. Gill S. Structural Change and Global Political Economy: Globalizing Elites and the Emerging World Order. *Global Transformation: Challenges to the State System*. Tokyo : United Nations University Press, 1994.
279. Gilpin R. War and Change in World Politics. Cambridge : Cambridge University Press, 1981.
280. Gilson J. Asia meets Europe: Inter-regionalism and the Asia-Europe Meeting. Cheltenham, U.K. : Edward Elgar, 2002.
281. Gladwyn L. The free world and the United Nations. *Foreign Affairs*. 1966. No 31(3). P. 694–703.
282. Gladys M., Pakhomenko S., Kuchyk O. The Information Resilience of Ukraine and the EU in Terms of Russian Aggression. *Language, Culture, Politics: International Journal*. 2023. Vol. 1. P. 227–245. URL: https://lcpijournal.panschelm.edu.pl/?page_id=623&fbclid=IwAR3i7NMzxnp-NIXWJR-mFFCEbx3WR2TDVxEa4Ryw8PzOJpMkfFCgOaytpX4_aem_AVH06NbDYy4KUMckBMmNo4tykFOM4Yl0RFefUC_KnpGiV5CI5floKd2CSkD0MCcqkyU.
283. Glennon Michael J. Why the Security Council Failed. *Foreign Affairs*. May/June 2003. P. 25.
284. Glennon M. J. Idealism at the UN. *Policy Review*. 2005. No 129. P. 15.

285. Global Trends and Global Governance ; ed. by P. Kennedy, D. Messner, F. Nuscheler. London : Pluto Press, 2002. 216 p.
286. Goetz A. M. Getting Institutions Right for Women in Development. New York : Zed Books, 1997.
287. Goldstein J. International Relations. New York : Harper Collins, 1996. P. 376.
288. Goodby J., O'Connor D. Collective Security: An Essay on Its Limits and Possibilities After the Cold War. Washington, DC : United States Institute for Peace, 1993.
289. Gova J. Rational Hegemons, Excludable Foods, and Small Groups: An Epitaph for Hegemonic Stability Theory. *World Politics*. 1988. No 41. P. 316.
290. Government Policy and Economy. *Yearbook of International Organizations*. Brussels, 1975.
291. Gray J. Life, death, or zombie? The vitality of international organisations. *International Studies Quarterly*. 2018. No 62(1). P. 1–13. URL: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/6909327/mod_resource/content/1/The%20vitality%20of%20International%20Organizations.pdf.
292. Greenhouse S. Report Outlines the Abuse of Foreign Domestic Workers. *New York Times*. 2001. P. 16.
293. Grieco J. M. Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism. *International Organization*. 1988. No 42(3). P. 485–507.
294. Grieco J. M. Cooperation among Nations: Europe, America, and Non-Tariff Barriers to Trade. Ithaca, New York : Cornell University Press, 1990.
295. Grieco J. M., Ikenberry G. J. State Power and World Markets: The International Political Economy of Strategic Interdependence. New York : W. W. Norton & Company, 2003. 383 p.
296. Grieco J. M. Understanding the Problem of International Cooperation: The Limits of Neoliberal Institutionalism and the Future of Realist Theory. *Neorealism*

and Neoliberalism: The Contemporary Debate ; Baldwin D. A. (ed.). New York : Columbia University Press, 1993. P. 339–362.

297. Griffiths F. Science, Technology, and Global Governance: The Case of Arctic Environmental Cooperation. *Changing world order* ; ed. by R. O. Matthews. Toronto: University of Toronto Press, 1991. P. 145–166.

298. Groom A. J. R. The Advent of International Organisation. 1988. P. 11–19.

299. Gruber L. Ruling the World. Power Politics and the Rise of Supranational Institutions. Princeton, NJ : Princeton University Press, 2000.

300. Guchua A. NATO's role in the policy of non-proliferation of weapons of mass destruction and global security: A short overview. *Journal of Liberty and International Affairs*. 2023. No 9(2). P. 495–506. URL: <https://doi.org/10.47305/JLIA2392652g>.

301. Haas E. B., Rowe E. T. Regional Organizations in the United Nations: Is There Externalization? *International Studies Quarterly*. 1973. No 17(1). P. 15.

302. Haas E. Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization. Stanford : Stanford University Press, 1964.

303. Haas E. The Uniting Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950–1957. Notre Dame : University of Notre Dame Press, 2004. 592 p.

304. Haas E. Turbulent fields and the study of regional integration. *International Organization*. 1976. No 10. P. 169–199.

305. Haas P. M. Epistemic Communities and International Policy Coordination. *International Organization*. 1992. No 46(1). P. 1–35.

306. Habermas J. The Divided West ; ed. and transl. by C. Cronin. Cambridge : Polity Press, 2006. 224 p.

307. Haftel Y. Z., Thompson A. The Independence of International Organizations: Concept and Applications. *Journal of Conflict Resolution*. 2006. Vol. 50. No 2. P. 253–275.

308. Hale H. E. Divided We Stand: Institutional Sources of Ethnofederal State Survival and Collapse. *World Politics*. 2004. Vol. 56. No 2. P. 165–193.

309. Hans A. Escaping Conflict: Afghan Women in Transit. *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*. – Berkeley, CA : University of California Press, 2004. – P. 232–248.
310. Hart J. A., Kim S. Power in the information age. *Of Fears and Foes: International Relations in an Evolving Global Political Economy* ; Jose V. Cipurut (ed.). Praeger, 2002.
311. Hasenclever A., Mayer P., Rittberger V. Integrating Theories of International Regimes. *Review of International Studies*. 2000. No 26. P. 3–33.
312. Hawkins P. Organizational Culture: Sailing Between Evangelism and Complexity. *Human Relations*. 1997. No 50(4). P. 417–440.
313. Härtel A. EU Actorness in the Conflict in Ukraine: Between «Comprehensive» Ambitions and the Contradictory Realities of an Enlarged «Technical» Role. *Ethnopolitics*. 2023. Vol. 22(3). P. 271–289.
314. Heinbecker P. Washington's Exceptionalism and the United Nations. *Global Governance*. 2004. No 3. P. 273.
315. Helleiner E. States and the Reemergence of Global Finance: From Bretton Woods to the 1990s. Ithaca, NY : Cornell University Press, 1994.
316. Hemmer C., Katzenstein P. J. Why is There No NATO in Asia? Collective Identity, Regionalism, and the Origins of SEATO. *International Organization*. 2002. Vol. 56. No 3. P. 575–607.
317. Henkin L. How Nations Behave: Law and Foreign Policy. New York : Praeger, 1968.
318. Herz J. H. Idealist Internationalism and the Security Dilemma. *World Politics*. 1950. No 2(2). P. 157–180.
319. Hettne B. Regionalism, Security and Development: A Comparative Perspective. *European Journal of Development Research*. Vol. 14. No 1. 2005. P. 544.
320. Heyzer N., Kappor S., Sandler J. A Commitment to the World's Women: Perspectives on Development for Beijing and Beyond. New York : UNIFEM, 1995.

321. Hill C. The Capability-Expectations Gap, or Conceptualizing Europe's International Role. *Economic and Political Integration in Europe: Internal Dynamics in a Global Context*. Oxford : Blackwell, 1994. P. 107.
322. Hinsley F. H. Power and the Pursuit of Peace. Cambridge : CUP, 1967. P. 195.
323. Hix S. The Political System of the European Union. London : Macmillan, 1999.
324. Hoffmann S. Obstinate or obsolete? France, European integration, and the fate of the nation-state. *The European Sisypheus*. London : Routledge, 2019.
325. Hofmann J. Internet Governance: Eine regulative Idee auf der Suche nach ihrem Gegenstand. Baden-Baden : Nomos, 2005.
326. Holbrooke R. To End a War. New York : Random House, 1999.
327. Houghton D. P. The role of analogical reasoning in novel foreign-policy situations. *British Journal of Political Science*. 1996. No 26(4). P. 523–552.
328. Howard M. The United Nations and International Security. *United Nations, Divided World*. Oxford : Oxford University Press, 1993. P. 64–65.
329. Howorth J., Keeler J. Defending Europe: The EU, NATO and the Quest for European Autonomy. New York : Palgrave Macmillan, 2003.
330. Hyndman J. Refugee Camps as Conflict Zones: The Politics of Gender. *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*. Berkeley, CA : University of California Press, 2004. P. 193–212.
331. Italy bolsters Ukraine's humanitarian demining efforts with EUR 1.5 million contribution via UNDP. URL: <https://www.undp.org/ukraine/press-releases/italy-bolsters-ukraines-humanitarian-demining-efforts-eur-1.5-million-contribution-undp>.
332. Jacobson H. K. Networks of Interdependence: International Organizations and the Global Political System. New York, 1984.
333. Jacobson H. K., Reisinger W. M., Mathers T. National Entanglements in International Governmental Organizations. *American Political Science Review*. 1986. No 80(1). P. 141–160.

334. Jenks S. W. Some constitutional problems of international organizations. *British Yearbook of International Law*. 1945. No 22. P. 18–20.
335. Jervis R. Security Regimes. Ithaca, NY : Cornell University Press, 1983. P. 359.
336. Joint Statement of the Meeting of Heads of State/Government of the Member States of ASEAN and the President of the People's Republic of China (Kuala Lumpur, 16 December 1997). *Association of Southeast Asian Nations*. URL: <https://asean.org/joint-statement-of-the-meeting-of-heads-of-stategovernment-of-the-member-states-of-asean-and-the-president-of-the-peoples-republic-of-china-kuala-lumpur-16-december-1997/>.
337. Jönsson Ch. Interorganization Theory and International Organization. *International Studies Quarterly*. 1986. No 30(1). P. 39–57.
338. Jorgensen K. E. Making the CFSP Work. *The Institutions of the European Union*. Oxford : Oxford University Press, 2002. P. 210–232.
339. Judge A. J. N. International institutions: diversity, borderline cases, functional substitutes and possible alternatives. *International Organizations: A Conceptual Approach*. London : Frances Pinter, 1978.
340. Kaiser K. The interaction of regional subsystem. Some preliminary notes on recurrent patterns and the role of superpowers. *World Politics*. 1968. No 21(1). P. 86.
341. Kaldor M. New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era. Cambridge : Polity Press, 2002.
342. Kalyvas S. N. «New» and «Old» Civil Wars: A Valid Distinction. *World Politics*. 2001. No 54. P. 99–118.
343. Keck M. E., Sikkink K. Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics. Ithaca, NY : Cornell University Press, 1998.
344. Kelsen H. The Law of the United Nations: A Critical Analysis of Its Fundamental Problems. London : Stevens & Sons Limited, 1950.

345. Kennedy E., Lacker Th., Burton D. The New Gemeinschaft: Individual Initiative and Business-NGO-University Partnership. *Greener Management International*. 1998. P. 32.
346. Kennedy P. The Parliament of Man: The United Nations and the Quest for World Government. London : Allen Lane, 2006.
347. Kennedy P. The Rise and Fall of the Great Towers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000. New York : Random House, 1987.
348. Keohane R. O. After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy. Princeton, NJ : Princeton University Press, 1984.
349. Keohane R. O. International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory. Boulder, CO : Westview, 1989.
350. Keohane R. O. Neoliberal Institutionalism: A Perspective on World Politics. Boulder, CO : Westview, 1989.
351. Keohane R. O. The Demand for International Regimes. *International Organization*. 1982. No 36. P. 325–356.
352. Keohane R. O., Nye J. S. Power and Interdependence. New York : Longman, 2001.
353. Keohane R. O., Nye Joseph M. Jr. Power and Interdependence: World Politics in Transition. Boston : Little Brown, 1977.
354. Keohane R., Nye J. S. Transnational Relations and World Politics. Cambridge, MA : Harward University Press, 1971.
355. Khattak S. G. The U.S. Bombing of Afghanistan: A Women-Centered Perspective. *Conflict and Cooperation: Evolving Theories of International Relations*. Belmont, CA : Wadsworth, 2003. P. 367–370.
356. Khoma N., Khimiak O. Geopolitical Factor in the Transformation of EU Energy Policy (2022–2023). *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2023. Т. 3. Вип. 17. С. 381–396.
357. Khoma N., Khimiak O. The Influence of Geopolitical Factors on the Energy Sector: Analysis of Challenges and Risks. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2023. Вип. 48. С. 136–143.

358. Khoma N., Kokoriev O. The Compliance of the Baltic States with the Principle of Tolerance as Condition for the Development of the United Europe. *The Age of Human Rights Journal*. 2021. Вип. 16. С. 186–206.
359. Khoma N., Kresina I., Nikolaiev O., Patalakha V. National resilience of Ukraine: content and security strategy in the context of a war and post-war recovery. *Evropský politický a právní diskurz*. 2025. Т. 12. Вип. 3. С. 41–52.
360. Khoma N., Vdovychyn I. Illiberal Democracy as a Result of Liberal Democratic Regression in Central and Eastern European Countries. *European Journal of Transformation Studies*. 2021. Т. 9. Вип. 1. С. 58–71.
361. Khoma N., Vdovychyn I. Socio-Political Crowdfunding as the Latest Philosophy of Cooperation and Solidarity. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2022. Вип. 45. С. 186–192.
362. Khoma N., Voznyuk Ye. Evolution from the Concept «Zero Problems with Neighbors» to the Practice «Zero Neighbors without Problems»: the Role of Neo-Ottomanism. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2020. Вип. 2. С. 46–56.
363. Kindleberger Ch. P. Systems of International Economic Organization. *Money and the Coming World Order* ; Calleo D. P. (ed.). New York : New York University Press, 1976. P. 15–39.
364. King C. Chen. China and the Three Worlds: A Foreign Policy Reader. New York : Routledge, 2020. 396 p.
365. Klein E. The Gendered Impact of Multilateralism in Post Yugoslav States. *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*. Berkeley, CA : University of California Press, 2004. P. 273–300.
366. Klepacki Z. M. The Organs of International Organizations. Netherlands : Sitjhoff and Noordhoof, 1980. 136 p.
367. Klotz A. Norms in International Relations: The Struggle Against Apartheid. Ithaca, NY : Cornell University Press, 1995.
368. Korey W. NGOs and the Universal Declaration of Human Rights: A Curious Crapevine. New York : St. Martin's Press, 1998. 273–306.

369. Korotkyi V. OSCE: to survive is not to die. *Ukrinform*. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3795902-obse-viziti-ne-mozna-pomerti.html>.
370. Kostiukevych R. et al. The impact of European integration processes on the investment potential and institutional maturity of rural communities. *Economics & Sociology*. 2020. Vol. 13. No 3. P. 46–63. URL: <https://doi.org/10.14254/2071-789x.2020/13-3/3>.
371. Krasner S. D. *Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables*. New York : Cornell University Press, 1983.
372. Krasner S. Global Communication and National Power: Life and the Pareto Frontier. *World Politics*. April 1991. No 43. P. 336–366.
373. Krasner S. *Sovereignty: Organised Hypocrisy*. Princeton, NJ : Princeton University Press, 1999.
374. Krey A. C. The International State of the Middle Ages: Some Reasons for Its Failure. *American Historical Review*. 1923. No 28. P. 7.
375. Kubicek P. The Commonwealth of Independent States: an example of failed regionalism? *Review of International Studies*. 2009. Vol. 35. No S1. P. 237–256.
376. Kuchyk H., Kuchyk O. Political Communication in Multilateral Diplomacy: Linguistic Dimension. *Studies in Media and Communication*. 2022. Vol. 10. No 3. P. 132–137. URL: <https://redfame.com/journal/index.php/smc/article/view/5843>.
377. Kuchyk O., Berezovska-Chmil O., Gnatyshyn M., Moskaliuk M., Svoboda I. The role of state institutions in the formation of security policy during potential military conflicts. *Ciencia y Tecnología – Serie de Conferencias*. Salud, 2025. No 4. P. 1304. URL: <https://conferencias.ageditor.ar/index.php/sctconf/article/view/1304>.
378. Kuchyk O., Chervinka I. Political and Legal Mechanisms of International Organizations in Ethno-Political Conflicts Settlement. *Wschodnioznawstwo*. Wroclaw, 2015. P. 261–274.
379. Kuchyk O., Hohosha O., Hud B., Malyk I., Hud R. UN–NATO partnership in peacekeeping missions: Joint reform prospects for global security.

Studies in European Affairs. 2025. Vol. 29. Issue 4. P. 191–206. URL: <https://journalse.com/the-un-nato-partnership-in-peacekeeping-missions-joint-reform-prospects-for-global-security/>.

380. Kuchyk O., Hohosha O., Shalenna N., Kut M., Kushta O. Effectiveness of the Decision-Making Process in International Security Organizations in the Context of International Crises. *Pakistan Journal of Criminology*. 2024. No 16(2). P. 231–246. URL: <https://www.pjcriminology.com/publications/effectiveness-of-the-decision-making-process-in-international-security-organizations-in-the-context-of-international-crises/>.

381. Kuchyk O., Medvid L., Loskutov T., Vovk M., Aharkova, O. International mechanisms for the protection of human rights under martial law. *Amazonia Investiga*. 2023. No 12(69). P. 94–105. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2521>.

382. Kuczyk O. Ewolucja treści systemu bezpieczeństwa zbiorowego jako składnika teorii organizacji międzynarodowych. *Colloquium wydziału nauk humanistycznych i społecznych. Kwartalnik*. Gdynia, 2012. No 4. S.111–121.

383. Kuczyk O. Regionalna współpraca Ukrainy w ramach Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie w warunkach przemiany środowiska bezpieczeństwa w regionie Europy Środkowo-Wschodniej. *Wschodnioznawstwo*. Wrocław, 2017. P. 365–374.

384. Kuhne W. Humanitären Konfliktlagen in der globalisierten Welt und die Notwendigkeit zur Fortentwicklung des Völkerrechts. Frankfurt : Suhrkamp, 2000. S. 291–319.

385. Kuhne W. Zukunft der Friedenseinsätze: Lehren aus dem Brahimi-Report. *Blätter für deutsche und internationale Politik*. 2000. No 11. S. 1355–1364.

386. Kuznets S. Economic Development, the Family, and Income Distribution. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 434 p.

387. Kuznichenko V. M. et al. The analytic procedure method of selection of object for investing. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2019. Vol. 4. No 31. P. 291–300. URL: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i31.190919>.

388. Laurence M., Rhoads E. P., von Billerbeck S. The scope for agency and the role of individuals in UN peace operations. *International Peacekeeping*. 2025. Vol. 32. No 2. P. 161–174. DOI: <https://doi.org/10.1080/13533312.2025.2477146>.
389. Lee K. *Globalization and Health: An Introduction*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2003.
390. Lefever Ernest W. Reining in the UN: Mistaking the instrument for the actor. *Foreign Affairs*. 1993. No (72)3. P. 17.
391. Legro J. W. Culture and Preferences in the International Cooperation Two-Step. *American Political Science Review*. 1996. No 90(1). P. 118–137.
392. LeRoy A. B. *International Organizations: Principles and Issues*. Upper Saddle River, NJ : Prentice Hall, 1991.
393. Lessig L. *Code and Other Laws of Cyberspace*. New York : Basic Books, 1999. 297 p.
394. Libman A. Regionalisation and regionalism in the post-Soviet space: current status and implications for institutional development. *Europe-Asia Studies*. 2007. Vol. 59. No 3. P. 401–430.
395. Light M. *The Soviet Theory of International Relations*. Brighton : Wheatsheaf Books, 1988.
396. Likarchuk D., Krasnozhon N., Kuchyk O., Kundeus O., Andrieieva O. Theoretical and practical views of political integration in Central and Eastern Europe. *Cuestiones Políticas*. 2022. Vol. 40. No 72. P. 912–926.
397. Lim K. *Black Helicopters over America: Strikeforce for the New World Order*. Lilburn, GA : IllumiNet Press, 1994.
398. Lowi T. J. Four Systems of Policy, Politics, and Choice. *Public Administration Review*. 1972. No 33. P. 299.
399. Lowi. T. J. American Business, Public Policy, Case Studies, and Political Theory. *World politics*. 1964. No 16(4). P. 677–715.
400. Luard E. *A History of the United Nations: The Years of Western Domination 1945–1955*. New York : St. Martin's Press, 1982.

401. Luard E. International Agencies: The Emerging Framework of Interdependence. London : Palgrave Macmillan, 1977. P. 44–62.
402. Lunsford J. G. A Comprehensive Analysis of Two Global Organizations. 2023. URL: <https://www.irththeory.com/un-vs-nato/>.
403. Macrae H. Neo-Functionalism. *Gendering European integration theory*. Verlag Barbara Budrich, 2016. P. 57–76. URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctvdf0cv9.6>.
404. Mahgone G. J. A Short History of International Organization. Westport, CT : Greenwood, 1975. P. 74–77.
405. Mansfield E. D., Milner H. V., Pevehouse J. C. Democracy, Veto Players and the Depth of Regional Integration. *World Economy*. 2008. Vol. 31(1). P. 67–96.
406. Mansfield E. D., Pevehouse J. C. Democratization and International Organizations. *International Organization*. Cambridge : Cambridge University Press. 2006. Vol. 60(1). P. 137.
407. Maoz Z. The Effects of Strategic and Economic Interdependence on International Conflict Across Levels of Analysis. *American Journal of Political Science*. 2009. Vol. 53(1). P. 223–240.
408. Mapping the New World Order ; ed. by T. J. Volgy, Z. Šabič, P. Roter, A. K. Gerlak. Oxford : Wiley-Blackwell, 2009. 296 p.
409. March J. G., Olsen J. P. Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of politics. New York : The Free Press, 1989.
410. Maren M. The Road the Hell: The Ravaging Effects of Foreign Aid and International Charity. New York : Free Press, 1997.
411. Marilee K. Women and Empowerment: Participation and Decision-Making. London : Zed Books, 1995.
412. Martin L. L. Interests, Power, and Multilateralism. *International Organization*. 1992. No 46(2). P. 765–792.
413. Matthews J. T. Redefining Security. *Foreign Affairs*. 1989. No 68. P. 162–177.

414. Mayer-Schönberger V., Cukier K. *Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think*. Boston : Houghton Mifflin Harcourt, 2013. 242 p.
415. Mearsheimer J. J. The False Promise of International Institutions. *International Security*. 1994/1995. No 19. P. 5–49.
416. Mearsheimer J. J. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York : Norton, 2001.
417. Melnychenko S., Honcharova O., Fihurnyi Y., Sytnyk Y., Haliv M., Ilnytskyi V., Zubkovych O., Sytnyk O., Gudz V., Poliakova L., Krylova A., Chepil M., Petrechko O., Telvak V., Syrko I., Horbova O., Maliarchuk O., Palahniuk M., Hryvna B., Shastko I., Doroshko M., Alekseychenko O. *Science and Education in Ukraine in the Context of the Russian-Ukrainian War: Challenges and Tasks in the Context of National Security and Post-War Reconstruction*. Riga : Publishing House «Baltija Publishing», 2026.
418. Miller A. The Role of International Organizations in Conflict Resolution: A Study of the UN and NATO. *EDU Journal of International Affairs and Research*. 2024. Vol. 3. Issue 2. URL: <https://edupublications.com/index.php/ejar>.
419. Milner H. The Assumption of Anarchy in International Relations Theory. *Review of International Studies*. 1991. No 17. P. 67–85.
420. Mingst K. A. and Karns M. P. *The United Nations in the Post-Cold War Era*. Boulder, CO : Westview, 2000.
421. Mingst K. A. Inter-Organizational Politics: The World Bank and the African Development Bank. *Review of International Studies*. 1987. No 13. P. 281–293.
422. Ministry for Restoration of Ukraine. *Ukraine Recovery Plan*. URL: <https://recovery.gov.ua>.
423. Mirshejmer J. A Realist Theory. *International Security*. 1995. No 20. P. 103.
424. Missiroli A. *Towards an EU Global Strategy: Background, processes, references*. Paris: European Union Institute for Security Studies. 2015. URL:

<https://europa.eu/globalstrategy/en/towards-eu-global-strategy-%E2%80%93-background-process-references>, 20.03.2023.

425. Mitrany D. A working peace system: an argument for the functional development of international organization. *Debates on European integration*. London : Macmillan Education UK. 2006. P. 43–67. ISBN 9781403941046. URL: https://doi.org/10.1007/978-0-230-20933-6_3.

426. Modelski G. The Long Cycle of Global Politics and the Nation-State. *Comparative Studies in Society and History*. 1987. No 20. P. 214–235.

427. Moor J., Pubantz J. The New United Nations: International Organization in the Twenty-First Century. Upper Saddle River, NJ : Prentice Hall, 2006.

428. Moravcsik A. Negotiating the Simple European Act: National Interests and Conventional Statecraft in the European Community. *International Organization*. 1991. No 45(1). P. 19–56.

429. Moravcsik A. The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht. Ithaca, NY : Cornell University Press, 1998.

430. Morgenthau H. J. Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace. 6th ed.; revised by Kenneth W. Thompson. New York : McGraw-Hill, 1985. 688 p.

431. Mueller J. Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War. New York : Basic Books, 1990.

432. Murphy C. Global Governance: Poorly Done and Poorly Understood. *International Affairs*. 2000. No 75(4). P. 789–803.

433. Murphy C. International Organization and Industrial Change. New York : Oxford University Press, 1994.

434. NATO and the United Nations: Cooperation in Crisis Management. *NATO Review*. 2022. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50321.htm.

435. NATO Resilience: a core element of collective defence. 2016. URL: <https://www.nato.int/docu/review/2016/Also-in2016/nato-defencecyber-resilience/EN/index.htm>.

436. NATO strengthens support for United Nations peacekeepers. 2020. URL:

https://www.nato.int/cps/ru/natohq/news_174981.htm?selectedLocale=en.

437. NATO. Operations and missions: past and present. 2025. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52060.htm.

438. NATO's submission to the UN secretariat for a «new agenda for peace». 2023. URL: https://dppa.un.org/sites/default/files/natos_contribution_for_a_new_agenda_for_peace_final.pdf.

439. Ness G. D., Brechin S. R. Bridging the Gap: International Organizations as Organizations. *International Organization*. 1988. No 42(2). P. 245–273.

440. Neuhold H. The European Union: A Major Actor in the Field of Security Policy. *Development and Developing International and European Law*. Frankfurt, 1999. P. 463–467.

441. New NATO Strategy Reshapes the Future of Crisis Response. 2022. URL: <https://www.pism.pl/publications/new-nato-strategy-reshapes-the-future-of-crisis-response>.

442. New solidarity lanes data published. URL: <https://www.clecat.org/news/newsletters/new-solidarity-lanes-data-published>.

443. Newman E. Crisis in Global Institutions? Multilateralism and International Security. London and New York : Routledge, 2007. 184 p.

444. Nicolson S. H. Diplomacy. London : OUP, 1969. P. 18–19.

445. Northedge F. S. The International Political System. London : Faber, 1976. P. 181.

446. Nye J. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. New York : Basic Books, 1990.

447. Nye J. Comparing common markets: a revised neo-functionalist model. *International Organization*. 1972. No 24(4). P. 430.

448. Olson M. The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities. Yale : Yale University Press, 1982. 273 p.

449. Oppenheim L. F. L. International Law: A Treatise. London : Longmans Green, 1912.

450. Oppenheim L. F. L. The Future of International Law. Oxford : Clarendon Press, 1921.
451. Oppermann T. Europarecht: Ein Studienbuch. Munich : Beck, 1999. S. 258–262.
452. Organization for Security and Co-operation in Europe. OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine (SMM). URL: <https://www.osce.org/special-monitoring-mission-to-ukraine>.
453. Osakwe C. Participation of the Soviet Union in Universal International Organizations. Leiden : A. W. Sijthoff, 1972. P. 37–38.
454. OSCE. Helsinki Final Act. 1975. URL: <https://www.osce.org/helsinki-final-act>.
455. OSCE. Moscow Mechanism Report on Human Rights Violations in Ukraine. URL: <https://www.osce.org/odihr/ukraine>.
456. Osiander A. The States System of Europe 1640–1990: Peacemaking and the Conditions of International Stability. Oxford : Clarendon Press, 1994.
457. Ostrom E. Beyond Markets and States: Polycentric Governance of Complex Economic Systems. *American Economic Review*. 2010. Vol. 100. No 3. P. 641–672.
458. Padelford N. J. Regional Organization and the United Nations. *International Organization*. 1954. No 8(1). P. 205.
459. Paris R. The future of UN peace operations: pragmatism, pluralism or statism? *International Affairs*. 2024. No 100(5). P. 2153–2172. URL: <https://doi.org/10.1093/ia/iiae182/>.
460. Parker R. Das Zwanzigste Jahrhundert: Europa 1918–1945. Frankfurt, 1967. Vol. 1. P. 101–110.
461. Patman, R. G. Reagan, Gorbachev and the emergence of «New Political Thinking». *Review of International Studies*. 1999. No 25(4). P. 577–601.
462. Payer Ch. The World Bank. A Critical Analysis. New York : Monthly Review Press, 1982.

463. Pease K.-K. S. International Organizations: Perspectives on Governance in the Twenty-First Century. 2010. 348 p.
464. Peaslee A. J. International Governmental Organizations – Constitutional Documents. Part 1. 3rd edition. The Hague : Martinus Nijhoff, 1974.
465. Peaslee A. J. International Governmental Organizations – Constitutional Documents. Part 2. 3rd edition. The Hague : Martinus Nijhoff, 1975.
466. Penrose A., Seaman J. The Save the Children Fund and the Nutrition for Refugees // The Conscience of the World: The Influence of Nongovernmental Organizations in the UN System. Washington, DC : Brookings Institution, 1996. P. 241–269.
467. Pentland C. International Organizations. An Introduction. *World Politics*. New York : The Free Press, 1976. P. 628–629.
468. Perepelytsia H. The Impact of the Russian-Ukrainian War on the Future of Regional Security in Central and Eastern Europe. *Mediaforum : Analytics, Forecasts, Information Management*. 2024. Vol. 15. P. 11–41. URL: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.11-41>.
469. Perrow Ch. Organizational Analysis: A Sociological View. Belmont, CA : Brooks/Cole Publishing Co, 1970.
470. Peterson J. Maps of Meaning: The Architecture of Belief. New York : Routledge, 1999. 564 p.
471. Peterson V. S., Runyan A. S. Global Gender Issues. Boulder, CO : Westview Press, 1993.
472. Pevehouse J. C. With a little help from my friends? Regional organizations and the consolidation of democracy. *American Journal of Political Science*. 2002. Vol. 46(3). P. 611–626.
473. Pevehouse J. C., Nordstrom T., McManus R. W., Jamison A. S. Tracking organisations in the world: The Correlates of War IGO version 3.0 datasets. *Journal of Peace Research*. 2020. No 57(3). P. 492–503. DOI 10.1177/0022343319881175.

474. Pilat J. F. Verification and Transparency: Relics of Future Requirements. *Arms Control: Cooperative security in a Changing Environment*. Boulder, CO : Lynne Reinner, 2002. P. 79–96.

475. Pomarede J. Deadly ambiguities: NATO and the politics of counter-terrorism in international organizations after 9/11. *Security Dialogue*. 2024. No 55(6). P. 588–606. URL : <https://doi.org/10.1177/0967010624124042>.

476. Portela C. The EU's Sanctions Regime and its Coordination with Global Partners. European Council on Foreign Relations. 2022. URL: <https://ecfr.eu/publication/the-eus-sanctions-regime-and-its-coordination-with-global-partners/>.

477. Potter P. B. Origin of the Term «International Organization». *American Journal of International Law*. 1945. Vol. 39. No 4. P. 803–806.

478. Price R., Tannenwald N. Norms and Deterrence: The Nuclear and Chemical Weapons Taboo. *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. New York : Columbia University Press, 1996. P. 114–152.

479. Price R., Zacher M. The United Nations and Global Security. New York : Palgrave Macmillan, 2004.

480. Putnam R. D. Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games. *International Organization*. 1988. No 42(3). P. 427–460.

481. Quinn-Maguire T. Women and Trade: What are International Organizations Doing? *International Trade Forum*. 2003.

482. Resolution 864. Adopted by the Security Council at its 3277th meeting, on 15 September 1993. UN Security Council. URL: [https://undocs.org/en/S/RES/864\(1993\)](https://undocs.org/en/S/RES/864(1993)).

483. Reus-Smit C. The Moral Purpose of the State: Culture, Social Identity, and Institutional Rationality in International Relations. Princeton : Princeton University Press, 1999. P. 122–125.

484. Reus-Smit Ch. The Constitutional Structure of International Society and the Nature of Fundamental Institutions. *International Organization*. 1997. No 51(4). P. 555–589.

485. Reuter P. International Institutions. London : Allen and Unwin, 1958. P. 248.
486. Review of consultative arrangements with non-governmental organizations. Резолюція 288(х) від 27 лютого 1950 р. Економічної і соціальної ради ООН. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/212457?v=pdf>.
487. Reynaud de Sousa B. Peacekeeping and crisis management: a brief assessment of EU–UN cooperation. *UNIO–EU Law Journal*. 2023. No 9(1). P. 3–14. <https://doi.org/10.21814/unio.9.1.5205>.
488. Risse T. Social Constructivism and European Integration. *Die Integration Europas* ; ed. by J. T. Checkel. Oxford : Oxford University Press, 2004.
489. Risse Th., Ropp S. C., Sikkink K. The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change. New York : Cambridge University Press, 1999.
490. Risse-Kappen T. Bringing Transnational Relations Back In: Introduction. Cambridge : Cambridge University Press, 1995. P. 3–33.
491. Rittberger V., Kruck A., Romund A. Grundzüge der Weltpolitik: Theorie und Empirie des Weltregierens. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2009. 827 S.
492. Rittberger V., Mogler M., Zangl B. Vereinte Nationen und Weltordnung: Zivilisierung der internationalen Politik? Opladen : Leske & Budrich, 1997.
493. Rittberger V., Zangl B. International Organization. Polity, Politics and Policies. Palgrave : Macmillan, 2006. P. 25–30.
494. Roberts A. The United Nations: Variants of Collective Security. *Explaining International Relations Since 1945*. Oxford : Oxford University Press, 1996. P. 309–336.
495. Rogers P. F. Politics in the Next 50 Years: The Changing Nature of International Conflict. 2000. URL: <http://www.brad.ac.uk/peace/pubs/pspl1.pdf>.
496. Rohinko A. Y. Arctic environmental cooperation: incentives and obstacles. *Current Research on Peace and Violence*. 1989. No 12(3). P. 133–143.

497. Rothermund D. The Global Impact of the Great Depression 1929–1939. London and New York : Routledge, 1996.
498. Rueland J. The Rise of ‘Diminished Multilateralism’: East Asian and European Forum Shopping in Global Governance. *Studies on Common Policy Challenges*. 2012. Vol. 9(2). P. 255–270.
499. Ruggie J. G. International Regimes, Transactions, and Change: Embedded in the Postwar Economic Order. 1983. P. 195–231.
500. Ruggie J. G. Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of an Institutional Form. New York : Columbia University Press, 1993.
501. Ruggie J. G. Multilateralism: The Anatomy of an Institution. *Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of an Institutional Form*. New York : Columbia University Press, 1993. P. 3–47.
502. Rüland J. ASEAN and the European Union: ASEAN and the European Union: a bumpy interregional relationship. Bonn : Zentrum für Europäische Integrationsforschung, 2001.
503. Russett B. M. International Regions and the International System: A Study in Political Ecology. Chicago : Rand McNally, 1967.
504. Russett B., Oneal J. R., Davis D. B. The Third Leg of the Kantian Tripod for Peace: International Organizations and Militarized Disputes, 1950–85. *International Organization*. 1998. Vol. 52. No 3. P. 441–467.
505. Russett de A. Strengthening the Framework of Peace. London : Royal Institute of International Affairs, 1950.
506. Ryan S. The United Nations and International Politics. New York : St. Martin’s Press, 2000.
507. Rzhevskaya N., Moroz A. In Search of Effective Scenarios for Peacekeeping Operations for the UN and NATO. *Justice in Eastern Europe*. 2022. No 3(15). P. 87–106. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.3-n000319>.
508. Sandholtz W. Dynamics of International Norm Change: the Case of Wartime Art Plunder. *European Journal of International Relations*. 1996. Vol. 50, No 1.

509. Sassen S. Losing Control? Sovereignty in An Age of Globalization. New York : Columbia University Press, 1996. 137 p.
510. Schermers H. G. International Institutional Law. Vol. 1 Structure. Leiden : A. W. Sijthoff, 1972.
511. Schiffer W. The Legal Community of Mankind. New York : Columbia University Press, 1954.
512. Schimmelpfennig F. The International Promotion of Liberal Democracy in Post-Communist Europe. *Institutionalization of Democratic Values in Post-Communist Europe* ; ed. by J. J. Linz. London : Routledge, 2004.
513. Schlotter P. Die OSZE – Leistungsfähigkeit einer internationalen Organization. *Die Friedens-Warte*. 2000. No 75(1). P. 30.
514. Schäferhoff M., Campe S., Kaan C. Transnational Public-Private Partnerships in International Relations: Making Sense of Concepts, Research Frameworks, and Results. Governance in Areas of Limited Statehood. 2007. Vol. 6. 44 p.
515. Schücking W. Die Organisation der Welt. Leipzig : Kröner, 1909.
516. Schumann M. P., Bara C. A New Era: Power in Partnership Peacekeeping. *International Studies Quarterly*. 2023. No 67(3). URL: <https://doi.org/10.1093/isq/sqad037>.
517. Schmitt E. Deal on U.N. Dues Breaks an Impasse and Draws Critics. *New York Times*. November 16, 1999. P. 18.
518. Schwarzenberger G. Power Politics. New York : Praeger, 1951.
519. Schweller R. L., Preiss D. A Tale of Two Realisms: Expanding the Institutions Debate. *Mershon International Studies Review*. 1997. No 41. P. 1–32.
520. Selznick P. Leadership in Administration. New York : Harper and Row, 1957.
521. Sharpe S. An ASEAN Way to Security Cooperation in Southeast Asia. *The Pacific Review*. 2003. Vol. 16. No 2. P. 239.
522. Shevarnadze E. Foreign Policy and Science. *International Affairs*. 1990. P. 23.

523. Shin D., Segal G. Getting Serious about Asia-Europe Security Cooperation. *Survival*. 1997. Vol. 39. No 1.
524. Shulga M., Diliia O., Krasnozhon N., Kuchyk O., Kravchuk O., Kostyrya I. Regional Leadership as an Element of Ukraine's Geopolitical Strategy. *Cuestiones Políticas*. 2022. Vol. 40. No 73. P. 27–51.
525. Siddiqi J. World Health and World Politics. Columbus SC : University of South Carolina Press, 1995.
526. Singer M., Wildavsky A. The Real World Order: Zones of Peace. *Zones of Turmoil*. Chatham, NJ, 1993.
527. Smith B. The Evolution of Regional Organizations. *The Making of Southeast Asia*. Cambridge : Cambridge University Press, 2000. P. 149–179.
528. Smith M., Allen D. Europe, the United States and the Middle East. *Journal of Common Market Studies*. 1990. Vol. 23. No 2. 1990.
529. Snidal D. Coordination versus Prisoners' Dilemma: Implications for International Cooperation and Regimes. *American Political Science Review*. 1985. No 79(4). P. 923–912.
530. Snyder G., Diesing P. Conflict among Nations: Bargaining, Decision Making, and System Structure in International Crises. Princeton, NJ : Princeton University Press, 1977.
531. Solidarity Lanes Action Plan. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/eu-ukraine-solidarity-lanes_en.
532. Solidarity Lanes: Latest figures. June 2025. URL: https://transport.ec.europa.eu/news-events/news/solidarity-lanes-latest-figures-june-2025-2025-08-04_en.
533. Sommerer T., Tallberg J. Decision-Making in international organisations: Actors, preferences, and institutions. *Annual Convention of the International Studies Association*. Atlanta, March 16–19 2016. URL: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3059444>.

534. Statement by the Minister of Foreign Affairs of Ukraine Dmytro Kuleba Ministerial Round Table on the strategic vision of the Court for the next decade. URL: https://asp.icc-cpi.int/sites/default/files/asp_docs/.

535. Staudt K. Women, International Development, and Politics: The Bureaucratic Mire. Philadelphia, PA : Temple University Press, 1997.

536. Stein A. A. Coordination and Collaboration: Regimes in an Anarchic World. 1983. P. 115–140.

537. Sterling R. W. Macropolitics: International Relations in a Global Society. New York, 1974.

538. Stienstra D. Women's Movements and International Organizations. New York : St. Martin's Press, 1994.

539. Stipsits S. Legal considerations on a regional security organisation for planetary defence. *Acta Astronautica*. 2024. No 215. P. 117–123. URL: <https://doi.org/10.1016/j.actaastro.2023.11.019>.

540. Stone R. Controlling Institutions: International Organizations and the Global Economy. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. 260 p.

541. Stone R. W. Lending Credibility: The International Monetary Fund and the Post-Communist Transition. Princeton : Princeton University Press, 2002. 312 p.

542. Stone R. W. The political economy of IMF lending in Africa. *International Organization*. 2004. Vol. 98. No 4. P. 577–591.

543. Stopford J. M., Strange S., Henley J. S. Rival States, Rival Firms. *Competition for World Market Shares*. Cambridge University Press, 1991. No 18.

544. Strange S. Cave Hic Dragones. *International Regimes*. Ithaca, NY : Cornell University Press, 1983. P. 337–354.

545. Talmon S. Law of the Sea. 2000. P. 458–461.

546. Taylor P., Groom A. J. R. International Institutions at Work. London : Pinter, 1988.

547. The European Community and ASEAN. Information. *Commission of the European Communities*. Brussels : Directorate-General for Information, 1977. No 161. 14 p.

548. The International Strategy for Cyberspace: Prosperity, Security, and Openness in a Networked World. Washington, DC : Carnegie Endowment for International Peace, 2011. 30 p. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/rss_viewer/internationalstrategy_cyberspace.pdf.

549. The North Atlantic Treaty. 2023. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=en.

550. The Jungle Grows Back: America and Our Imperiled World ; Robert Kagan. New York : Alfred A. Knopf, 2018. 192 p.

551. Thiel E. ASEM: Action and Aims. *Asia-Europe Cooperation after the 1997–1998 Turbulence*. Aldershot : Ashgate, 2000. P. 79.

552. Thomas Bernauer et al. Is there a «Depth versus Participation» dilemma in international relations? Springer, 2013. P. 486–496.

553. Thomas D. C. The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism. Princeton, NJ : Princeton University Press, 2001.

554. Thompson A., Snidal D. International Organization: Institutions and Order in World Politics. *Production of Legal Rules*; Francesco Parisi (ed.). Edward Elgar Publishing, 2011.

555. Treaty on European Union (Consolidated Version), Art. 6. *Official Journal of the European Communities*. 2002. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF>.

556. Tsyrfya I., Kopiika V., Minhazutdinov I., Doroshko M., Medvedieva M. Political and legal analysis of the mechanisms of providing Ukraine with resources of strategic importance in the context of increasing the national defence potential. *Systemy Logistyczne Wojsk*. 2024. No 60(1). P. 217–232.

557. Ullman R. H. Redefining Security. *International Security*. 1983. No 8. P. 129–153.

558. Ukraine and the EBRD. URL: <https://www.ebrd.com/where-we-are/ukraine.html>.

559. Ukraine Recovery Conference 2023. URL: <https://www.urc-international.com>.

560. UN-AU Framework for Enhanced Partnership in Peace and Security. URL: <https://www.un.org/africarenewal/news/un-au-sign-joint-framework>.

561. UN Human Rights Council. Report on the situation of human rights in Ukraine. URL: <https://www.ohchr.org/en/countries/ukraine>.

562. UN Peacekeeping. NATO'S statement at the 2023 UN peacekeeping ministerial. 2023. URL: https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/nato_statement_2023.pdf.

563. UN Peacekeeping. Past peace operations. 2025. URL: <https://peacekeeping.un.org/en/past-peacekeeping-operations>.

564. UN Peacekeeping. Where we operate. 2025. URL: <https://peacekeeping.un.org/en/where-we-operate>.

565. Underdal A. Explaining Ampliance and Defection: Threee Models. *European Journal of International Relations*. 1993. No 4(1). P. 5–30;

566. United Nations Charter. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>.

567. United Nations Development Programme. Human Development Report. 2000. P. 45. URL: <http://hdr.undp.org/reports/global/2000/en>.

568. UNOCHA. Global Humanitarian Overview 2024. URL: <https://www.unocha.org/publications/report/world/global-humanitarian-overview-2024-enarfres>.

569. United Nations OCHA. Ukraine Humanitarian Needs Overview 2023. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-humanitarian-needs-overview-2023-december-2022-enuk>.

570. United Nations. Our Common Agenda – Report of the Secretary-General. URL: <https://www.un.org/en/common-agenda>.

571. Urquhart B. The United Nations in the Middle East: A 50-Year Retrospective. *Middle East Journal*. 1995. No 49(4). P. 575.

572. Viotti P. R., Kauppi M. V. International relations Theory: Realism, Pluralism, and Globalism. New York : Macmillan Publishing Press, 1993.

573. Virally M. Definition and Classification: a legal speech. *International Social Science Journal*. 1977. No 29(1). P. 65.
574. Vogel T. In difficult waters: the OSCE in times of war. *Osteuropa*. 2024. Vol. 74. No 6–7. DOI: <https://doi.org/10.35998/oe-2024-054>.
575. Volger H. Secretariat. The Hague : Kluwer Law International, 2002. P. 484–485.
576. Vuorela U. The Informal Sector, Social Reproduction and the Impact of the Economic Crisis of Women. *Tanzania and the IMF: The Dynamics of Liberalization*. Boulder, CO : Westview Press, 1992. P. 125–146.
577. Waheguru Pal Singh Sidhu, Ramesh Thakur. Iraq's Challenge to World Order. *The Iraq Crisis and World Order: Structural, Institutional and Normative Challenges*; ed. Ramesh Thakur and Waheguru Pal Singh Sidhu. Tokyo : UNU Press, 2006. P. 3–15.
578. Wallace H. The Institutional Setting. Oxford : Oxford University Press, 2000.
579. Wallander C. A., Keohane R. O. Risk, Threat, and Security Institutions. *Imperfect Unions: Security Institutions over Space and Time*. Oxford : Oxford University Press, 1999. P. 44.
580. Wallensteen P., Sollenberg M. Armed Conflict, 1989–1999. *Journal of Peace Research*. 2000. No 37/5. P. 638–640.
581. Wallerstein I. The Modern World System. Mercantilism and the Consolidation of the European World Economy, 1600–1750. New York : Academic Press, 1980.
582. Wallander C. A., Keohane R. O. Risk, Threat, and Security Institutions. *Imperfect Unions: Security Institutions over Space and Time*. Oxford : Oxford University Press, 1999. P. 21–47.
583. Waltz K. N. Structural Realism After the Cold War. *International Security*. 2000. No 25 (1). P. 10.
584. Waltz K. N. Theory of International Politics. Reading, Mass : Addison-Wesley Publishing, 1979. 251 p.

585. Waltz K. Neorealist Thought and Neorealist Theory. *Journal of International Affairs*. 1990. No 44(1). P. 21–38.

586. Wane E.-G., Williams P. D., Kihara-Hunt A. The future of peacekeeping: New models and related capabilities. UN. 2024. URL: https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/the_future_of_peacekeeping_new_models_and_related_capabilities_-_nov1.pdf.

587. Ward B., Dubos R. Only One Earth. The Care and Maintenance of a Small Planet. Harmondsworth : Penguin, 1972.

588. Weber A. Geschichte der internationalen Wirtschaftsorganisationen. Wiesbaden : Steiner, 1983. P. 21–24.

589. Wee H. van der. Der gebremste Wohlstand: Wiederaufbau, Wachstum und Strukturwandel der Weltwirtschaft seit 1945. Munich : Deutscher Taschenbuch, 1984. P. 389–427.

590. Weiss Th., Forsythe D., Coate R. The United Nations and Changing World Politics. Boulder, CO : Westview, 2004.

591. Wells L. J. The multinational business enterprise: what kind of international organization? *Transnational Relations and World Politics*. Cambridge, MA : Harward University Press, 1971. P. 113.

592. Welsh J., Zahar M.-J. What future for peace operations? *Ethics & International Affairs*. 2024. Vol. 38. No 4. P. 404–417. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0892679425000012>.

593. Wendt A. Social Theory of International Politics. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 429 p.

594. Whitworth S. Feminism and International Relations: Toward a Political Gender in Interstate and Nongovernmental Institutions. Basingstoke, UK : Macmillan Press, 1994.

595. Wilson J. Q., Dilulio J. J. American Government: Institutions and Policies. Bostom, MA : Houghton Mifflin, 1997.

596. Winslow A. Women, Politics, and the United Nations. Westport, CT : Greenwood Press, 1995. 209 p.

597. Wolf D., Zangl B. The European Economic and Monetary Union: Two-level Games and the Formation of International Institutions. *European Journal of International Relations*. 1996. No 2(3). P. 355–393.

598. Wolf K. D. The dritte Seerechtskonferenz der Vereinten Nationen: Beiträge zur Reform der internationalen Ordnung und Entwicklungstendenzen im Nord-Süd-Verhältnis. Baden-Baden : Nomos, 1981. S. 76–273.

599. Woolf L. International Government. London : Allen and Unwin, 1916. P. 165.

600. Woyke W. Intervention. *Handwörterbuch in Internationale Politik*. Opladen : Leske und Budrich, 2000. S. 221–227.

601. Wright Q. A Study of War. Chicago : University Press of Chicago, 1965. P. 636–651.

602. Yalem R. Regionalism and World Order. Washington, DC : Public Affairs Press, 1965.

603. Yearbook of International Organization; ed. by Union of International Associations. Munchen, New York, London and Paris : published by K. G. Saur, 1982.

604. Yearbook of International Organization; ed. by Union of International Associations. Munchen, New York, London and Paris : published by K. G. Saur, 1991–1992, Vol. 2.

605. Yearbook of International Organizations. Brussels : Union of International Association, 1974. Vol. 15.

606. Young O. R. International Cooperation: Building Regimes for Natural Resources and the Environment. Ithaca : Cornell University Press, 1989. 216 p.

607. Zangl B. Interessen auf zwei Ebenen: Internationale Regime in der Agrarhandels-, Währungs- und Walfangpolitik. Baden-Baden : Nomos, 1999. P. 68–71.

608. Zangl B., Wolf D. Stabilitätssteuer statt Stabilitätspakt: Alternativen für einen stabilen Euro. *Wirtschaftsdienst*. 1999. No 79(3). P. 174–180.

609. Zimmermann M. La Crise de l'Organisation Internationale à la Fin du Moyen Âge. *Recueil des Cours, Académie de Droit international*. 1933. No 44(2). P. 355.

610. Zurn M. A. A Theory of Global Governance: Authority, Legitimacy, and Contestation. Oxford : Oxford University Press, 2018. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198819974.001.0001>.

611. Zurn M. Interessen und Institutionen in der internationalen Politik: Grundlegung und Anwendung des situationsstrukturellen Ansatzes. Opladen : Leske & Budrich1, 1992.

612. Zweifel Th. International Organizations and Democracy: Accountability, Politics and Power. Boulder, Colorado : Lynne Rienner, 2006.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у виданнях, що індексуються в міжнародних наукометричних базах даних Scopus та Web of Science

1. Kuchyk O., Hohosha O., Hud B., Malyk I., Hud R. UN–NATO partnership in peacekeeping missions: Joint reform prospects for global security. *Studies in European Affairs*. 2025. Vol. 29. Issue 4. P. 191–206. URL: <https://journalse.com/the-un-nato-partnership-in-peacekeeping-missions-joint-reform-prospects-for-global-security/>. (авторський внесок 40 %), Scopus. Q3.

2. Kuchyk O., Berezovska-Chmil O., Gnatyshyn M., Moskaliuk M., Svoboda I. The role of state institutions in the formation of security policy during potential military conflicts. *Ciencia y Tecnología – Serie de Conferencias*. Salud, 2025. No 4. P. 1304. URL: <https://conferencias.ageditor.ar/index.php/sctconf/article/view/1304> (авторський внесок 20 %), Scopus. Q4.

3. Kuchyk O., Medvid L., Loskutov T., Vovk M., Aharkova, O. International mechanisms for the protection of human rights under martial law. *Amazonia Investiga*. 2023. No 12(69). P. 94–105. URL: <https://amazoniainvestiga.info/check/69/8-94-105.pdf> (авторський внесок 20 %), Scopus. Q3.

4. Buhlai N., Bukina T., Nagornyak M., Plevako K., Kuchyk O. The case study of historical contexts in the process of developing modern diplomatic relations on the example of Ukraine and Poland. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2022. Vol. 12. Issue 1. Special XXVI. P. 45–49. URL:

<https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000797243700007>

(авторський внесок 20 %), Web of Science.

5. Likarchuk D., Krasnozhon N., Kuchyk O., Kundeus O., Andrieieva O. Theoretical and practical views of political integration in Central and Eastern Europe. *Cuestiones Políticas*. 2022. Vol. 40. N 72. P. 912–926. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/37811/41629> (авторський внесок 20 %), Web of Science.

6. Shulga M., Diliia O., Krasnozhon N., Kuchyk O., Kravchuk O., Kostyrya I. Regional Leadership as an Element of Ukraine's Geopolitical Strategy. *Cuestiones Políticas*. 2022. Vol. 40. N 73. P. 27–51. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/38384/42555> (авторський внесок 20 %), Web of Science.

7. Kuchyk H., Kuchyk O. Political Communication in Multilateral Diplomacy: Linguistic Dimension. *Studies in Media and Communication*. 2022. Vol. 10. No 3. P. 132–137. URL: <https://redfame.com/journal/index.php/smc/article/view/5843> (авторський внесок 50 %), Scopus. Q3.

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Кучик О. С. Моделі постконфліктного врегулювання у системі миротворчої діяльності міжнародних безпекових організацій: досвід для України. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/about>.

2. Кучик О. С. Політичні наслідки міграційних процесів у контексті глобальних викликів для країн Східної Європи. *Політикус*. 2025. Вип. 1. С. 181–188. URL: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-1.28>.

3. Кучик О. С. Питання адаптації діяльності міжнародних безпекових організацій в умовах новітніх викликів міжнародній системі безпеки. *Політичне життя*. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. Вип. 1. С. 61–68.

4. Кучик О. С. Україна в багатосторонньому міжнародному співробітництві: нові виклики та тенденції 2018 року. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2018. Вип. 45. С. 62–70.

5. Кучик О. «Криза ефективності» міжнародних інституцій в умовах зміни міжнародної системи безпеки у контексті трансформацій міжнародного порядку. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2017. Вип. 41. С. 97–103.

6. Кучик О., Кучик Г. Формування концепту «міжнародні організації» в системі наукових дисциплін: концептуальні засади дослідження. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2017. Вип. 42. С. 84–96

7. Кучик О. С., Гогоша О. І. Концепція «гуманітарної операції» в теорії міжнародних відносин. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2015. Вип. 37. Ч. 3. С. 28–34.

8. Кучик О., Москалик А. Субрегіональні інтеграційні механізми в контексті Веймарського трикутника в контексті трансформаційних процесів міжнародної системи. *Науковий вісник Дипломатичної Академії України. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Серія політичні науки*. Київ, 2014. Вип. 21. Ч. 2. С. 49–55.

9. Кучик О. Міжнародні організації в контексті становлення Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин. *Наукові записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філософія. Культурологія. Політологія. Соціологія»*. 2014. Том 27(66). № 1–2. С. 300–307.

10. Кучик О., Москалик А. Європейський та євроатлантичний вимір співробітництва Республіки Польща у Веймарському трикутнику. *Філософія і політологія у контексті сучасної культури*. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 6(2). С. 159–164.

11. Кучик О., Червінка І. Погляди реалістів та неореалістів на функції та роль міжнародних організацій. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. Одеса, 2013. Т. 18. Вип. 1(17). С. 99–105.

12. Кучик О. С., Мальський М. З. Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ як проект регіонального лідерства України: проблеми та перспективи. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2013. Вип. 32. С. 47–54.

13. Кучик О. С. Еволюція поняття міжнародної організації: теоретико-методологічний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2012. Вип. 30. С. 24–32.

14. Кучик О. С., Гогоша О. І. Участь неурядових організацій у гуманітарних місіях та операціях ООН. *Дослідження світової політики* : зб. наук. праць Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України. Київ, 2012. № 3(52). С. 163–169.

15. Кучик О. С. Механізми та форми реалізації колективної безпеки у діяльності міжнародних організацій. *Актуальні проблеми міжнародних відносин* : збірник наукових праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, 2011. Вип. 99. Ч. 2. С. 34–39.

16. Кучик О. С., Гогоша О. І. Вплив глобалізаційних процесів на трансформацію механізмів здійснення миротворчих операцій ООН в 1990-х роках. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. Вип. 20. С. 28–35.

17. Кучик О. С. Функціональні особливості діяльності міжнародних організацій. *Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. Вип. 16. С. 100–106.

18. Кучик О. С. Міжнародна організація як інструмент розв'язання міжнародних конфліктів у другій половині XX століття. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. Вип. 15. С. 113–118.

Статті в іноземних наукових виданнях

1. Kuchyk O., Hohosha O., Shalenna N., Kut M., Kushta O. Effectiveness of the Decision-Making Process in International Security Organizations in the Context of International Crises. *Pakistan Journal of Criminology*. 2024. No 16(2). P. 231–246. URL: <https://www.pjcriminology.com/publications/effectiveness-of-the-decision-making-process-in-international-security-organizations-in-the-context-of-international-crises/> (авторський внесок 30 %), Scopus. Q4.

2. Gladysh M., Pakhomenko S., Kuchyk O. The Information Resilience of Ukraine and the EU in Terms of Russian Aggression. *Language, Culture, Politics: International Journal*. Vol. 1/2023. P. 227–245. URL: https://lcpijournal.panschelm.edu.pl/wp-content/uploads/2023/11/LCPI2023_1_Gladysh-Pakhomenko-Kuchyk.pdf.

3. Kuczyk O. Regionalna współpraca Ukrainy w ramach Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie w warunkach przemiany środowiska bezpieczeństwa w regionie Europy Środkowo-Wschodniej. *Wschodnioznawstwo*. Wrocław, 2017. P. 365–374.

4. Kuchyk O., Chervinka I. Political and Legal Mechanisms of International Organizations in Ethno-Political Conflicts Settlement. *Wschodnioznawstwo*. Wrocław, 2015. P. 261–274.

5. Кучик О. С., Гогоша О.І. Політико-правові елементи участі ОБСЄ в системі миротворчості Організації Об'єднаних Націй. *Evropský politický a právní diskurz*. 2014. Svazek 1, 6 vydání. С. 161–169.

6. Kuczyk O. Ewolucja treści systemu bezpieczeństwa zbiorowego jako składnika teorii organizacji międzynarodowych. *Colloquium wydziału nauk humanistycznych i społecznych. Kwartalnik*. Gdynia, 2012. No 4. S.111–121.

Розділи в монографіях

1. Кучик О. Східне партнерство як субрегіональний механізм європейської інтеграції в контексті українсько-польських відносин: геополітичний та цивілізаційний виміри. *Stosunki polsko-ukraińskie 1991–2014. Próba bilansu*. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2016. S. 281–299.

2. Кучик О. С., Кучик Г. Б. Регіональне безпекове співробітництво Польщі та України: від концепції регіонального лідерства до геополітичного суперництва. *State Security in the Contemporary World*. Kraków, 2019. S. 78–83.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Кучик О. С. Трансформація зовнішньополітичних орієнтацій України в умовах переформатування міжнародної системи: геополітичний та цивілізаційний вимір. *Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики* : збірник тез доповідей (Київ, 24 квітня 2014 р.) ; за заг. ред. М. А. Кулініча, Н. О. Титаренко, В. Г. Ціватого. Київ : ДАУ при МЗС України, 2014. 160 с. С. 35–36.

2. Кучик О. С. Мілітарні та дипломатичні виміри діяльності міжнародних інституцій у контексті російсько-українського воєнного конфлікту. *Глобалізаційні виклики та багатостороння дипломатія* : збірник тез доповідей (Київ, 18 березня 2015 р.) ; за ред. В. М. Кулініча, Н. О. Татаренка, В. Г. Ціватого. Київ : ДАУ при МЗС України, 2015. 276 с. С.47–48.

3. Кучик О. С. Співвідношення механізмів примусу та дипломатичних процедур в діяльності міжнародних організацій в умовах загострення російсько-українського військового конфлікту. *Сучасні тенденції міжнародних відносин: політика, економіка, право* : зб. наук. праць IV щорічної Міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 16–17 квітня 2015 р.). Львів, 2015. 444 с. С. 158–1600.

4. Кучик О. С. Трансформація системи міжнародної безпеки в умовах російсько-українського військового конфлікту: проблема ефективності діяльності міжнародних інститутів. *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 15 травня 2015 р.). Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. С. 19–21.

5. Кучик О. С. Трансформація форм та механізмів співпраці України з НАТО в умовах сучасних викликів та загроз. *Імплементація стандартів НАТО в Україні: здобутки та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 23 вересня 2015 р.) ; упорядники: М. З. Мальський, О. С. Кучик. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. 52 с. С. 15–17.

6. Кучик О. С. Трансформація ролі міжнародних організацій у сучасних міжнародних відносинах. *Міжнародні відносини: політичні, правові, економічні, лінгвістичні аспекти* : матеріали наук. конф. факультету міжнародних відносин Львівського національного університету (8–9 лютого 2011 р.). Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011 С. 3–5.

7. Кучик О. «Криза ефективності» механізмів інститутів багатостороннього співробітництва в умовах новітніх викликів і загроз. *Зовнішня політика і дипломатія: український та світовий досвід* : збірник тез доповідей (Київ, 23 грудня 2015 р.) ; за заг. ред. В. Г. Ціватого. Київ : ДАУ при МЗС України, 2015. С. 110–112.

8. Кучик О. Україна у багатосторонньому співробітництві в умовах трансформації сучасного міжнародного порядку. *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки* : матеріали Міжнар. наук.-практ.

конференції (Львів, 19 травня 2016). Львів : факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2016. С. 10–13.

9. Кучик О., Мальський М. Геополітичні виміри транскордонної безпеки в контексті інтеграційних тенденцій пострадянського простору. *Транскордонна безпека: політико-правовий, соціально-економічний та гуманітарний виміри* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 14 квітня 2016 р.). Львів. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2016. С. 3–5.

10. Кучик О. С. Інститути міжнародного безпекового співробітництва в умовах геополітичних та цивілізаційних викликів початку XXI століття. *Виклики політики безпеки: історія та сучасність* : збірник тез доповідей Міжнар. наук. конференції (Львів, 16–18 червня 2016 р.). Львів : НАСВ, 2016. С. 32–33.

11. Кучик О. С. Реінтерпретація ролі міжнародних безпекових організацій у контексті зростання конфліктогенності на пострадянському просторі. *Конфлікти на пострадянському просторі: глобальний та локальний виміри* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 13 грудня 2016 р.) ; упорядники: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. Івана Франка. 2016. С. 32–36.

12. Кучик О., Мальський М. Переосмислення безпекового виміру співробітництва України з державами Центральної та Східної Європи на сучасному етапі. *Транскордонна безпека: політико-правовий, соціально-економічний, гуманітарний та екологічний вимір* : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 21 квітня 2017 р.) ; упорядники: М. З. Мальський, О. С. Кучик, Р. В. Вовк. Львів : Факультет міжнародних відносин, 2017. С. 4–7.

13. Кучик О. С. Регіональний вимір інтеграційних проектів в контексті геополітичних трансформацій у сучасних міжнародних відносинах. *Безпекові виклики у геополітиці XXI століття* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 23–24 листопада 2017 р.) ; упорядники: М. З. Мальський, О. С. Кучик, Р. В. Вовк. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 149 с.

14. Кучик О. С. Геополітичні проекти інтеграції в Євразійському регіоні: українська візія. *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 15–16 травня 2018 р.) ; упорядники: М. З. Мальський, О. С. Кучик, Р. В. Вовк. Львів : факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. С. 22–25.

15. Кучик О. С. Російсько-український збройний конфлікт у контексті трансформації сучасного світового порядку. *Виклики політики безпеки: історія і сучасність* : збірник тез доповідей Міжнар. наук. конференції (Львів, 18–19 жовтня 2018 р.). Львів : НАСВ, 2018. 255 с. С. 71–73.

16. Кучик О. Трансформація багатосторонніх механізмів співробітництва в умовах кризи міжнародної системи. *Криза сучасної системи безпеки у пошуках нового міжнародного порядку* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 4–5 квітня 2019 р.) ; упорядники: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик, П. Байор. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ імені Івана Франка, 2019. С. 81–83.

17. Кучик О. Мальський М. Російсько-український конфлікт як чинник інтеграційних трансформацій у євразійському регіоні. *Міжнародні конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 11 грудня 2019 р.) ; упорядники: М. З. Мальський, О. С. Кучик, Р. В. Вовк. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2019. С. 41–43.

18. Кучик О. Актуалізація багатостороннього безпекового співробітництва у зовнішньополітичній стратегії України на сучасному етапі. *Криза сучасної системи безпеки: нова карта геополітичних протистоянь* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 16 квітня 2021 р.) ; упорядники: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик, П. Байор. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. С. 69–71.

19. Кучик О. Система європейської безпеки в умовах гібридних викликів російсько-української війни. *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки* : матеріали Міжнар. наук. конференції (Львів, 13 травня 2021 р.). Львів, 2021. С. 78–81.

20. Кучик О., Кучик Г. Вплив російського чинника на формування клімату безпеки в євроатлантичному просторі в умовах трансформації міжнародних відносин: глобальний та регіональний виміри. *Міжнародні конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 3 грудня 2021 р.) ; упорядники: М. З. Мальський, О. С. Кучик, Р. В. Вовк. Львів : Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. С. 84–87.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

Навчальні посібники

1. Кучик О. С., Мальський М. З., Мороз Ю. М., Іжнін І. І. та ін. Україна у сучасних міжнародних відносинах. *Міжнародні відносини: Політика. Економіка. Право* ; за ред. М. Мальського, Ю. Мороза. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 476 с. С. 399–445.

2. Кучик О. С., Суховолець І. Р., Стельмах А. Б. та ін. Міжнародні організації : навч. посібник ; за ред. О. С. Кучика. Київ : Знання, 2005. 497 с.

3. Кучик О. С., Суховолець І. Р., Стельмах А. Б., та ін. Міжнародні організації : навч. посібник. Видання 2-е доп. і перероб. ; за ред. О. С. Кучика. Київ : Знання, 2007. 749 с.

4. Кучик О. С., Заяць О. А. Зовнішня політика України : навч. посібник. Київ: Знання, 2010. 572 с.

5. Кучик О. С. Україна в сучасних міжнародних відносинах. *Міжнародні відносини: історія, теорія, економіка, право* : навч. посібник ; за ред. М. З. Мальського, Ю. М. Мороза. Київ : Знання, 2010. 469 с. С. 308–354.

6. Кучик О. С. Україна в міжнародних організаціях : підручник. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. 412 с.

7. Кучик О. С., Плевако І. Г. Країни Співдружності Незалежних Держав у сучасних міжнародних відносинах : навч. посібник. Львів–Острог : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 314 с.

8. Кучик О. С. Зовнішня політика України : підручник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 448 с.